

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

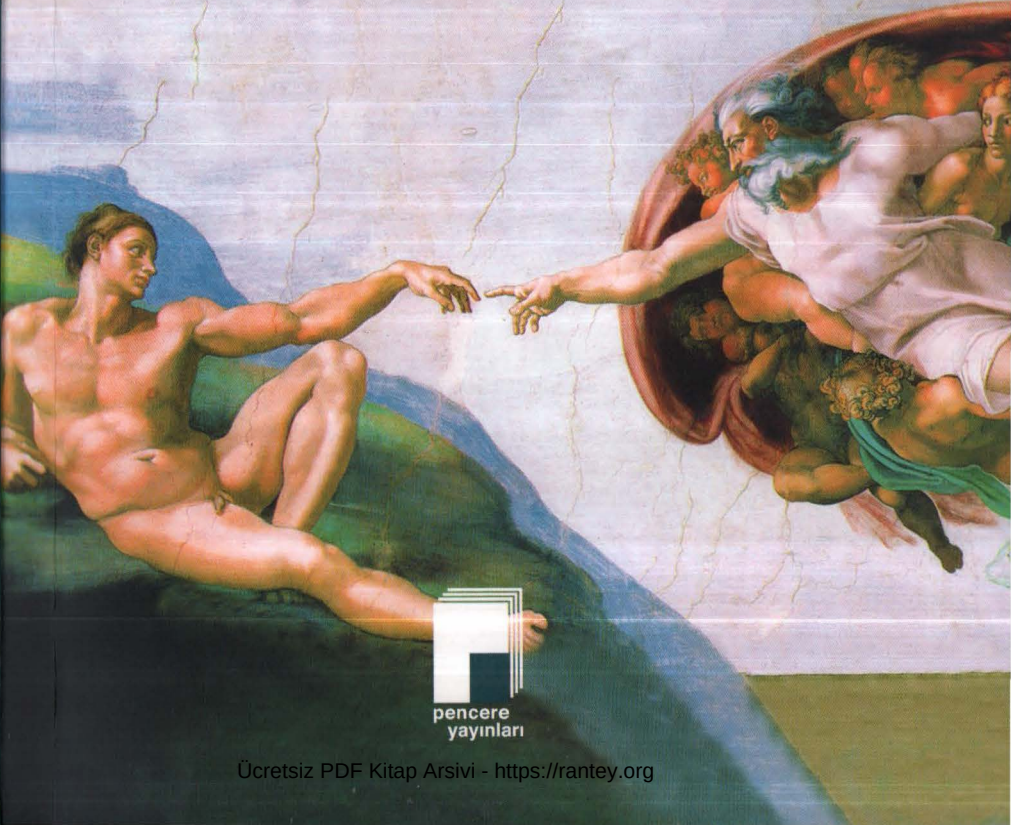
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Esat Korkmaz

İnsan Tanrı

GENİŞLETİLMİŞ
2. BASKI

Esat Korkmaz
İnsan Tanrı

**Bu kitabın Yayın hakları
Pencere Yayınlarına aittir**

Birinci Baskı: Ekim 1997

İkinci Baskı: Mart 2014

Kapak: Övsev Özcan

**Kapak ve İç Baskı: Sonsuz Matbaa Kağ. Müc. Hizm. San.ve
Tic. Ltd. Şti.**

**Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No: 291 Topkapı / İstanbul
Tel: 9212 974 85 28 - 501 04 95**

Matbaa Sertifikası: 28487

Yayınevi Sertifikası: 12378

Yayın Yönetmeni: Muzaffer Erdoğan

ISBN 978-605-4049-73-8

PENCERE YAYINLARI: 85

pencereyayinlari@hotmail.com

www.facebook.com/pencereyayinlari

**Osmanağa Mah. Pavlonya Sok. Nuhoğlu İşhanı No. 10/6
Kadıköy / İSTANBUL TEL: (0216) 414 64 41**

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Esat Korkmaz

İnsan Tanrı

İÇİNDEKİLER

İkinci Baskıya Önsöz	7
Önsöz	10
Kutsal Üçlemenin Diyalektiği	12
[Doğasal Diyalektiğin Dışa Vurumu]	23
Tanrı-Evren [Doğa]- İnsan	
Tanrı Tasarımları	24
Evren Doğa Tasarımları	145
İnsan Tasarımları	207
[Tanrı-Evren-İnsan Üçlemesinin Sentez Varlığı]	
Doğa Tanrı	231
[Toplumsal Diyalektiğin Dışa Vurumu]	
Hak-Muhammet-Ali	236
Hak Tasarımları	237
Muhammet Tasarımları	243
Ali Tasarımları	251
İnsan Tanrı	261

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

*Pir Sultan'ım yeryüzünde
Var mıdır noksan sözümde
Eksiğim kendi özümde
Dâr'ına durmaya geldim*

Üçlemelerin simgesi *üç* sayısı, sentez simgesi *tek* sayıların en eskisidir; bu nedenle kutsal tasarımlarda Tanrı'ya *yaraşan* sayı olarak algılanır. Anlaşılacağı gibi *üç*, *geometrik biçim* oluşturan *ilk gerçek* sayıdır: Üç noktadan *ilk düzlemsel biçim* olan *üçgen*'in geçmesi bunun *kanıtı* durumdadır.

İnsan önce *üç dünya* olarak algılanan *suyu-havayı ve yeryüzünü* gördü. Daha sonra *üç hali*, yani *kati-sıvı-gaz* halini algıladı. Varlığa gelen şeyleri üç grup altında topladı: *Mineraller, bitkiler ve hayvanlar*. Bitkilerde kökü, sapı ve çiçeği; meyvelerde kabuğu, eti ve çekirdeği; Güneş'in konumlanışında sabah, öğlen ve akşamı; giderek uzunluğu, yüksekliği ve genişliği; geçmiş, şimdiyi ve geleceği; başlangıcı, ortayı ve sonu; oluş, varoluş ve yok oluşu; tez, antitez ve sentezi keşfetti.

Yasaklı kültürlerde, *üçün* simgelediği *üçleme*, ancak *bâtının ayrımına* varanların anladığı, *manayı anışturan kalıpsözdür*. Çünkü yasaklı kültürler yasaklı olduğu sürece sözcük

ekonomisi yapar; derdini, simge diliyle anlatır; simgeleri ezberleyerek anlamları *taşır*. Daha doğrusu, sözel kültürün *hafıza* denilen kitabına, bir şeyler ancak *simge diliyle* yazılabilir. Öyleyse simge dili, bâtinî tasavvufta, *kesik dil* ile konuşmaya, *başı kesilmiş kalem* ile yazmaya çalışan *yasaklı* olanın, egemenin içinde ya da kesrette, *sırrını açıklayabileceği alanlar yaratabilmek için oluşturduğu dildir*. Kişi kendi *gönül aynasına* bakması durumunda, simgeler canlanarak sese dönüşür.

Simge inançta, Tanrı'nın doğanın ve insanın yapısına koyduğu *işaretlerin* kendisidir. Ve bu işaretler bâtının ayrımına varanlarca *keşfedilebilir*. Bu nedenle *zâhir uleması* tarafından anlaşılmaz. Simgelerin de bir *amacı* vardır: *Zamanın tersine çevrilmezliğine başkaldırmak* ve insanı, Hakk'a yürümüş atalarının *başlangıç* zamanına *taşımak*, geçmiş *yakalamak-geleceği kurmak* gibi.

Böylece insan, yapmaya hazırlandığı şeyin *öncesi* konusunda bilgi sahibi olur; bu insana verilen bir *güvencedir*, onun *kuşkularını* giderir. Atalarına yaklaşan insan, onları *simgeleştirmeye* başlar. Simgeleştirme işi, onların *güncellenmesi* anlamına gelir. Bu yolla ata ruhları, ölmüş zamanın *ağırlığından* kurtarılır ve yaşanan yere *çağrılır*.

Çağırdığımız ata ruhları-canları, bizleri *dâr'dan indirecekler* mi acaba?, sorusu yaşamsaldır: Çünkü *riskli sonuçlar* üretecek bir *yabancılaşmayı* yaşıyoruz. Alevi felsefesinin Doğa-tanrıcilik yanının, *Tanrı-Doğa-İnsan* üçlemesi biçiminde dışa vuran *doğasal diyalektiği*; *toplumsal diyalektiği* yansıtmaması gerekirken bu diyalektiği *gizleyen Hak-Muhammet-Ali* üçlemesi biçiminde öne çıkarılarak *perdeleniyor*. Hak-Muhammet-Ali üçlemesinin özündeki *diyalektik* kavranamadığı için, *doğa, insan ve toplum* sorunları akıl alanından *inanç* alanına, felsefe alanından *tanrıbilim* alanına taşınıyor; Alevi felsefesi *tanrıbilim* olup çıkıyor.

Sonunda olan hem Alevilere hem de Aleviliğe oluyor: İnancını aklına *indirmek*, idealizmini materyalizmine *dönüştürmek* için *nesnel-toplumsal* bir evren görüşü, insanı kurtuluşa taşıyacak bir *toplumsal proje* yaratan *dünün Aleviliği*; aklını *inancına* taşımak, materyalizmini *idealizmine* dönüştürmek *kara-sevdasına* tutulan kimi Alevilerce egemen sınıflara *altın tepside* sunulmaya çalışılıyor.*

Bu kitabın adı *İnsan Tanrı*, doğal olarak bu da bir simge; bâtinî kültürde, *İnsan Tanrı* dendiğinde, eyleme geçerek *insanı varlaştırdığına* inanılan *insanın ruhu*, *canı* ya da *aklı* anlaşılır. Kitap içeriğinde, bu simge, üç sayısıyla betimlenen ve kalıp-söz durumunda bulunan *Tanrı-Doğa-İnsan* ve *Hak-Muhammet-Ali* üçlemeleriyle açılanmaya çalışılacaktır.

Şimdi *Üçleme* denilen ata binelim ve *İnsan Tanrı*'yı algılamak için bir yolculuğa çıkalım: Yolculuğumuzun *iyi* geçmesi dileğiyle okuyucu canlara *aşk-ı muhabbetlerimi* sunarım.

Esat Korkmaz
Ocak 2014

*. Korkmaz, Esat; *Anadolu Aleviliği*; Berfin Yayınları; İkinci Baskı; İstanbul- 2008; s, 16-17

ÖNSÖZ

Hararet nardadır, sacda değildir,
Keramet hırkada, taçda değildir,
Her ne arar isen kendinde ara
Kudüs'te, Mekke'de, Hac'da değildir.
Hacı Bektaş Veli

Alevi-Bektaşî topluluğunun günlük dilinde en çok yinelenen iki kutsal üçleme vardır: *Tanrı-Evren[Doğa]-İnsan ve Hak-Muhammet-Ali*.

Böyle olmasına karşın bu üçlemelerin felsefi ya da eğitim boyutunda neyi anlattığı konusunda tam bir *sıgılık* egemendir. Daha da kötüsü, süreç içinde bu sıgılık üzerine Ortodoks Sünni algı da *giydirilmiştir*.

Bu zeminde öz-kaynaklarından *uzaklaştırılan* ya da öz-kaynaklarına *yabancılaştırılan* Alevi felsefesi, Alevi öğretisi; bir taraftan Ortodoks Sünni tanrıbilime dönüşürken, diğer taraftan kendi geçmişinden *korkan* bir Alevilik-Bektaşilik yaratmıştır.

Böylece günümüz Alevileri-Bektaşileri, kendini sorgulayacak felsefe, öğretî *pusulasından* yoksun kaldılar. Doğatanrıncılığın, yani doğasal diyalektiğin dışı vurumu olarak beliren Tanrı-Evren[Doğa]-İnsan üçlemesi ile insantanrıncılığın, yani toplumsal diyalektiğin dışı vurumu olarak

beliren Hak-Muhammet-Ali üçlemesinde *akıl varlığı* olarak tasarınıladıkları *Tanrı, insan, Muhammet* ve *Ali* kimliklerini *inanç varlığına*; düşüncede *görme* olarak tasarınıladıkları *Doğayı, Evreni* inançta kabullenmeye çevirdiler.

Gelişme öyle bir noktaya taşındı ki kabullendikleri inanç kimliklerine *tasavvufi* yüklemeler de getirerek *hayal dünyasının* engel tanımaz özgürlüğünde, hiç de *sevecen* olmayan Ortodoks despot Tanrı'ya, hem *kendilerine* hem de *bu-dünyaya* müdahale etme olanağı sağladılar.

Böylesi bir gelişmenin oluşturduğu *kafa altyapısıyla* demokrat bir dünyada gezinmek Alevilik adına ancak *günü kurtarır*. Uzun soluklu düşünöldüğünde; dünden bugüne taşınan Alevi değerklerinin tüketimine *aracılık* eder ancak.

Bu çalışma, Alevi-Bektaşî felsefesinin; *Tanrı-Evren-İnsan* ve *Hak-Muhammet-Ali* üçlemeleri bağlamında Doğa-tanrıçılık ve İnsan-tanrıçılık anlayışlarını tartışmaya açarak, *materyalizm* ve *aydınlanma* zemininde, tanrıbilimden bağımsız ya da tanrıbilime egemen bir felsefe yaratan dünün Aleviliğini-Bektaşîliğini bugünün Alevilerine-Bektaşîlerine *anlatabilmek* için yapıldı. Çünkü dünün Aleviliği-Bektaşîliği, doğayı önceleyen *yaradılış* olgusunu; doğayı sonralayan *yansıma* olgusuna çevirerek hemen hemen tüm inanç varlıklarını *akıl* ya da *nesnel varlıklara* bağlayarak, boş-inançlara *kafa tuttu*.

Bu kanalda, Ortodoks inancın doğayı, ötesinde insanı önceleyen ve inanç varlığı biçiminde kafalara *kazınan* Tanrı varlığını; insanı sonralayan, kanıtını insanda bulan bir *akıl varlığı* olarak ve insan donunda yeryüzüne indirdi. Olağanüstü bir yaratıcılık göstererek *Tanrı'nın aklını, insanın aklına* dönöştürdü.

Çalışmanın canlara katkı vermesi dileğiyle...

Esat Korkmaz

KUTSAL ÜÇLEMELERİN DİYALEKTİĞİ

“Marx’ın da yazdığı gibi,
Taş Devri’nden yıldız savaşlarına kadar,
insanlar için evrensel bir öyküden söz edilecekse bu,
bir başarının değil,
yoksulluğun ve acının öyküsü olacaktır.”*

Anadolu Bâtinî Felsefesinde, Alevi-Bektaşî felsefesinde iki üçleme öne çıkar:

- 1) Tanrı-Evren[Doğa]-İnsan ve
- 2) Hak-Muhammet-Ali

Birinci üçleme *Doğa-tanrıculuğun* ya da *doğasal diyalektik*; ikinci üçleme ise *İnsan-tanrıculuğun* ya da *toplumsal diyalektik* bir dışa vurumdur.

Yine birinci üçlemede evren; erkek ilke, aktif ilke olarak algılanan ve tez olarak beliren *akl-ı kül* ile dişi ilke, pasif ilke olarak algılanan ve antitez olarak beliren *nefs-i kül* arasındaki *çatışmadan* doğar. Çatışma sonunda akl-ı kül ile nefis-i kül

*. Zeytinoğlu Emre; *Theodor Adorno’nun Sanat Tanımı ve Protesto*; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Sayı: 36; Yaz 2003; s, 250-251

zıtların birliğı bağlamında bir denge, birlik ya da özdeşlik kurduğunda, insan bir sentez varlığı olarak ortaya çıkar.

Burada ortaya çıkan insan, evrenin (âlemi ekber) *kanıtı* anlamında bir *küçük âlemdir* (âlemi sugra), yani *Doğa Tanrı*'dır, buradaki Doğa Tanrı, doğanın tanrısı değil, *doğrudan doğadır*, insan *donunda* kimlik edinmiş *doğa sözcüsü doğadır*.

İkinci üçlemede insan; erkek ilke, aktif ilke olarak algılanan ve tez olarak beliren aşk ile dişi ilke, pasif ilke olarak algılanan ve antitez olarak beliren *nefis* arasındaki *çatışmadan* doğar. Aşk ve nefis *zıtların birliğı bağlamında bir denge, birlik ya da özdeşlik kurduğunda bâtinî kimlikli birey bir sentez varlığı olarak ortaya çıkar.*

Burada ortaya çıkan bâtinî kimlikli birey, Tanrı'nın *kanıtı* anlamında bir *akıl varlığı* olarak yine bir akıl varlığı olan Tanrı'yı da *önceleyen bir İnsan Tanrı*'dır; buradaki *İnsan Tanrı*, insanın tanrısı değil, *doğrudan insandır*.

Demek ki bir Kızılbaşın, başlangıçtaki *amacı* ne olursa olsun, varacağı yer açık ve kesindir: *Tanrısız bir doğaya ve tanrısız bir insana ulaşmak ister*. Bu durum, *ezberimizdeki ateizm* değildir: Ezberimizdeki ateizmi üretirken toprağımızın sosyalistleri, *insana benzemeyen Tanrı'ı inkâr* ettiler, ancak yerini *boş bıraktılar*; yaşam boşluk *tanımadığı* için bir taraftan –*Tanrı öldü!*, diye bağırırken, diğer taraftan *ölmemiş muamelesi* yapmayı sürdürdüler. Bu durum başka toprakta kolay rastlanmayacak bir *garabettir*.

Kızılbaşlar ise insana benzemeyen Tanrı'yı, *kendilerine yer açmak için öldürdüler* ve insanı *Konuşan Tanrı*, dağları-taşları *Sessiz Tanrı* yaptılar. Bu Alevi topluluk aklının *olağanüstü bir kıvraklığı* oldu.

Bu nedenle her iki üçleme, Tanrı'dan başlayıp insanla *son buluyor* gözüксе de gerçekte insandan başlayıp Tanrı'da *son bulur*. Yani evrenin de, doğanın da, Tanrı'nın da *kanıtı* insandır.

“Kızılbaşlık, *insanın akli ve doğanın akli* üzerine yapılır: Doğanın akli üzerine yapılanma *Tanrı-Doğa-İnsan* üçlemesiyle; insanın akli üzerine yapılanma *Hak-Muhammet-Ali* üçlemesiyle dile getirilir... İnsan, kendine ilişkin bilgiden *kendini kuran* bilgiye; doğaya ilişkin bilgiden *doğayı kuran* bilgiye taşınmak durumundadır: Bunu gerçekleştirdiğinde, hem *gizil nesnelliğin*, yani *hiçliğin-karanlığın*, hem de *açık nesnelliğin*, yani *somutluğun-aydınlığının* akıyla buluşacaktır...”*

Şimdi gelin geçmişten bugüne bu iki üçlemenin izini sürelim ve Anadolu Bâtınî Felsefesi’nin, yani Alevi-Bektaşî Felsefesi’nin *Doğa-tanrıcilık ve İnsan-tanrıcilık* zemininde, bir *materyalist felsefe*, bir *aydınlanma felsefesi* olduğunu *kanıtlamaya* çalışalım.

Kanıtlamanın ayrıntılarına taşınmadan önce Aleviliğin *ne olup olmadığını* kısaca tartışalım: Tarihte gerçekleşmiş bâtinî başkaldırı hareketleri, *tersi* durumda gerçekleşmiş olsaydı ne olurdu?, sorusunun yanıtı açıktır: Bugüne göre *ütopya* olurdu. Çünkü bugün, gerçekleşmemiş o olaylara göre *gelecektir*. Örneğin Kızılbaş isyanlar başarılı olsaydı, insanlığın en büyük ütopyası *özel mülkiyetsiz, sınıfsız ve devletsiz* bir topluma adım atılmış olurdu.”

Şimdinin geleceği *kör*, artık biz, *geçmişin* geleceğiyle *aydınlanmaya* çalışıyoruz: “Ezilenlerin geleneği gösteriyor ki içinde yaşadığımız olağanüstü hâl, istisna değil kuraldır. Buna denk düşen bir tarih anlayışına ulaşmak zorundayız. O zaman açıkça göreceğiz ki gerçek olağanüstü hâli yaratmak, bize düşen bir görevdir.”***

*. Korkmaz, Esat; *Kızılbaş Aydınlanma*; Demos Yayınları; İstanbul- 2011; Önsöz; s, 7

**. Korkmaz, Esat; *Yorumlu İmam Cafer Buyruğu*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Dördüncü Baskı; İstanbul-2014; s, 178-189

***. Dellaloğlu Besim-Odman Aslı-Yardımcı Sibel; *Walter Benjmin’le Olağanüstü Haller*, Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Sayı: 52; Güz 2007; s, 13

Gerçek *olağanüstü* hâli yaratma konusundaki *miracımızı* kutlayanlar olacağı gibi, *lanetleyenler* de olacaktır. Bunun bilincindeyiz: Melâmeti dille söylersek,* *Lanetleyenlerin lanetlemesinden* korkmayarak, *selameti terk etmeye* hazır olduğumuzu belirtmek isteriz.

Alevilik, özgün adıyla Kızılbaşlık** *kan bodeli* ödenerek oluşturulmuş, Anadolu doğumlu *bâtınî kurtarıcı bilinç-inanç*ur, bu kapsamda *bâtınî felsefe ya da felsefi dindir****. Bu bilincin-inancın *örgütlenmesi* anlamında bir *bilgelik*, yani *eren-evliya öğretisidir*****. Anlaşılabacağı gibi Arap yarımadası doğumlu olmadığı için, İslam'ın özü de değildir.

Öte yandan; -*Ben âşığım, meşrebimi sormayın;/Meşrebim aşk, mezhebim aşk, dinim aşk./Aşkım inancımdır ayrı görmeyin;/İnancım aşk, imanım aşk, yönüm aşk, diyen Âşk*

*. “‘Hak.. ile beraber olmak için sırtını gizlemek, yakınlık ve kul-luk adına kendini kınamak(...), halka yalnız kusur ve kabahatlerini gösterip iyiliklerini gizlemek sûretiyle kınamasını celbetmek’ demek olan Melâmetilik...”(Ocak, Ahmet Yaşar; *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler* (XIV-XVII. Yüzyıllar; Türk Tarih Kurumu; Ankara- 1992; s, 13)

**.. “Kızılbaş deyiimi ise yüklendiği dışlayıcı anlam dolayısıyla ve bu topluluklardaki Ali bağlılığı sebebiyle yerini, yakın bir dönemde ‘Alevi’ sözcüğüne bıraktı.” (Mélïkoff, Irène; *Bektaşî-Alevilerde Ali’nin Tanrılaşması; Uyur İdik Uyardı Irène Mélïkoff*; Yay. Haz. Esat Korkmaz; Demos Yayınları; İstanbul- 2009; s, 319)

***. Korkmaz, Esat; *Anadolu Aleviliği Felsefi Bir Dindir; Anadolu Aleviliği*; Berfin Yayınları; İkinci Baskı; İstanbul- 2008; s, 16-27

****. “Alevilik-Bektaşîlik kendini tanımlayacak kavram ve terimleri artık seçmeyle karşı karşıyadır. Çağdaş dünyada yer alan Aleviliğin, çağdaş dünyanın ortak kavramları olan ‘laiklik’, ‘demokratlık’, ‘özgür-lük’ ve ‘çağdaşlık’la kendisini tanımlaması eksikliklerdir. Çünkü bunlar XVIII. yüzyılda ortaya çıkan çağdaş, ortak ve evrensel kavramlar ve değerlerdir. Alevilikse bu yüzyıldan çok önceleri vardı. Artık Alevilik-Bektaşîlik kendisiyle ve yaşadığı dünyasıyla sorunlarını çözmek, onlarla hesaplaşmaya girmek ve kendisini tanımlamak zorundadır.” (Öz, Baki; *Alevilik Nedir?; Der Yayınları; İstanbul- 1995; s, 17)*

Hüdâî'ye kulak verdiğimizde, *bir aşk felsefesi* olarak çıkar karşımıza Alevilik.

Alevilikte inanç, *düşünülerek*, yani emek verilerek *üretilen* bir şeydir: Yani bir *icat* değil, bir *keşiftir*. Düşünmeyenin inancı *yoktur*, düşünmeden inanca sahip olduğunu söyleyen bir Alevi, *yabancılaşmış* demektir; şeriatçı inançtan aldığı *ödünçleri* bize-bizlere *pazarlamaya* çalışan bir *zavallıdır*.

Bâtınî anlamda inanç bir yanıyla insanın aklının ve doğanın aklının *sonuçlarına* bağlanma, diğer yanıyla bilginin bittiği yerde başlayan *sanıya* güvenme ve ona bağlanma durumudur. *Sanıya bağlanma* durumunda beliren her inancın altında bir *bilgisizlik* yatar. İnsanlar bilmediklerini *hayal ederler*, daha doğrusu hayal ederek *tamamlamaya* çalışırlar.

Bu anlayış uzantısında; *inanmak bir gereksinmedir* savı, bâtınî anlamda, *bilmek bir gereksinmedir* savına/gerçeğine dönüşür. Süreç içinde;

a) Hayal gücünün pratikle, yaşamla *bağımlı* olarak işlemesi halinde *bilimsel varsayımları* *kucaklayan bâtınî inançlar*,

b) Pratikten, yaşamdan *kopmuş* olarak işlemesi halinde ise *bilime düşman metafizik inançlar* ortaya çıkar.

Sürecin açılımından da algılanacağı gibi metafizik inançla-dinle felsefe yan yana gelemmez: “Din ile felsefe, tamlaması yapılamayacak, yan yana getirilemeyecek iki kavramdır; çünkü birincisi inanmanın gerçekliği aşan yönüne, ikincisi ise bu aşkınlığın çözümlemesine aittir. Dini felsefe yapmaya girişen filozoflar da konuya ters yönden girmek zorunda kaldılar; çünkü çözümlemeyi insan bilincinden kalkarak değil, varsayılan insanüstü bir bilinçten kalkarak yürütmeye çalıştılar. Varsayımı eleştirecekleri yerde din

öğretisini felsefeleştirmeye kalkıştılar. İlahiyatçının hatasını tekrarladılar. Üstelik dindeki akıldışı inançları akıl-sallaştırmaya giriştiler; böylece de akıldışılığın insan hayatındaki kaynaklarına inceikleri yerde özürçüsü düzeyine düştüler.”*

Anlaşılaçağı gibi Alevilikte inanç, neden değıl, sonuçtur: Alevi felsefesinin altını dolduran *vahdet-i mevcut*, tümden-gelimci değıl *tümevarımcıdır*, yani zâhirden bâtına *koşar*, koşarken inancını *keşfeder*.

Vahdet-i mevcut belirleyici gönöl felsefesinde âlem denilen şey, *aşktır* ya da *aşkın toplamıdır*. Demek ki aşk, *Tanrı’dır*: *Aşktan başka Tanrı yoktur ve Ali aşkın velisidir*, özdeyişi bunun kanıtı durumundadır. Evrenin *hiçlikten varlığa gelmesine* aşk neden olmuştur: *Âşık olmak*, zâhirden bâtına taşınmak anlamında Tanrı’da *hiçleşmektir*.”

Alevilikte aşkın *ikili* bir algısı vardır: Hem *Tanrı* demektir aşk, hem de Tanrı’nın *görüşlerinin toplamı*, yani *inanç*. Tanrı’nın görüşleri, *kendi bedenine* (doğaya/doğa parçalarına, bu bağlamda bedene) yazıldığı için, Alevilikte inanç, Tanrı’nın *bedeninden* derlenen *bilgi donunda manevi bir sunumdur*. Tasarımın mantığı gereğı, Yol insanı, aşka, yani *inanca* âşıktır.

Bu anlamıyla aşk/inanç, *siyah ışıık* ile ten gözünden gizlenmiş, *doğuran bir hiçliktir*. Doğuran hiçlik olarak *Tanrı’dır*.

*. Nutku Uluğ; *İnanmanın Felsefesi/ Özbakışçı Bir Giriş*; Alan Yayıncılık; Ankara- 2012; Önsöz

**. “Aşk sözünü muhtemelen ilk kullanan Nuri, ‘muhip, aşkından zevk alırken âşık araya mesafe koyar’, diyerek kendini savunmuştur. Bu terim, onunla ilâhi hayatın iç devinimlerini -...- açıkça dile getiren Hallac’a miras kaldı ve Fahrüddin İrakî, şiirsel olarak kelime-i şahadetin sözlerini lâ ilâhe illâl-aşk(aşktan başka Tanrı yoktur) diye değıştirinceye kadar(...) sonraki sûfi düşüncesini kesin olarak etkilemiştir.” (Schimmel, Annemarie; *İslamın Mistik Boyutları* -(Çev.: Ergun Kocabıyık); Kabalcı Yayınevi; İstanbul- 2001; s, 143)

Doğuran hiçliğin çocuğu anlamında aşkımızı/inancımızı, sokaklara, meydanlara, fabrikalara, tarlalara saldıığımızda, egemenler açısından *günah* işlemiş oluruz; çünkü zalimler için *tehlike* oluşturur. Tehlike doğal olarak kişinin başını *belâya* sokar. Bu *günahı* ilk işleyen *kanda dans* geleneğini başlatan, *aşkın/inancın sırrının açıklanacağı yer vaaz kürsüsü değil darağacıdır*, özlü sözünün bağlandığı Hallac-ı Mansur'dur.*

Alevi kültüründe aşk/inanç, *bilmeye* elde edilen bir eğilimdir ve kişiyi aşağıdan, *daha cahil* durumdan yukarıya, *daha bilgili* duruma yükselten *içsel eğilimdir*. Böylesi bir tasarımda aşk/inanç, bir *insanlaşma ortamıdır*, orada insan kendini bulur, keşfeder. Başkasına -bu başkası Tanrı'dır- ulaşmanın yollarını arar bulur. Aşk/inanç, insan olabilmek için gerçek bir *kaçınılmazlıktır*, kendini ve dünyayı yeniden kurmaya çalışan insan için *zorunlu* bir etkinliktir. Gerçek bireyden *dünyaya açıldığımız* yerdir aynı zamanda: Bu anlamda *eşiktir*. Eşik kutsallığının bir gereği olarak *aşka/inanca saygısızlık yapılmaz, niyaz edilir*.

Aşk/inancı yaşarken insan, insan olmanın tüm deneyimlerini *sanatsal bir kalıba döker*, kültürel bir heyecanı tadar. Sözün özü, insan *âşık olmak/inanmak için yaşar* ya da *yaşamak için âşık olur/inanır*.

Hace Bektaş Veli'ye bağlanan hümanizmde (insancılıkta) aşk, üç biçimde yaşanır; birincisi, *zayıf* ya da *hasta* yaşama acınır, yani âşık olunur; bu aşk, hoşgörü donunda aramızda-çevremizde gezinir-durur.

İkincisi *haksızlığa isyan edene* acırız, yani âşık oluruz: Bu aşkımız, yoksulların, ezilenlerin *son kurtuluşunu* ilân

*. "Hallac, kopardığı esrik 'Ben Hakk'ım!' çılgılığıyla 'çizgiden çıktığı' için darağacında ölmeye mahkûm edilen 'Tanrı âşığı' tipinin en yetkin örneği olmuştur." (Massignon, M. Louis; *İslâm'ın Mistik Şehidi Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*; Cilt: I -Çev. Dr. İsmet Birkan-; Ardıç Yayınları; Ankara- 2006; 1914 Basımının Önsözü; s, 9)

eder; fabrikalarda, tarlalarda ya da kenar mahallelerde dolanır-durur.

Üçüncüsü *içimizdeki Tanrı*’ya acırız, yani âşık oluruz: İçimizden dışımıza (*bâtından-zâhire*), dışımızdan içimize (*zâhirden-bâtına*) girip çıkarız.

Böyle âşık olup böyle yaşamazsak hoşgörü ortadan *kalkar*, ezilenlerin kurtuluşu *ertelenir*, içimizdeki Tanrı geride *tanık* kalmasın diye *öldürülür*.

Aleviliğin anayasası olarak algılanan *varlığa geliş* ya da *varoluş tasarımı*nda, anlattıklarımızı kanıtlayan bir açılım vardır. *Mutlak güzellik* (cemal-i mutlak) ve *mutlak olgunluk* (kemâl-i mutlak) durumunda bulunan Tanrı, *gizli bir hazine* iken, yani doğuran hiçliğin *olanağı* iken *bilinmeyi* sevmiş, kendi güzelliğini görmek istemiş ve *ayna hükmünde* kendini varlığa taşımıştır. Tanrı’nın kendini görme ve gösterme arzusuna *aşk-ı mutlak* adı verilir. Canlı-cansız her şey, *aşk-ı mutlak* nedeniyle vardır; her şey *aşk-ı mutlak* nedeniyle *hareket eder-döner-sallanır*.

Böyle olduğu için Alevilere göre bâtinî tasavvuf, *din-i aşk* (aşk dini) olarak tanımlanır. Ehl-i aşk sahibi Aleviler, bu dünyanın *nesnel* sınırlarının *aşılmasıyla* ulaşılacağına inanılan *aşk âleminin* yolcularıdır. Tasarımının mantığı gereği olarak âşık olarak algılanan *can*, aşk olarak algılanan *Canan*’ın çevresinde bir pervane gibi döner durur.

İnanç-aşk ya da aşkın-inancın örgütlü biçimi, deneyimden fışkıran *hayret ve heyecandır*; hayret ve heyecanın doğum ürünü anlamında *kurtarıcı bâtinî bilinçtir*. Deneyimin ürünü olarak algılandığı için *aşk-inanç* başlangıçta da belirttiğimiz gibi *neden değil, sonuçtur*. Bu nedenle *Alevi insanı*, yaratıcı tanrıyı ve onun dünya görüşü anlamında metafiziği *inkâr* eder ve *kötülük kaynağı* olarak onunla mücadeleyi *yükümlülük* görür.

Tektanrıci inancın bizi nerelere sürüklediği ölçü alındığında, metafizik, *ucuz bir içki* olarak öne çıkar.

Bağımlısı durumuna gelip insanlığını inancına *bağladın* mı bir kere, *sonucu önceden belli* bir yıkımın içine taşırsın kendini; çok geçmez insanlığını tüketirsin. Tüketime koşut, kendi gelişimine kendi elinle *engel* koyarsın; başka türlü düşüneni-inananı *ötekileştirir*, ötekileştirdiğinden adaleti ve saygıyı *esirgersin*.*

Vicdanımızın sesi dışarıdan özellikle yukarıdan geldiği sürece, kendimizle *buluşamayız*. Çünkü metafizik insanı, *Tanrı sarhoşu* yapar. Tersî gerçekleşir de vicdanımızın sesi *içeriden-gönül evinden* gelmeye başladığında ise göksel ve yersel egemene *isyan* eder, kendi *öfkemizin* ışığıyla aydınlanırsınız.

İsyanımızın aydınlığında *Öbür-Dünya* ile ilgilenen *teolojinin* ne gibi bir *belâ* olduğunu anlarız; *teolojinin sırrı antropolojide* buluşur, insanı ve toplumu merkeze alınız; *Bu-Dünya* işleriyle ilgilenmeye başlarız. Yaşamın soluğuyla dolu bir Alevilikte, her zaman *umut* vardır ve bu umut *isyanla-sorgulamayla* bağlantılıdır: Böylesi bir koşulda, *gülümseme* ya da *gülme*, sistemin sahteliğini imha edecek olan *şiddeti ateşleyen bir davranışa* dönüşür.** Umut, geleceğimizi kuran *işçi* olup çıkar.

*. “Dinin ve diğer dünya görüşlerinin sebep olabildikleri en büyük tehlike, bunlara inanan ve bağlanan kişilerin insaniyetini tüketmesidir... Kutsal bir hamle yapayım diye insanlığını inancına vakfeden kimse, sonuçları çok vahim olan bir teşebbüste bulunmuştur... ‘mutlak’ olanı ve ‘mükemmel’ olanı buldum sevinciyle insaniyetini, imanı ile kapatırsa, geriye kalan ömrü süresince tekâmülünü durdurmuş olur... Tekâmülden kendisini, kendi eliyle alıkoyan dindarın diğer vahim olanı tavrı, kendisi gibi inanmayan ve yaşamayanı, hakikatten ve erdemlilikten uzak görmesi ve onu ötekileştirmesidir. Bundan daha vahim olanı, bu ötekileştirdiği insanlara adaleti, insafı ve saygıyı esirgemesidir... İnsaniyetini imanıyla özdeşleştiren inançlının, inançlarını revize etme imkânı kalmamıştır...” (Ceylan Yasin; *Dindarlık ve Kişilik*; Radikal İki; 27.05.2012; s, 9)

** . “Bâtunî inanç, neden değil sonuçtur. İnancın kuralları, düşünülerek ve deneyim yapılarak *Tanrı’nın bedeninden* derlenir. Çünkü inanç kuralları, Tanrı’nın bedeninde *gizlidir*. Tanrı’nın bedeni somutlar dünyasıdır. >>

Bu öğreti, inanmak için doğa-ötesine değil, doğrudan *doğaya* ve *insana-topluma* başvurur, kendilerini ve kendilerinin de içinde yer aldığı ezilenleri *kurtuluşa* taşımak için yaşama *müdahale* eder. Müdahale koşullarında kendini *günceller*, tarihi *aşarak* geleceğe uzanmaya çalışır. *Halk çıkarına-yararına* dayalı bir mücadelenin *sürdürümcüsü* olarak bilince-inanca çıkar.

Bu nedenle Alevi *olmak* ya da Aleviliği *benimsemek*, genelde, *insan* görüntüsü donunda *ezilen-sömürülen* bireyin, özelde, *insanlık* görüntüsü donunda *egemene* karşı ortak bir iradeyi dışa vuran *halkın* mücadelesine *katılmak* anlamına gelir.

Amacı, her şeyden önce, *doğayı* ve kendini *özgürleştirmek*-*tir*. Yüzyıllar süren bu *özgürleşme-özgürleştirme* sürecinde Alevilik, insanlığı ve *doğayı Tanrı* ile özdeşleştirdi. Tanrı'nın *bedeni* olarak algıladığı canlı ve cansız dünyayı, *pratik eylemler alanı* durumuna dönüştürdü.

*Doğrudan demokrasi** zemininde *halkın demokrasisini*

Somutlar dünyasında *bilinç akımı* denilen şey, bedenden bedene ya da nesneden nesneye *akan* şeydir; *inanç akmaz*, *inanç akan bilincin sonucudur*, o nereye *koşarsa* *inanç* da oradadır. Ortodoks dinlerde, tümüyle nesnel bir çalışma yapabilmenin olanaklı olmadığını bilmemiz gerekir. Nesnel çalışma yapılamıyorsa ruhlar *uyanmaz*, ruhlarımızın uyanması için *düşüncemiz-inancımız* etimizin eyleminin *gerekçesi* olması gerekir; ancak böylesi bir durumda, yani *maddi* yanımızla bağlantı kurulduğunda ruhlarımız *uyanır*. Ruhumuz bedenimiz, bederımız ruhumuz için bir *zil* sesidir; ötesinde birbiri için *berekettir*. Embriyon halindeyken doğmayı diledin, bu aslında Sessiz-Tanrı'nın *isteği* idi. Dileğin gerçekleşti doğdun; bu da Sessiz-Tanrı'nın *buyruğu* idi. Yol doğumunda, *anne karnına dönmeyi, ağızdan doğmayı* diledin; bu Konuşan-Tanrı'nın *isteği* idi; isteğin gerçekleşti doğdun; bu da Konuşan-Tanrı'nın *buyruğu* idi." (Korkmaz, Esat; *Kan Dolambacında Saklambaç Oynayanlar ya da Aydın Düşmanlığını Yol'un Gereği Sayanlar; Serçeşme Dergisi*; Sayı: 43; İstanbul- Haziran/ 2008; s, 6-7)

*. "Özelde Kızılbaşlıkta *demokrasi* dendiğinde öncelikle akla *doğrudan demokrasi* gelir. Doğrudan demokrasi, kimsenin kimseyi >>

politikasının *mutlak biçimi* olarak algıladı. Bu yolla Anadolu aydınlanmasının ve toplumcu insancılığın en *üretken* felsefesini yarattı. Yaşama enerjisi olarak tanımladığı *sevgi-yaşkı*, özgürlüğün *tek olası temeli* ve toplumsal yaşamın *tek etik harcı* olarak bilincine taşıdı.

Şimdi Aleviler: Alevi kimliğinin *yeniden yapılanmasını* olanaklı kılacak araçları biçimlendirmeye ve örgütlemeye; laiklik-demokrasi mücadelesi zemininde sosyal pratiği bir ucundan yakalayıp *temsil edici/kimlikli* bir mücadeleyi yaşama geçirmeye; Alevi-Sünni çatışması oyununu *bozmaya* çalışıyor.

Çağdaş olmayı ya da çağdaş olanı *yaratmayı*, akli metafizik inançtan, bilimi metafizik dinden *bağımsızlaştırmayı*; toplumsal çıkar zemininde gerçek *Alevi-Sünni kardeşliğini* kurmayı amaçlıyor. Çağdaş insanlık ve demokrasi değerlerine sahip çıkarak toplumu ve bireyi kilitleyen *zincirleri kırmayı*, özgürlükleri, eşitliği, halk egemenliğini, ideolojik ve siyasal çoğulculuğu yaşama *geçirmeyi*, temel ve vazgeçilmez *yükümlülükler* olarak görüyor.

İşe başlarken son sözümüzü söyleyelim: Her zaman ve her yerde, durmayalım; teolojiye, *diyalektik müdahalede* bulunalım.*

temsil etmediği, herkesin görüşünü *temsilci kullanmadan* dile getirdiği bir demokrasidir. Yasaklı kültürlerin-sözel kültürlerin demokrasisidir, doğrudan demokrasi. Bu nedenle yüz-yüze ilişkilerin, insan sıcaklığının taşınmasına *yatkındır*. Temsili demokrasinin yaşandığı günümüzde Kızılbaşlar, *sistemin* algılarını zorlayarak doğrudan demokrasi değerlerini *canlandırmaya* çalışmakta ve bu değerleri, temsili demokrasiyi *terbiye* etmekte kullanmaktadır.(Korkmaz, Esat; *Kızılbaş Aydınlanma*; Demos Yayınları; İstanbul- 2011; s, 155

*. "... önemli teolojik kategorilere diyalektik bir müdahalede bulunmak: ..., baskı altındaki isyankârların bir unsurudur..." (Boer, Roland; *Cennetin Eleştirisi/ Marksizm ve Teoloji* -Çev. Melih Pekdemir-; Ayrıntı Yayınları; İstanbul- 2013; s, 53)

[Doğasal Diyalektiğin Dışa Vurumu]
TANRI-EVREN-İNSAN
(I) (II) (III)

“İçimde; tutarak
kendimden korumak istediğim
biri var...”*

*. Derrida: *Yaşamı Yeniden Düşünürken; İstanbul Mektubu*/ Jacques Derrida -Çev. Elis Simson-; İstanbul, 10 Mayıs 1997; Cogito-Özel Sayı-; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Yapı Kredi Yayınları; Sayı: 47-48; Yaz-Güz- 2006; s, 2

I

TANRI TASARIMLARI

“Tanrı vardı ve öldü ve yeniden canlanacak,
Tanrı insan haline geldi ve insan tanrı haline geldi...”*

İnsanlar belki de milyonlarca yıl Tanrı düşüncesinden *uzak* yaşadı; bir *ibadet* gereksinmesi duymadı. Tarihlerendirsek Tanrı düşüncesi ve bağlantılı olarak ibadet, *ilksel komünal* toplumun belli bir aşamasında belirlemeye başladı.”

Tanrı başlangıçta bir *düzenleyici* olarak tasarımılandı; *yaratıcı tanrı* tasarımı ise köleci toplumun bir ürünü olan tektanrıci Yahudilikte ortaya atıldı; Müslümanlıkta daha da *geliştirildi*.

Tanrı-öncesi çağdan tanrılık çağa geçiş aşamasında toplumsal bir olgu olarak yaşama geçen *fetişçilik* ya da

*. Deleuze Gilles; *Üstinsan: Diyalektiğe Karşı* (Çev.: Turhan Ilgaz); Cogito; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul- 2001; Sayı: 25; s, 116

**.. Tanrı tasarımları için bkz.: Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2010; Tanrı maddebaşı; *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Beşinci Baskı; İstanbul- 2014; Tanrı maddebaşı; Korkmaz, Esat; *Anadolu Aleviliği*; Berfin Yayınları; İkinci Baskı; İstanbul- 2008; s, 61-116

putçuluk anlayışlarında beliren ilk tanrı tasarımlarında *doğa*; tanrı yaratısı değil, doğrudan Tanrı'nın *kendisiydi*. Bunun bir gereği olarak mitolojilerinde, söylencelerinde *doğa* ya da doğanın parçaları *tanrıydı*.

Bu nedenle başlangıç tasarımlarında tanrı tek değil, *çoktu*; *doğa* parçaları *kişileştirilmiş*, *kişi kimliği edinmiş* olduğu için, örneğin deniz-tanrı, deniz tanrısı değil, doğrudan *denizdi*; toprak-tanrı, toprak tanrısı değil, doğrudan *topraktı*; Güneş-tanrı, Güneş tanrısı değil, doğrudan *Güneş'ti*; Ay-tanrı, Ay tanrısı değil, doğrudan *Ay'dı*. Ya da *doğa*, tanrılardan *önce* gelmekte ve tanrılar onun bağrından çıkmaktaydı. Örneğin;

1) İskandinav tanrı-doğumunda ilk tanrılık tasarımı olan Ymir; buzlu sislerle sıcak buharların karışımından, yani doğal öğelerin harmanlanmasından doğdu.

2) Eski Mısır tanrı-doğumunda ilk tanrılık tasarımı; doğadan ortaya çıktı. Başlangıçta ilksel bataklık bulunmaktaydı; sular alçalınca bir ada belirdi; adada kurbağalar ve yılanlar kaynaşmaktaydı; derken bunların arasında bulunan bir yumurtanın çatlamasından ilk tanrısal güç Ra kaz donunda görünüşe çıktı.

3) Çin tanrı-doğumunda ilk tanrılık tasarımı; havadan ortaya çıktı. Başlangıçta hava vardı; ilk tanrısal güç Pen-Gu bu havanın içinde oluştu.

4) Zerdüştlük bağlamında İran tanrı-doğumunda ilk tanrılık tasarımı; doğayı önceleyen değil, sonralayan bir olgu olarak belirdi. Doğasal enerji, ışık donunda tanrı olarak ortaya çıktı ve iyiliği simgeleyecek biçimde bilince taşındı.

5) Hint tanrı-doğumunda ilk tanrılık tasarımı; öznel gerçeklik olarak algılanan ruh ile nesnel gerçeklik olarak algılanan maddenin özdeşliği zemininde, doğanın ya da *doğa* parçalarının soyutlanması, kimliklendirilmesi biçiminde belirdi.

6) Asyalı kandaş toplumların tanrı-doğumunda ilk tanrılık tasarımı; içinde yaşanan nesnel dünyanın Gök, Yer ve Yeraltı gibi kimi bölümlerinin, topluluk zümrelerinin topluluk vicdanlarını temsil etmek üzere bedenleştirilmesiyle doğdu.

7) Anadolu bâtinî tanrı-doğumunda ilk tanrılık tasarımı; göremediğimiz, ancak etkileriyle tanıdığımız doğasal enerjinin ışık biçiminde görünüşe çıkmasıyla doğdu.*

Kendiliğindenliğin egemen olduğu diğer tanrı tasarımlarından *farklı* olarak Anadolu bâtinî tanrılık tasarımı; bir *akıl yürütme* çabasının sonucu olarak bilince/inanca çıktı. Diğer tasarımlarda tanrı; doğal kaynakların ya da doğal gizilgüçlerin yaratısı bir *kendiliğinden varlık* iken Anadolu bâtinî tasarımında, *doğal* olanın düşünceyle *yorumlanması* sonucu bir olgu olarak beliren bir *akıl varlığıydı* ve yine bir akıl varlığı olan *insan donunda* yeryüzünde gezinmekteydi. Bu özdeşlik nedeniyle *İnsan Tanrı*, insanın tanrısı değil, *doğrudan* insandı.

Doğanın tanrılara göre önceliğini belirten bu tasarımlara ilişkin örnekler çoğaltılabilir. Ancak özünde, tektanrı dinleri önceleyen bütün tanrı tasarımlarında doğa ya *tanrıların yaratıcısıdır* ya da *doğrudan tanrıdır*.**

*. Korkmaz, Esat; *Tanrı'nın Doğum Öyküsü*; Hiçlik Defteri II; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2009; s, 20-27 arası.

**. "Tanrı doğaüstü bir varlık değildir, gerçeklikte insan tarafından, kendi doğasının en iyi öğelerinin kendi dışına atılmasıdır (*projection*). Tanrı, insanın gerçek açıklamasıdır (*révélation*) ama onu egemenliği altına alır ve gerçekte onun yabancılaşmasıdır. Demek ki Feuerbach, Hegel'den yabancılaşma sürecini, ama onu tersine çevirerek alıyordu. İnsan kendi öz doğasını kendi dışındaki nesnelerde nesnelleştirir. Ama kendini açığa vururken, sadece nesneler yaratmakla kalmaz; bu nesneler bağımsız, yabancı bir duruma gelir, ona karşı çıkar ve onu egemenlik altına alır. İnsan kendi zenginliğini Tanrı'da dışlaştırmış ve >>>

Doğayı Tanrı'nın *yarattığı* savı, tektanrıcı dinlerle birlikte ortaya çıktı; ilkin, köleci toplumun dini olan Yahudilik'te ileri sürüldü. Yine de Yahudi tektanrıcılığı, birçok tanrılar arasından birini yeğleme sonucu tektanrıcı bir nitelik kazanmıştı. Hıristiyanlıktaki *Baba-Oğul-Kutsal Ruh* üçlemesinde, Yahudilikteki bu *yeğleme* olgusunun izleri görülür.

Gerçek anlamda tektanrıcılığı gerçekleştiren tek din Müslümanlıktır. Müslümanlığın tektanrıcılığı şu önermeyle açık olarak dile getirilir: *Allah*'tan başka tanrı yoktur (Lâ ilâhe illallah).

Bu bağlamda kimi düşünürler tarafından dile getirildiği gibi: Yahudilik, çoktanrıcılığın özel bir biçimiydi; *aşamaya bağlanmış* çoktanrıcılıktan başka bir şey değildi. Çünkü insanlık durumunun bir gereği olarak köleci üretim düzeninin ilk dönemlerinde, komşu halkların tanrılarını da *kabullenmek* zorunluluğu vardı; süreç içinde komşu halkların tanrıları *geriye* çekildi ya da toplumsal konumları gereği *edilginleşti*; bu ortam yenen topluma, kendi tanrısını *tek* bırakma olanağı yarattı.

Köleci toplumların tanrıları; bu toplumların despot *kral*larının konumlarının-vicdanlarının *lahut* (gökyüzü aynasına)'a yansmasıyla inanca çıktı; toplumdaki *efendi-kul* ilişkisi yüceltilip kutsanarak *Tanrı-kul* ilişkisine dönüştürüldü.

Felsefi açıdan Tanrı ve tanrıbilim kavramları, *metafizik*in ve *idealizmin* temelini oluşturur. İdealist felsefenin temel savı; gerçek varlığın *tümel* olduğu, savıdır. Bu tasarım sonucu, evrendeki varlıklar, niteliklerinden *soyutlanarak* tümel varlığa *indirgenmiş* olur.

Tanrı'yı ne kadar zenginleştirmişse kendisi o kadar yoksullaşmıştır." (Marx Karl; 1844 *El Yazmaları/ Ekonomi Politik ve Felsefe* -Çev. Kenan Somer-; Sol Yayınları; Dördüncü Baskı; Ankara- 2011; E. Bottigelli; Sunuş; s, 23)

Anadolu Bâtınîliği de *düşünceci idealist felsefenin* izinde ve *Varlık-birliği/Mevcut-birliği* kapsamında; varlıkları, niteliklerinden soyutlar, *en üst tümel* varlık olarak algılanan Tanrı'ya indirger; evrende, Tanrı'dan başka *hiçbir* varlık kalmaz; her şey Tanrı'nın *çeşitli* görünümleridir.

Demek ki bireysel varlığı olanların hiçbir *gerçek* değildir gerçek olan evrensel olandır, *eş-deyişle* bireysel yarlığı *olmayandır*.

Aslında felsefe, evrenin *kurucu ilkelerini* konu edinen, bunlara *akıl kurallarına* göre yorumlar getiren düşünceyle başladı. Felsefe bağlamında her toplum bu soruna bir çözüm aradı; bulduğu çözümü, düşünce düzeninin *odağı* durumuna getirdi:

- a) Kimi *çözümlerde* bilimle felsefe;
- b) Kimi *çözümlerde* dinle felsefe;
- c) Kimi *çözümlerde* ise bilimle din iç içe oldu.

Felsefenin evreni, dinlerin *dışında* kalarak konu edinmesi, ilkin *Anadolu'da* başladı. Anadolu'nun *doğacı bilgeleri* evreni kuran ilkeleri *sorun* durumuna getirdi; evreni, *diri bir bütün* olarak gürdü.

Thales'in *su* adını verdiği bu ilk kurucu ilke, akıl kurallarına dayalı düşüncenin ilk ürünü sayıldı. Bunu *hava, ateş ve toprak* izledi.*

Tektanrı dinlerin ortaya *çıkmasıyla* birlikte evren sorununa yeni bir çözüm arandı: Evren-Tanrı ikilisi *birlikte* düşünüldü;

*. Su, doğaya benzeme temelli tasarımlarda, simgesel anlamda, *önsüz sonsuz* olarak algılanan ve canlı cansız varlık türlerinin oluşumuna katılan, kurucu ilkelerden biridir. Diğer taraftan, canlı ve cansız yaşamın simgesel başlangıç gerçekliğidir. (Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul-2010; s, 1097)

1) Kimi düşünürler evreni *Tanrı*'da gördü; *yaradılış* olayını Tanrı özünden *fişkıma* olarak yorumladı.

2) Kimi düşünürler Tanrı'yı *evrende* gördü; *birlikte oluş* olarak yorumladı.

3) Kimi düşünürler ise evreni Tanrı'da, Tanrı'yı evrende gördü; *evren-Tanrı birliği* ağırlık kazandı.

Varlığın *duyular-üstü* evrende en olgun biçimlerinin bulunduğu, bu biçimlerin önsüz-sonsuz olduğu görüşünü, bir felsefe sorunu durumuna dönüştürerek açıklamaya çalışan ilk bilge *Platon* oldu. O'nun gerçek ve yüce varlıklar olarak nitelediği *idealar*, yalnızca *düşüncede var olan*, duyularla kavranamayan örneklerdi.*

Görünüş evreninde bulunan bütün varlık ölçüleri, bu ideaların birer *yansımasıydı*." Duyular, ancak bu yansımaları *algılamaya* yarıyordu. Bu algılarda, gerçek örnekleri olan ideaları *anımsatıyordu*. İşte insan bilgisinin bir *anımsama**** olması bundan dolayıydı.

*. Platon'a göre *idea*; her insanın zihninde doğuştan önce bulunduğu ve onun gerçekliği kavramasını sağladığı kabul edilen; her somut şeyin ya da soyut kavramın genel modelidir. (Korkmaz, Esat; Ansiklopedik *Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Beşinci Baskı; İstanbul- 2014; İdea maddebaşı)

**. "Platon için *duyuüstü* olan *hakiki dünyadır*. O yukarıda ölçü veren olarak durur. Duyusal olan arzulanır olandır..."(Heidegger Martin; *Nietzsche'nin Platonculuğu Tersine Çevirmesi* -Çev. Oruç Aruoba-; Cogito; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul- 2001; Sayı: 25; s, 135)

***. "... Doğru'nun farklı zaman anlayışıyla ve geçmiş ve gelecek yoksunluğuyla ilintilidir bu ne var ki 'gerçek anımsamanın bir sezinleme olduğunu' söyler Heidegger, 'çünkü gerçek anımsama geçmiş bir şeye geri dönerek onda ısrar etmez ve geçmişteki bu ısrarı katılaştırarak kendini tüketmez. Anımsama geçmişe gözlerini diktiği sürece anımsama değildir.' Çünkü Husserl'den bu yana bildiğimiz üzere kendini sürekli yineleyen bir anımsama, anımsadığı şeyi unuttur. >>>

Platon tarafından geliştirilen bu kuram, son tektanrıci dinler olan Hıristiyanlık ve İslamı önemli ölçüde etkiledi: *Görünen evren ve görünmeyen evren* gibi iki varlık alanının bulunduğu görüşüne kaynaklık etti. Hıristiyan ve İslam tanrıbilimcileri Platon'dan kaynaklanan bu evren anlayışını, kendi inançlarına göre yorumlayarak yeni kuramların doğmasına olanak sağladılar.

Rönesans'tan sonra *idea* kavramı, yeni bir yorumdan geçirilerek tanrıbilimin *elinden alındı* ve felsefenin sorunlarından biri durumuna getirildi.

Benzer biçimde *anlık*, yani *anlama gücü*; felsefe tarihinde sürekli sorun olageldi: İlk soru, anlığın maddeden *bağımsız* bir varlık taşıyıp taşımadığı sorusu oldu;

A) Maddeciler bu soruya olumsuz yanıt verdi; onlara göre, anlık maddeye indirgenebilirdi; çünkü onun maddesel bir doğası vardı. Bu bağlamda Demokritos ve O'nu izleyen Epikuros anlığı, ince bir madde olarak gördüler. Modern düşünce ise maddeciliği, anlığı, harekete indirgemeye çalıştı.

B) İdealistler bu soruya olumlu yanıt verdiler, onlara göre anlık, maddeden bağımsız bir varlıktı; gerçek varlık anlıksaldı ve madde temelde anlığa indirgenebilirdi.

C) İkiciler, bu soruya ne olumlu ne de olumsuz yanıt verdiler, onlara göre madde ve anlık birbirinden bağımsız

Anımsanan şeyin yaşantı değeri kaybolur sonsuz tekrarın evreninde: Yeniden başlamak, yaşantı değerinin ve arche'nin silikleşmesi pahasına gerçekleşir... Aynı şeyin ebedi tekrarı, ancak belleksiz bir anımsamanın yenilik isteğiyle gerçekleşebilir ve bu anımsama, belleğini yitirdiği için sonsuza değin kendine dönük bir karabasan olacak; artık, ötekiyle asla karşılaşamayacaktır." (Sayın Zeynep; *Mithat Şen ve Beden Yazısı I*; İthaki Yayınları; İkinci Baskı; İstanbul- 2003; s. 126/ Tınak içi: Heidegger'den alıntılanan Zeynep Sayın)

varlıklardı. Anlığın bir töz olarak kavranması, ruh kavramını ortaya çıkardı.

Uygarlık tarihinde, bilimsel düşüncenin *soru* sormak, evrenin yapısını, kaynağını araştırmakla başladığı yaygın bir kanıdır.

Düşünen insan, içinde yaşadığı evreni, varlık türlerini *merak* etmiş; nereden gelip nereye gittiğine yönelik *sorular* üretmiş; önce kendine sonra, başkalarına soru sorma gereğini duymuş ve böylece felsefeye *adımını* atmıştır.

A) Anadolu-kökenli doğa felsefecileri; evren ve evrendeki varlıkları konu edindi.

B) Sofistler; insanı konu edindi; insan bir bilgi varlığı, akıl varlığı, toplum varlığı, mutluluk (irade) varlığı vb. olarak algılandı.

C) Tektarıncı dinler, Tanrı'yı konu edindi; insanı bir inanç varlığı, görev varlığı vb. olarak inanca taşıdı.

İnanç alanının felsefe kaynağı *idealizm*; düşünce alanının felsefe kaynağı ise *materyalizmdir*. İdealizm bağlamında; varlığın insan düşüncesinde bulunduğu inancı, *özel idealizm*; varlığın insan düşüncesi dışında tümel ya da tanrılık bir düşüncede bulunduğu inancı ise nesnel idealizmi yarattı.

Felsefe sorunlarına, salt kavramlara dayanarak çözüm arayan; bu çözümü *karşıt anlamları* göz önünde bulundurup tartışmalı bir tabana oturtan *Elea Okulu*, düşünce tarihinde diyalektik yöntemin *kurucusu* oldu. Parmenides (İ.Ö. 540-?)'in kurduğu, Zenon'un geliştirdiği bu öğreti, mantığın kaynağıdır. Bu öğretiye göre diyalektik yöntemin başlıca özelliği düşünme eylemini, iki karşıt varlığı yan yana getirerek sürdürmektir.

Elea Okulu'nun mantık öğretisi, varlığın *var olduğu* ve *yaratılmadığı* ilkesine dayanır. Var olanın karşıtı, var

olmayandır bu da *yokluk* olduğuna göre, var olana *kaynaklık* edemez; açıkça var olan, var olmayandan *doğamaz*.

Öte yandan, var olan; sonradan ortaya çıksa, bunun var olmayandan gelmesi gerekir; oysa var olanın var olmayandan doğması; varlığın *yokluktan* çıkması demektir, bu da mantık kurallarına *aykırıdır*. Öyleyse yalnız *var olan vardır* ve kendi kendisiyle *özdeşdir*. Varlık-yokluk ve kendi kendisiyle özdeşlik bağlantısından, mantığın özdeşlik ve çelişmezlik ilkeleri ortaya çıktı; bu ilkelerin temeli de *birlik ve değişmezlikti*. Son iki terim Anadolu kökenli olup sonradan Elea iline yerleşen Ksenophanes tarafından Tanrı'nın varlığını *kanıtlamak* için kullanıldı.

Ksenophanes'e göre Tanrı vardı; birdi; ölümsüzdü; değişmezdi. Ksenophanes'in bu görüşleri öğrencisi Parmenides tarafından *var olan-var olmayan* sorununun çözümüne uygulanarak geliştirildi.

Parmenides'in öğrencisi Zenon ise öğretmeninin yöntemini *çokluk ve hareket* sorunlarının açıklanmasında kullandı. O'na göre hareket eden bir nesne, bir yerde *duruyor* demektir. Bir yerde duran ise *hareket etmiyor* demektir; öyleyse hareket ediyor *sanılan*, gerçekte bir yerde duruyordu; duyular insanı *aldattığından* duran nesne *hareket eden nesne* gibi görünüyordu. Durum *çokluk* içinde geçerliydi; bir olan çok olursa *bölünüyor* demektir; bölünme ise sonsuz küçüklere ayrılmaydı; sonsuz küçükler varsa *sonsuz büyükler* de vardı.

Elea Okulu'nun geliştirdiği öğretisi, daha sonra Aristoteles *mantığının* temelini oluşturdu. Aristoteles mantığı ise Rönesans ve sonrasında *deney bilimlerinden* kaynaklanan yeni bir mantığın doğmasına olanak sağladı; Hegel'in yeni bir düzenlemeyle uygulama alanına koyduğu *diyalektik yöntemin çatısını* kurdu.

Anadolu İlkçağı'ndan, Güneydoğu ve Orta Asya'dan gelen bu değerler Zerdüştlük değerleriyle de harmanlanarak, Anadolu toprağında *tasavvuf* akımına dönüştü.

Tasavvufun *Tanrı*, *evren* ve *insan* gibi üç temel sorunu vardı; Tanrı tekti; önsüz-sonsuzdu ve yaratıcıydı; bilinemezdi; varlık türleri içinde özdeşi yoktu; *salt akıldı*, *salt bilinçti*, *salt ruhtu*, *salt anlıktı*.

Ancak bütün bu niteliklerin üstünde bir *ışık* (nurdu). Yaratılmamıştı. Yaratma olayı bir ışık olarak tanrısal özden *fişkırmaydı* (sudur). Fişkırtma *en yüceden*, *en aşağıya* doğru aşamalıydı. Evren, bu tanrısal fişkırtmanın, en geniş boyutlu varlık alanıydı.

Tanrı'nın engin bir ışık olarak dışa vurması, *görünüş alanına* çıkması sonucu evrenin yaratılması, görüşünü ilk ortaya koyan Yeni-Platonculuk'un kurucusu *Plotinos*'tur.

O'na göre, Tanrı özü gereği, en yoğun *ışık* kaynağıydı. Bu ışık kaynağında, *istenç* ve *sevgi** gibi eğilimler vardı; ancak bu eğilimler *dışa* değil, *içe* dönüktü; Tanrı'nın kendi *özüne* yönelikti. Tanrı bu özelliği gereği, *kendi kendini sevdi*. Bu sevgi ve istençte; *dışa yönelme/açılma yeteneği* vardı. Tanrı, kendi *özüne* olan *engin sevgisinden* dolayı *dışa taşmıştı*. Bu taşma, *sonsuz bir ışık* olarak *dışa yansıyınca* evren ve onu dolduran varlıklar oluşmuştu. Bu oluşma birden bire değil, en yüce varlıktan en alta bulunana *doğru* olmak üzere *aşamalıydı*. Her varlık aşaması, kendi özelliği oranında, Tanrı'yı yansıtırdı. İnsan yalnızca bu *yansımayı görür*, onun etkisiyle *yansıyan Tanrı'yı düşünürdü*.

*. "Sevgi, yetkin-olanla yetkin-olmayan, günahsız öze günahkâr öz, genel-olanla bireysel olan, yasayla yürek, tanrısal olanla insani olan arasındaki bağıdır,... Sevgi, tanrının kendisidir ve sevgi dışında tanrı yoktur. Sevgi insanı tanrı, tanrıyı insan yapar. Sevgi zayıfı güçlendirir, güçlüyü zayıflatır, yüksektekini indirir ve alçaktakini yükseltir, maddeyi idealleştirir, tını maddeleştirir... Sevmek demek tinden dolayı tının, maddeden dolayı maddenin feshedilmesidir. Sevgi maddeciliktir, maddi olmayan sevgi bir saçmalaktır... Ama aynı zamanda sevgi doğa idealizmidir, sevgi tindir, ruhtur..." (Feuerbach, Ludwig; *Hristiyanlığın Özü* -Çev. Oğuz Özügül-; Say Yayınları; İstanbul- 2008; s, 89)

Anadolu Bâtınîliği bu Yeni-Platoncu görüşü bir bütün olarak *benimsedi*; yaradılışı bir *fişkırma* olarak yorumladı.

Eski İran inançlarında, özellikle Zerdüşt dininde, *ışık* ve *ateş* kutsal olduğundan, tanrısal bir nitelik taşıdığı düşüncesi yaygındı. Bu düşünceye göre bütün varlığın kaynağı iyiliğin, güzelliğin, yüceliğin odağı *ışık* idi. Işığın, varlığa kaynak olan bir *ilke* olarak nitelenmesinde, tektanrıcı dinlerin öngördükleri kurama karşın birçok Doğu ve Batı düşünürü bu görüşte *birleşti*.

Özetlersek yaradılış olayı üzerine iki ayrı inanç ileri sürüldü:

- 1) Yaradılışın Tanrı istenciyle bir *yoktan var etme* olduğu inancı; kaynağı, tektanrıcı dinlerin kutsal kitapları;
- 2) Tanrı'nın özünden bir *ışık olarak fişkırma* inancı; kaynağı, çoktanrılı dinler ile Yeni-Platonculuk.

İnsan, Tanrı'yla evren arasında, ikisinin *birleştiği* bir *odak* varlıktır; taşıdığı ruh, akıl ve istenç nedeniyle tanrısalı. İnsanı Tanrı'ya yaklaştıran, O'nu kavramasını sağlayan başlıca öge *sevgiydi* (aşk).

Aşk, kişinin kendinde Tanrı'yı *sezmesi*, Tanrı'da görünüş alanına çıkması *eğilimiydi*. Gerçekte seven de sevilen de *birdi*; bu nedenle *insan Tanrı, Tanrı da insandı*.

Tanrı'nın varlığını *akıl yürütmelerle* kanıtlama girişimleri; dinin felsefe üzerindeki etkisinin *büyük* olduğu Ortaçağ'da yoğunlaştı. Süreç içinde Tanrı tasarımı genelde ya *Tanrı, tanım gereği en yetkin varlıktır. Var olmak bir yetkinliktir. Demek ki Tanrı'nın varlığı zorunludur*, diyen *varlık bilimsel kanıt* üzerine ya da *Hareket evrenseldir hareket eden şeylere bir başkası neden olur. Öyleyse hareket edenlerin nedenleri ya sonsuza değin uzanan bir zincir oluşturur ya da kendi hareket etmeyen bir hareket nedeninde durur. Geçmişe doğru sonsuzca uzayan bir hareket zinciri*

olanaksızdır. Demek ki Tanrı, kendisi hareket etmeyen bir hareket ettiricidir, diyen ilk neden kanıtı üzerine yapılandırıldı.

Tektanrıcılığın ortaya çıkmasıyla Ortaçağ, ruhu; *odak sorun* durumuna getirdi. Somut varlıkları oluşturan toprak, su, hava ve ateş'in dışında *ruh*, evrende bütün her şeyin *kaynağı* sayıldı.

Henüz ruh anlayışına ulaşamamış ilksel insanlar; bir bebeğin oyuncaklarını canlı sanıp onlarla konuşması gibi *bebeksi* bir evreden geçtiler; nesneleri, kendileri gibi *duyar, düşünür* sandılar; bu canlılık anlayışına *animatizm* adı verildi.

Nesnelerin de insanlarınki gibi birer *ruhu* olduğu inancına dayanan *dinsel canlılık* (animizm), bu *bebeksi* anlayış üzerine yapılandı; sonraları bu *ruh* anlayışından *Tanrı* anlayışına, tanrı tasarıma geçildi.

Anadolu Bâtınîliği Yeni-Platonculuk'un *beslemesiyle* yarattığı *tasavvuf* kapsamında, *ruh* kavramına özel bir önem verdi. Su, hava, toprak ve ateşi, varlık türlerinin *kurucu öğeleri* olarak öne çıkarırken, *dirilik* olayını, *ruhun bir eylemi* biçiminde algıladı.

Pythagoras (İ.Ö. 580-500)'ın düşünceleri, dinsel inançlarla harmanlanarak yeni bir nitelik kazandı. Doğu'da ve Batı'da çok geniş bir ilgi alanı buldu. Harflerin ve sayıların kimi *gizemli güçler* taşıdığı savı üzerine yapılan ve Anadolu Aleviliğini-Bektaşiliğini önemli ölçüde etkileyen Hurûfilik, *dolaylı* olarak Pythagoras düşüncesiyle beslendi.*

*. Aristoteles'in Pythagoras için söylediği özdeyiş, duruma çarpıcı bir örnektir: "Akıl yürüten bir tür hayvan vardır ~~ki~~ Tanrı'dır o; bir başkası da insandır; Pythagoras ise üçüncü türe örnektir." (Bayladı, Derman; *Pythagoras/Bir Gizem Peygamberi*; Say Yayınları; İstanbul-2008; s, 41) Geçip gitmeyelim ve bu *üçüncü tür* üzerinde biraz duralım ve Pythagoras'ın *fark yaratan özgünlüğü* nedir?, onu anlamaya çalışalım. Sanki Aristoteles'in, *Pythagoras üçüncü türe örnektir*, derken >>

Pythagoras'ın geliştirdiği felsefe kuramı, ölümünden yüz yıl sonra, özellikle Platon'un ondan esinlenerek ileri sürdüğu evren anlayışıyla bir *din niteliğine* büründü. Trakya'da yaygınlaşan Orpheus inançlarıyla karışan bu yeni inan sis-

anımsattığı özgünlüğu, Spinoza bize ayrıntılı biçimde anlatır. *Üçüncü türe* örnek insan tipini kavrayabilmek için anlama yeteneğimizi *tedavi* etmekle işe başlayalım. Tedavi etmek *iyileştirmek* anlamına geldiğine göre, zihnimizin dış dünya ile ilk buluşma noktası olan *algılama sistemimizi* gözden geçirelim. Spinoza'ya göre tüm algılarımız *dört tipe* indirgenebilir: 1) Kulaktan dolma bir deneyim sonucu biliriz; doğduğumuz günü bilmemiz gibi. 2) Belirsiz bir deneyim sonucu biliriz; bize benzeyenlerin öldüğünü gördüğümüz için, öleceğimizi bilmemiz gibi. 3) Varlıkların nedenlerine ilişkin düşümsel deneyimle biliriz; sonuçlardan *nedenleri* çıkarmamız gibi. 4. Varlıkların özlerini içselleştirerek biliriz; zâhirden bâtına taşınmamız gibi. Önce, *çabamız bilgili olmak için mi?*, yoksa *yaşama bilgece bakmak için mi?*, sorularından hangisinin yanında olduğumuzu belirtmek durumundayız. Spinoza diyor ki eğer sadece *gerçeği* aramak ise amacımız; 3. Tip bilgilenme yolu bize yeter. Ama yaşama bilgece bakmak gibi bir amacın peşindeyse 4. Tür bilgilenme yolunu *tercih etmek* zorundayız: çünkü bizi *kökten değişime uğratacak ve bizi bilge kılacak* bu tip bilgilenmedir. Çünkü *akılcı algılamanın* ötesinde, karşılaştığımız her şeyin ve her olayın altında *Evren'in tümünü belirleyen bir işleyiş* vardır. Bu 4. Tür bilgidir ve elde edilmesi *çok zordur*, sözünü ettiğimiz bilgi türü, *sezgisel bilgidir*. Anlatmak da anlamak da gerçekten zordur; zorluğun nedeni, alişılagelmiş akıl yürütme biçimlerinden kendimizi bir türlü *özgürleştirmememizdir*. Spinoza'nun izini sürdüğümüzde, sezgisel anlamamanın, bilimsel anlama ile bir *benzerliğinin bulunmadığını* görürüz. Ötesinde inançla elde edilen kanaatle de bir *benzerliği yoktur*. Kendine özgü bir bilgilenme türüdür. Bir şey sezgiyle anlaşıldığında *bilindiği bilinir*. Bilindiği bilinen bilgi, her şeyin özü olan, her şeyin varlığa nasıl geleceğini belirleyen güç durumunda bulunan Tanrı'dır. *Bilindiği bilinen bilgi* edinildiğinde, her şeyin içinde şaşmaz-değişmez bir gücün işleyişinin *farkındalığının ayırđına* varılır. (Fransez, Moris; *Spinoza'nın Tao'su/Akıllı İnançtan İnançlı Akla*; Yol Yayıncılık Tic. Ltd. şti.; İstanbul- 2004; s, 113-116) İşte Aristoteles'in akıl yürüten iki hayvan vardır, biri Tanrı, diğer i insan, Pythagoras ise üçüncü türe örnektir, derken; 4. Tür bilgiyle donanmış, sezgisel bilgiyle varlığın içindeki *şaşmaz yasaları* algılamış bir insandan, yani Pythagoras'tan söz ediyor.

temine göre evrenin özünü oluşturan sayılarda *kimi gizemli özellikler* vardı.

Tanrısal varlıkların tözleri, evreni yöneten gizli güçler, insanı etkileyen doğal olaylar, *sayıların değişik oranlarda birleşip biçimlenmesinden* kaynaklanıyordu. Yeni-Pythagorasçılık adıyla bilinen ve inanç-sayı bağlantısına dayanan bu öğretisi, biçim değiştirerek son iki tektanrı dine de girdi, tanrı tasarımlarına *ivme* kazandırdı: Doğu’da, bir sayısının beslediği algı Tanrı’nın *birliğini* simgeler duruma dönüşürken; Batı’da, Hristiyanlık’ta, *üç* sayısının beslediği algı *üçlemeyi* yarattı.

Antikçağ’ın büyük düşünürü Anadolu filozof Herakleitos (İ.Ö. 540-480) tarafından, varlığın yasası olarak *evrensel zorunluluk* anlamında ileri sürülen ve akılla bilgi alanlarını dile getiren *logos* kavramında; tasarım olarak *tanrılık* anlamı yoktu. Çünkü maddenin ötesinde *ruh* türünden bir *ilki* düşünmek Herakleitos’un *aklından* bile geçmiyordu.

Ne var ki izleyen tarih sürecinde Herakleitos’un *logos* tasarımı, köken anlamından uzaklaştırıldı ve tanrılık tasarımlarına *kaynaklık* etti. Platon’da *logos*, ideaların kaynağı olan *Tanrı* durumuna; Yeni-Platonculuk’ta, doğrudan *Tanrı* durumuna; Hristiyanlık’ta ise *kutsal ruh* anlamında *kutsal üçlemenin* bir parçası durumuna dönüştürüldü.*

İslam düşüncesi logosu, *kelâm* terimi ile karşılarken; Yeni-Platonculuk’tan kaynaklanan tasavvuf logosu, *konuşan söz* (kelâm-ı natık) ya da Tanrı’dan en uzak noktada ışığın nesnelleşmesi olarak beliren *cevher* olarak yorumladı. Yani, *somutlaştırma*, *somut bir kimlik verme* eğilimine giren tasavvuf logosa, Herakleitos’un yüklediği anlama yakın bir anlam yükleme *çabasına* girdi.

Anadolu-Yunanlı bilge Anaksagoras (İ.Ö. 500-428),

*. Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2010; s, 822

oluşu başlatan kurucu ilkenin, sonraları *ruh* adını alacak olan *nous* denen bir *töz* olduğunu ileri sürdü. O'na göre *nous*, varlığın *oluşturucu* özüydü; bütün hareketlerin, hareket başlığı altında toplanan bütün olayların; ayrışmanın, birleşmenin, türlenmenin ve düşünmenin başlıca kaynağı *nousdu*. Taşıdığı yaratıcı güç nedeniyle bir tür *evrensel ruhdu*; aynı zamanda, *diriiliği* olan, etkili, üstün nitelikli, yaşatıcı-geliştirici bir *erkdi*.

Bu özellikleriyle *nous* soyut değil, *somuttu*; *maddeseldi*. Ancak onun maddesi, öteki nesneleri kuran maddelere *benzemiordu*. Onun varlığı, görünüş alanına çıkan *etkilerinin* aşamalarıyla beliriyordu: Başlangıçta, bağımsız, özgür, kendi kendine yeten, varlığı bir başka varlığı gerektirmeyen *nous* vardı. *Khaos* denen düzensiz yığını düzene sokan, hareket ettiren; böylece *oluş* eylemine olanak sağlayan *nousdu*. *Oluş*, *nousun iiminden* kaynaklanan bir hareketle başladı.

Anadolu Bâtınîliği *tanrısal akla* ya da *ilk akla* (akl-ı evvel), *nousa* yakın bir anlam verdi: Özellikle, Varlık-birliği ya da Mevcut-birliğinde *ilk akıl*, soyut bir varlık değildi; *ilk akıl* kutsal gerekçesini, kendisine verilen bilgilerin ya da kendisinde var olan *gizil güçlerin görünüşe çıkmasıyla* yani *nesnelleşmesiyle* buluyordu. Bu kanalda, *Tanrı'nın aklını*, *insanın aklına dönüştürmek* Anadolu Alevi felsefesinin bir yaratıcılığı oldu.

İnanç alanının bilimsel görünüşlü *serüveni* Platon (İ.Ö. 427-347)'la başlar. Duyularla *bilineni* gerçek saymayıp akılla *düşleneni* gerçek sayma edimlerini sistemleştiren ve böylelikle de mitolojiye, söylenceye *bilimsel bir görünüş* veren Platon'dur.

Miletli fizikçi düşünürlerin başlattığı *düşünce-doğa* diyalogu, Platon'un öğretisiyle doğadan büsbütün koptu; *düşsel düşüncenin* engelsiz olanaklarına alabildiğine açıldı. Bu

olanaklar dünyasında; maddesiz yapıda, canlı ve ölümsüz varlık, *ruh* biçiminde evrildi.

Aslında, her canlının, bedeninden ayrı bir de *ruhu* bulunduğu inancı çok eskidir. İlkelerde ruh, *somut* biçimde tasarımıydı. Ne var ki bu tasarımlar, Ortaçağ'ın *soyut* ruh tasarımından uzaktı. Çünkü ilkelerde ruh tasarımı, somut ve maddeseldi; somut ruh bir tür *iki-bedenliliği* dile getiriyordu.

Platon'a gelinceye değin ruh, *maddesel* bir yapıda ve *somut* olarak ileri sürüldü; ruhu, *soyutlaştıran* ilk düşünür Platon oldu.

Ruh, süreçte bağımsızlık kazanınca tanrısal öze *özdeşleşti* ve *ölümsüzlük* elde etti. Ruhlu olanın *sonsuzca* yaşayacağı inancı, bu temel üzerine yapılandı;

1) Doğmamış ve ölmeyecek olanın sonsuzca yaşaması (tektanrı dinlerin tanrı tasarımları gibi);

2) Doğmuş ama ölmeyecek olanın sonsuzca yaşaması (kimi çoktanrı dinlerin tanrı tasarımları gibi);

3) Doğan bedene girip ölen bedenden çıkan ruhların sonsuzca yaşaması (Hintlilerin, Alevilerin ve Orpheusçuların ruh göçü tasarımları gibi);

4) Doğmuş ama ölmeyecek olan ruhların sonsuzca yaşaması (kimi tektanrı dinlerin ruh tasarımı gibi);

5) Vücutlu-ölü olarak sonsuzca yaşama (Eski Mısırlıların mumyalama geleneğine temel oluşturan ruh tasarımı gibi);

6) Vücutsuz-ölü olarak sonsuzca yaşama (Antikçağ Yunanlılarının Hades [öbür dünya tanrısı] tasarımı gibi);

7) Öldükten sonra dirilmeyle oluşan sonsuzca yaşama (Müslümanlığın mahşer tasarımı gibi) ve.

8) Belli zamanlarda ölüp belli zamanlarda dirilmeyle oluşan sonsuzca yaşama (Attis [Phrygia kökenli Tanrı] ve Adonis [Ferike tanrısı]'ın yaşam tasarımları gibi).

Ruhun bedenden *bağımsızlaşmasına* koşut olarak, *iki ruh* inancı da bilinçlere kazındı:

a) Beden ruhu; insanı yaşamı süresince canlı tutan ve ancak ölümüyle çıkıp giden ruh; soluk ruhu, yaşam ruhu tasarımı gibi.

b) Özgür ruh; insanın içinden çıkıp başka insanların içine de girebilen ve gezip dolaştıktan sonra yeniden dönebilen ruh; gölge ruh tasarımı gibi.

Platon'da tanrılık tasarımı; kaynağını ruhun soyutlaşıp bağımsızlaşmasından alan ve *ideaları biçimlendiren idea* biçiminde tasarımılandı.

Aristoteles (İÖ. 384-322)'te ise *ilk neden* tasarımı vardır. O'na göre evren, sürekli biçim *değiştiren*, yeni biçimler *kazanan*, bu yolla *potansiyelden aktüele* doğru *ereksel* olarak hareket eden *maddeden* oluşur. Maddenin *nedenlerle* yönetilen bu *durmak bilmeyen hareketi* nasıl başlamıştır?, sorusuna yanıt vermeye çalıştığında Aristoteles'in metafiziği, bir *tanrıbilime* dönüşmektedir. O 'na göre, başlangıcı olmayan, geçmişe doğru sonsuzluğa giden bir hareketler zinciri *olanaksızdır*. Böylesi bir düşünce, hareketi *açıklayamaz*. Hareketlerin ilkinin başlatan bir *ilk neden* olmalıdır. Eğer bu *ilk nedenin* kendisi de *hareket* ediyor olsaydı, zorunlu olarak kendinden önce gelip onun hareketine neden olan bir başka *ilke* gerektirirdi, O zaman da ona *ilk neden* demek *yanlış* olurdu. Demek ki hareketin ilk nedeni *hareket edemezdi*; bu kendi *hareket etmeyen* ilk neden *Tanrı*'ydi.

Yine O'na göre, Tanrı, *ilk neden* olmanın yanı sıra evrenin de *son nedenidir*. Sürekli bir oluşum içindeki her şey daha çok *biçim ve aktüellik* kazanır; her şey, daha çok *yetkinliğe* doğru gelişir. Tanrı *mutlak aktüellik*, yani *mutlak biçim ve tam yetkinliktir*. Bu nedenle evrendeki bütün gelişim

Tanrı'ya doğrudur. Tanrı hem *ereksel*, hem *biçimsel* hem de *etkileyici* nedendir. Bu bağlamda Tanrı, *düşünce düşünen düşüncedir*. Düşünce ise insanın en üstün yeteneğidir, doğada yalnızca insana özgüdür ve *tanrısal*dır.

Yem-Platonculuk'un kurucusu Mısırlı filozof Plotinos (205-270); gerçekliğin nesnel değil, *mutlak ruhsal* nitelikte olduğunu ileri sürdü.

Tanrı tasarımını, Platon'un geliştirdiği *idea* kuramına dayanarak sistemleştiren Plotinos için temel varlık, *Bir* olan Tanrıydı.* Tanrı, bütün nesneleri ortaya koyan, düzenleyen, hareket ettiren, sonsuz ve etkin güçtü. *Tanrısal birlik*, bütün nesneleri içeriyordu ve *sonsuzlukla* özdeşti. Tanrı, özü gereği güzel değilse de *güzelliğin*; belli bir biçimi yoksa da *biçimlenişin*; yaratılmamasına karşın yaratmayı gerçekleştiren *eylemlerin*; düşünmemesine karşın *mutlak düşüncenin* kaynağıydı.

Bütün nesnelerin kaynağı olan Tanrı'dan, ışığın Güneş'ten *fışkırması* gibi, yaradılış olayının ilk eylemi bir *dışa taşma*, *görünüş alanına çıkma* biçiminde belirdi ve *yukarıdan aşağıya doğru üç aşamalı* olarak gerçekleşti:

- 1) Düşünen yeti (nous);
- 2) Ruh (psykhe) ve
- 3) Nesnel varlık (physis).

Görüldüğü gibi Plotinos öğretisinde *tanrı tasarımı*; doğayı *önceleyen* değil, doğayı *sonralayan* bir tasarımıdır. Doğasal ışık enerjisinin görünüşe çıkması ya da dışa taşmasıyla *tanrı* doğmuştur.

Yeni-Platonculuk izleyen yüzyıllar içinde biri Batı'da,

*. "Uyum olabilmesi için bölümlerin, yani bölünmüşün olması gerekir, der Plotinos. Oysa güzel olan, Bir'dir, Bir'e doğrudan doğruya katılımdır..." (Bonnetoy, Yves; *Olasılık Dışındaki* -Çev. Ömer Aygün-; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul- 2003; s, 54)

diğeri Doğu'da olmak üzere iki ayrı doğrultuda gelişti: Batı'da biri tanrıbilim, diğeri Hristiyan mezhepleriyle bağlantılı olan iki gelişim çizgisi üzerinde yürüdü. Doğu'da ise Eski Anadolu, Hint, İran, Asya inanç-düşünce değerleriyle de beslenerek *Işık Felsefesi* ve onun yaşatkan ayağı *tasavvuf* adı verilen bir akıma dönüşüp yayıldı.

Anadolu İlkçağı'nda *Doğacılık* egemendi; *doğüstü* bir güç bulunmadığı ve gerçek gücün doğanın *kendisinde* ve *içinde* olduğu inancı vardı.

Sonraları, Doğacılık genelinde; doğal güçlere duyulan hayranlık *gizemciliği* yeşertti. Böylece *iki ayrı alan* biçimlendi:

- 1) Nesnel alan; duyularla kavranır evren;
- 2) İnanç alanı; duyularla kavranamayan, cisimsiz güçlerin varsayılmasıyla oluşan alan; cisimsiz güçlerin en başında da Tanrı vardı.

Ortaçağ'da ilkçağ'ın bu eğilimini yeniden yorumlayarak yaşama geçirmeye çalışan Bâtinî Felsefe; genelde, *cisimsizleri cisimsizleştirme* eğilimine girdi, özelde ise Tanrı'yı küre biçiminde bir *nur* olarak *nesnelleştirdi*.

Geniş anlamıyla akıl ve deney alanı dışında *duygu* ve *sezgilerle* gerçeğe varma anlayışı olan *gizemcilik*, hem Batı mistisizmini hem de Doğu tasavvufunu etkiledi.

Yunanlı bilge Aphrodisius Aleksander (2. yy); Aristoteles felsefesine getirdiği yorumlarla yeni bir düşünce akımının doğmasına yol açtı. Yorumlarını *etkin akıl* konusunda yoğunlaştırdı; Aristoteles felsefesinde önemli bir yer tutan *etkin akıl* yeniden sınıflandırdı ve onu üçe ayırdı:

- 1) İşlenmemiş akıl; yeti niteliği taşıyan akıl; sanatı anlayacak yetenekte olma gibi.
- 2) Kazanılmış akıl; düşünme yeteneği gibi.

3) Etkin akıl; insana özgü olmayan, Tanrı'dan gelen akıl gibi.

O'na göre *edilgin akıl*, canlının bir heyecan ya da bir tasarım aracılığıyla çıkardığı sesler, yani *dildi*; bir *bilinç* olayı sayılamazdı.

Aleksander'ın *etkin akıl* konusundaki görüşleri, Ortaçağ'da ve Rönesans döneminde yeni araştırmalara ve yorumlara yol açtı.

İskenderiyeli Arius (280-336); *Kelâmın* tanrısal bir varlık olmadığını ileri sürerek Hristiyan dininde *sapkın* sayılan bir kurumun doğmasına yol açtı.

Arius, Hristiyan inançlarının *akıl ilkelerine dayalı bir içerik* kazanması görüşünü savunurken, bilim verilerinden yararlanıyordu. O'na göre *inanç*, insan aklının yarattığı bir varlık *değil*, geleneklerle göreneklerle sağlanan bir *yönelme* biçimiydi. Bu nedenle de yaşanan gerçeklerle *bağlantılı* olması gerekirdi. Din, insanın yaşamından ayrı tutulamaz; yaşama düzen veren ilkeleri içerdiğine göre *akla uygunluğu* söz konusudur. Oysa inanç verilerinin çoğu akılla *bağdaşmadığı* gibi *aklı yeric*, *yıkıcı bir içerik* taşır.

Hristiyan inançlarına göre İsa *tanrısal* bir yarlıktır, *Tanrı'nın oğludur* ve Tanrı gibi *ölümsüzdür*. Oysa gerçek böyle değildir. İsa da bir *insandır*. O'nun Tanrı'dan buyruklar aldığı *doğrudur*, ancak tanrısal bir öz taşıdığı kanısı *yanlıştır*. İsa Tanrı'nın oğlu *değildir*, Tanrı'nın oğlu olamaz. Tanrı'nın oğlu olması; Tanrı'nın tanrısallığına *aykırıdır*.

Bu bağlamda, *Kelâm*'ın Tanrı olduğu, önsüz-sonsuz bir nitelik taşıdığı da doğru *değildir*. *Kutsal Ruh* için ileri sürülen ve O'nu Tanrı ve İsa ile *birleştiren*, *özdeşleştiren* düşünceler de gerçek değildir.

İnanç, akla *karşı* çıktığı sürece *geçersizdir*, *tutarsızdır*. *İnanç duygu varlıklarından* beslenir, bu nedenle akıl ilkeleriyle *bağdaşmaz*, *çelişir*. Tanrı Önsüz-sonsuz bir *akıl*

varlığı olduğundan, O'nun buyruklarını da akılla *bağlantılı* görmek gerekir. Tanrı'nın yaratıcılığı, sınırsızlığı akıl kavrayış gücünü aşıya da yine de *akıl dışı* sayılamaz. Tanrı, *engin akıldır*; *Kutsal Ruh*, tanrısal ruhtur; Tanrı varlığı karşısında *ikinci bir varlık* niteliği taşımaz.

Kilisenin benimsediği *Baba-Oğul-Ruh* biçiminde ileri sürülen *üçleme*, tanrısal varlıkla *bağdaşmaz*; Tanrı'nın *tek varlık* olduğu inancına aykırıdır.

Arius'un düşünceleri, Hıristiyan evreni dışında da *etkisini* gösterdi; Anadolu ve Anadolu'ya komşu ülkelerde Bâtınî Felsefe, Ariusçuluk'tan önemli ölçüde *etkilendi*.

Ortaçağ felsefesinin ilk aşaması olan Kilise Babaları dönemindeki düşünürlerin yaptıkları; Hıristiyanlığın temel ilkelerini *akılsal bir sistem* durumuna getirmektir.

Bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için Eski Yunan felsefesinden ve özellikle Platon'dan yararlandılar; bu düşünceleri Hıristiyanlığa *uyguladılar*. Ortaya çıkardıkları sistem akılsal bir yapı taşıyor görünse de geçerli ölçüt yine de *inançtı*.

VIII.-IX. yy'larda Hıristiyanlık *yerleşmiş bir öğreti* niteliği kazandı: İlkelerin *biçimlendirilmesi* son bulmuş; bunlar üzerindeki tartışmalar *kesilmiş*; doğrulukları *kuşku* götürmeyen önermeler olarak görülmeye başlanmıştı.

IX. yy'dan XIV. yy'ın sonlarına değin süren *Skolastik* dönemin düşünürleri, *tanrıbilimciler* olarak Hıristiyan öğretisinin *doğruluğunu* kabullendiler. Tanrıbilim; düşünürlerin felsefeyi kullanış amaçları oldu. Felsefeyle varılan sonuçlar, tanrıbilimle çeliştiğinde, bir *kenara* bırakıldı; ya da *akılsal doğrulukla* dinsel doğruluk arasında bir ayrıma gidildi. İşte Skolastik felsefe; akılla inanç doğruları arasında *uyum* kurmak, inanç doğrusunu akılsal açıdan *doğrulamak* uğraşıdır. Bu uğraşıta temel alınan *kilise dogmalarıdır*. Bunun *başarılamadığı* yerde inanç doğrularının insan aklına *aşkın* oldukları ileri sürüldü. Onun için Skolastik felsefede

her şey, değişmez doğrular biçiminde inanca çıkan din dogmalarından, *tümdengelim yöntemiyle* çıkarsanır. Bu tutum, doğa ile ilgilenmek yerine *doğaüstü* alan üzerinde *yoğunlaşılmasına* yol açtı. Bu uğraşta başlıca akılsal araç *mantık* oldu.

Skolastik, *inançların mantıkla temellendirilmesi* çabasına girerek, Tanrı kanıtlarının felsefi uğraşlarından biri durumuna geldi. Aristoteles ve Augustinus (354-430)'un kimi düşünceleri; Skolastik felsefecileri tarafından, Tanrı'nın varlığını gerektiren *akıl yürütmeler* biçiminde geliştirildi.

Bu akıl yürütmelerin en ünlüsü Anselmus (1033-1109)'un Augustinus'tan esinlenerek geliştirdiği *varlıkbilimsel kanıttır*. Tanrı'nın varlığını *varlıkbilimsel yöntemiyle* ve Aristoteles mantığına dayanarak açıklamaya çalışan İtalyan tanrıbilimci Anselmus'a göre; felsefe bir *tanrıbilimdir*, başlıca konusu, Tanrı varlığını *kanıtlamadır*. Bunu amaç edinmeyen bir düşüncenin, *tasarımın olumlu* bir sonuca varma olanağı yoktur. Tanrı varlığı biri *özü*, diğeri *nitelikleri* olmak üzere iki ayrı sorunu içerir. Tanrı konusunda düşünmeye başlayabilmek için, *inan* (iman) gereklidir; Tanrı varlığına *inanmadan* Tanrı özünü ya da niteliklerini düşünmek kişiyi *çelişkiye* düşürür. Bu bağlamda, inan düşünmenin *başlangıcı* değil, *ereği* olmakla birlikte, inanmak *anlamayı* sağlar. *Anlamak için inanıyorum*, demek *gerçek ve doğrudur*. İnanmak, anlaşılma olgusunda bir *ilk ışık kaynağıdır*; tartışılan sorunun çözülmesinde *temel* etkindir. Kişi inandığı sürece *bilmeye*, *anlamaya* çalışır; varlık sorununa ilişkin gerçeği *kavramak* ister. Tasarımının gereği Anselmus'da *inan*, *bilgi*den önce gelir. O'na göre; Tanrı *önsüz-sonsuz* bir *vatlıktır*. *Varlık* kavramı önce Tanrı için geçerliydi; nesnelerin varlığı sonradan gerçekleştiği için *dolaylıydı*. Mutlak varlık olan Tanrı, *kendiliğinden* ve *kendisinde* vardı. Yani, Tanrı evrenden önce vardı; bütün varlıklar tanrısal zihinde *öncel* olarak bulunuyordu. Bu nedenle Tanrı'nın düşünme yeteneğinde

önceden bulunmayan bir nesnenin varlığını düşünmek saçmaydı. Tanrı kavramı, *en yetkin varlığı* içinde taşır, Tanrı'nın var olmadığını düşünmek, *en yetkin varlığın* bulunmadığını ileri sürmek anlamına gelir. Böylesi bir durumda Tanrı kavramı ile Tanrı varlığı *çelişir*. Anselmus'un, Tanrı'nın varlığını, düşünülebilen *en yetkin varlık* kavramıyla bağlantılı olarak açıklamaya çalışmasına *varlıkbilimsel kanıtlama* adı verildi. Bu kanıtlamanın kaynağı Platon'un *idea kuramıdır*. Anselmus, *idea kuramını* Aristoteles mantığını kullanarak yeni bir yorumla yaşama geçirmiş ve *Tanrı en yetkin gerçek varlıktır* demiştir.

Felsefi anlamda *varlık* terimini ilk kullanan düşünür yalnız *Bir Varlığın* bulunduğunu, değişmenin duyulardan kaynaklanan bir *yanılma* olduğunu ileri süren, Elea Okulu'nun kurucusu Parmenides (İ.Ö.540- ?)'tir; O'na göre, yalnızca *tektanrı* varlıktı; sadece *tektanrı* gerçektir; değişmeler ise *görüntüden* başka bir şey değildi.

Bu nedenle değişmeler ve çokluk, bir *yanılsamaydı*. Varlık *tekdi* ve değişmiyordu. Yanılsamadan başka bir şey olmayan değişmeler ve çoklaşmaları yine bir *görüntü* ve *yanılsama* olan *varbulunanlara* özgüydü.

Varoluşu bulunanlara karşı *varlık* da böyleydi: Asıl gerçek *varbulunanlar* ya da *varoluşu bulunanlar* değil, *varbulunmayandı*, yani *varlıkdı*.

Varbulunanların gerçekte var olmadıkları, buna karşın *varbulunmayanın* gerçek ve var olduğu yolundaki *metafizik* ve *idealist* görüşü, Elea'lı Parmenides formüle etti. Şöyle diyordu Parmenides: Bizler, gerçek olmayıp birer *görüntü* olan görüntüleri ve çoklukları *duyularımızla* algılamamıza karşın, değişmez ve tek olan asıl gerçekliği, duyularımızla değil *aklımızla* kavırıyoruz. Duyular aldatıcıdır; asıl gerçek, *düşünce* ve *akılla* kavranandır.

Metafiziğin ve idealizmin önemli düşünürü Parmenides, İlkçağ'ın *materyalist kuşatmasından* tümüyle kendini kur-

taramıyor, varlığın, *yuvar* biçiminde olduğunu ve uzayda bir yeri bulunduğunu ileri sürüyor. Bu dolaylı da olsa varlığın *maddesel* olduğunu belirtmek anlamına geliyordu. Parmenides'in öğretisi biri *doğru*, diğeri *sanı* olmak üzere iki temel kavrama dayanır. İnsan bu iki yoldan birini benimseyebilir; ya *doğruya*, *gerçeğe* ya da *sanıya*, *yanlış*a gider. Doğru yola giden kişi, *varlık* sorunu ile karşı karşıya gelir. Varlık ise *Bir*dir yok olmayandır, değişmeyendir, yaratılmayandır, *kendi içine kapalı* sürekli bir bütündür. Bu *Bir* olanın *yaratıldığını* ileri sürmek *Varlık Yokluktan* türetmek anlamına gelir. Bu bir çelişmedir çünkü, *Yokluktan Varlık*ın doğması olanaksızdır. Ancak bir olan *Varlık*, bölünmediği için böyle bir olay söz konusu değildir.

Duyularla sağlandığı ileri sürülen bilgi *aldatıcıdır*, çünkü duyular nesnelerin *sürekli bir değişim* içinde olduğunu gösterir; varlığın çok değişik türlerinin bulunduğu *sanısını* uyandırır. Oysa var olan *Bir* olduğuna göre değişme, dönüşme gerçek değil, *yanılmadır*. Varolmayı *varsayma*, yanlışlığın *kaynağı* durumundadır. Bu nedenle deneyi bir yana bırakmak, yalnızca *Varolan Biri* düşünmek gerekir, gerçek bilgiye ulaşmanın kesin yolu budur. Gerçeği kavramak isteyen kişi göze, kulağa, dile değil, *akla* (logos) bağlanmak durumundadır.

Parmenides'in, *yalnız Bir olan vardır; Varlık Bir'dir, tür-lülük, değişme duyulardan gelen bir yanılmadır*, biçimindeki görüşü; giderek, felsefe sorunlarının *kavramlara* dayanılarak çözümüne, bir yöntem niteliği kazandırdı.

Düşünceyi varlığın *temel ilkesi* olarak benimseyen kuramı, *tanrıbilimin* gelişmesine katkıda bulundu; tektanrıcı dinlerin ortaya çıkmasından sonra, bütün varlık türlerinin Tanrı'dan *doğduğu* inancını güçlendirdi. Tanrı'yı *tek varlık*, evreni O'nun *yansıması* olarak gören Anadolu tasavvurunu dolaylı olarak *besledi*.

Metafizik ve idealizmin ikinci büyük düşünürü Platon,

duyuların bize hiçbir bilgi vermediğini ve bilginin tümüyle *kavramsal*, yani *akılsal* olduğunu ileri sürdü.

Bizler bu bilgileri kavramsal olarak yani akılsal olarak öğrendiğimiz için gerçek *bireysel* olan değil, *tümel* olandır, yani *varbulunan* değil, *varbulunmayandır* diyordu Platon. Tümel olarak var olduğu (varlık) halde bireysel olarak varbulunmayan (varoluş) gerçeğe de *idea* adını veriyordu.

Parmenides, Platon ve Aristoteles düşüncesinin Ortaçağ'a egemen olan metafiziğe ve idealizme yaptıkları en büyük katkı; *gerçek olan, tümel (varlık) olandır, bireysel olan (varoluş) gerçek değildir*, yargısıdır. Ama diğer yandan aynı düşünürler, bütün dinsel *baskılara* karşın, genelde Ortaçağ materyalizminin özelde Anadolu Bâtınîliğinin evren görüşüne basamak seçtiği *varlık* kavramına, *ilerici katkılar* verdi: Onlara göre, *varoluşlar* ancak *varlığa* bağımlı olarak *var olabiliyordu*. Doğal olarak *varlık*, hiçbir bağla bağımlı değildi; ancak, *kendi kendisiyle bağımlıydı*.

Demek ki *varlık*, düşünsel ve akılsaldı; duyularla algılanamazdı. Sonuçta, *varlık* demek, *Tanrı* demekti.

İşte Anadolu Bâtınîliği felsefelerinde egemen anlayış olarak öne çıkan materyalizmlerini, Ortaçağ'da *varlık* kavramına verilen *ilerici katkılar* üzerine *Varlık-birliği/ Mevcut-birliği* yorumuyla yapılandırdı.

Ortaçağ'dan XIX. yy'ın ikinci yarısına değin, *varlık* kavramı genelde Antikçağ'dan gelen bu temel *idealist* anlayışı sürdürdü: Özelde ise üç düşünür öne çıktı; Fransız düşünürü *Descartes*, İngiliz düşünürü *Berkeley* ve Alman düşünürü *Hegel*.

İtalyan filozof ve doğabilimci Bruno (1548-1600), Yeni-Platonculuk ve Epikurosçuluktan esinlenerek, varlık sorunlarına yeni bir yorum getirdi; evrenle Tanrı'nın *özdeşliği* görüşünü savundu.

Felsefeye doğa bilimlerini inceleyerek başlayan Bruno'nun, üzerinde ağırlıkla durduğu iki konu vardı: *Tanrı*

ve evren. Bruno'ya göre evren. Tanrı ile özdeş olması nedeniyle sonsuz ve engindi; belli bir *sınırı* yoktu. Sonsuz evrende, kendi uydularıyla yine kendi yörüngeleri üzerinde hareket eden sayısız *Güneş sistemi* vardı.

Evrenin bütünü içinde bulunan tikel nesneler ise *sürekli bir değişim* içindeydi; bunlar *doğmadıkları* gibi yok olmuyorlardı da; ancak, *değişik oranlarda birleşip ayrılıyorlardı*. O'na göre evren bütünü, *monad* adını verdiği en küçük öğelerden oluşuyordu. Evrendeki bütün öğeler, bu öğelerden oluşan nesneler *diri* idi; evrenle *özdeş* bir *ilkeye* bağlıydı. Bu nedenle evrenin bütünü de *diri* idi; ona dirilik kazandıran, *diri töz* olarak algılanan *evrensel ruhtu*. Bu töz, bütün nesneler üzerinde etkiliydi; maddenin içinde bulunan ve onu yönlendiren *akıl* niteliğindeydi. Bu akıl, bütün nesneleri eş ölçüde değil, kendi *varlık aşamalarına* göre etkiliyordu. Bu nedenle nesneler; etkilendikleri *akıl*ın etki oranına göre, *değişik nitelikler* kazanıyordu. Evren *dıştan* gelen bir *güç* etkisiyle değil, *kendi özü gereği* hareket ediyordu.

Tanımsal varlığın gelişmiş, görünüş alanına *çıkması* biçimi olan evrende bulunan bütün nesneler, *alttan üste doğru* birlik ve uyum içinde olan, birbirini izleyen *varlık basamaklarına* göre *düzenlenmişti*. Bu varlık basamaktan arasında *uyum sağlayan güç*; bu en yüksek *organizmanın aklı*; yani *evrenin aklı*; doğanın doğası *Tanrı* 'ydı. Bütün nesnelerde *ilkeler*, bütün olaylarda *nedenler* egemendi.

Nedenler konusunda Aristoteles'in ileri sürdüğü görüşler *inandırıcı* değildi; O'nun söylediği gibi *dört neden* değil, biri *yaptırıcı*, diğeri *yönlendirici* olmak üzere *iki neden* vardı. Aslında bu iki neden de *görünüşteydi*: Ereksiz bir hareket olamayacağından yaptırıcı neden, yönlendirici nedeni de içeriyordu.

Yine Aristoteles'in ileri sürdüğü madde ve biçim, *neden* değil, varlığın *ilkeleriydi*. Biçim, maddenin bir *durumuydu*;

madde ise sürekli hareket içinde bulunan bir *erkti*. Bütün varlık türleri bu erkten *tikel* olarak çıkıyordu.*

Öte yandan Aristoteles'in Yer'i evrenin *odağı* sayması da *doğa gerçeklerine aykırıydı*. Çünkü evrende sayısız Güneş sistemi vardı. Bruno, düşünceleri nedeniyle Engizisyon yargıçları tarafından *yakılarak* ölüme mahkum edildi.

Alman filozof Böhme (1575-1624); varlığın ve oluşun, tanrısal bir özden *kaynaklandığı* görüşünü savundu. O'na göre, Tanrı başlangıçta, *sessizlik, karanlık ve dinginlik* içindeydi: Bu durum O'nun *Baba Tanrı* olarak yar olmasından ötürüydü. *Baba Tanrı*nın bulunduğu karanlıktan, karşıtı olan bir *ışık* doğdu, parladı. Bu ışık ise *Oğul Tanrı* idi. Tanrısal ışığın yayılmasına koşut olarak Baba-Oğul ikilisinden *Kutsal Ruh* doğdu: Böylece *Baba-Oğul-Ruh* üçlemesi bağlamında, kendi bütünlükleri içinde, *birlik-gerçeklik* kazanmış oldu.

Üçlemedeki *Ruh*; yönetici, bilici, kavrayıcı, anlayıcı güçle donatılmış olan *tanrısal ışın*dı. Bu *tanrısal ışın* bütün diri yaratıklara *yayılmıştı*. Kişide bulunan *ruh*, düşünme eylemini gerçekleştiren *tanrısal ışın* denen varlık, gerçekte *Baba-Tanrı*ydı. Kişinin *kendini bilmesi*, kendini *tanık* göstererek *evreni kavraması*, bu ruhun *ışığı* ile sağlanabilirdi; bu ruhun *ışığı* da *Oğul-Tanrı*'ydi.

Akılcılık ve İkicilik'i kutan, analitik düşünceyi biçimlendiren, analitik geometrinin temellerini atan Descartes (1596-1650); *varım çünkü düşünüyorum* derken varlığı, *bireysel* ve *öznel* bir düşünceye bağlamış oluyordu (*sübjektif idealizm*). Böylece Descartes, doğruluğundan kuşku duyul-

*. "Tikel genelin içinde varolmak durumundadır, onun dışında bir varoluş tikel için olanaklı değildir. Ancak söz konusu özerkliği sayesinde tikel, genel içinde, ona teslim olmadan kendi varlığını koruyabilir ve geneli kendi tercihleri yönünde değişime zorlayabilir." (Dellaloğlu Besim F.; *Bir Giriş: Adorno Yüz Yaşında*; Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Sayı: 36; Yaz 2003; s, 18)

mayacak bir *önermeye*; insanın *düşünen bir varlık olarak varolduğu* önermesine ulaşır. Varolduğunu bilmek, başka bilgileri *kurmak* için *zorunlu* olmasına karşın, *yeterli* değildi. Bu nedenle insanda, bir Tanrı kavramı *idesi* vardı. Bu *ide* mutlak anlamda *yetkin ve sonsuz* bir varlığın idesiydi. Kaynakları açısından ideler *üçe* ayrılı yordu:

- a) Yoktan ya da dışarıdan gelen ideler;
- b) İnsanın ürettiği ideler ve
- c) Doğuştan sahip olunan ideler.

Tanrı idesi, bu kaynakların hangisinden gelmiştir sorusuna *akıl yürütme* yoluyla yanıt arayan Descartes; insanda *sonsuz* bir varlığın idesi bulunuyorsa, bu ideyi insan *üretmiş* olamaz; çünkü insan *sonludur*. Yoktan ya da dışarıdan da *gelmiş* olamaz; öyleyse *doğuştan* gelmiş, insan anlayışına *sonsuz bir varlık* tarafından konmuş olmalıdır, diye ekliyor. O'na göre bu nedenle, sonsuz bir varlık olan Tanrı'nın varlığı *zorunluydu*; Tanrı'nın var olduğu önermesi, insanın var olduğu önermesi gibi *açık seçik ve kuşkudan* uzaktı.

Berkeley (1685-1753) ise varlık *algılanmadır* derken metafizik ve idealistlerin tersine varlığı *varoluş* anlamında kullanıyordu, O'na göre, varolmak *iki biçimde* söz konusuydu: Ya *algılanarak* ya da *algılayarak*. Algılanan bir varlık *varolabilmek* için *algılayan* bir varlık; algılayan bir varlık *varolmak* için *algılanan* bir varlık gerektirirdi:

- a) Algılanan varlıklar; duyumlanabilen nesne ve nitelikler; yani ideler; edilgin ilke;
- b) Algılayan varlıklar; zihin ya da ruh; etkin ilke, idi.

Demek ki diyor Berkeley, ideler ve bunları algılayan ruhlar *algılanamaz*; çünkü *edilgin* değildir; algılanamadıkları için *deneyle* doğrudan bilinemezler. Ruhları bilmenin tek yolu, etkinliklerinin *sonucunu* algılamaktır. Hiçbir *sonlu*

ruhun algılamadığı nesneleri, *sonsuz* bir ruh her an her yerde algıladığı için, nesnelerin *sürekli* bir varlığı söz konusuydu. Bu da *sonsuz bir zihin, bir ruh* olarak Tanrı'nın varlığının *kanıtı* durumundaydı.

Ortaçağ'da Akılla inanın *ayrılığını*, bilinen bir nesnenin inanılan bir nesne *olmadığını* ileri süren, Aristoteles öğretisini yeniden yorumlayan Aquino'lu Thomas (1225-1274), *varlıkbilimi*; *Tanrı'nın yarattığı, varlıkların bilgisi* olarak tanımladı. Katolik dogmalarına felsefi bir zemin yaratabilmek için Aristotelesçi metafizikten geniş ölçüde yararlandı. Thomas felsefesinin odağını, akıl ile inan arasındaki *bağlantı* oluşturur: O'na göre akıl önemli bir *yetidir*, ancak *sınırlıdır*, tanrıbilim sorunlarını *çözebilecek* durumda değildir. Aklın sınırlarını *aşan*, daha yüksek aşamada bulunan bir kavrama yetisi gerekir; bu yeti *inandır*. Bu nedenle akıl, *inanın denetimi altında* iş görebilir; inandan yoksun bir akıl *verimsizdir*.

En yüksek aşamalı varlık alanının bilimi, *varlıkbilimdir*, varlıkbilim, bütün bilimlerin *kaynağı* durumundadır ve temelini *kendiliğinden kesin ilkeler* oluşturur. Bu ilkeler mantığın, varlıkbilimin ve düşünme yetisinin, *genel geçerlik taşıyan yasaları* halindedir :

- a) Çelişmezlik;
- b) Bütün parçalarından büyüktür ve
- c) Her etkinin bir nedeni vardır, biçiminde dile getirilen bu önermeler, hem nesnelerin özünde hem de düşüncede bulunur.

Bu üç yasanın doğruluğu, kesinliği *tanıtlamay*ı gerektirmez. Her nesnede, o nesnenin ne olduğunu, nasıl bir nitelik taşıdığını bildiren *öz* ile onun varoluşunu gösteren *öge* ayrıdır; buna karşın Tanrı'da *öz* ile *varoluş birdir*.

XVII. yy'da Alman aydınlanma felsefesinin öncülerinden

Christian Wolf (1679-1754), *varlıkbilimi; temel ilkeler bilimi* olarak tanımlayarak *duyu-dışı, maddesiz* bir varlık tasarımının temel yapısını, türlerini ve biçimlerini incelemeye koyuldu. Akıl ilkelerine dayanan Wolff'un öğretisinde, *iki temel düşünce* vardı:

1) Her türlü kuşkudan arınmış kesin ve açık bilgilerin sağlanması;

2) Felsefenin, yaşamı yönlendirerek insanı mutluluğa taşıma çabası içinde olması.

O'na göre akılsal bilgi, *tümdengelim* yöntemiyle ve *çelişmezlik* ilkesine dayanılarak kazanılabilirdi; çelişmezlik ilkesi yalnız *sağlıklı* düşünmenin değil, bütün varlık *türlerinin*; bu arada, doğru düşünme kurallarını içeren ve mantığın temeli durumunda bulunan *yeter neden ilkesinin* de *temel yasasıydı*.

Bir nesnenin varlığı *yeter neden ilkesine* bağlıydı; bu ilkeye dayanmayan bir nesnenin varlığını düşünmek açık bir *çelişme* oluştururdu.

Tanrı, kendi özü gereği *zorunlu* bir varlıktı. Tanrısal tözde bilgelik, tümel güç, iyilik, istenç, özgürlük bir *bütünlük* içinde ve *uyumlu* olarak bulunuyordu.

Hegel (1770-1831)'e göre ise *varlık*, evreni açıklayabilecek *tek ve ilk* kategoriydi: Sözelimi, “evrendeki tüm varoluşları teker teker soyutlayalım, elimizde yalnızca *varlık kalacaktır*”, diyordu. Varlık, tüm varoluşlarda *ortak olan tek şeydi* ve *en yüksek soyutlamaydı*. Bu nedenle varlık *tümeldi* ve *tümel* olduğu için de *nesneldi*. Nesneldi ama *varoluşu yoktu*.

Zerdüştlükte tanrı tasarımı, doğayı *önceleyen* değil, *sonralayan* bir tasarımdır. Doğasal enerji, ışık *donunda* tanrı olarak belirir ve *iyiliği* simgeleyecek biçimde bilince taşınır; hiyerarşiye bağlanmış tanrıların en üstünde yer alan *Ahura*

Mazda'yı betimler. Işık biçimindeki doğasal enerjinin yokluğu, yani *karanlık* ise *Ahura Mazda* ile sürekli çatışan, kötülük tanrısı *Ehrimen*'dir.

Zerdüşt'e göre, *iyilik* ve *kötülük* aynı kaynaktan *çıkamazdı*; bu nedenle iyiliği *Ahura Mazda*'ya, kötülüğü *Ehrimen*'e bağladı. Bunlar arasında *sürekli bir mücadeleyi* tasarımladı; sonunda kavgayı *iyilik* kazanacaktı.

İnsanların görevi *iyilik* ve *kötülük* için Tanrı'ya *yakarmak* değil, *olumlu* yana *katılmaktı*. İyiliği *ruhta*, kötülüğü *maddede* arayanlar da yanılmaktaydı; *iyilik-kötülük* hem *ruhları*, hem de *maddeleri* kaplıyordu. *Çarpışma* iyilikle kötülük; ışıkla karanlık; gökyüzüyle yeryüzü arasındaydı,

Ahura Mazda, tapınılacak tek tanrıydı; göklerin ve yerin, başka bir anlatımla *nesnel olan* ya da *olmayan* dünyaların yaratıcısıydı. Karanlıkla aydınlığın *kaynağı*, evrensel etiğin *yaratıcısı*, doğanın *merkezi* ve tüm dünyanın *yargıcısı*ydı.

Tektanrıci döneme evrilme sürecinde yaşama geçmenin bir *kanıtı* olarak; Gatha'larda, Veda inancındaki çoktanrıci ögelere *rastlanmaz*. Sözelimi, *Ahura Mazda*'nın hükümlerliğini paylaşan bir *tanrıça* bulunmaz. Sonraki *Avesta* metinlerine göre *Ahura Mazda*'nın çevresinde *Ameşa Spenta*(İyiliksever-Ölümsüz) adıyla anılan altı *göksel varlık* yer alır.

Zerdüştlük'te, tanrılar ve insanlar için *aynı etik kurallar* geçerliydi. Tanrısal düzenin işleyişini yansıtan *Ameşa Spentalar*, taşıyıcısı oldukları nitelikleri *bedenleştirerek*, *Ahura Mazda*'nın dünyasıyla 0'na inananların dünyasını birbirine *yaklaştırıyordu*.

Bilge Tanrı'nın karşısında kötülüğü simgeleyen *Ehrimen*, Zerdüştlük'ün *ikinci* yanını oluşturur. *Ehrimen*'in peşinden gidenler de *özgür* iradeleriyle bu seçimi yaptıkları için *kötü* sayılırlar.

Zerdüşt'e göre, başlangıçta, *yaşam ile yaşam olmayan* arasında seçim yapma özgürlüğünün belirleyici, olduğu bir

ortamda bulunan *iki ruh* karşı karşıya gelir. Bu ilk seçim, aynı zamanda *iyilik* ve *kötülük* ilkelerinin kaynağı durumundadır. Kendi iradeleri ve kararlarıyla iki karşıt ilkeye dönüşen iki ruhu da *Ahura Mazda*'nın yaratmış olması, *ikiciliğine* karşın Zerdüşt dininin *tektanrıcı* niteliğini kanıtlar.

Bilge Tanrı'nın, *Ameşa Spentalar* aracılığıyla kötü ruhu altedeceği inancı, *ikiciliğin* sona ereceğini belirtir.

Bu durum, yani çoktanrıçılıktan tektanrıcılığa evrilme olgusu, Zerdüşt'ün gerçekleştirdiği en önemli *dönüşümdür*.

Başlangıçta dünya biri *iyinin*, diğeri *kötünün* egemenliği altında bulunan iki *alana* bölünmüştü: Her insan bunlar arasında bir *seçim* yapmak zorundaydı; kendi özgür iradesiyle *Bilge Tanrı*'yı ve O'nun egemenliğindeki *alanı* ya da *Yalan Ülkesi*'nde hüküm süren *Ehrimen*'i seçecekti.

Doğru insanın ödülü, *sonsuz dürüstlük* ve *ölümsüzlüktü*. Yalan'ın yanında yer alan insanı ise yalnızca Bilge Tanrı yargılamayacak, *kendi vicdanınca* da mahkûm edilecekti.

Bu insanların ölümden sonra sürdüreceği varoluş biçimi; Hristiyanlık ve İslam'daki Cennet-Cehennem *kurgusunun* yaratılmasını besledi.

Öte dünya öğretisi kapsamında Ahura Mazda'nın yargısından sonra iyi ruhlar, *sonsuz mutluluk* ve *ışık ülkesine*; kötü ruhlar ise *korku ve karanlık ülkesine* gönderilecekti. Diğer yandan Zerdüşt, *yaratılıştan son bir evre* bulunduğunu belirtir. Bu noktaya gelindiğinde Ehrimen yok edilecek, dünya *kusursuz* biçimde yeniden kurulacak ve bu yeni-dünyaya yerleşen iyiler, *sonsuz bir mutluluk* içinde yaşayacaktı.

Son tektanrıcı dinlerdeki *Mesih-Mehdi* anlayışını besleyen bu yaklaşım, Zerdüşt dininin sonraki dönemlerinde ortaya atılan *Diriliş Öğretisi* kapsamında, biraz daha somutlanmıştır.

Bu öğreti bağlamında dünya tarihi, her biri üçbin yıl süren dört döneme ayrılır: *Öncesiz zaman*'da, aydınlıkta

duran Hürmüz'le (Ahura Mazda'nın yeni adı) O'nun altında *karanlıkta* duran Ehrimen vardı. İlk üçbin yılın sonunda, Ehrimen Hürmüz'e *saldırdı*; Hürmüz, duaların en kutsal olan *Ahuna Vairya'yı* okudu; paniğe kapılan Ehrimen, *Cehennem Çukuru'na* yuvarlandı ve ikinci üçbin yılı burada geçirdi.

Bu dönemde Hürmüz boş durmadı: Evreni yaratmaya, koyuldu; önce Ameşa Spentalar'ı da içeren *ruhlar evrenini*, ardından onun nesnel karşılıkları olan *Gökyüzü, Su, Yeryüzü, bitkiler, İlk Öküz* ve *ilk insan Gayomart'ı* yarattı. Sonra da gelecekte *insan bedeninde görünüşe* çıkacak olan varoluş ötesi ruhlara, *iki seçenek* sundu: Sonsuza değin *doğum-öncesi* durumlarında kalmak ya da bir *bedene bürünüp* dünyaya gelerek Ehrimen'le kavgasında Hürmüz'e *yardım etmek* gibi.

Bu arada Ehrimen de işe koyuldu: Altı kötü cin ve Hürmüz'üne karşı yapıda *nesnel* bir evren yarattı.

İkinci üçbin yılın sonunda Ehrimen, Gökyüzü'ne *saldırıya* geçerek Hürmüz'ün dünyasına *kötülük* yaydı. Öldürdüğü ilk insan Gayomart'ın cesedinden *insan soyu ve metaller*, İlk Öküz'ün cesedinden *hayvanlarla bitkiler* türedi.

Üçüncü dönemde Ehrimen dünyaya egemen olursa da bunu *sürdüremez*, Hürmüz O'nu tuzağa düşürür; Ehrimen, kendi *yıkımını* kendi elleriyle hazırlar.

Son üçbin yıllık dönem Zerdüşt'ün *doğumuyla* başlar; bu dönemi oluşturan her bin yılın sonunda Zerdüşt soyundan biri O'nun *ardılı* olarak ortaya çıkacak ve dünyayı *kurtarma* görevini üstlenecektir.

Üçüncü ve son *kurtarıcı* Saoşyana, *son yargıyı* gerçekleştirecek, *ölümsüzlük içkisini* dağıtacak ve yeni-dünyanın *yolunu* gösterecektir.

Araştırmacıların düştükleri kayıtlara göre İ.Ö. yaklaşık dörtbin yıllarında Hindistan'da *Veda dini* egemendi. Brahmanizm'e *kaynaklık* eden Veda dininin kuralları/ilkeleri; *dört kitap* halinde düzenlenmişti; daha doğrusu bu

dört kitabın her biri bir *bölüm* durumundaydı ve tümü *Veda kutsal kitabını* oluşturunuyordu. *Raşi* denilen bu bölümlerde, kutsanmış ozanların ya da geçmişte yaşamış kahramanların *özyaşamına* ilişkin anlatımlar vardı.

Veda inancı; *Deva* adı verilen, tek ve büyük bir tanrı tanınıyordu. Göklerin ve tanrısal âlemin simgesi durumundaydı bu tanrı.*

Süreç içinde *Deva* adlı büyük tanrıya, *otuzüç* yardımcı tanrı eklendi. Hindistan'ın en eski çoktanrılı dini olan Veda inancında; hava, su, ateş, Güneş vb. doğa güçleri *tanrı* kabul ediliyordu.

Kaynağını Veda dininden alan *Brahmanizm* İ.Ö. 2500-1500 yılları arasında egemen oldu. Brahmanizm'de *atman* ruh, *brahman* ise *madde* anlamındaydı. Atman, *öznel gerçeklik*; Brahman ise *nesnel gerçeklik* idi. Mutlak gerçeklik ise *Atman-Brahmandı*, yani ikisi arasındaki *özdeşlik*ti.

Kutsal söylenceye göre Brahman, evrenin tek yaratıcısıydı; *Meru Dağı*'nda evinde yaşıyordu: İlk olarak *Bhcani* adındaki dişi tanrıyı yarattı; bu tanrının *üç yumurtasından*, *üç tecelli* belirdi: Bunlar *Brahma*, *Vişnu* ve *Şiva* idi.

Doğacı felsefenin egemenliğini yitirmesiyle birlikte doğa; *insanüstü bir güç* taşıdığına inanılan tüm evren olarak algılanmaya başladı. İnsanlar, doğanın belli bir düzenle işlediğini sezmışlerdi. Giderek onun, değişmez yasalar koyan bir güç tarafından *yönetildiğine* inanmaya başladılar. Bu nedenle mitolojilerindeki tanrılar, *kişileşmiş* doğa bölümlerinden başka bir şey değildi.

*. “Bugün Doğu'dan öğreneceğimiz binlerce şey var kuşkusuz: geniş mi geniş bir *bilgilenme* çalışması zorunlu, ileride de zorunlu olacak(...); ama şurada burada uçsuz bucaksız gölge kuşakları(...) bırakmaya boyun eğilirken, incecik bir ışık çizgisinin de başka simgeler değil, simgeselin çatlama çizgisinin ta kendisini aramak gerek.” (Barthes, Roland; *Göstergeler İmparatorluğu* -Çev. Tahsin Yücel-; Yapı Kredi Yayınları; 2. Baskı; İstanbul- 2008; s, 13)

Demek ki çoktanrıçılık özünde *çoğaltılmış* tektanrıdan meydana gelmiş bir sistemdi; yani, tek olan *doğa-tanrı*, çeşitli görünümelerde *çeşitli adlar* alıyordu. Hint tasarımlarında daha açık ve belirgin olan bu durum; Yunan-Anadolu tasarımlarında *insanbilimciğin* ağır basması yüzünden *gizildir*. Bu yaklaşımla Hint çoktanrıçılığı; bir tektanrının *çok-görünüşleridir* denilebilir.

Brahmanizm'deki *Brahma-Vişnu-Şiva* üçlemesi, Anadolu Bâtınîliğinin evren görüşünü oturttuğu *Tanrı-evren-insan* üçlemesinin, *Doğu'lu kaynağını* oluşturdu. Hint tasarımında tüm doğa, Brahman adı altında tanrısal bir *tek güç* olarak soyutlandı; bu *tek güç* insanlara *üç ayrı tanrı* biçiminde göründü:

1) *Brahma*; yaratıcı (TEZ); *yaradılışı* gerçekleştirdi; bu nedenle geçmiş i simgeliyordu. *Brahmanın* birinci dereceden kişileştirilmiş biçimi; *en soyut* tanrı; tektanrıçılığa evrilmenin *kanıtı*. İnsan bilincinden bağımsız olan maddeyi kapsayan *Brahman* ile insan bilincini meydana getiren psişik yapıyı yani ruhu kapsayan *Atmanın* kişileşmiş kimliği.

2) *Şiva*; yıkıcı (ANTİTEZ); yokederken yapar; Vişnu'nun korumaya çalıştığı evreni *bozmak* için bütün çabasını harcar; bu bağlamda *yakıcılığı-yıkıcılığı* simgeler; zorunluluk doğduğunda *cin* ya da *peygamber* donunda belirebilir.

3) *Vişnu*; koruyucu (SENTEZ); Brahma'nın yarattığı evreni *korur*. Evreni koruyabilmek için cinlerle sürekli *kavga* halindedir; zorunluluk doğduğunda, *Krişna* adıyla *peygamber* donuna bürünüp dünyaya gelir; yani, bir bakıma *Mehdi* olur. Gelişme ve geliştirmeyi daha iyi yapabilmek için çeşitli *avatara* (yeryüzüne iniş)'larda bulunur; bir bakıma diyalektik üçlüde *tek tanrının* görünümüdür; yeryüzüne her inişinde bozulan düzeni *özlenen* ya da *doğasına uygun* biçimde kurar. *Krişna*; insanlara doğayı

sevmek gerektiğini, çünkü doğanın *tanrısal bir yapı* olduğunu öğretir. Krişna'ya kadar Hintliler yağmuru, Yağmur Tanrısı İndra'nın *yağdırdığına* inanıyorlardı. Krişna buna karşı çıktı ve yağmurun doğal bir şey olduğunu söyledi; Güneş'in yeryüzündeki suları önce *yukarı çekip sonra yeniden yeryüzüne düşürdüğünü* anlattı. Krişna bu öğretisiyle tanrıktan çok *peygamberliğe* yaklaşıyordu; gerçek tanrı olarak algılanan doğanın *elçiliğini* yapıyordu.

Görüldüğü gibi Hint tasarımıındaki bu kutsal üçleme *Doğa-Brahman*'ın belirlenimleridir ya da kişileşmiş doğanın Brahman kimliğindeki üç ayrı görünümüdür. Evren, böylesi bir diyalektik süreçte oluşmuştur: Biri yaratmaktadır (*Brahma*); biri yıkmaktadır (*Şiva*); biri ise geliştirmektedir (*Vişnu*). Bu tasarım *doğasal diyalektiği* yansıtır. Üçleme'de *üçlükte teklik* ya da *teklikte çokluk* vardır. Çünkü üçünde de beliren şey *mutlak varlık*'tır. Her şey doğar (*Yaratıcı-Brahma*); sürer (*Koruyucu Vişnu*) ve göçüp gider (*Yıkıcı Şiva*).

Brahmanlara göre *ruh*, yani *can*, önsüz-sonsuzdu. Ruh ancak *hareket ederek* irade kullanabilirdi; bu da ruhun, *insan donunda* görünüşe çıkmasıyla olanaklıydı. Ruh, bu *kalıbı*, yani *vücut* adı verilen *kafesi* taşıyarak, *kaman* denilen bir yaşam deneyiminin içine giriyordu. Sonunda *arınarak* kalıbından kurtuluyor ve *Mutlak Brahma* adı verilen, büyük varlıkla *birleşiyordu*.

Brahma; çok iyi ve güzel ancak *maddesiz* bir dünya yaratmak istiyordu. Şiva; buna karşı çıkıyor, O'nun maddesiz dünyasını *maddeli kılmak* için elinden geleni yapıyordu. Çünkü iyi bir dünya *olamayacağı* kanısındaydı; mutluluğun *çaba harcamakla* kazanılabileceğini bunun da *kötü bir dünyada* olabileceğini sanıyordu.

Brahmanizm'in evrilmesiyle *Budizm* doğmuş oldu.

Budizm'in ilk biçimi *çocuksu* bir düşünceydi: İnsanlar istediklerini elde edemediklerinden *mutsuzdular*, istemekten *vazgeçerlerse* mutlu olurlar; acı çekmemek için hiçbir şey *istememek* gerekir.

Bu *kolay* mutluluk felsefesi; sonradan *maddeci* ve *tanrısız* bir inanç durumuna dönüştü: Yaratılmamış ve yok olmayacak bir *ilk madde* vardı; bir ilk madde, *mekanik bir yasayla* evreni ve evrensel olan her şeyi oluşturmaktaydı; her şey doğuyor, yaşıyor ve ölüyordu; evren, *evrimseldi* ve sonsuza dek geliyecekti.*

*. "Uzakdoğu düşüncesinde, özellikle de Zen Budacılığında, sözle iletilen, bilgi edinme ve akıl yürütmeye dayalı rasyonel eğitime pek değeri verilmez. Amaç, Buda'nın erişmeyi başardığı, Zen'de *satori* diye anılan, '*aydınlanmayı*' yaşamaktır. Söz konusu aydınlanma, düşüncenin dışında ya da '*ötesinde*' bir deneyim olduğu için de herhangi bir kavramcılığa ya da soyutlamaya başvurmaktan kaçınılır. Kişisel gelişme de zihinde birtakım sözlerin birikimi değil belki de tam tersine, birikmiş sözlerden, başka bir deyişle, edinilmiş bilgeden arınmadır... Benzer bir biçimde, Spinoza da insanları eriştirmek istediği mutlak mutluluğun(...) yolunun onların akıllarına seslenmekten geçmediğini söyler. Tüm insanların 'uyanma' potansiyeli vardır ama zihinleri çeşitli etkilere maruz kalmakta ve bu etkilenmeler(...) yolu tıkamaktadır. Yeni bir bilginin bizi ele geçirmiş olan bu etkilenmelerle baş edebilmesi, başka bir deyişle, oluşmuş olan kişiliğimizi değiştirebilmesi, bunlardan daha ikna edici olması ile değil, bizde bu etkilenmelerden daha da güçlü bir heyecan yaratması ile gerçekleşecektir... Spinoza'ya göre belki de bir gün, tüm insanlar rasyonel öğrenmeyi öğreneceklerdir ama sadece mutlu bir azınlık, çok seçkin kişiler, dünyaya 'sonsuzluk türünden'(...) bakma ayrıcalığını yaşayabilecektir. İnsanın kendisini, günlük didişmeden daha derinde, içindeki belirleyici sonsuz varlığın işlediği düzeyde görebilmesi için, aklın ötesinde bir meleke ile bakma gerektiğini söyler Spinoza ve bu tür bilgilenmeye de '*üçüncü tür bilgi*'(...) adını verir... Spinoza'ya göre, insanın kendini ve dünyayı algılayış ve kavrayış, üç tür bilgi edinme yolu ile olur: 1) *Birinci tür bilgi* ya da *kanaat* ya da *imgeleme*, bilgi edinmenin en ilkel türüdür... 2) *İkinci tür bilgi* ya da *usavurma*,... 3) *Üçüncü tür bilgi* ya da *sezgi*(...). Bu, Tanrı'nın özü hakkında yeterli bilgi edinildikten sonra,>>>

Benzer yaklaşım Anadolu tasavvufunda da gözlenir: Kötülük ve sınav yeri olduğuna inanılan yeryüzü *Dünya* olarak algılanır; sonsuz mutluluğu elde edebilmek için *Dünyadan* el etmek gerektiğini ileri sürer.

Buddha'nın kurduğu din; Hint inançlarının bir *karişımı* olarak ortaya çıktı: Hint insanının yaşama biçimi, evrene bakışı, ahlak anlayışı, mutluluk düşüncesi, doğruluk duygusu ve toplum görüşü bütün ayrıntılarıyla sergilendi.

algılanana şeylerin özünde, Tanrının özünün varlığının ve işleyişinin sezilmesidir... Daha önce de söylediğim gibi, Spinoza'ya göre, tüm insanlar, belki bir gün, ikinci tür bilgilenmeyi, rasyonel davranmayı öğreneceklerdir ama dünyayı üçüncü tür bilgi ile '*okuma*' deneyimini, sadece çok ender kişiler yaşayabilecektir. Spinoza, evreni ve yaşamı anlamada sezginin akla üstün olduğunu söyler... Kimileri için ise Spinoza, bırakınız Tanrıtanımaz olmayı, '*Tanrı zehirlenmesine uğramış*'(...) ya da '*Tanrı sarhoşu*'(...) dur; ... Buna göre, Spinoza hakkında söylenebilecek bir şey varsa o da '*Tanrıtanımaz*' olduğu değil, '*evren-tanımaz*' olduğudur... Eğer Tanrı kavramından, evrenin dışında, evreni kendi özgür iradesi ile yaratmış olan ve yaratıklarını yüce bir kral gibi yöneten, onları cezalandırıp ödüllendiren bir varlığı anlıyorsak, Spinoza'nın bu Tanrıya ateist olduğunu hemen söyleyebiliriz. Spinoza'nın tanrısı yaratıcı değildir, *üretkendir*. Aradaki fark şudur: Yaratıcı, kendi özgür iradesi ve kararı ile yaratır. Spinoza'ya göre ise Tanrının gücü, sonsuz olanaklara sahip yüce bir irade değil, *karşı konulmaz bir üretim yetisidir* ve Tanrı işte bu karşı konulamaz üretim gücünden başka bir şey değildir. Tanrı, tüm şeylerin içinde bulunan yaşamın ta kendisidir... Tanrı, kendi doğasındaki *zorunluluk* altında üretir. Yani, üretmezlik edemez; '*Nasıl ki bir üçgenin üç açısının toplamı 180 derece etmezlik edemezse*' der Spinoza. Tanrının kendi doğasındaki zorunluluğa göre hareket etmesi, Tanrının özgür olmadığı anlamına gelmez. Tanrı özgürdür, şu anlamda ki hiçbir güç onu, dışarıdan, başka türlü davranmaya zorlayamaz(...). Ama Tanrının özgürlüğü de bir keyfilik değildir. Tanrı, *kendi yasalarındaki zorunluluk* içinde hareket eder. Tanrı'nın yasaları, *doğa yasaları* ile aynı şeydir ve *doğanın seyrini Tanrı bile değiştiremez*. Evren sürekli bir oluşumdur.; Tanrı kendini üretmekte, üremektedir..." (Fransez, Moris; *Spinoza'nın Tao'su/Akıllı İnançtan İnançlı Akla*; Yol Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.; İstanbul- 2004; s, 127-135)

Budizm'e göre insan bir *arınma* varlığıydı: Mutluluk, yücelik, ölümsüzlük, doğruluk, bilgelik vb. bu arınmaya bağlıydı.

Arınma kişinin kendini *aşması*, duyulur varlıkların üstüne *çıkması*, gövdenin tutkularından, yaşamın acı ve sıkıntı verici etkilerinden kurtulabilmesi için, bir *istenç* (irade) olarak kalması demekti.

Arınan kişi; gövdenin egemenliğinden kurtuluyor, ruhun *aydınlığında* mutluluğa giden yolu buluyordu.

Arınmanın gerçekleşebilmesi için *iki yolun terkedilmesi* ve *üçüncü yolun aşılması* gerekiyordu:

1) *İçekapanış yolu*; ilk eğitimdi; belli koşullara bağlanmayı, çevre etkisinden kurtulmayı, kendi kendini tanımayı öğretiyordu. Bu özelliklerine karşın bu yol tutarsızdı, yetersizdi; istenen olgunluğu, yüceliği sağlamazdı; en küçük sapma insanı aşağılaştırırdı.

2) *Haz yolu*; bütün kötülüklerin, düşüklüklerin, iğrençliklerin vb. kaynağıydı; bu yol kişiyi benliğinden ayırır mutsuzluğun uçurumuna götürür; olgunlaşmasını önler; ruhun tutsaklaşmasını sağlardı.

3) *Orta yol*; içekapanış yolunun yetersizliği anlaşılıp, haz yolunun terkedilmesiyle ulaşılan gerçeğe giden yoldu. Orta yol; insan ruhunu ışıklandıran, gözleri açan, içi aydınlatan yoldu. Dinginlik, esinlenme, kendini bilme ve ölümsüzlüğün anlamını kavrama yoluydu. Kişiyi Nirvana'ya götüren yoldu.

Budizm inancına göre canlıların ruhu, *sürekli* dünyaya gelir; sonunda *kusursuzluğa* ulaşır (Nirvana öğretisi). Mutluluğa erişmek isteğinden *vazgeçen* mutluluk içinde yaşar. Kusursuzluğa ulaşan ruh, *acıdan arınmış* olur. Acı çeken ruh ise bedenden bedene geçmekle *acıyı da sürdürmüş* olur. Bu acının son bulması, ancak *aydınlanma* ve

eğitimle gerçekleşir. Aydınlanan ruh, *Nirvana*'ya geçebilir; artık ruh göçü *son* bulur; ruh da acı çekmekten *kurtularak* rahata kavuşur.

Görüldüğü gibi Hint felsefesinin ayırdedici özelliği, insanın yetkinleşmesini, bir *arınma* olarak görmesidir.

Arınma, insanın bütün dünyasal bağlardan *sıyrılması*, kendini *salt istenç* (irade) durumuna getirmesidir. İnsan bir *özlem ve tutku* varlığıdır. Olumlu-olumsuz etki kaynakları insanın kendine dönmesini, kendi benliğini biçimlendiren tözü kavramasını *önler*, onu, *dışa dönük*, kendinden *uzak* bir varlık durumuna getirir. Bu durumda kişi, gerçeği *kavrayamaz*, gerçeği kavrayacak olgunluğa *ulaşamaz*.

İnsan, bütün engelleyici etkenlerden *uzak* kalmayı başarsa, *kendini bilme* olanağını kazanır.

Hint düşüncesinde *kendini bilme*; bütün duygusal eğilimleri, dıştan gelen etkileri, gövdeyle ilgili hareketleri, eylemleri *denetim altına almaya*, mutlak bir *istenç varlığı* olarak ortaya çıkmaya bağlıdır.

Buddha'nın geliştirdiği arınma, *gövdeyle* ilgili olanı istencin denetimi altına alarak yadsımadır. Kendi kendini yadsıyan insan, *yoklukta varlığa* ulaşır. *Yoklukta varlık* durumuna dönüşmekle insan, gövdenin *egemenliğinden* kurtulur, *ölümsüzlüğü* yakalar.

Bu görüş sonraları, bütün tasavvuf akımlarını etkiledi; insanın bir *istenç*, bir *ruh* varlığı olarak yorumlanmasına olanak sağladı. Gövde gelip geçiciydi (*fani*), ruh ise kalıcıydı (*bâki*), ölümsüzdü, tanrısalı.

Ruhun, gövdenin *tutsaklığından* kurtulması, istencin etkisiyle tutkularından, eğilimlerden, geçici olan nesnelere ilişkin özelemlerden *sıyrılmasına* bağlıdır.

Buddha'nın *arınmak* yoklukta varlığa ulaşma olarak nitelediği durum Anadolu tasavvufunda *terk* aşamalarından geçerek kazanılan '*ölmeden evvel ölmek*'e dönüştü.

Buddha öğretisinde arınan *Nirvana*'ya taşınır; Anadolu

tasavvufunda *ölmeden evvel ölen* Enel Hak noktasına, yani *ölümsüzlüğe* yükselir.

Buddha'ya göre Nirvana'nın *varlığında yokolan* kişi, mutluluğa, sonsuzluğa ulaşır, yani *arınan* insan, *ermiş* demektir. Benzer biçimde Anadolu tasavvufunda *ölmeden evvel ölen* insan, *tanrılaşır*.

Yoklukta varlık görüşü, son tektanrıci dinin *heterodoksi* zemininde ve *Anadolu Bâtınîliğinde* yaygın kabul gördü.

Ölümsüzlük kavramı özellikle Anadolu tasavvufunun başat sorunlarından biri oldu. Buddha'nın arınma sorunu Anadolu tasavvufunda *terk* sorununa dönüştü. Terk; kişinin yaşadığı sürece bütün tutkulardan, dünyaya bağlı isteklerden *sıyrılması* anlamını taşır.

Alevilik-Bektaşilikte; tutkularından, geçici isteklerinden *sıyrılma terk* olarak algılanır. *Üç türlü* terk vardır

a) Terk-i dünya; geçici olarak algılanan dünyaya, dünya nimetlerine bağlanmama aşaması;

b) Terk-i ukba; bu dünya gibi geçici olarak algılanan ahrete, Cennet'in mutluluğuna bağlanmama aşaması;

c) Terk-i terk; geçici olarak algılanan ve terkedilen bu dünyanın ötesinde, ahiretin, Cennet'in de terkedilmesiyle ulaşılan, kişinin özünde Tanrı ışığından başka bir varlığın bulunmaması aşaması.

Üç terkle Alevilik-Bektaşilikte her şeyin *ışıkla* başladığı ve yine *ışıkla* son bulacağı anlatılmak istenir.

Sonuç olarak *acılardan kurtulmayı ilke edinen felsefe* olarak tanımlayabileceğimiz Budizm'in yaşam görüşü; - *Bütün varlık bir oluşturma*, önermesiyle özetlenebilir. Bu anlayış Anadolu tasavvufunda, *Varlık-birliği/Mevcut-birliği* biçiminde somutlanmıştır.

Buddha'nın görüşlerini temellendiren Hint düşüncesi *Orpheus* ve *Pythagoras* yoluyla Eski Yunan-Anadolu felsefesini de etkiledi.

Hristiyanlığın başlangıç yıllarında Buddhacı *Mahayana* öğretisi kurulunca İlkçağ'ın bireyci Buddhacılığına *Hayanaya* adı verildi. Yani Buddha öğretisi ikiye ayrılmış oldu:

1) Hayanaya; bireysel kurtuluşu temel alıyordu; Nirvana, bireysel benle evrenin birleşip yok olması demekti, yani *mutlak yokluk*du; bilimsel olarak yorumlarsak bir tür *metafizik nihilizm* (doğüstü yokculuk)'di. Bu anlayış, Alevilik-Bektaşilikte, Dört Kapı Kırk Makam Öğretisi'nin eğitim aşamalarına denk düşer, Enel Hak noktasına taşınma olarak algılanır.

2) Mahayana; toplumsal kurtuluşu temel alıyordu; Buddhalar tanrılaştırılıyor ve çoktanrıcılık bir bakıma yeniden dünyalaştırılıyor. Yani buddhalar ülküsü önceldi; buddhalar kendi *nirvanalarını* erteliyor ve bütün insanların kurtuluşu için yok olmayıp yeryüzünde kalıyorlardı. Alevilik-Bektaşilikte; Dört Kapı Kırk Makam Öğretisi'nin, Enel Hak noktasına taşındıktan sonra, Hak'tan halka yolculuk olarak algılanan ve kâmil insanın yüceltilmesi bağlamında *Kutup Öğretisi*yle örtüşen; insanı, kâmil toplumu kurma hizmetlisi olarak öne çıkaran aşamaya denk düşer.

Anadolu Aleviliğinin Asyalı kaynağı *Şamanizm*, Orta Asya kandaş insan toplumlarının bir inanç sistemidir. Aşağı barbarlık konağındaki *anahanlık* düzenine denk düşer. İlk cinsel yasakların yaşama geçmesiyle kan kutsallığının simgesi olarak öne çıkan *totemler* dinidir bir bakıma. Ana hukuku egemen olduğu için, totemlerin ve koruyucu ruhların hemen hepsi *dışidir*. Eşitliğin, kardeşliğin ve mutluluğun dinidir.

Şamanizm; kandaş toplulukların içinde yaşadıkları nesnel evrenin *Gök, Yer, Yeraltı* gibi kimi bölümlerinin, topluluk zümrelerinin topluluk vicdanlarını temsil etmek üzere

bedenleştirilmesiyle oluşturulmuş, bir simgeler, semboller dinidir. Toplumda, *insan* denen kişilerin düşünce ve davranışlarına, kişiler-üstü doğa güçlerini yorumlayarak uygulayan olağanüstü *pratik* bir evren yordamıdır.

Şamanizm, toplumsal gelişime koşut olarak bir evrilme sürecine girdi. Çevre medeniyetlerin ilişkileri bu süreci hızlandırdı. Toplum, aşağı barbarlık konağından orta barbarlık konağına *sıçradı*; bunu Şamanlığın *dönüşüme* uğraması izledi. Şamanlığın temeli olan *ana hukukuna* dayalı kan örgütü, *erkek yararına* değiştirilmeye başlandı. Sonuçta, kadın hukuku ile erkek hukuku arasında kurulmuş, *eşit haklı bir uzlaşma dini* olan *il dini* ortaya çıkmış oldu.

Çin’de ve Irak’ta tarım ekonomisine girilmiş, yerleşik yaşama geçilmiş olmasına karşın Orta Asya’da hâlâ *çobanlık* ekonomisi egemendi. Derken yukarı barbarlığın teknik elemanı *demir* Türk toplumuna girdi; demirden kaynaklanan teknik, erkeğin *eline* geçti. Buna koşut olarak, o zamana değin kurulmuş olan ve barışçıl yanı ağır basan *ilksel komünal* toplum düzeni, *savaşçı* bir nitelik kazandı.

Ama henüz bir *devlet* yoktu; çünkü devlet, kan teşkilatının *yok olduğu* yerde ortaya çıkıyordu. Ne *il* teşkilatı, ne de *ilhanlık* teşkilatı devlet değildi; *kan* teşkilatıydı. Yenilen *il* ya yok ediliyordu ya da *il* içine katılıyordu. Tanrısıyla birlikte yenilen ve yenen *kanın* içine katılan *kan*, onunla bir federasyon oluşturuyordu.

Şamanizm’de her yer *orta dünya* idi; Yer’in altı ve üstü *keşfedilmiş* değildi; içinde yaşadıkları, parçası oldukları nesnel evrende her şeyin *canı* vardı; bu ilkel *canlıcılık* ortamında *canlar* arası iletişimi Şamanlar kuruyordu. İl diniyle birlikte Orta Dünya, *Aşağı Göke* dönüştü; iyiyle kötünün, doğruyla yanlışın kol kola gezdiği bir yaşam alanı oldu. Galipler için *Yukarı Gök*, mağluplar için *Orta Dünyanın altı* *icat* edildi. Galiplerin tanrısı, tanrılar

hıyerarşisinde en üste çıkarken, mağlupların tanrısı yavaş yavaş *silinip* gitti.

Toplumsal gelişme orta barbarlıktan yukarı barbarlıkla evrilince; *anahanlık* yenildi, *babahanlık* kesin egemenlik kurdu.

Artık toplumun vicdanı *erkekti*; bu vicdanın göklere yansımış biçimi olarak algılanan din de *benzer* değişime uğramak durumundaydı. Sonuçta, erkek egemenliğine dayanan *ilhan dini* ortaya çıkmış oldu.

Şamanizm değerleri, medeni bir toprakta medeni insanların beslemesiyle yaratılan değerler *değil*, medeniyet öncesi *kandaş toplum* değerleriydi. Bu *ilksel komünal değerler*, kitleler halinde batıya göç eden insanlarca Anadolu toprağına taşındı ve Küçük Asya'da *Bâtinî Felsefenin* oluşmasında üretken bir kaynak durumunda yaşama geçti.

Bu Şamanist değerler Anadolu toprağında:

1) İnsanlığın kurtuluşuna yönelik bâtinî ütopyaya esin oldu;

2) Asıl üretim alanında belirleyici üretici güçlerle taraf oldu; medeniyeti güden sisteme kafa tuttu;

3) İnsan üretici gücü bağlamında, Alevilik-Bektaşiliğın yapılanıp biçimlenmesine en büyük katkıyı verdi;

4) İnsanseverliğin halkla taraf olmasına, kadın-erkek eşitliğine kaynaklık etti.

**

*

Ortaçağ'da ortodoks dinsel yükümlölükler, insanlar için taşınması olanaksız olmasa da *çok zor* bir duruma gelmişti: Tam da bu nedenle yalnız *akıldan* değil, insanların

yaşamından da kovulmuştu. Sadece geçerliliğini *sürdürüyor* muamelesi yapılıyordu hepsi bu.

Karşı-Tanrı tasarımları, *düalizm* temelinde yapılanmıştır*: Düalizm, *ikicilik* demektir. Evreni denetleyen *iki karşıt* yüce güç ya da tanrıya, karşıt kutsal ya da şeytani varlıklara inanç biçimindeki *düalizm*, geçmiş çağlarda, din olgusunun önemli bir ögesi idi. Bütün dinlerde kutsal olanla kutsal olmayan arasında bir *ayırma* gidilmiştir; bu kapsamda kimi dinlerde *açık*, kimi dinlerde *gizil* bir *düalizm* vardır diye düşünülebilir. Hint felsefesinde, *diyalektik gerilim* önsüz-sonsuzdur. Asya'nın iktidar görmemiş Taoculuk'unda *Yin-Yang* öğretisi, evrendeki tüm karşıt kavram ve ilkeleri içine alır. Kutsal mitolojilerin izini sürdüğümüzde, tüm çoktanrılı dinlerde, tanrılardan *farklı* ya da onlara *karşıt* doğaüstü güçlerin varlığıyla karşılaşırız. Yine Gökyüzü tanrılarıyla Yeryüzü tanrıları arasında ya da *yapıcı* tanrılar ile *yıkıcı* tanrılar arasında bir *gerilime* tanık oluruz. Gerilim giderek *Bu-Dünya, Öbür-Dünya'nın cehennemidir*, algısını inanca yerleştirir.

Düalist tasarımlar ikiye ayrılır: *Mutlak* ya da *köktenci* düalizm ve *ılımlı* ya da *bastırılmış* düalizm. Mutlak düalizm, iyi-kötü ilkelerini, *karşıt* ve *eşit güçte* ilkeler olarak algılar. İlımlı düalizm ise kötü ilkesini iyi ilkesinden *daha düşük* *güce* sahip ilke olarak algılar.

Mutlak düalizmde, iyi-kötü ilkesi, *sonsuzluk* sürecinde, birbiriyle mücadelede *kilitlenmiş* durumdadır; biri, diğerini *yokedemez-ortadan kaldıramaz*, karşıtların varlığı, görünür ve görünür olmayan evrenin *varolma* koşuludur. İlımlı düalist anlayışta ise hareketin, hareket soyutlaması olarak zamanın bir *sonu* vardır; zamanın sonunda *daha güçlü* ilke olan *İyilik*

*. Karşı-Tanrı tasarımları için bkz.: Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; İstanbul- 2006; s, 7-34 arası ve Şeytan ve Satan maddebaşları.

ilkesi, *daha az güçlü* olan Kötülük ilkesini altedecektir. Yani iyi, kötüyü *yenecektir*.

Mutlak düalist anlayışta, maddi dünya *özünde kötüdür*, daha doğrusu *Kötü Tanrı'nın kötü ürünüdür*. İlmli düalizme gelince, dünya, *özünde iyidir* ama sonradan *kötülük bulaşmıştır*.

Kötülük nedir? Yanlış yönlendirilmiş iyilik arayışı mı? Yaşamın kendi kendine karşı çıkması mı? Anlamsız, nedensiz bir yıkım mı? Doğu ölçü alındığında Hiçlik'e, Batı ölçü alındığında Varlık'a giden yolda engel olarak algılanan bu geçici dünyaya hayranlık mı, bağlılık mı? Bunlardan biri, birkaçı ya da tümü. Diğer taraftan *doğal kötülük* ve *etik kötülük* arasında geleneksel bir ayrım bulunur: Doğal kötülükler, doğal nedenler sonucu oluşan kasırğa, sel, kanser gibi yıkıcı olaylardır. Buna karşın *etik kötülük*, insanın istencinden kaynaklanır. Tektanrıci dinler etiği *insanı* ve *Tanrıyı* doğadan kopardı; kendini materyalizme bağlayan Batılı anlayış ise Doğayı, yani Tanrı'yı dışlayarak insanı yapayalnız bıraktı. Bu durum kötülük sorununu keskinleştirdi ve onun kurumsallaşmasına yol açtı; doğal olarak Şeytan da kurumlaştı.*

"Mutlakçılar Şeytan'ın maddi dünyayı, Tanrı'nın tinsel dünyayı yaratmasıyla birlikte ya da ondan daha önce yarattığını söylüyorlardı. İlmli düalistler ise şunu söylüyorlardı: İlk önce Tanrı tinsel kozmosu yarattı ve ardından Şeytan biçimsiz maddeyi meydana getirip yaratıklara dönüştürerek onu taklit etti;..."**

"Açık düalizmin arkasında pusuya yatan nihai monizm, üçüncü yüzyıl 'Philip İncili'nde ortaya çıkar: 'Aydınlık ile karanlık, hayat ile ölüm, sağ ile sol birbirlerinin

*. Brenon, Anne; *Le Vrai Visage du Catharisme*; La Louve Éditions; p, 68-69-70

** . Russell, Jeffrey Burton; *Lucifer/ Ortaçağ'da Şeytan* -Çev. Ahmet Fethi-; Kabalcı Yayınevi; İstanbul- 2001; s, 242

kardeşidirler. Elkesaitlere atfedilen, İsa ile Şeytan'ın kardeş olduklarına dair öğretilerde bu daha da açıktır. Yaratıcı tını kötü saymaya yönelik Gnostik eğilim, bazı Gnostikleri Eski Ahit'in Tanrı'sını Şeytan'la özdeşleştirmeye götürdü. Gnostik antropoloji iç karartıcıydı: bir insan, çamura gömülü bir inci gibi, bayağı bir bedende tuzağa düşmüş bir tındır. İnsanoğlu mikrokozmostur: Hem insanlığın küçük dünyası hem kozmosun büyük dünyası, aydınlığın iyi tını ile maddeyi yöneten kötü tın arasındaki savaşta muharebe meydanıdır. İnsanlar başlangıçta arı tındiler; fakat kötü eon* tarafından tuzağa düşürölünce, maddeye hapsolmuş dünyevi yaratıklar haline geldiler. Bu nedenle tinlerimizi bedenlerimizden kurtarmak bizim görevimizdir.”**

Hristiyan düalizmi, *Mananalisli Konstantinos tarafından VII. yüzyılın ortalarında başlatıldı****, yargısı yer yer ileri

*. “Aion(eon) terimi, öncelikle insanların yaşadığı *hata ve hatasızlıklarla* var olan maddesel dünyayı anlatır. Ötesinde, Tanrı'nın zamanına karşı, içinde yaşadığımız günahlarla dolu zamanı betimler. Karşıtlar bağlamında, *Şeytan'ın Krallığının* ülkesi ya da Öte-Dünya'nın Bu-Dünya'ya taşınması durumunda tersine dönüşümle Tanrı Krallığının ülkesidir..” (Daha geniş bilgi için bkz.: Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2006; s, 63)

**.. Russell Jeffrey Burton; *İblis* -Çev. Ahmet Fethi-; Kabcacı Yayınevi; İstanbul- 2000; s, 60

*** “Yedinci yüzyıldan önce, Hristiyan öğeler içeren Gnostisizm ve Maniheizm gibi düalist dinler vardı; ama bunlar, Hristiyanlığa hasmı gibi görünseler de Hristiyan olmayan mitlere dayalı teosofik hareketlerdi. Mananalis'li Konstantinos tarafından yedinci yüzyılın ortasında ilan edilen Hristiyan düalizmi gerçekten Hristiyan'dı, çünkü yalnızca Yeni Ahit'in otoritesine bağlıydı. Hristiyanlığın bu tür yorumları sonradan çok farklı şekillere büründü ve yaklaşık 800 yıl boyunca çok sayıda insanı kendine çekti. Ortaçağ'ın ortasında ise takipçilerinin Katharlar (ya da İtalya'da Patarenler) olarak bilindiği Batı Avrupa'ya yayıldı... Hristiyan düalizmi II. Konstans (641-68) döneminde yaşayan Mananalis'li Konstantinos ile başlamış ve Bizans İmparatorluğu Sultan II. Mehmet'in 1453'te >>

sürülse de doğruluğu tartışmalıdır: Bir düalist tasarımın Hristiyan olup olmamasının ölçütü Yeni Ahit'e bağlılık ise eğer, Hristiyan düalizmini biraz daha gerilere, örneğin *Marcionizm*'e kadar taşımak gerekir.

Marcion, erken dönem Hristiyanlık tarihinde, *Hristiyan düalizmi* dendiğinde dikkate alınması gereken önemli bir kimliktir: O, her şeyden önce Hristiyan topluluk temelinde boy veren ve ana kilise tarafından *sapkın* olarak değerlendirilen farklı bir teolojik okulun kurucusu-yayıncısıdır. Düşünceleri çok sayıda gnostik harekete kaynaklık etmiştir.

“Kilise babalarının hemen hepsi, *Marcion*'un *Pontuslu* olduğu konusunda hemfikirdirler. Pontuslu bir gemici olan *Marcion*, MS birinci yüzyıl sonlarına doğru tahminen 85'te Sinop'ta doğmuş, yaklaşık 160'ta ölmüştür. ... Tertullian, *Marcion*'un bir piskoposun oğlu olduğunu ve bir bâkireyi iğfal ettiği için cemaatten kovulduğunu söyler. Tertullian'ın, *Marcion*'u ahlaki açıdan suçlayan bu ifadesi genellikle ihtiyatla karşılanmıştır. Zira ilerleyen dönemde *Marcion*'un, her türlü cinselliğe uzak duran bir asketik olarak yaşadığı ve *Marcionculuğun* ahlaki erdeme büyük bir ihtimam gösterdiği bilinmektedir. Nitekim *Marcionculuğa* karşı her türlü saldırı ve karalamayı yapmaktan çekinmeyen erken dönem Hristiyan yazarlar, buna rağmen *Marcioncuları* asla ahlaki yönden gevşek olmakla ya da ahlaksızlıkla suçlamamışlardır. Dolayısıyla bazı araştırmacıların da vurguladığı gibi, Tertullian'ın *Marcion*'la ilgili bu ifadesinin başka açıdan yorumlanması gerekir. Hristiyan geleneğinin, kilise kurumunu Bâkire Meryem'le kıyasladıkları bilinmektedir. Buna göre Meryem'in Oğul İsa Mesih'i rahminde tutması ve

Kontantinopolis'i fethetmesiyle sona ermiştir.” (Hamilton, Janet-Hamilton, Bernard; *Bizanslı Heretiklerin Tarihi/ Bizans Dünyasında Hristiyan Düalist Hareketler* (650-1405)-Çev. ve Yay. Haz.: Barış Baysal;- Kalkedon Yayınları; İstanbul- 2010; Önsöz; s, 9-10)

doğurması gibi kilise de İsa'nın mesajını temsil etmekte, onu vaaz etmektedir. Dolayısıyla Meryem'in saflığı, temizliği ve bekâreti aynen kilise tarafından sürdürülmektedir. Muhtemelen Marcion'un, zararlı fikirleriyle kilisenin bu saflığını, temizliğini ve bekâretini bozduğunu, onu kirlettiğini düşünen Tertullian, Marcion'u *bâkireyi iğfal etmekle suçlamıştır*.**

Ancak Marcion'un Sinop'tayken Hristiyan cemaatinden kovulduğu yargısı, genel kabul görmez: Kimi araştırmacılar Marcion'un, Sinop'tayken Hristiyan bile olmadığını, *put-perest* olarak doğup yetiştiğini, Roma seyahati sırasında Hristiyan olduğunu belirtirler.**

Roma'ya gelen Marcion, Hristiyan cemaate katılır ve Kilise'ye oldukça yüklü bir *bağışta* bulunur. Bir süre sonra Marcion, Roma'da, gnostik düşünceleriyle öne çıkan Suriye kökenli *Cerdo* ile tanışır: Etkilenir ve onun en sadık öğrencisi olur.***

Cerdo, *düalizm* temelli bir tanrı tasarımını savunmaktaydı: O'na göre biri *iyiliğin ve merhametin* taşıyıcısı, diğeri ise *dürüstlüğün ve adaletin* taşıyıcısı iki tanrısal güç vardı. Bunlardan dürüstlüğün adaletin taşıyıcısı durumunda bulu-

*. www.thrbooktree.com/ bkz. Tertullian. *Adversus Haereses*, vi: Irenaeus. *Adversus Haereses*, I, xxvii. 2: Hippolytus. *The Refutation of All Heresies*. X. Xv.; Tertullian. *The Prescription Against Heretics*. Xxx: Tertullian. *Adversus Marcionem*. Vi.; Friend, W.H.C. *The Rise of Christianity*. Philadelphia 1989. S. 213; Eliade, M. *A History of Religious Ideas*, tr. W.R. Trusk University of Chicago Press 1978. C. 2. S. 376; Lüdemann, G. *Heretics The Other Side of Early Christianity*. Tr. J. Bowden, London: SCM Press. 1996. S. 159; Tertullian. *Adversus Marcionem*. I. İ. 1; Tertullian. *Adversus Haereses*. Vi..

**.. www.thrbooktree.com/ bkz. McLean. N. *Marcionism*. J. Hastings(ed). *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Edinburgh: T.&T. Clark. 1915. C.8. s. 407

***. www.thrbooktree.com/ bkz. Reisman, H. *Marcion. Mehammad and the Mahatma*. London: SCM Press 1967. S.64

nan tanrı, kutsal kitaplarda (*Eski Ahit*) peygamberlerin ve hukukun söz ettiği tanrıydı. Ancak bu tanrı, İsa Mesih'in *Baba* olarak adlandırdığı tanrı değildi. İsa Mesih'in babası olan tanrı, iyiliğin ve merhametin taşıyıcısı *bilinmeyen* tanrıydı. Bilinen tanrı *Kötü-Tanrı*, bilinmeyen tanrı ise *İyi-Tanrı* idi. İyi-Tanrı üstün olan, Kötü-Tanrı ise *dünyanın yaratıcısı* yüce varlıktı. Cerdo, tasarımının mantığı gereği Kötü-Tanrı'nın iradesine bağlanan peygamber öğretilerini ve hukukunu *inkâr* eder. *Yaratıcı* tanrıya karşı çıkar, buna karşın İsa Mesih'in İyi-Tanrı'nın *oğlu* olduğuna inanır ve bu tanrıyı *kutsar*. Yine Cerdo, İyi-Tanrı'nın oğlu olduğuna inandığı *İsa'nın bedensel olmadığını, düşsel bir görüntü* olduğunu; bu nedenle *Bâkire Meryem'den doğamayacağını*, ayrıca *acı çekmesinin de söz konusu olamayacağını* belirtir. Öldükten sonra *bedensel bir dirilmeyi olumlamaz*, ölümden dirilmenin *ruhsal* olduğunu ileri sürer. Tertullian'ın verdiği bilgileri ölçü aldığımızda Cerdo'nun, *Luka İncili* ile *Pavlus'un kimi mektuplarına* olumlu baktığını, Yeni Ahit'in diğer metinlerine ise *karşı* olduğunu söyleyebiliriz.

Marcion, hocası Cerdo'nun düşüncelerini geliştirir ve öğrencilerine aktarır: Ötesinde bu düşüncelerin, *Kilise gündemine alınıp tartışılmasını* ister. Ne var ki kabul görmez ve 144 yılında, düşünceleri Hristiyan dogmalarına aykırı bulunarak Roma'dan kovulur. Kilise'ye bağlı Hristiyan yazarlar Marcion'u *Pontuslu Kurt*, *Şeytan'ın ağzıyla konuşan*, *şeytanlar tarafından öne sürülen sapık*, *şeytanların peygamberi* vb. tanımladılar. Deli diyen de vardı.*

Kalma olanaklarını yitiren Marcion, Roma'yı *terk* eder, öğrencileriyle birlikte kendi cemaatini oluşturma yoluna

*. www.thrbooktree.com/ bkz. Eusebius. The Churc History. V. Xiii. 2.4; Irenaeus. Adversus Haereses.I. xxvii.3; Justin. The First Apology. I.viii; Tertullian. Adversus Marcionem. I. i.; Theodoret. Letters. lxxxii. cxlv

gider. Kısa zamanda Roma dâhil birçok yerde yoğun ilgi görmeye başlar. İlerleyen süreçte Marcionculuğun, *Maniheizm* içinde eridiği kabul görür.

Marcion'un Gnostisizm ile ilgili görüşleri özellikle *düalist* görüşlerinde öne çıkar: O, düalist görüşlerini Roma Kilisesi'nin temsil ettiği anlayışa karşı *karşısavlar* biçiminde ileri sürer. Marcion'da iki tanrısal varlık bir *karşıtlık* oluşturur. Birisi, *yaratıcı âlemden* ve *Eski Ahit*'ten hareketle bilinip kavranabilen, maddenin yaratıcısı/düzenleyicisi (*Demiurg*), bu âlemin (*aeonun*) yöneticisi olan ve adalet ilkesini ön plana çıkaran bir varlıkken, diğeri *bilinemeyen, kavranamayan*, bu âleme *yabancı/ öteki* olan, kötülüğün kaynağı maddi âlemlerle bir ilişkisi bulunmayan ve *iyilik* ilkesini ön plana çıkaran bir varlıktır. Marcion, yaratıcı tanrı konusunda *kötü* niteliğinden çok *adalet* niteliğini vurgular ya da onun kötülüğünü hukukun katı ve acımasız uygulamasına bağlar.

Diğer taraftan, Marcion'un bu düalist tanrı anlayışı büyük oranda *Gnostik geleneklerin* tanrı tasarımlarına *uygun* düşmektedir. Gerek Hristiyan Gnostiklerinde gerekse Sâbiîlik ve Maniheizm gibi Hristiyanlık dışı Gnostik geleneklerde, maddî âlemin yaratıcısı ve düzenleyicisi olan tanrısal varlıkla (*Demiurgla*) madde âlemine yabancı olan ve mutlak iyilik/mükemmellik nitelikleriyle belirgin yüce tanrısal varlık birbirinden *ayır*t edilir. Sâbiîlikte olduğu gibi Demiurg'un bizzat kendisi varlık ya da köken yönünden kötü olmasa bile, var olmasına neden olduğu *maddî âlemin kötülükle özdeş olması onu kötü bir tanrı* haline getirir. Kötülük sorunu konusunda, *iyiden kötünün doğmayacağı* ilkesinin devreye sokulmasıdır. Kanıt için Marcion, adalet niteliğiyle öne çıkan *yaratıcı tanrının* kötülükle ilişkisi konusunda, İncil'deki *iyi ağaç ve kötü ağaç* örneğinden (Luka 3:9, 6:43-44; Matta 3:10, 7:17-19, 12:33) hareketle şu değerlendirmeyi yapar: Nasıl ki iyi ağaçtan kötü meyve oluşmazsa, iyi tanrıdan da kötü şeyler *doğmaz*. Maddî âlem

kötülüklerle dolu olduğuna göre bu âlemin yaratıcısı tanrı *iyi bir tanrı değildir.**

Bu iki tanrısal varlık arasında yalnızca *karşıt* nitelikler değil, bir *çekişme* ve *mücadele* de söz konusudur. Örneğin yaratıcı tanrı, *yarattığı insanı* yeryüzü yaşamına ve bu yaşamın *günah-ölüm çarkına mahkûm* ederken, iyi tanrı insanı kötülükle dolu bu âlemden *kurtarmayı* amaçlar. Yaratıcı tanrı *hukuku* koyup onun gerekliliğini vurgularken, iyi tanrı bu hukuku *tanımaz*, yaratıcı tanrının mesajını temsil eden Eski Ahit'i tanımayıp kaldırır yerine kendi mesajını (*İncili*) koyar. Marcion'a göre ne yaratıcı tanrı ne de onun yaratıkları, *görünmez, tanımlanamaz iyi tanrının* kendisini İsa'da ifşa etmesine kadar O'nu *bilmiyorlardı*. İsa Mesih'te kendisini ifşa eden bu iyi tanrıyı, *Demiurg* (yaratıcı tanrı) kabullenmemiş, kendisine ve öğretisine karşı mücadele eden bu üstün tanrısal gücü *çarmıha gerilerek ölüm cezasına çarptırmaya* cüret etmiş, hatta çarmıh sonrası onu *Hades'e** atmıştır. *Ani bir olay* şeklinde vuku bulan bu ifşa olma daha önceden haberdar olunan ya da gerçekleşeceği beklenen bir olay değildir.

Marcion'un iyi tanrının, İsa Mesih'te aniden kendisini Oğul olarak *ifşa etmesi* ve İsa Mesih'teki Oğul'un Baba'dan yalnızca *isim* açısından *ayrı olması* düşüncesi, Hıristiyanlığın *Baba, Oğul, Kutsal Ruh* anlayışına dayalı geleneksel *Teslis* dogmasıyla çelişki oluşturur. Yüce tanrının, tarihin bir safhasında aniden geçici olarak İsa Mesih'te *insanlara Oğul suretinde görüldüğünü* ileri sürmesi bunun kanıtı

*. www.thrbooktree.com/ bkz. Rudolph. Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion. Ss. 315-316; Tertullian. Adversus Marcionem. I. ii; Hippolytus. The Refutation of All Heresies. X. xv

*. Hades, Yunan mitolojisinde, yeraltı ölümler ülkesi tanrısı ve bu tanrının yönetiminde olan yeraltı ülkesi. (Daha geniş bilgi için bkz.: Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2006; s, 298)

durumundadır. İyi tanrının kendisini ifşa ettiği İsa Mesih'in *gerçek bir bedeninden* de söz edilemez; O'nun bedensel varlığı sadece bir *hayalden* ibarettir; çünkü yüce tanrı, ancak bu *hayali bedende* kendisini maddî âlemde ifşa edebilirdi. Aynı şekilde Marcion, İsa Mesih'in *insani yönünün* de gerçek değil yalnızca bir görüntüden ibaret olduğunu, dolayısıyla onun çarmıha gerilmesi, ölmesi ve yeniden dirilmesi gibi hadiselerin de gerçek *değil birer* hayal olarak düşünülmesi gerektiğini ileri sürer.*

Marcion'da düalist yaklaşımın bir başka örneğini *Eski Ahit-Yeni Ahit* ayrımında görebiliriz. Marcion, Eski Ahit'i yaratıcı tanrının *intikam alma hukukuna dayalı* katı adalet prensibini işleyen bir kitap olarak değerlendirir ve şiddetle ona karşı çıkar. Bunun yerine kurtarıcı iyi tanrının mesajını (*İncil'i*) ön plana çıkarır. Eski Ahit insanı *hukuk-günah ve ölüm* çarkına mahkûm ederken, kurtarıcının mesajı insana bütün bunlardan *kurtuluş* vaad etmektedir. Bu çerçevede Marcion, çoğu araştırmacının haklı olarak belirttiği gibi *Pavlus* geleneğine dayalı Hristiyanlığı, *Yahudilik* ve *Eski Ahit* etkisinden kurtarmaya çalışmaktadır. Yahudileri yaratıcı tanrının *seçilmiş halkı* olarak tanımlamakta ve bütünüyle yaratıcı tanrının mesajını içeren Eski Ahit'in Yahudiler aracılığıyla insanlığa *egemen* kılınmaya çalışıldığını düşünür Marcion. Diğer taraftan, iyi tanrının kurtuluş sunan mesajına inananlar topluluğunu oluşturan Hristiyanların ise yaratıcı tanrının, dolayısıyla da Eski Ahit ve Yahudiliğin *boyunduruğundan kurtulanlar* olduğunu vurgular.**

Marcion'un kabul ettiği kutsal metin, *Luka İncili ile*

*. www.thrbooktree.com/ bkz. Tertullian. *Adversus Marcionem*. III. Viii; Theodoret. *Letters*, cli; Rudolph, *Gnosis: The Nature and History of an Ancient Religion*. s.315; Theodoret. *Letters*, cxlv; Tertullian. *Adversus Marcionem*. III, ix

**. www.thrbooktree.com/ bkz. Irenaeus. *Adversus Haereses*. I. xxvii.3; Risnen, Marcion. *Muhammad and the Mahatma*. S. 64.

*Pavlus'un 10 mektubundan oluşmaktaydı. Marcion, günümüz Yeni Ahit'inin temelini oluşturan 4 İncil arasında yalnızca Luka İncili'ni kabul etmiş; ancak bu metni de olduğu gibi değil, yeniden gözden geçirerek ele almıştır. İsa Mesih'in mesajını izlemede Marcion'un kendisine klavuz edindiği Pavlus, mektuplarında yaydığı bir İncil'den bahsetmekteydi; bu ise Marcion'a göre bir tek İncil metninin bulunduğuna işaretledi. Marcion, Pavlus'un İsa Mesih'ten almış olduğu bu orijinal İncili ortaya koymaya çalışıyordu. Marcion açısından Luka İncili, incil metinleri arasında Pavlus tarafından öğretilen orijinal Mesih İncili'nin tek derlemesiydi. Benzer şekilde o, günümüz Yeni Ahit'inde yer alan ve Pavlus'a atfedilen 13 mektuptan yalnızca onunu (Galatyalılara Mektup, Korintlilere Birinci ve İkinci Mektuplar, Romalıları Birinci ve İkinci Mektuplar, Selaniklilere, Efeslilere, Koloselilere, Filipililere Mektuplar ile Filimun'a Mektup) kabul etmiş; rahipsel mektuplar adı verilen Timotiye Birinci ve İkinci Mektup ile Titus'a Mektubu ise kabul etmemiştir. Bundan başka günümüz Yeni Ahit'inde bulunan, Resullerin İşleri, İbranilere Mektup, Yakub'un Mektupları ve benzeri diğer metinler de Marcion tarafından *sahih* kabul edilmemiştir.**

Diğer taraftan Marcion, otantik kabul edip kendi Yeni Ahit'ine dâhil ettiği Luka İncili ve Pavlus'un 10 mektubunu da günümüzde mevcut olduğu şekilde almamıştır. Bu metinlerdeki, kendine göre İsa Mesih'in mesajına uygun düşmeyen ya da yaratıcı tanrının ve Eski Ahit'in uzantısı durumunda olduğuna inandığı kısımları *çıkarmıştır*. Örneğin bu çerçevede, İsa Mesih'in doğum öyküsünü konu edinen

*. www.thrbooktree.com/ bkz. Irenaeus. Adversus Haereses. III. Xi. 7; Tertullian. Adversus Marcionem. IV. L.ii; Romalıları 2;16; Cullmann, O. The Early Church. Ed. A.J.B. Higgins. London 1959. s. 48; Tertullian. Adversus Marcionem. IV. L. V; Tertullian. Adversus Marcionem. IV.ii; Tertullian. Against All Heresies. vi

Luka İncili'nin ilk iki bölümünü kabul etmemiştir. Aynı şekilde Pavlus'un mektupları üzerinde de çeşitli çalışmalar yapmıştır.*

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Marcion'a göre yaratıcı tanrı tarafından meydana getirilen *maddî âlem*, yaratıcısı gibi eksiktir, *mükemmel değildir* ve *olumsuz nitelikler* içerir. Demiurg ya da yaratıcı tanrıya karşı koymak için bu dünyaya ait şeylere de karşı çıkılmalıdır. Maddî âlemin ve kişiyi bu âleme bağlı tutan hiçbir şeyin kurtarıcı iyi tanrı ve kurtuluş açısından önemi yoktur. Aksine iman yoluyla iyi tanrının mesajını kabul etmek demek, yaratıcı tanrıyla birlikte onun neden olduğu maddeden *yüz çevirmek* demektir. Marcion, yaratıcı tanrının eseri olan maddi âlemden kaynaklanan hiçbir şeyin *kurtuluştaki bir payının* olmadığını düşünür. Bu nedenle, ona göre kişinin *bedeninin de kurtuluştaki yer alması* mümkün değildir. Dolayısıyla kurtuluş, yalnızca *ruhsal* olarak olanaklıdır.**

Kurtuluşa ulaşabilmek için kişinin elinden geldiğince yeryüzü yaşantısından *uzak* durması, *evlenmemesi*, *çocuk sahibi olmaması* ve *et yememesi* gerekiyordu. Marcion'un katı bir takipçisi olarak izlediği Pavlus, mektuplarında *cinsel asketizmin* kurtuluş için en iyi yol olduğunu vurgular. İyi tanrının mesajını kabulün ya da Mesih'le birleşmenin göstergesi olan *vaftiz*, ancak *mutlak bekârlığı* seçenler ya da *eşlerini bırakanlar*, *dullar* ve *münzeviler* için yapılabilirdi. Bu durumda vaftiz olmuş Marcioncuların mutlaka eşlerini *bırakmaları* gerekiyordu. Marcioncuların, bu nedenle vaftiz olmayı yaşamlarının son dönemlerine kadar *erteledikleri* söylenir. Ayrıca Marcioncuların içki içmeyi de kurtuluşa

*. www.thrbooktree.com/ bkz. Tertullian. *Adversus Marcionem*. IV.1.vii; Risnen, Marcion. *Muhammad and the Mahatna*. ss. 72-73

**. www.thrbooktree.com/ bkz. Jonas. *The Gnostik Religion*. s. 144; Irenaeus. *Adversus Haereses*. I. xxvii.3

ulaşabilme açısından *sakıncalı* gördükleri, bundan başka elden geldiğince *oruçlu* olmayı önerdikleri bilinir.*

Yukarıda da değinildiği gibi *Marcion*, düalistti: Gerçek tanrı ile maddi dünya ve Eski Ahit'in *sahte* tanrısı. Yapılanma sancıları içinde kıvranan Roma Kilisesi, filizlenen düalizmden *ürktü* ve Marcion'u *heretik* ilan etti. Yüzyıllar sonra Marcionizm, bir bakıma Katharizmde *can* bulacaktı.

Marcion'a göre İsa etten kemikten bir insan değil, bir *görüntüydü*. İsa'nın çarmıhta ölümü ve ardından yeniden dirilişi, insani *acıdan bağımsızdır*; tümüyle *ruhani* bir olguydu. Bu tasarımı, sonraları *Docetizm(Doketizm)* adını aldı ve yargılanıp *heretik* ilan edildi.

Docetizm, Mesih'in gerçek bir insan gibi göründüğünü, ancak özünde gerçek bir insan *olmadığını* savlar. Docetizm terimi, *gibi görünmek ve benzetmek* anlamını taşıyan Grekçe *dokeo* sözcüğünden türetilmiştir. Docetistlere göre, Tanrı'nın ebedi oğlu gerçekte insan gibi gözükmesine karşın bir *beden* almamıştır. Bu nedenle İsa'nın çarmıha gerilmesi, bir *göz yanılmasından* başka bir şey değildir. Kimi Docetistler, Mesih'in *insan doğasını* tümünden *inkâr* ederken kimileri, sadece fiziksel bedeninin, doğumunun ya da ölümünün gerçekliğini inkâr etmişlerdir. Bilinen durumuyla Docetizm, *Gnostik* öğretilerle ya da *Maniheizm* ile birlikte anılmıştır.

Dinsel düalizmin sağlıklı anlaşılabilmesi için önce *Mısır*'ın uzak geçmişine taşınalım: Söylenceye göre Mısır'ın iki temel tanrısı vardı: Yukarı-Mısır'ın efendisi *Horus* ve Aşağı-Mısır'ın efendisi *Seth*. Her ikisi de Osiris'le İsis'in oğludur. Sonraları bir *iktidar* kavgasına tutuşurlar. Seth, Horus'un *mirasına* karşı çıkarak babası Osiris'i *öldürür*. Horus, teke tek kavgada kardeşine meydan okur; O'nu yener

*. www.thrbooktree.com/ bkz. Hippolytus. The Refutation of All Heresies. VII. Xviii; Tertullian. Adversus Marcionem. I. l. Xxix; Runciman. The Medieval Manichee. s. 9; Irenaeus. Adversus Haereses. Xxviii.l.

ve *birleşmiş* Mısır'ın hükümdarı olur. Aslında Seth, başka birçok söylenceye *kötü karakter* olarak karşımıza çıkar. Bir bakıma *kötülük cininin* habercisidir.

İÖ. 1375'ten 1352'ye kadar hüküm süren IV. Amenofis iktidara geldiğinde, Mısır panteonunu tek bir tanrıya, yani Güneş-tanrısı Aton'a bağladı. İnsanlığın *önlenemez* kaderi olan tektanrıcılığın ilk *müjdecisi* idi bir bakıma. Bir peygamber gibi *tektanrı*cı bir eğilim içine girdi: IV. Amenofis'in panteon tanrılarının Aton'a bağlandığını *bildiren vahyi*, sonraları Musa'ya aktarıldı. Demek ki Aton, Yehova'nın kavramsal *babası* idi.

Tek bir tanrının *icat* edilmesi, tek bir *karşıtını* öngörür. Eğer durum böyle ise İÖ. yaklaşık *ondört yüzyıl*, İran'daki *resmi* doğumundan yaklaşık *sekiz yüzyıl* önce, tektanrı cı dinler tarafından bize taşınan Şeytan Mısır'da *doğmuş* olmalı.

Mısır Nil'den, Nil de Afrika'dan doğar: Mısır toprağında, tanrısallık yaşama içkindir ve bütün biçimleriyle yaşam tanrısaldır. Mısır'da tanrısallık sürekli *yenilenen* bir şeydir. Böylesi bir süreçte Mısırlılar totemlerini ya da fetişlerini tanrısallık aşamasına çıkardılar; sonraları, yani tektanrılı dinler öncesi kimilerini *cin*, kimilerini de *şeytan* durumuna getirdiler. Bütün bunlar Nil vadisinde, *doğadan kültüre geçişe tanıklık* ediyordu. Mısırlı tanrılara *bireyselliklerini koruyacak* biçimde bir değişim alanı çiziyordu. Bu alan içinde aynı tanrı kimi kez *eril*, kimi kez *dişil*, yani kimi kez *baba*, kimi kez *ana* oluyordu: Örneğin, dünyanın yaratıcı tanrıçası *Neith*, kadın gibi davranan bir erkek ya da erkek gibi davranan bir kandındı. Erildişilik, eril olana ve dişil olana göre bir *olağanüstülüğü* ifade ediyordu; bu nedenle *çiftcinsiyetlilik* tanrısallık katında olanaklıydı.

IV. Amenofis (Akhenaton) sonrası Mısır çoktanrıcılığı, insanın *küçümsenişinin* bir *dışa vurumu* oldu: IV. Amenofis'in tektanrıcılığı entelektüel olmanın ötesinde *hanedanlıkla* ilgiliydi. Gerçi Mısır tektanrıcılığı araştırmacılara göre

tartışmalıdır: Kimine göre Akhenaton, *iki babalık* arasındaki gerilimi sonlandırır. Güneş tapımına göre o gerçekte Ra'nın oğludur. Ama diğer taraftan Osiris'in temsil ettiği önceki kralın yerine geçtiği için aynı zamanda Horus'tur. Böylece Akhenaton, Güneş'in tek cisimleşmesi olarak öne çıkar. Bu durumda, Yahudilik tektanrıcılığı Mısır'dan *ödünç* almıştır denilebilir. Kimi araştırmacılara göre ise bu *kuşkuludur*. Ve Yahudilerin tektanrıcılık için başka *esin* kaynakları vardı. Örneğin, On Emir'i Mezopotamya'dan, Şeytan'ı ise Mazdaizmden *ödünç* aldılar.

Sonraları göksel kökenli gözüken bu karşıtlık *dünyalaştır*. İÖ. 2245'e doğru ölmüş kral Osiris'in kişiliğinde; ardılı yaşayan kral da Horus'un kişiliğinde *temsil* kazandı. Seth, Horus'un rakibi ve düşmanı oldu. Yani iyi-kötü karşıtlığı, *Horus-Seth* çatışması yoluyla Mısır dinine bağlandı. Horus, *krallığın dostlarını* simgeliyordu, Seth ise *krallığın düşmanlarını*.

Mısır panteonu, kalın çizgileriyle Roma işgaline değin *çokanlamlılığı* ya da *anlam çeşitliliğini* korudu: Kargaşa yaratan ve saldırganlıkla özdeşleşen krallığın düşmanı seth, her şeye karşın tanrısal aşamasını ve yararlılığını koruyabilmiştir. Kutsal söylence bunun kanıtı durumundadır: Başlangıçtaki düzensizliğin yeniden ortaya çıkması anlamına gelen yılan Aposis'i esir alması ve dünyanın düzenini yeniden oluşturması için bizzat Ra, Seth'i görevlendirmiştir. Demek ki *Kötü*, yeri geldiğinde *İyi* olabiliyordu. Ve Şeytan değildi. Peki yılan Aposis Şeytan olabilir mi? Bir de ona bakalım: Bir *demiurgos* olan *Neithin* tükürüğünden doğan Aposis'in yazgısı sanki Şeytan'ın yazgısına benzer. Metafizik bir *kötülükten* kaynaklanıyor gözükse de Aposis, yaratılmamış olanla yaratılmış olanın arasındaki çatışmanın bir ürünü olarak algılanır. Yılan donuna bürünmesi, kafaları karıştırmasın. Mısır tasarımlarında yılan, topraktaki bir delikten çıkarken görüldüğünden (çöl koşullarında başka türlü

görülmesi olanaksızdır), *büyümenin gücüne ve tanrısallığına* eşlik eder. Bu nedenle Mısır tasarımlarında *ilksel yılan*, yaratıcı tanrı Atum'un ilk ve son simgesidir. İsyancı güçlerin ve Kaos'un habercisi olan yılanlar Mısır mitolojisinde, sanıldığı denli kötü yürekli değillerdir. Yaradılış'tan önce gelen ve *yararlı* olabildikleri için yok edilmemeleri gereken güçlerin simgesi durumundadırlar.

Mısır toprağında tektanrıci dinlerden devraldığımız Şeytan yoktur ama hastalıklardan ve felaketlerden sorumlu tutulan sayısız *cin* vardır. *Akhu* adıyla anılan cinler, çöl, sular, karanlık ve uzak yerlerde yaşarlar ve oraların sahibi durumundadırlar bir bakıma. Bu cinler olsa olsa tanıdığımız Şeytan'ın atalarıdır: Şeytan'ı tasarımlarken Yahudiliğin hayal gücünü etkilemişlerdir ve Yahudilik de onları, kendisini sonralayan iki büyük dine aktarmıştır.

Mısır evrendoğumu, kendi içinde *İyi* ya da *kötü* ilke içermez. Etik, metafiziğe bağlanamaz; tam tersine insan toplumunun bir özelliği olarak algılanır, yani dünyevidir. Doğal olarak toplumun temel yasakları, yaşam kaynağı olan yaradılışın sürmesini güvenceye alan ilkeler durumundadır. Böylesi bir tasarımda *İlk Günah* olamaz. Tasarım gereği Mısır mitolojisinde, *tanrılar dâhil tüm dünya geçicidir*. Tanrılar, ölümlülerin tapınmasıyla yaşarlar, tapım *zayıflarsa* güçleri düşer, çöker ve çürürler; ne tanrısal *ezelilik* vardır ne de mutlak *İyilik ve kötülük*. Yeryüzündeki *İyilik ve Kötülük*, Kaos ile yaradılış düzeni arasındaki mücadelenin birer *yansımalarıdır* ve krallık iktidarı bu mücadelenin hakemidir.

Her şeyin kaçınılmaz ölümü ve başlangıçtaki Kaos'a dönüş düşüncesiyle biçimlenmiş Mısır uygarlığı, kendisini, din dâhil, insan toplumunun bir *yansıması* olarak kabul eder. Dogması olmayan mitlerden ve ibadet kurallarından oluşan Mısır dini, *insan doğası* ya da genel anlamda *doğa* üzerine yapılanmıştır. Tanrısallığa ve onun Yeryüzü'ndeki temsilcileri olan krallara *saygı* gösterilmesinden başka bir şey iste-

mez. Bu yanıyla Mısır dini, Yunan'la birlikte, insan varlığını ve yaratılışı *karşıt güçlerle* uyum içerisinde tutmayı amaçlayan *son büyük dindir*. Ve istese de tektanrı dinlerden bize taşınan Şeytan'ı tasarlayamazdı. Tanrıların bile öldüğü bir toprakta *ebedi* metafiziğe bağlı bir *İyilik* ya da *Kötülük*, *ezeli* bir lanetleme düşünülemezdi.*

Dinsel düalizmin *en çarpıcı* biçimi, kusursuz olan evrene *kötülüğün* girişine ilişkindir: Bunun tipik örneğini Zerdüştlükte görürüz**. Zerdüşt'e bağlanan dinsel düzende, *Ahuramazda* ile *Ehrimen* arasında temel bir karşıtlık vardır: Ehrimen yaptığı kötülüklerle dünyaya *acı*, *hastalık* ve *ölüm* getirir. Ahuramazda ise bununla mücadele eder. Zerdüştlüğün sonraki gelişmesi içinde Ahuramazda ve Ehrimen, *Yaratıcı* ve *Yıkıcı* biçiminde, sonsuz *iyilik-kötülük düalizmine* dönüşür.

Zerdüştlük, Zerdüşt'ün kurduğu, *diyalektik* tasarımlarıyla belirgin eski İran *bilgelik felsefesi-inancı*, olarak tanımlanabilir. Buddha ve Pythagoras ile hemen hemen ay-

*. Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2006; s, 597-598-Seth maddebaşı-

**. "Zerdüştlük, tüm biçimleriyle, dünyayı kötü ve iyi güçler arasındaki bir savaş meydanı olarak görür ve her bireyin hangi tarafta yer alacağını seçmesi beklenir. İki karşıt ilke fikri ile birlikte bu da daha sonra Katharizmi etkileyecektir. Hristiyanlık döneminden önce gelişen beden ve ruh çelişkisi, Ahriman'ın Hristiyanlıktaki eşiti Şeytan gibi diğer kavramlar da heretikliğin şekillenmesinde rol oynayacaktı. Beden/ ruh çelişkisi,... ilk defa MÖ 6. yüzyılda Orpheus kültü ile yeşerip antik Yunan'ın önemli bir parçası haline gelmiş gibi görünmektedir... Ancak geç dönem Zerdüştlük'de olduğu gibi Orfizim'de de hiçbir tanrı diğerinden üstün değildir. Ne var ki bedeni ruhun maddi taşıyıcısı olarak gören Zerdüştlüğün aksine Orfizim, ruhu ilahi ve ölümsüz olarak görürken bedeni dünyevi hayat süresince onun kötücül, ölümlü hapis-hanesi olarak değerlendirir. Bu inancın kökleri Dionysos'un çocukluk hikâyesinden gelmektedir..." (Martin, Sean; *Orta Çağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar*; -Özgün adı: *The Cathars*; -Çev. Barış Baysal; Kalkedon Yayınları; İstanbul- 2009; s, 26)

nı dönemde yaşadığı kabul edilen Zerdüş (İÖ. 628–551), çoktanrılı eski İran dinini yıkmaya çalışmadı. Ancak Ahuramazda'yı, ölümsüzlüğün ve sonsuz mutluluğun geçerli olduğu, hak ve doğruluk ülkesinin odağına yerleştirdi. O'na göre, *iyilik* ve *kötülük* aynı kaynaktan çıkamazdı; bu nedenle *iyiliği* Ahuramazda'ya, *kötülüğü* Ehrimen'e bağladı. Bu ikisi arasında sürekli bir mücadeleyi tasarımladı; sonunda kav-gayı *iyilik* kazanacaktı.

İnsanların görevi *iyilik* ve *kötülük* için Tanrı'ya yakarmak değil, olumlu yana katılmaktı. İyiliği ruhta, kötülüğü maddede arayanlar da yanılmaktaydı; iyilik-kötülük, hem ruhları hem de maddeleri kapsıyordu. Mücadele iyilikle kötülük, ışıkla karanlık, gökyüzüyle yeryüzü arasındaydı.

Ahuramazda, tapınılacak tek tanrı idi; göklerin ve yerin, başka bir anlatımla görünen ya da gizil durumda bulunan nes-nel dünyaların yaratıcısıydı. Gathalara göre Ahuramazda, Spenta-Mainyu'nun yanı sıra Ameşa Spentalar'dan Asha, Vohumanah ve Armaiti'nin babasıydı. Diğer üç Ameşa Spenta, yani Chshathra, Hourvatat ve Ameretat ise Ahuramazda'dan kaynaklanan niteliklerin kimlik-lendirilmesinden başka bir şey değildi. Bu nedenle Zerdüştlük'te, tanrılar ve insanlar için *aynı* etik kurallar geçer-liydi.

Tanrısal düzenin işleyişini yansıtan Ameşa Spentalar, taşıyıcısı oldukları nitelikleri *bedenleştirerek* Ahuramazda'nın dünyasıyla O'na inananların dünyasını birbirine yaklaştırıyordu. Bilge Tanrı'nın karşısında kötülü-ğü simgeleyen Ehrimen vardı ve bu tasarım, Zerdüştlüğün *düalist* yanını oluşturuyordu. Ahuramazda'nın, Ameşa Spentalar aracılığıyla Kötü Ruh'u altedeceği inancı, *düalizmin* sona ereceğini belirtiyordu bir bakıma.

Başlangıçta dünya, biri *İyi*'nin, diğeri *Kötü*'nün egemenliği altında bulunan iki alana bölünmüştü. Her insan, bu iki *alan*-dan birini seçmek zorundaydı. Kendi özgür iradesiyle

Ahuramazda'yı ve O'nun egemenliğindeki alanıyla da Ehrimen'i ve O'nun egemenliğindeki *Yalan Ülkesini* seçecekti. Doğruyu seçen insanın ödülü, sonsuz dürüstlük ve ölümsüzlüktü. Yalanın yanında yer alan insanı ise yalnızca Ahuramazda yargılamayacak, aynı zamanda *kendi vicdanınca* da mahkûm edilecekti.

Öte dünya öğretisi kapsamında, Ahuramazda'nın yargısından sonra iyi ruhlar, *sonsuz mutluluk ve ışık ülkesine*, kötü ruhlar ise *korku ve karanlık ülkesine* gönderilecekti.

Diğer yandan, *yaradılıştan son bir evre bulunduğunu* belirten Zerdüşt'e göre, bu noktaya taşınıldığında *Ehrimen* yokedilecek, dünya *kusursuz* biçimde yeniden kurulacak ve bu dünyaya yerleşen iyiler, sonsuz bir mutluluk içinde yaşayacaktı.*

Tarım-Tanrı olduğuna inanılan Dionysos, Yunan-öncesi tanrılardandır. Trakya'dan ya da Frigya'dan geldiğine inanılır. Zeus ve Apollon ile birlikte Antikçağ Yunan düşüncesinin üç büyük tanrısından birisidir. Romalılar O'na Bakkhos (Baküs) derler ve verimlilik tanrısı *Liberle* bir tutarlar. Yunan mitolojisine göre Zeus'un Semele'den doğma oğludur: Semele, kendisiyle birleşen Zeus'un ışığına dayanamayıp ölür; Zeus da çocuğunu bacağına saklayıp büyütür; sonra da kıskanç karısı Hera'nın hışmından korumak için O'nu *keçi* donuna sokar. Su perileri arasında büyüyen Dionysos, üzümden şarap yapmasını at kulaklı ve atkuyruklu Silenos'tan öğrenir ve *Şarap-Tanrı* olmaya karar verir. Dionysos tapımının ayırdedici özelliği, bu tapıma katılanların *kudurmuşcasına* kendilerinden geçmeleri ve tanrıyı kendi içlerine aldıklarına inanmalarıdır: Tapıma katılanlar Dionysos'un kendilerine, vahşi hayvan donunda görüldüğüne inanıyorlardı. Bu nedenle şarap içip sarhoş

*. Korkmaz Esat; *Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2004; s, 162-163- Zerdüştlük maddebaşı-

olduktan sonra topluca dağlara çıkıyor, naralar atıyor, döne döne dans ediyor, karşılarına çıkan hayvanların üstüne atılıp parçalara ayırıyor ve çiğ çiğ yiyorlardı. Bu yolla Tanrı'yı içlerine almış oluyorlardı.

Bu din, Delphoi kâhinlerince Apollon'un buyruğu üzerine kuruldu. Apollon, babası Zeus'un sözcüsü olduğu için Dionysos dini, tanrılar tanrısının buyruğuna bağlandı. Dionysos dininin amacı, insanı tanrısal yetkinliğe ulaştırmak ve tanrıyla aynılaştırmak idi. Kimi araştırmacılar, Hristiyanlığın kimi törenlerinin, özellikle ekmek ve şarapla yapılan komünyon töreninin Dionysos tapımından geldiğini savlarlar.

Dionysos tapımının önemi, *insanın insanlığına yabancılaşmasının* ilk ve kaynak dinlerinden birisi olmasında yatar. Yoksul halk yığınları, ezilmeye karşı tepkinin *güdülediği sarhoş bir esrliklik* içinde tüm insanlık güçlerini tanrılık güce aktarırlar. Tanrılar, *vahşi hayvan donunda* görünüşe taşındıkları için, tanrıları içlerine taşımanın yolu onları parçalayıp çiğ çiğ yemekten geçiyordu. Böylece kendi insanlık güçlerine yeniden kavuşuyorlardı.

Yunan mitolojik tasarımına göre, Zeus'un karısı Hera'nın kışkırttığı Titanlar, tanrı Dionysos'u parça parça edip yerler; Titanların küllerinden de insanlar oluşur. Bu nedenle insanlarda Dionysos'tan bir *parça* vardır. Tapıma katılanlar, yapılarında bulunan bu tanrılık *parça*yla yetinmezler, dağlarda yaptıkları törenlerde karşılarına çıkan vahşi hayvan donundaki Dionysos'u diri diri parçalayıp çiğ çiğ yerler ve böylece tanrılığa tam olarak ulaşırlar, yani insanlıklarına kavuşurlar.

Orpheus tapımının temelini; insanda *iyilik* ile *kötülüğün* birbirine karışmış bulunduğu, tanrısal (*Dionysik*) bir yanla kötülükçü (*Titantik*) bir yandan meydana gelen insanın dinsel arınmayla sonsuz mutluluğa kavuşabileceği inancı oluşturur. *Ruh göçü*, bu arınmanın en etkili aracı durumundadır: Ruh kendisini *kötülükçü* yanından arındırmak için *bedenden*

bedene göçer, ruh, her beden değişiminde daha yetkinleşir. Öbür-dünya'da var olabilmek için, bu dünyada Orpheus gibi yaşamak, yani *çile çekmek* gerekmektedir.

Helenik dönemde üç büyük tapım gözlenir: *Dionysos törenleri*, *Eleusis mysterionları* ve *Orpheus törenleri*. Orpheus tapımı, daha önceki tapımları güçlü bir biçimde çağrıştırır: Çünkü Mainadlar tarafından Orpheus'un kolları ve bacakları koparılmıştır. Kimi anlatımlarda bunun Dionysos'un buyruğuyla olduğu belirtilir. Orpheus, Dionysos'u yüceltmek yerine Apollon'u yüceltince şarap tanrısı da O'nu katlettirir. Kimi araştırmacılara göre Orpheus, Dionysos adına düzenlenen dinsel törenlerde *reform* yapan biridir. Diğer taraftan Orpheus tapımı, Eleusis mysterionlarını çağrıştırır: Çünkü Eleusis tasarımlarında, bir yılan ısırığıyla ölmüş Eurydike'yi kurtarmayı amaçlar.

Orpheus tapımının Hristiyanlık öncesi niteliği vardır ve Doğu kökenlidir. Bu nedenle Orpheus tapımı ile Helenistik kültür arasında belirli bir *karşıtlık* bulunur. Orpheus ilahileri, *tensel yüceltmeyi* yadsır; *ne et, ne de şarap tüketilen, cinsel perhiz uygulayan sade bir yaşamı* emreder. Tasarım gereği Orpheizm, *İyi ve Kötü* karşıtlığını, *İlk Günah* ilkelerini *tohum* durumundan *filiz* durumuna taşıyan ilk Yunan hareketidir. Orpheus metinlerine göre insanların *kötülük* yanının bulunması, onların kötü yürekli ruhlar olan *Titanların küllerinden doğmuş* olmaları nedeniyledir. Ancak yıldırımla öldürülmeden önce bir tanrının, Dionysos'un etini yediği için insanlar tanrısal öğeler içerir, yani *iyilikçi yanları* vardır. Demek ki insanlar ortaya çıkmadan önce dünya *mükemmeldi*; dünyanın dengesinin bozulması Titanların *hatasıdır*. Bir insanın kendi esenliğini yakalayabilmesi için yapısındaki tanrısalılığı yakalaması, onu çoğaltması, Titanların küllerinden kaynağını alan *kötülükçü yanını* ortadan kaldırması gerekir. Görüldüğü gibi henüz tektanrıci dinler tarafından bize taşınan *Şeytan* ortada yoktur; sadece doğumu için her şey hazırlanmış durumdadır.

Orphik tasarımlar, İÖ. VI. yy'da Yunan toprağında ortaya çıkmış *dinsel bir karşı hareket* olduğu için Orpheusçu mistisizm, Yunan sitesinin resmi dinini sürekli *sorgulamıştır*. Dinsel *karşı hareket* olma niteliğini bir bakıma yaradılış tasarımından alır: Yunan tasarımlarına göre dünyanın başlangıcında *Kaos* vardır ve zorlu mücadelelerden sonra Zeus egemenlik kurabilir. Oysa Orphik tasarımlarda ilk tanrı olan *Erosun*, yani *karşıt-Kaosun* doğduğu *Yumurta* en baştan beri vardır. Yunan tasarımlarında *düzen*, *Kaosta* ortaya çıkan beklenmedik olaylardan sonra gerçekleşir; oysa Orpheus tasarımlarında *düzen* baştan beri vardır. Bu nedenle Yunanlılar Orphikçileri fazla sevemedi; onlara sınırlı bir yaşama olanağı tanıdı. Nedeni açık; Orphikçiler, insan ile tanrı arasında aracı olan rahibi Yunanlıların *kral-rahip-savaşçı* üçlemesinin tepesine yerleştirtiverdiler; böylece sitenin özünü oluşturan *demokrasinin* ölüm fermanını imzalamış oldular. Toplumsal vicdan Dionysos'a aktarılır ve kızgın Dionysos, Orpheus'u Mainadların öfkesine terk eder. Orpheusçu kimi öğeler özellikle *Pythagorasçılık* aracılığıyla *Platon'a* taşınmış olmakla birlikte, anlatılan nedenlerle Yunan toprağında fazla başarılı olamamıştır.

Orpheus nereden gelmiştir? Sorunun yanıtını bulmak kolay değil. *Perhizci*, *et yemez*, bu Trakya tanrısı, başka herhangi bir tanrıya benzemez. Ne İskit'e benzer, ne de Frigyalıya; karakteri kaçınılmaz olarak bizi *İran'a* taşır. Eğer öyleyse Şeytanı Olympos'a dâhil etmek istemesini anlayabiliriz. Ama Yunanlı *demokrasi* yoluyla Orpheus'un *şeytan doğumuna* direnmiş ve onu dışarıda tutabilmiştir.*

*. Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2006; s, 519-520 ve 521-Orpheus maddebaşı-; Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2005; s, 528-529 ve 530-Orpheus maddebaşı-; "Que disent-ils des hommes? Qu'ils sont nés de la chair des Titan massacrés parla colère de Zeus, et donc qu'ils >>>

Katharizmin ve onun ideolojisini oluşturan *Bogomilizmin* değerleri, çoktanrılı dönemden tektanrılı döneme geçiş sürecinde, Zerdüştlüğün potasında *olgunlaştırıldı*. Olgunlaştırılan bu değerler, özellikle *Zerdüştlüğü* sonralayan *Manicilik* (*Maniheizm*) aracılığıyla Ermenistan toprağına, oradan Balkanlara, izleyen dönemde Haçlı Seferlerine katılan askerler ve Doğu-Batı arasında ticaret yapan tüccarlar tarafından Avrupa'ya taşındı.

Manicilik, III. yüzyılın son yarısında Mani (216-276) tarafından kurulmuş bir dindir. O güne dek bilinen tüm dinsel sistemlerin *gerçek sentezi* olduğu ileri sürülmüştür. Manicilik aslında Zerdüş dualizmi, Babilonya folkloru, Buddhist ahlâk ilkeleri ve Hristiyan unsurların bir karışımından oluşmaktadır. Bu bileşimde belirleyici olan anlayış iki ezeli ilkenin, yani *ışık* ile *karanlığın*, çatışmasıdır. Bir Zerdüştlük *reformu* olarak algılayabileceğimiz bu din hem Doğu'ya, hem de Batı'ya doğru olağanüstü bir hızla yayılmış; Kuzey Afrika, İspanya, Fransa, Kuzey İtalya ve Balkanlar'da bin yıl süreyle dağınık ve kesintili biçimde varlığını devam ettirmiştir. Asıl gelişimini doğduğu topraklar olan Mezopotamya, Babilonya ve İran'da gerçekleştirmiş ve Doğu'da etkisini X. yüzyılı aşacak biçimde Türkistan, Kuzey Hindistan, Batı Çin ve Tibet'e kadar yaymıştır.*

portent en eux(dans leur corps, ce tombeau), une inapaisable douleur de meurtre." (Gougaud, Henri; *Les Cathares/ Breve histoire d'un mythe vivant*; Éditions Bartillat; s,1)

*. "Hristiyan âleminde *irfan* savunucusu Gnostiklerin sufilik üzerindeki tesirinin daha somut, daha derin olduğu söylenebilir. Gnostik etkinin, eski İranî inançların İslam kültürüne sirayet ettiği bir döneme rastlaması ilginçtir. İki ayrı bölgeden esen inançsal/felsefi rüzgârın, İslam'dan çok önceki devirlerde birbiriyle teması ve harmanlanmasından söz edilebilir. Şöyle ki gerek Suriye, gerekse İran'daki arkaik inançlar Stoacı, Pisagorcı/Eflatuncu, Zerdüşti ve hatta Budist düşüncelere şu yahut bu oranda karışılar; yepyeni bir kalıba girdiler. Sentezin sonuçları özellikle gnostisizmin öğelerini yoğun biçimde yansıtan Maniheizm>>

Mani özel bir isim değil, bir saygı ifadesi ya da bir *unvandır*. Mani sözcüğünün Aramîce kökeni olan *Mânâ*, ışık anlamına gelmektedir. Mandeen (Sâbiîlik) inancında bir cin olan *Mânâ Rabba* ise *Işık Kralı* demektir. Bu bakımdan Mani sözcüğünün tam anlamının aydınlatan olduğu genelde kabul görmüştür.

Mani'nin gerçek adının bilinmemesine karşın, babası ve ailesi hakkında kesin bilgiler mevcuttur. Babasının adı Fâtâk Bâbâk idi ve eski Med başkenti olan Ecbatana (Hamadan) kökenli bir aileden geliyordu. Karısı, yani Mani'nin annesi ise soylu Arsakî hanedanı ile akraba olan Marmarjam'dı.

Mani, 14 Nisan 216 tarihinde Babilonya'ya bağlı *Mardinu* (Mardin) kentinde dünyaya geldi. Fâtâk güçlü dinsel eğilimlere sahip bir kişi olmalıydı, zira bir süre sonra Ecbatana'yı terk ederek, Güney Babilonya'da bulunan *Menakkede* (Arapça Mugtasıla) adlı bir *Mandeen* tarikatına katıldı ve küçük oğlunu bu inançlara göre yetiştirdi.

Mani'nin içinde büyüdüğü bu tarikata ilişkin ne yazık ki fazla bilgiye sahip değiliz. *Su* ile arınma yani *vaftiz* uygulamasını temel aldıkları biliniyor. Tarikat üyeleri, günahlarından arınmak için her gün abdest alıyor, yiyeceklerini de *su* ile temizliyorlardı. Ayrıca, üç *mühür* olarak algılanan *evlenmeme* (evli ise eşini terk etme), *et yememe* ve

(Mani inancı)'de görüldü. Bu akım, bazı; İslami fırka ve mezheplerde kendisini güçlü biçimde hissettirdi. Tarihçi el Mesudiye bakılırsa; Mani, Daysan (Bardesan) ve Markion'un kitapları, ilk İslam tasavvufçusu İbrahim bin Edhem tarafından, eski Farsça ve Pehlevi'den Arapça'ya çevrilmişti..." (Bulut Faik; *Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği*; Berfin Yayınları; İstanbul- 2000; s, 139-141); "Á l'âge de vingt-quatre ans, d'autres révélations le paussent à rompre avec sa communauté d'origine pour se proclamer l'apôtre suprême de la Lumière et du salut, l'ultime continuateur de Zoroastre, Bouddha et Jésus." (*Les Cathares/ Textes rediges avec la collaboration de: Julie Roux-Perino. Conseil historique: Anne Brenon; MSM; s, 11*)

şarap içmeme kurallarına uymak zorunluydu. Her üye kendine ayrılmış bulunan tarlada çalışmak durumundaydı.

Mandeen tarikatı üyeleri *beyaz giysiler* giyerdi: *Vaftizci Yahya'yı, Âdem'i, Nasıralı İsa'yı ve Tomas'ı* tanırırlar; *Elkasai* diye adlandırdıkları bir peygambere inanırlardı. Etenliğı *suda* görürler: *Ateşin görüntüsünden kaçın, suyun yolunu izleyin*, derlerdi. Suyun yolu, *vaftizden* geçiyordu: Vaftiz için giysileriyle birlikte suya atılıyor, sonra giysilerini çıkarıyordu; suyun, giysileri alıp götürmesini izlemek kuraldı. İkinci kez suya dahiordu; ardından *saçı ve sakalı* kesiliyordu. Üçüncü ve sonuncu kez başını suya sokuyordu. Anlatılan bu erkân, *Eski adam öldü, yeni adam doğdu, arındırıcı suda üç kez vaftiz edildi; kardeşlerin arasına hoş geldin*, sözlerinin eşliğinde yapılrđı.

Beslenmeye gelince beslenme, *erkek* olarak nitelendirilen, kendi tarlalarında yetiştirdikleri bitkilerle yapılrđı. Maninin babası bir Manden idi ve çocukluğı Mandenler arasında geçti. İlk gençlik yıllarıyla birlikte Manden tarikatına yönelik eleştirileri şekillenmeye başladı ve bir yolunu bulup babasını ve babasının tarikatı Mandenleri terketti. Günümüzde yaklaşık 20 bin kişiden oluşan Manden topluluğı, güney Irak'ta Dicle-Fırat nehirlerinin birleştigi bölgede ve Güney-Batı İran'da yaşamaktadır. Batılı araştırmacılar Mandenler ile XVI. yüzyıldan başlayarak ilişki kurdular. Önceleri *Vaftizci Yahya Hıristiyanları* diye adlandırdıkları Mandenler'in kutsal metinlerini çevirmeye ve bu dinle ilgili bilgi vermeye başladılar. Mandenler, kendi dinlerinin *Âdem'*le birlikte başladığını ileri sürerler.

Aslında bu din, İÖ. 200'lü yıllardan başlayarak, Filistin-Ürdün yöresinde yaşayan *heterodoks* Yahudi akımları içerisinde filizlenmiştir. Bu dönemde Kudüs'teki egemen Yahudi anlayışına karşı çıkan birçok topluluk bulunmaktaydı. Bunlar arasında en önemlileri *Esseniler, Vaftizciler* ve

Nasuralar idi. Kendi kutsal metinlerinde Mandenler, Nasuralar'ı Filistin'deki kendi *ataları* olarak kabul ederler ve Nasuralar'ın Yahudiler ile yaptıkları mücadeleyi dile getirirler. Ortodoks Yahudi anlayışına karşı çıkan akımların içinde Nasuralar en güçlüsüydü. Bu yüzden Yahudiler, o dönemde karşılarına çıkan her aykırı akımı Nasuralar'dan olmakla suçladılar. Mandenler tarafından *Işık Peygamberi* olarak adlandırılan ve büyük önder olarak kabul edilen *Vaftizci Yahya*, büyük olasılıkla *Nasura* topluluğu ile ilişki içindeydi. İsa'nın çağdaşı olan Yahya bir Yahudiydi, ancak sonradan resmi Yahudi görüşlerine karşı çıkarak kendi topluluğunu kurmuştu. İsa, Yahya tarafından *vaftiz* edilmişti. Yahya'nın aykırı inanç ve uygulamaları nedeniyle huzursuz olan Yahudiler, bölgeye Roma adına egemen olan Herod Antipas'a Yahya'yı ihbar ettiler. Bunun üzerine Yahya tutuklandı ve çeşitli işkencelerden sonra başı kesilerek öldürüldü. Yahya'nın yandaşları baskı ve zulüm altına alındılar, birçoğu öldürüldü.

Knight & Lomas, *The Hiram Key* adlı kitaplarında Nasuralar'ın İS. 37 yılında katliama uğrayarak *göç etmek* zorunda kaldıklarını söylerler ve bu baskı uygulamasının sorumluluğunu doğrudan *Aziz Pavlus'a* (Saint Paul) yüklerler. Göç etmelerine neden olan katliama Mandenler kutsal kitaplarında ayrıntılı biçimde yer verirler. Katliamdan kurtulanlar kuzey Mezopotamya'ya kaçmışlardır. Mandenler'in kutsal metinleri göç edenlerin sayısını 60.000 olarak belirtir. Mandenler, bir süre sonra güney Mezopotamya'ya göç ettiler. VII. yüzyılda Irak'ın Müslümanlar tarafından fethedilmesi ile Mandenler İslam egemenliği altına girdiler. Müslüman yöneticiler Mandenler'e *Ehl-i Kitap* muamelesi yaptılar. Mandenler'in dinsel anlayışları tümüyle *gnostik düalizm* temeline dayanmaktadır. Bu ikili anlayışta, bir yanda *Işık Evreni*, diğer yanda ise *Karanlık Evreni* bulunmaktadır. Işık Evreni'nin yöneticisi, *Yüce Yaşam, Kudretli Ruh* ya da

Yüceliğin Efendisi olarak da adlandırılan *Malka d Nhura*dır (Işık Kralı). *Malka d Nhura*'nın, en üstün niteliklere sahip olduğuna ve tüm eksikliklerden uzak bulunduğuna inanılır. *Malka d Nhura*'nın çevresinde sayısız *Işık Varlıkları* vardır. Bu varlıklar *Uthria* (Zenginler) ya da *Malkia* (Krallar) diye adlandırılır; her türlü kötülükten uzak varlıklardır. Işık Evreni her türlü yokluk, kötülük, eksiklik, yanlışlık ve ölümlülükten arınmıştır. Düzen ve verimliliği simgeleyen *Hiia* (Yaşam) ilkesinden türeyen Işık Evreni'nin kuzey'de olduğuna inanılır. Düalizmin diğer yönünü oluşturan *Karanlık Evreni* de benzer bir yapılanmaya sahiptir. Bu evrenin başında, bir adı da *Büyük Canavar* olan *Malka d Hşuka* (Karanlık Kralı) bulunur. O, sayısız kötü varlığın yaratıcısı ve kötülüklerin yayıcısıdır; kötü niteliklerin tümüne sahiptir. Aslan başlı, ejder gövdeli, kartal kanatlı ve kaplumbağa sırtlı olarak düşünülen *Malka d Hşuka*, soluğu ile demiri eritir ve bakışıyla dağları sarsar. *Karanlık Evreni* yokluk, eksiklik ve düzensizliği simgeleyen *Kara Su* (Kaos) ilkesi tarafından yaratılmıştır ve bu evrenin güney'de bulunduğu varsayılır. *Malka d Hşuka*'nın yanında sayısız kötü varlık, devler, canavarlar, şeytanlar ve kötü ruhlar bulunur.

Bunlara ek olarak, *Karanlık Evreni*'ne düşmüş ya da kaderin bir sonucu olarak buraya atılmış bazı *Işık Varlıkları* da vardır. Bunların önderi olan *Ruha*, özellikle evrenin ve insanın yaratılışında kötülükleri harekete geçiren *dişi* figür olarak *Malka d Hşuka*'yı kışkırtan ve bu nedenle *Karanlık Evrenine* mahkûm olan bir *Işık Varlığıdır*. Ayrıca *Işık Evreni* ile *Karanlık Evreni* arasında aracılık görevi gören *Yuşamin*, *Abatur* ve *Ptahil* gibi varlıklar da mevcuttur. Hem *Malka d Nhura*, hem de *Malka d Hşuka* ezeli ve ebedi varlıklardır. Dünyanın sonu gelince tüm kötü varlıklar yok olacaklar, ancak kaos ilkesi ile *Malka d Hşuka* kendi evrenlerinde tut-sak olarak varlıklarını sonsuza kadar sürdürecektir. Mandenler'e göre, evrenin ve insanın yaratılışı iyilik ile

kötülüğün arasındaki *kaçınılmaz savaşın* bir sonucudur. Evren yaratılmadan önce, Işık Evreni ile Karanlık Evreni birbirinden tümüyle *ayrı* durumdadır. Yapısı gereği Karanlık Evreni, *düzensizliği* simgeleyen Kara Su'dan oluşmuştur; yaşam ve verimlilik öğelerini içermediği için orada hiçbir varlık yoktur. Bu yüzden Malka d Hşuka, kimi Işık Varlıklarını *tutsak* etmeyi planlamaktadır. Bu durumdan haberdar olan Malka d Nhura kendi elçisi olan *Manda d Hiia*yı (Yaşam Elçisi) özel görevle gizlice Karanlık Evren'e gönderir. Kutsal silahları sayesinde Manda d Hiia, Karanlık Kralı'nı yakalar ve zincire vurur. Ancak bu sırada Işık Evreni'nde yaşayan *Yuşamin* ve *Abatur* gibi kimi Işık Varlıkları meraktan iki evrenin arasındaki perdeyi aralar ve Kara Su'ya bakarlar. İşte onların bu merakı, Işık Evreni'nden düşmelerine neden olur. Işık Evreni'ne geri dönmek isterler, ancak ilahi kader gereği bu artık olanaklı olmayacaktır. *İkinci Yaşam* ve *Üçüncü Yaşam* olarak da adlandırılan *Yuşamin* ve *Abatur*'un düşüşleri evrenin ve insanın yaratılması açısından son derece önemlidir. Bunlar Işık ve Karanlık Evrenleri arasında sınırdaki kalırlar ve kendilerine ait yeni bir evren kurmaya çalışırlarsa da başarılı olamazlar. Abatur, Kara Su'ya bakar ve kendi *yansımasını* görür. Bu yansımadan *Dördüncü Yaşam* olarak adlandırılan *Ptahil* oluşur. Kara Su'yun içinde kendini kurtarmaya çabalayan *Ptahil*'i daha önceden Karanlık Evren'e atılmış olan *Ruha* görür. Ruha gider ve Malka d Hşuka'nın zincirlerini çözer. İkisi birlikte *Ptahil*'e dost görünerek, *Ptahil*'i *maddi dünyayı* yaratması için kışkırtırlar. Amaçları sonradan *Ptahil*'in yaratacağı bu maddi dünyaya *egemen* olmaktır. Bu arada Ruha ile Malka d Hşuka birleşirler ve bu birleşmeden kötü varlıklar olan *Yedi Gezegen* ve *Oniki Burç* doğar. *Ptahil*, Işık Kralı Malka d Nhura'ya kurtulmak için yalvarır. Malka d Nhura, *Ptahil*'e *Yaşam Işığını* verir. Böylece *Ptahil* dünyayı yaratır. Dünyanın maddi yönleri *Kara Su*'dan, yaşam ve ver-

imlilik taşıyan yönleri *Yaşam Işığı*'ndan oluşur. Yaratılış tamamlanınca Malka d Hşuka, Yaşam Işığı'nın kaçmaması için dünyanın çevresine kendi kötü çocukları olan *Yedi gezen* ile *Oniki Burcu* dizer; dünyayı Ptahil'in elinden alır ve cinler, şeytanlar gibi kötü varlıklarla doludur.

Görüldüğü gibi Mandenler'in inancında dünyanın yaratıcısı Malka d Nhura değil, düşmüş bir Işık Varlığı olan *Ptahil*'dir ve gnostik yaklaşımda sık görülen *Demiurgos* rolünü üstlenmektedir. Yaratıldığı dünyanın kötü güçlerin eline geçtiğini gören *Ptahil*, en azından dünyada kendisini simgeleyecek bir varlık bulunmasını arzular ve *insanı* yaratmayı planlar. Ancak kötü güçler yine işe karışır ve onu kandırmayı başarırlar; yaratılan sadece *bedendir*; yaşam ögesinden yoksun olduğu için *cansızdır*. Ptahil, bedene can vermek için türlü yolları dener ancak başarısız olur. Bunun üzerine Malka d Nhura'ya kendisine yardım etmesi için yalvarır. Bu yakarışa yanıt olarak Işık Kralı, insanın ruhunu Işık Evreni'nden yeryüzüne indirir ve Manda d Hiia aracılığı ile cansız bedene yerleştirir. Bunun üzerine *Âdem* ayağa kalkar. Mandenler'e göre *Âdem* ilk inanan kişidir. Işık Kralı insanı kötü varlıkların eline bırakmamış, ruhun bedene konuluşu ile birlikte, insanı eğitmesi için *Manda d Hiia*'yı görevlendirmiştir. İnsanı korumak üzere *Hibil*, *Şitil* ve *Anuş* adlarında üç muhafız yollamıştır.

Böylece yaratılan ilk insan Işık Kralı'na bağlanmıştır. Ayrıca *Âdem*'in yeryüzünde yalnız kalmaması için *Havva* yaratılmıştır. Âdem ile Havva'nın evliliklerinden üç kız ve üç erkek kardeş doğmuş ve bunlar vasıtasıyla insanlık çoğalmıştır. Mandenler'e göre insan *madde* ve *ruhtan* oluşan iki farklı öğeden meydana gelmiştir. Beden, madde olarak kötülük ve karanlığı, ruh ise iyilik ve aydınlığı simgeler. Beden, varlık olarak kötülüğe aittir. Oysa ruh, tanrısal Işık Evreni'nden gelerek bedene konulmuştur. Bedene yerleştirilen ruh bu durumdan hiç hoşnut değildir ve Işık Evreni'ne

yeniden yükselmek istemektedir. Diğer yandan, yeryüzündeki kötü güçler ellerine düşen bu Işık Varlığı'nı kaçırmamak için çepeçevre kuşatarak, çeşitli dünya nimetleri ile hırs, şehvet, kıskançlık gibi duygularla bu dünyaya bağlamaya çalışmaktadırlar. Ruh, beden içinde bir *tutsak* yaşamı sürdürmektedir. Manden inançlarına göre, kurtuluş yalnızca *ruh* için geçerli olabilir, zira beden maddi dünyaya aittir. Ruhun kurtuluşu ise bedenden ve dünyadan *ayrılması* ile olanaklıdır. Bu kurtuluş uğruna ruhun, doğru inanç ve ibadetlere bağlanması gereklidir. Ancak bu bile yetersiz kalabilir. Çünkü Mandenler'e göre tek kurtuluş, *Tanrısal Bilgiye* sahip olmakla gerçekleşir. Bu bilgi, kazanılan ya da öğrenilen bir bilgi değil, ancak verilen, bahşedilen bir bilgidir. İnsanın kurtuluş için yapması gereken, bu bilgiyi alabileceği uygun ortamı hazırlamaktır. Bu da inanç ve ibadetlerle olabilir. Tanrısal Bilgi'ye sahip olan ruh, maddi dünyadan *temizlenerek* tanrısal Işık Evreni'ne, yüce Işık Kralı'nın yanına yükselir.*

Mani, Gundesapûr kentinde (20 Mart 242 günü) I. Şahpur'un tahta geçme töreni için ülkenin her yanından toplanmış bulunan kalabalığa öğretisini ilk kez ilân etti: *Nasıl Buddha Hindistan'a, Zerdüşt İran'a ve Isa Batı topraklarına geldiyse, işte şimdi ben, Mani, Babilonya topraklarında gerçek Tanrı'nın habercisi olarak peygamberliğimi duyuruyorum.*

Mani'nin bir süre sonra ülkeyi terk etmek zorunda kalmış olması, başlangıçta çok başarılı olamadığını kanıtlar. Mani, çeşitli ülkeleri gezerek öğretisini yaydı: Türkistan ve Kuzey Hindistan'da Manici topluluklar kurdu. İran'a geri dönünce Şah I. Şahpur'un kardeşi *Perviz*'i kendi inancına çekmeyi başardı. Mani, en önemli yapıtlarından biri olan *Şahpurikan*'ı Perviz'e ithaf etti. Perviz, Mani'nin Şah'ın

*. www.Ezoterika

huzuruna kabul edilmesini sağladı ve böylece Mani I. Şahpur'a dinsel mesajını aktarma fırsatını buldu.

Ancak, bir süre sonra Mani tekrar bir kaçak olarak yollara düştü. Farklı yörelerde kendi inancını yayma çabasını sürdürdü. Bu geziler sırasında, öğretisini yayan ve güçlendiren uzun *mektuplar* kaleme aldı. Bu dönemin sonunda yakalanarak hapse atıldı ve ancak 274 yılında I. Şahpur'un ölümü üzerine özgürlüğe kavuşabildi. I. Şahpur'un yerine geçen oğlu I. Hürmüz, Mani'ye destek oldu. Ne var ki, I. Hürmüz'ün saltanatı yalnızca bir yıl sürebildi. 274 yılında Şahpur'un diğer oğlu Behram tahtı ele geçirdi. Bu saltanat değişimi Mani'nin sonunu hazırladı, zira Mazdeizm'e bağlı olan yeni Şah, her türlü yabancı inancın koyu bir düşmanıydı.

Yeni Şah I. Behram, Mani'yi çarmıha gerdirdi; cesedi parçalara ayrıldı, derisi yüzüldü, içine saman doldurularak kent kapısına asıldı (276 ya da 277).

O dönemden günümüze kalabilen resmi belgeler Mani'yi bir din sapkını ve bir *şarlatan* olarak tanıtır. Ancak, XVIII. yy'dan başlayarak yapılan araştırmalar, Mani hakkında tüm bilinenleri *değiştirdi*. Artık Mani, kimilerine göre yeni bir din kuran bir bilge, kimilerine göre de çeşitli dinsel öğretilerin, Zerdüşt inancının, Buddha'cı ahlâk, Mithra tapımının ve Hristiyan öğretisinin bileşimini gerçekleştirmiş bir *dehadır*. Her şeyden öte *sözel kültürü yazılı ve görsel kültüre* çev. bir dahiydi.

Özellikle XX. yy'da gerçekleştirilen bazı çalışmalar, Mani'nin yaşam öyküsünün tümüyle gözden geçirilmesini gerektirdi. Ortaya çıkarılan ve Mani tarafından bizzat yazılmış olduğu savunulan bu yeni belgeler, Mani'yi insanlığın kurtuluşunu müjdeleyen bir *peygamber* olarak gösterir. Mani, bu yazılarda, İsa'nın yaşamının belli başlı olaylarını özetlemiş, Havariler'in çabalarını, Paul'un misyonunu, Hristiyan Kilisesi'nin yaşadığı krizi ve dünyayı düzeltmek

için uğraş vermiş olan gnostikleri anlatmıştır. Ve İsa'nın müjdelemiş olduğu *Paracletos*'un, yani bizzat *Mani'nin döneminin geldiğini* ilân etmiştir.

Paracletos terimi, Ruhulkudüs'e verilen bir isim olarak Yuhanna İncili'nde geçmektedir. *Paracletos*'un din dışı anlamı *şefa'at eden, aracı, arabulucu* biçimindedir. Özellikle, İsa'nın veda konuşmalarında *Avutucu, Gerçek Ruh ve Kutsal Ruh* adı altında sıkça yer almaktadır (Yuhanna XIV/16,26 - XV/26 - XVI/7).

Manici gizem, köktenci ve evrensel *düalizmdir*. Bu gizem, Mani'nin ruhsal ikizi olan *Paracletos* tarafından Mani'ye aktarılır ve Mani de bu gizemi öğretmekle görevlendirilir. Mani, 12 yaşındayken ilk kez *göksel* bir ziyarete tanık olduğunu ve ilk *ilâhi* açıklamaları aldığını ileri sürer. Arap tarihçisi en-Nedim'e göre bu ziyareti yapan *et-Taum* (ikiz anlamına gelen Nebatîce bir sözcük) adlı bir melektir. Bu melek Mani'nin *ikizi* ya da ruhsal *eşi* olup, onu eğitip görevine hazırlayacak olan *Paracletos*'tur.

İki ilke arasında bitmeyen bir kavga vardır. Bedensel tutkular, şehvet, açgözlülük, kin vb. şeytani unsurların kaynağıdır. İnsanlar *aşk, iman, yetkinlik, hikmet* gibi erdemlerle kötülüğe karşı koyabilirler. Ruhu, maddenin kötülüklerine karşı *uyanık* tutan dindir. İnsan ölünce ruhu Adaletli Yargıç'ın huzuruna çıkarılır, yargılandıktan sonra ya *Cennet*'e gider ya da *maddeye* dönüşerek sürekli *mitsuzluğa* atılır. Manicilikte insanlar *Seçkinler* ve *Dinleyiciler* diye iki kesime ayrılır. Seçkinler ölünce doğrudan *Cennet*'e giderler, dinleyiciler ise bir *ruh göçü* döneminden sonra kurtuluşa erebilirler. İnsan kâinatın bir *modelidir*. Kâinat, dünya, insan bu zıt kuvvetlerin *mücadele* alanıdır. İyilik ve ışıktan bir parça olan ruh, şeytan tarafından *et ve kemik zarfı* içine (maddeye) hapsedilmiştir. Karanlık ışığı, kötülük iyiliği, madde ruhu *boğmak* ve *yenmek* ister. İyiliğin, ışığın, ruhun galip gelebilmesi, insanın kurtuluş yoluna kolayca

ulaşabilmesi için birçok peygamberler ve haberciler yeryüzüne gönderilmiştir. Mani, kendisinin de bunlardan biri ve *sonuncusu* olduğu iddiasındadır. Bedende hapsedilmiş bulunan ve bu yüzden acı çeken ruhu *kurtarmak* gerekir. Kurtuluşun hedefi, kâinatta cari olan iyilik-kötülük savaşının üstünde *Birlik*'e ulaşmaktır. Kurtuluş olan birlik idrakine insanı götürecektir olan vasıta akıl değil, irfan(sezgi)dır, *insanın kendi içinden ışıklanmasıdır*. Bunun en büyük vasıtası ve imkânı da *sevgidir*. Sevgi, kötülükleri iyilik içinde *eritir*, insanı *Birlik*'e ulaştırır. Birlik noktasında, daha önce tezat ve mücadele halinde görülen kutuplar *birleşir*. Bu hedefe ulaşabilmek için insan, her türlü ihtirastan ve kötülükten sıyrılacak, *sevgiye* sarılacak, irfanını arttırarak yaşayacaktır.

Maninin diliyle düşünürsek şöyle dememiz gerekir bir bakıma: Başlangıçta iki dünya vardı; ışık dünyası ve karanlık dünyası. Ve birden bu iki dünyanın sınırında *ürkütücü* bir patlama olur; ışık zerrecikleri, bin bir şekil alarak karanlıklara karışır; her şey böylece meydana gelir. Bu nedenle her varlıkta aydınlık ve karanlık ya iç içe ya da yan yanadır. Yediğimiz yiyeceğin eti vücudumuzu, rengi, kokusu ve tadı ise ruhumuzu besler, diye seslenebilecektir Mani bize. Bu seslenmede Tanrı'nın yiyeceği olarak renk, koku ve tat öne çıkarılır. Şöyle seslenir Mani dinleyicilerine: Saf ışık olan Tanrı, ilk insanı çağırdı ve ona, *sen ışık ve karanlık ile birlikte olduğun için edinebileceğin en iyi müttefiksindir. Sen ışığın karanlığa kurduğun bir tuzaksın. Yaratıcılığa hükmetmek ve onu korumak görevini sana veriyorum*. Güzelliğin dinini, dört mevsimin insanlarına iletmek; çok kültürlü, çok dilli, çok ülkeli bir din yaratmak yükümünü taşıyan insanın temel görevi Cehennem'i ve karanlıkları geriye itmek, ötelemek olmalıdır. Benim tapınaklarımda herkes kendi duasını yapacaktır. İnsanlar ayinlerden, efsanelerden ve lanetlerden bıktıklarında, basit bir ölümlü olan benim çılgılığını anımsayacaklardır. Mani'yi düş

dünyamıza taşıdığımızda bize vereceği nasihat ses olup kulağımıza gelecektir. Zamanı, karanlığın tuzağı olarak algıla ve acele et; tuzağa düşme; bak yazgın önüne geçmiş gidiyor; dikkatli bakarsan arkasından da tanıyabilirsin. Bir gün gelecek her şey koku, renk ve tat olacak; örgütlenmiş ses, şiir, renk, yazı temel uğraş durumuna gelecek.

Mani resim yaparken seyircili olmaktan sakınmazdı ve konuşurdu: Her sözcük, bir fırça darbesine dönüşürdü; bu, sözde görüntüyü izlemek; sözü önce boya, sonra resim yapmak anlamına gelirdi. Yeterince dolaşma özgürlüğünü yitirdiğinde yazmaya başladı: Nâme, ezgi, ilâhi kitabı yazmakla yetinmedi ayrıca bunları süsledi, resimledi, nakışladı tezhit etti. *Resim* adını taşıyan ve bir dizi resimden oluşan, hiçbir sözün kullanılmadığı *Erjeng* bu dönemde yazıldı: Dilin sırtı anlamında evrensel anlaşma aracı olarak *resmi* tek kutsal kitaptı bu.

Mani'nin Seçilmişleri, başkalarının düşünüyü taşır; buna karşın ertesi günün yiyeceğini bile taşımaz; yalnızca giysileriyle dolaşır: Mani'nin seçilmişşi dünyayı terk ederse dünya *yalnız* kalır ve yalnızlığın acısıyla *kavrulur*. Mani'nin dinleyicileri yaratıklara zarar vermemek, seçilmişleri ölüme terk etmemek koşuluyla özgürdü. Mani'ye katılanlar Mani'yle karşılaştıklarında ya da dinleyiciler, seçilmişlerle karşılaştıklarında *omuz-diz-dudak yapmak* durumundaydılar.

Mani'nin en sevdiği yiyeceği karpuzdu: Rengi-kokusu, içimizdeki Tanrı için iyi bir yiyecekti; suyu içindeydi, ayrıca bir şey içmenize gerek yoktu; ötesinde, kendini *tas* yapıp sunardı. Karpuzu *sıcak etmek*, *salatalık*, özellikle *dut* izlerdi. Özellikle dut dedik; çünkü Mani'nin seçilmiş ağacı *beyaz dut* ağacıydı. O, dut ağacının altında inananlarına seslenir, anlaşmazlıkları orada çözümlerdi.

Mani'ye göre Zerdüş, Buddha ve hatta İsa'nın başarılı olamamalarının nedeni, kendi öğretilerini *yazıya* geçirmemiş olmalarında aranmalıdır. Bu düşünce ile Mani, herkesçe

anlaşılabilen basit bir dil kullanarak kendi öğretisini yazıya dökmüştür. Manici yazıların halktan gördüğü yoğun ilgi, Maniciliğin karşısında olanların ve özellikle Hristiyan Kilisesi'nin neden bu yazıları *yok* etmeye çalıştıklarını açıklamaktadır. 279 Yılında, Roma İmparatoru Diocletianus, İskenderiye kentinde tüm Manici yazıların *yakılmasını* buyurmuştur. Buna benzer yok etme çabaları yüzyıllarca sürdürülmüştür.

Manicilik ile Hristiyanlık arasında uzun ve sert bir kavga oldu. Hristiyanlık bu kez karşısında, akılcı yöntemleri ve başarılı *diyalektik* çözümlemeleri olan, Hristiyan Kilisesi gibi örgütlenen ciddi bir *hasım* bulmuştu. Her geçen gün, Manicilik karşıtı kilise kuralları, devlet buyrukları ve düalist öğretileri kötüleyen yapıtlar çoğalıyordu. Hristiyan Kilisesi, Manicilik karşısında geçirdiği *korkuyu* bir daha asla unutamayacak, yüzyıllar boyunca karşılaştığı her *düalist* hareketi Maniciliğin bir devamı ya da *hortlaması* olarak kabul edecekti. Artık, Hristiyan Kilisesi'nin gözünde her *sapkın* inanç Manicilik olarak yaftalanacaktır.*

Mani'nin aynası bir *su birikintisi* oldu: Suyu baktığında *kendisini* gördü; kendisi kendi kendine konuşuyor-dudakları kıpırdıyordu ama sudaki görüntünün dudakları hareket-sizdi. Burnunu tuttu ama sudaki görüntüsü burnunu tutmuyordu. Heyecanlanıp dikkatle bakınca sudaki kendisi konuştu: *Selam sana Mani!*, dedi. *Selam sana Mani*, sözü O'na gelen ilk *vahiydi*. Peki sudaki kendisi kimdi?, diye sormak gerekir: Sudaki kendisi Mani'nin *vicdanından* başkası olamazdı. Demek ki Mani'nin tanrısı O'nun *vicdanıydı*: O, vicdanına *can* verip yaşanan *eşitsizlikler* karşısında konuştu; hepsi bu.

Bu bağlamda insan *gövde ile ruhtan*, bir başka anlatımla

*. Russell Jeffrey Burton; *İblis* -Çev. Ahmet Fethi-; Kabalıcı Yayınevi; İstanbul- 2000; s, 189-190)

aydınlık ile karanlıktan kurulu bir bütündü. Gövde kötülüğün, ruh iyiliğin simgesiydi. İnsanın mutluluğu yakalayabilmesi için, bu iki karşıt güç arasında bir denge sağlaması gerekiyordu. Bu *denge* ancak derin düşünce ortamında, *gönül bilgisi* ve *duyuşla* edinilebilirdi. Gönül bilgisi; 1) Kendini bilmek; 2) Kendi yapısında çatışma durumunda bulunan iki karşıt gücün niteliklerini kavramak ve 3) Yetkinleşmek, olgunlaşmak için gerekli düşünce üretimini edinmekle elde edilebilirdi.

Manicilik, genelde *Bâtınılığı*, özelde *Kızılbaşlığı* derinden etkiledi. Kızılbaş gelenek-göreneklerinin; bunlar üzerine yapılan Kızılbaş *ahlak* ilkelerinin başat kaynağı oldu. Bu kaynaktan beslenerek Kızılbaşlar; Maniciliğin *ağız-el-gönül* üçlemesini, *el-dil-bel* temizliğini belirten üçlemeye evrilterek; yine Manicilikte öne çıkarılan *sevgiyi*, hem inanç alanında Tanrı'ya *ulaşmanın*, hem de düşünce alanında *kardeşliğin*, *uzlaşmanın*, *barışın*, *eşitliğin* kaynağı durumundaki aşka dönüştürerek, toplumsal ölçekte *etik bir felsefeyi* Anadolu toprağında yaşama geçirdiler.

Maniciliğin örgütlenmesinde *Marcion* örnek olarak alınmıştır. Maniciler iki sınıfa ayrılır: *Gizeme ulaşmış olanlar* ile *sıradan inananlar* ya da Mani'nin adlandırdığı gibi *Seçkinler*(Yetkinler) ile *Dinleyenler*. Manicilik'te kadınlar da seçkinlerin arasına kabul edilirdi. Bir tür ruhban sınıfı olan *Seçkinler*, çok zorlu hazırlık dönemlerinden ve çetin inisiyasyon törenlerinden geçirilirdi. *Consolamentum* (Teselli) adı verilen inisiyasyon töreninin özel bir önemi vardı. Bu aşamadan sonra, Seçkinler *Tanrısal Işık* ile dolarlar ve artık bu ışığı dünyevi nesnelerle *kirletecek* eylemlerden kaçınırlardı. *Evlenmezler*, *mülk sahibi olamazlar*, *et yemezler*, *şarap içmezlerdi*. Günlük yiyecekleri ve yalın giysileri ile gezgin bir yaşam sürmeliydi Seçkinler.

Manicilikte, cemaatin başında Mani'nin temsilcisi sıfatıyla bir *önder* bulunur. Bu önderden sonra ve onun altında *altı tabaka* yer alır. Bunlar; 12 öğretmen, 72 papaz,

360 yaşlı, Seçkinler ve son olarak da Dinleyiciler'dir. Her tabakanın kendisine göre dinsel görev ve ibadetleri vardır. Manicilik inancına göre, dünyanın sonu geldiğinde büyük bir savaştan sonra İsa ikinci kez ortaya çıkacak, yargı kürsüsünü kuracak, iyileri kötülerden ayıracaktır. Bundan sonra yer ile gök büyük bir ateşle yok olacak, bu ateş 1468 yıl sürecektir ve aydınlığın son parçaları da maddeden kurtulacaktır.

Seçkinler'in yaşam ilkeleri, Buddhist keşişlerin disiplinine şaşırtıcı ölçüde uyuyordu. Arada bulunan tek fark, Manici Seçkinler'e *yerleşik yaşamın yasak* olmasıydı. Seçkinlerin yaşamı oldukça zordu. Yaşamları *üç mühürle* bağlıydı: Ağız, el ve gönül mühürleri. İlk mühür, tüm kötü yiyecekleri ve kötü sözleri yasaklıyordu. İkinci mühür, canlı varlıkların içinde saklı bulunan ışığa verecek her türlü zararı engelliyordu; adam öldürmek, hayvan öldürmek, hatta meyve koparmak bile yasaktı. Üçüncü mühür ise Manicilik inancına ve temizliğine karşı çıkan her türlü düşünceyi yasaklıyordu.

Doğal olarak, Seçkinler'in sayısı azdı; bağlıların büyük çoğunluğu *Dinleyiciler*'den oluşuyordu. Bunlar Mani'nin *On Emri* ile Yol'a bağlıydılar: 1- Geçirilmiş olan zamana inanmak; 2- Çoxtanrılı döneme inanmak; 3- Yalandan kendini korumak; 4- Kötü insan olmamak; 5- Et yemeyi yasaklamak; 6- Başkasının namusuna kötü gözle bakmamak; 7- Hırsızlık yapmamak; 8- Okumak, sihirle hakikati tanıyarak, bunları birbirinden ayırmak; 9- Toplum içerisinde inançlı olmak; 10- İşinde gevşek ve ihmalkâr olmamak

Sıradan inananların ilk görevi Seçkinler'e tapınma derecesine varan bir saygı beslemek durumunda olmalarıydı. Dinleyiciler sık sık seçkinlerin önünde *diz çökerek* kutsanma talep ederler, hizmet karşılığında *sebze ve meyve* verirlerdi. Herkes için geçerli olan diğer dinsel görevler *dua ve oruçtu*.

Dua öğle, akşamüstü, gün batımında ve güneş battıktan üç saat sonra olmak üzere günde dört kez zorunluydu.

Gündüz duaları *Güneş*'e dönerek yapılır, geceleri ise *Ay*'a bakarak dua edilirdi. Bulutlanma nedeniyle *Güneş*'in ve *Ay*'ın görünmemesi durumunda *kuzeye* dönülerek dua etmek gelenektir. Dua etmeden önce uygulanması kesin koşul olan bir *arınma* ritüeli vardı. Arınma işlemi su ile ya da *su* bulunmazsa *toprak* ile yapılırdı. Oruç zamanlaması da tıpkı dua gibi doğrudan astronomik olgulara bağlıydı. Haftanın ilk günü *Güneş*'in onuruna herkes oruç tutardı. Seçkinler, haftanın ikinci günü de *Ay* onuruna oruç tutmakla sorumluydular. Ayrıca her yeni ayda, herkes iki gün oruç tutardı.

Mani'nin ölüm yıl dönümünde gerçekleştirilen *Bema* töreni, Maniciliğin en büyük kutlaması olarak biliniyor. Bu törende sürekli dua edilir ve kutsal yazılar okunurdu. Beş basamakla çıkılan bir platformun üzerine *boş bir taht* yerleştirilirdi. Manicilikte *vahiy* uygulamasının olduğu kesin olmakla birlikte, konuyu içeren kutsal yazılar kayıp olduğundan, hiçbir ayrıntısı bugün bilinmiyor.

Hem Roma İmparatorluğu'nun, hem de İran'da Sasaniler'in baskısına karşın, Manicilik hızla yayıldı. İran'ın Doğusunda bulunan ülkelerde çok başarılı oldu. X. yüzyılın başlarında, Arap tarihçi *Biruni*, *Doğu Türklerinin büyük çoğunluğu, Çin ve Tibet'te yaşayanlar ve Hindistan'ın bir bölümü Mani dinine bağlıdır*lar, diye yazması bunun kanıtı durumundadır. Son zamanlarda *Turfan* kazılarında ortaya çıkarılan Manici *resim ve edebiyat* bulguları bu açıklamayı doğrulamaktadır. Mani'nin ölümünden yüzyıl sonra, Manicilik Malabar kıyılarına kadar ulaşmıştı. Kara Balgasun'da bulunan ve bir zamanlar Nesturiler'e ait olduğu zannedilen Çince yazıtların, aslında Manici oldukları kuşku duyulmayacak biçimde belirlenmiştir.

Doğu'da Manicilik, IV. yüzyılın sonlarından başlayarak, Doğu İran'da sağlam bir sığınak tahtası edindi ve buradan hareketle *İpek Yolu* boyunca Afganistan'dan Tarım Havzası'na kadar yayılabildi. 762 yılında Uygurlar'da *devlet*

dini olarak kabul edildi ve böylelikle Çin'e doğru genişleme olanağına da kavuştu

Manicilik İran ve Babilonya'da hiçbir zaman *egemen din* düzeyine yükselemedi, ancak Emevi yönetiminde hoşgörüyle karşılandı. Başkent Bağdat'ta az sayıda olmalarına karşın, Irak'ın birçok köyüne yayıldılar. Ne var ki Emevilere oranla çok daha az dinsel hoşgörü sahibi olan Abbasiler döneminde, Maniciler *zındık* olarak değerlendirilip baskı gördüler, çeşitli suçlamalar nedeniyle cezalandırıldılar. Bu suçlamalar arasında *düalizm, zina, akraba arası cinsel ilişki ve homoseksüellik* önde geliyordu. Uygulanan baskılara karşın, özellikle Irak'ta Manici topluluk, etkinliğini IX. yüzyıla kadar sürdürdü. Devam eden Abbasi zulmü, Maniciler'in toplu halde önce *Horasan'a* ve daha sonra, Maniciliğin bir devlet dini olduğu *Uygur* ülkesine göç etmelerine yol açmıştı.

Maniciliğin, *Thomas İncili, Addas Öğretileri ve Hermas'ın Çobanı* gibi Hristiyan apocryphalarını (Kilise tarafından kabul görmeyen İncil metinleri) benimsemesinden dolayı, Thomas, Addas ve Hermas'ın Mani dininin ilk büyük *havarileri* oldukları yargısı doğdu. Addas'ın Doğu'da, Thomas'ın Suriye'de ve Hermas'ın da Mısır'da havarilik ettikleri varsayıldı.

Tüm bunlar, Maniciliğin Batı Asya'da Hristiyanlık için ne denli büyük bir *tehlike* olduğunu göstermektedir. Ancak, Maniciliğin Hristiyanlığa en fazla zarar verdiği ülke Mısır oldu. İmparator Konstantin zamanında, Maniciliği benimsemiş olan İskenderiye valisi tüm Hristiyan rahiplere görülmemiş bir sertlikle davrandı.

Doğu Roma toprakları üzerinde, Manicilik en etkin olduğu düzeye 375-400 yılları arasında ulaştı ve sonra hızla geriledi. VI. yüzyılda bir süre için yeniden önem kazandı ve toplumun yüksek sınıfları arasında kabul gördü. Bu dönemde İmparator Justinianus Manicilikle ciddi bir mücadeleye girdi ve kısa sürede Maniciliğin bu canlanma çabası da bastırıldı. Ancak,

bu çabalar Maniciliği tümüyle yok edemedi. Bir süre sonra Manicilik, Paulisyanizme ve Bogomilizme *maya* oldu ve Bizans İmparatorluğu'nu *istila* etti.

Batı'da Maniciliğin esas yurdu *Kuzey Afrika*'ydı. Mani'den sonra gelen ve *İkinci Paracletos* olarak adlandırılan *Adimantus* özellikle Afrika'da etkin olmuştu. Maniliğin Afrika'daki en büyük önderlerinden biri de IV. yüzyılın sonlarında yasayan Mileve'li *Faustus*'tur. Mileve'de yoksul bir ailenin oğlu olarak doğan Faustus, gençliğinde Roma'ya yerleşmiş ve orada Maniciliğe girmişti. Derin bilgi sahibi değildi, ama etkileyici bir konuşmacıydı. Manici çevrelerde ünü çok yaygındı. 383 yılında Kartaca'ya göç ettikten kısa süre sonra Hristiyanlar tarafından tutuklandı, fakat herhangi bir ceza görmeden salıverildi. 400 yılında, Maniciliği öven ve *Hristiyanlığı*, özellikle *Eski Ahid'i* yeren bir kitap yazdı. Hristiyan pederlerinden ve Maniciliğin en önemli düşmanı olan St. Augustinus bu kitaba tam otuz üç ciltlik bir yapıtla yanıt verdi. Vandallar'ın Afrika'yı ele geçirmesi üzerine, Maniciler son bir girişimle, *Arius* mezhebine bağlı Vandallar'ı Maniciliğe ~~çelmeye~~ çalıştılar. 477-484 yılları arasında hüküm süren Vandal Kralı Huneric'in bu girişime karşı tepkisi çok sert oldu ve *Kuzey Afrika*'daki tüm Maniciler ya *sürgüne* gönderildiler ya da *yakıldılar*.

Maniciliğin Batı'daki merkezlerinden biri de Roma kentiydi. 311-314 yılları arasında Papalık yapan Miltiades, *Liber Pontificalis* isimli eserinde, Roma'daki Manicilerden söz etmekteydi. İmparator Valentianus'un 372 yılında çıkardığı bir ferman, Roma'daki Manicilerin *kovuşturulmasını* buyurmaktaydı. 384-388 yılları arasında da Roma'da *Martari* adında yeni bir Manici tarikat ortaya çıktı. Bu tarikat, özgün Mani öğretisini değiştirmeyi amaçlamaktaydı; Seçkinler'in gezgin yaşamı terk etmesini ve bir tür manastır düzenine girmesini öngörmekteydi. Martari'ler en büyük direnci Maniciler'den gördüler.

VI. yüzyıldan başlayarak, Manicilik Batı'da neredeyse tümüyle yok oldu. Her ne kadar sağda solda, kimi gizli topluluklar ve düalist tarikatlar varlığını sürdürdüyse de bunların Babilonya'lı peygamber Mani ile doğrudan ya da bilinçli bir ilintisi mevcut değildi. Ancak tam beşyüz yıl sonra, XI. yüzyılda Doğu'dan, Bizans ve Bulgaristan yolu ile gelen *Paulisyanlar* ve *Bogomiller* Batı'yı etkilediler. Bunların düalist öğretileri, *Kuzey İtalya* ve *Güney Fransa*'da tohumlanabilecek verimli alanlar buldular ve böylece tarihte ilk kez Hristiyan topraklarına yönelik *Haçlı Seferlerine* yol açmış olan *Kathar* hareketinin temellerini attılar.*

Kathar toprağı Avrupa kıtasının bir parçası; bu parçanın kuzeyi, *çokşeytancılık* diyebileceğimiz, dinsel mitolojik bir geçmişe sahiptir. Şimdi de bu geçmişin diline kulak verelim:

Kelt tasarımları, ağırlıklı olarak *sözlü geleneğe* bağlı idi. Bu nedenle *şiiir* kutsaldı ve *şiiir* dışında yazılı ürün yararsızdı; geçmiş, ya *olağanüstü* idi ya da *sıkıcı*ydı. Doğal olarak Kelt geçmişine yönelik söylenceler *hayal gücü* ile iç içedir. Örneğin İrlanda'nın ilk istilacıları, Nuh soyundan geldiğine inanılan *elli bir kadın ve üç erkektir*; tek bir erkek dışında tümü *Tufanda* ölürler. Hayatta kalan *Fintan* adındaki erkek, büyü yeteneğine sahip olduğundan, dalgalarda yüzebilmek için *somon* balığına dönüşür. Sular çekildiğinde ise *kartal* donuna bürünür; ardından *atmaca* olur ve yükseklerde uçar; sular çekilirken ortaya çıkan dağları-ovaları gözler.

Belirtmek gerekir ki Keltler dâhil, Avrupa'yı istila eden tüm toplulukların kökeninde Vedacı ve Mazdacı-Zerdüştcü

*. Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Zerdüştlük Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2004; s, 108-Manicilik maddebaşı-; Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2006; s, 457-458-Manicilik maddebaşı-; Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Alevilik ve Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2005; s, 436-437-Manicilik maddebaşı-

inançlar vardır: Aynı ağacın dalları olmasına karşın farklı meyveler verdiğini söyleyebiliriz.

Kelt panteonunda en az *dört yüz* tanrı vardır: İrlanda Keltleri, büyük tanrıça *Danunun* soyundan geldiklerine inanırlar. Verimlilik ve verimliliğin *nedeni* durumundaki cinsellik, Kelt ürünlerinde kesintisiz bir *çağrışım* yapar; taş anıtlarda, vajinalarını iki elleriyle ayırarak duran tanrıça simgelerine, yamaçlarda yumuşak kireç kayalar üzerine işlenmiş ereksiyon halindeki erkekleri tasvir eden *dev* gravürlere rastlanır. Keltlerin hayal gücü, *cinsellikle ölüm* arasında, cinselliği dışa vuracak biçimde gezinir durur.

Kelt mitolojisinde, *göksel soykütüğünün* başında yer alan *Lug*, hem savaş tanrısı, hem de büyü, güneş, şimşek ve sanat tanrısıdır. Doğaüstüne inanma istekleri vardı ancak doğaüstü tasarımlar kabileden kabileye değişiyordu. Ölülerin ruhlarının dirileceği inancı vardı: Dirilen ruhların, Yeryüzü'ne *musallat* olmak için dönüşlerini engellemek temel amaç gibiydi ve bunun için *insan* kurban ediyorlardı. Ruhları çağırmak için *druidler* bulunuyordu. *Öfkeli ruh* ya da *cin* olarak algılanan *Draugr*, kurganlarda dolaşırdı. Boynuzlarla simgelenen ve *boynuzlu* anlamına gelen *Cernunnos*, Cehennem'le ilişkili bir tanrı olmasına karşın, aynı zamanda cehennemler tanrıçası *Proserpina* gibi bereket, şans ve hasat tanrısıdır; avcıların koruyucusudur. Anlaşıldığı gibi Kelt mitolojisinde *Yaratıcının* karşıtı olacak tek bir *Şeytanın* izine rastlanmaz. Cernunnos'u bir *Şeytan* olarak algılayamayız. Bizim *Şeytanımız boynuzlarını* ona borçlu olmasına karşın görüyoruz ki bir yönüyle o, iyi bir tanrıdır. Ne var ki sonraları, yapısında *karşıtlık* içeren ve *korkunç* işlere bakan Kelt tanrıları, bize taşınan Ortaçağ şeytanına benzetilmeye çalışılmıştır: Örneğin Cernunnos, *keçi boynuzlu* ve *sabit bakışlı* olarak; *Tepenin Kamburu* anlamına gelen ve insan kurban etme törenlerinde hazır

bulunduğuna inanılan canavar tanrı Crom Cruach, *iri dişli ve iri pençeli, ağzında yarısına kadar yenmiş bir insan kolu bulunan, ayakları iki kesik baş üzerinde duran, fallusu ereksiyon halinde*, bir canavar olarak betimlenir. Crom Cruach Kelt mitolojisinde önemli bir tanrıydı; söylence buna tanıklık eder: İ.Ö. XVI. yüzyılda, tüm klan şeflerinin ilk doğan çocukları Tapınma Ovası'nda O'na kurban ediliyordu. Eğer Crom Cruach'ı *Şeytan* kabul edersek, yararlı ve verimlilik güçlerini de ona bağlamız gerekir.

Kelt mitolojisinde *şeytansı* çağrışımlar yapan ve panteonda çok önemli bir yer tutan bir başka tanrı vardır: Adı *Loki*. Loki, kuzey ülkelerinin, yani İskandinav mitolojisinde tanrıya *düşman* güçler olan *Kurt Fenrinn*, *Helin*, cehennemler tanrıçası *Proserpinanın*, yılan *Midgardın* babası ve komutanı; Kelt söylencelerinde geçen *sekiz bacaklı at Sleipnirin* babasıdır. Çokbiçimli olduğuna inanılmakla birlikte genellikle ufak-tefek cüce bir insan görünümünde betimlenir. Peki Loki bir *şeytan* mı, yoksa yapısında *karşıtlık* taşıyan ancak *olumsuz* yanı ağır basan bir *kötülük cini* mi?, sorusuna açıklık getirmek gerekiyor: Bir kere *bizim şeytanımız olmadığını kanıtlayan* yanları vardır Loki'nin. Tanrı Odin'in hizmetindedir ve toplumsallığının dışı vuruşu anlamında bir *eşi* vardır. Ama diğer yandan *ölümsüzlere* kötü davranma ya da kötü oyun oynama fırsatını kaçırmaz: Örneğin tanrı Balder'in ölümüne neden olur; Kıyamet'e neden olan güçler arasında yer alır.

Demek ki Keltlerde Şeytan yoktur; *Şeytanı* yaratacak *altyapıdan* yoksundur İskandinav toplulukları: Kabile yapısını koruyan topluluklar küçük krallıklar durumunda oradan oraya gezindiler ya da sağa-sola dağıldılar. İran'da tanık olduğumuz merkezi bir krallık ya da merkezileştirici bir siyasal güç olamadılar. Kelt mitolojisinde kutsal kahramanlar tapımı, İran'dan daha güçlüdür: Tanrılar *güç*

tanrısıydılar; *zayıflık* tanrısı olmadığından, *Şeytan* anlamında bir *karşı-tanrı* da olamazdı.*

Satan, *düşman* anlamına gelen İbranice bir sözcüktür: Kimi kez *insandır*, kimi kez de *ilahi bir figür*. Eski Ahit'in Eyüp Kitabı'nda belirtildiğine göre Satan, Tanrı'nın Meclisi'nin bir üyesidir. Meclis üyesi olarak Satan, *savcılık* aşaması gibi bir aşamanın adıdır; yani bir *unvandır*, hiç kimsenin adı değildir. Doğal olarak Satan kişi adı olmadığı için *Şeytan* da değildir. Ancak sonraları Satan, kişi adı durumuna dönüşmüş ve *Şeytan*'la özdeşleşmiştir.

XX. yüzyıl *cinsel özgürlüğü*, yaşamın parçası durumuna getirdiğinde Satan'ın *eyleme geçme nedenlerinden* en önemlisini *elinden çekip aldı*, yargısında bulunulabilir: *Onuru zedelenen Satan can çekişiyor* da denilebilir. Ama bunun bir yanılığ olduğu çok geçmeden anlaşıldı: Burjuvazi daha uzun yıllar *metafizigi* kullanmanın gerektiği kanısına varınca *önsüz-sonsuz iyinin tersine dönüşüm* ürünü olarak bilince-inanca taşınan *karşı-tanrıya* hemen her türlü *saçmalık* bağlanmaya başladı. *Satanistler*, ibadetlerini gizlice sürdüren, bakımevlerinden çocuk çalan, kaçırdıkları çocukların kimisini katleden, kimine tecavüz eden *illegal* bir topluluk olarak tanımlandı.

Anonim aptallığın ürünü durumundaki bu iğrenç zırvalıklar, *metafizik ilahi ezbere* bağlanan *sakat beyinlerin* kurgusu oldu. Bu kapsamda anlatılan öykülerin çok büyük bir bölümü, özünde *sapkın cinsel takıntıları* dışı vurmaktadır.

Tarihsel sürecinde *Satan*, iki türlü bir *yabancılaşmaya* uğramıştır: Makamından inmiş *Şeytan* olmuş, sapkınların yazgılı sonunun *yazarı* durumuna gelmiş ya da egemenle taraf olan *önsüz-sonsuz* tanrının tarsine dönüşüm ürünü

*. Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2006; s, 436-437-438

karşı-tanrı donuna bürünerek ezilenlerin-aşağılananların *kurtarıcısı* olup çıkmıştır.

Bütün bunlara karşın Satanizm ile *çocuk tecavüzü* olayları arasında bir *ilişki* vardır, denilebilir: Sözgelimi kendisini *karşı-tanrı* olarak algıladığı Satan'a *bağlayan* biri, kendi sapkınlığının eğilimini de *Satan'ın eğilimi* ile özdeşletirmiş olur. Hastalığının *yazgılı sonunu*, Satan'ın *buyruğu* ile yaptığını öne sürebilir: Bu bağlamda o kişi kendisinin, Satan'ın *müridi* olduğuna inanır; Satan'dan gelen *vahiy* doğrultusunda seçilmiş çocuğa *tecavüz* eder. Bu nedenlerle son 30 yılda erkek ve kız çocuklarına yönelik tecavüz olayı hızla artmıştır. İşin ürkütücü yanı sapkınlıkların silinmesi ve her türden çocuk tecavüzü olayının *Satan ibadetleri* ile bir ilişki içine sokulmasıdır. *İlahi* ve *resmi ezber* tarafından sürekli canlandırılan bu ilişki süreci *Satanizmi*, bir hastalığın, sakatlığın ya da bir arazın, *kötülük temelli* mitolojik yeniden üretimi olarak yaşamın içine taşınmasına yol açmıştır. Doğaldır ki bu bir tür *paranoyak ve histerik narsizm* biçimidir. Hastada, Satan ya da özdeşi kimlikler, *karşı-iktidarı* temsil eden güçler durumuna dönüşürler; zaten cinayet işlemeye yatkın olan bu kimliklerde Satan, canice davranışların *ateşleyicisi-tetikleyicisi* olur.

Süreç içinde *Satan* yalnızca *sapkınlığın* değil, aşağılanan ve hakarete uğrayanların da *yazgısını belirleyen* temel kimlik durumuna gelir. Tam da bu nedenle İngiliz emperyalizmi altında inleyen kimi Afrika halklarında, sömürülmenin, aşağılanmanın ve hakarete uğramanın bir *bedeli* olarak *Satan tapımı* gelişmiştir: Tapım kapsamındaki ibadetlerde İngilizlerin *kutsal hayvanı* ya da İngilizleri-beyazları simgeleyen *köpek* kurban edilmiştir. Açık ki bu türden bir *tapımda* Satan, yenilmişlerin-ezilmişlerin-horlanmışların *kahramanıdır*.*

*. Roquebert, Michel; *La Religion Cathare/ Le Bien, le Mal et le Salut dans l'hérésie*; Edition-Perrin; p, 139

İngiliz emperyalizmi altında *inleyen* halklar, işgalcilere karşı *direnışlerini* Satan'a *bağladılar*. Karşı-tasarımlarda mazlumluk *zalimlikle* beslendiğı için *evcilleşerek* beyaz-adam'ın parçası durumuna gelen ve *zalimliği* simgeleyen *köpeğı* kurban olarak sundular.

Hayvan simgeselliğinde kedi kutsanırken köpek *murdar* kabul edilir: Doğal olarak köpeğın varlığı Ortodoks inançta namazı bozar. *Vahşiliğın* ve *tamahkârlığın* simgesi durumunda inanca taşınan köpek, *nefsi-kötülüğü*, ötesinde *süfli ruhu* işaret eder. Köpek simgeselliğindeki olumsuzluklar ancak *eğitilmesi* halinde ortadan kalkar. Belki de bu kapsamda Yedi Uyurlar'a eşlik eden *Kıtmır* adındaki köpek, *sadakatin* ve *güvenirliğın* simgesi durumuna gelir. Tam da bu nedenle kimi sûfiler ya da şairler, mâşuklarının kapısında ya da imamın türbesinin eşiğinde *sadakat köpeğı* olmaktan zevk alırlardı. Şii gelenekteki *Kelb-i Ali* (Ali'nin Köpeğı) unvanı bu isteğın bir uzantısı olsa gerek. Fars edebiyatındaki köpekleri olumlama algılayışının Zerdüştlükten kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü Zerdüştlükte köpek, yaradılışın iyi yanını simgeler. Köpek, Ahuramazda tarafından doğrudan yaratıldığına inanılan, bu dünyada evlerin ve kırların, öbür dünyada *Cinvat Köprüsü*'nün bekçiliğini yaptığı kabul edilen, cesedin et kısmını temizleyerek toprağı, suyu ve havayı *kirlenmekten* kurtaran olarak algılanan *kutsal* bir hayvandır.

Köpek Orta Asya tasarımlarında da çok işlevlidir; hem *göksel* kökenli, hem de *yersel* kökenli olarak tasarımlanmıştır: Kimi eski Türk topluluklarında, göksel kökenli olduğuna inanılan, tanrısal *töz* kabul edilen ve kurban sunulan *hayvan-tandır*. Ve çoğunluk kurdun *dönüşüm* ürünü olarak çıkar karşımıza.

Kırgız mitolojisinde ve eski Türk toplum tasarımlarında, kendisinden *türenildiğine* inanılan *hayvan-ata*'dır. Şaman tasarımlarında ise *zayıf* şamanın donuna büründüğü ve

çoğunlukla Yeraltı'na inerken kullandığı *binit hayvanı* olarak kimliklendirilir köpek. Oniki hayvanlı Türk takviminde, yıl simgesi hayvan olan köpek, kimi Türk topluluklarında, cenaze törenlerinde *kurban* olarak sunulur ve *ölümü* simgeler. Altay yaradılış tasarımlarındaysa *İlk Kadım* bekleyen, ancak Erlik, tarafından kandırılan, lanetli *bekçi-hayvan*'dır.

Çin Burçlar Kuşağı'nın onbirinci hayvanı olmasına karşın köpek, Çin toprağının her yanında bu durumuna uygun *saygı* görmez. Sözelimi Kuzey Çin halk inanışında, kötü ruhları ısıtır ve onları *kovar*. Bu nedenle 5. ayın 5. gününde kutlanan bayram törenlerinde, cinlerin evi olarak algılanan suya *kâğıttan köpekler* atılır, ölümlere korunmaları için yine *kâğıttan köpekler* sunulurdu. Akıl özürlü olanlar, kötü cinlerden arındırılmak için, *köpek pisliği* ile yıkanırdu. İnançta benzer *sihirli* durumlar *taşıyan* kedi ile kimi uygulama ortaklıkları gösterir. Örneğin her iki hayvan da *kötü bir cine dönüşmesini engellemek* için toprağa gömülmez; öldüklerinde köpek *suya atılır*, kedi ise *ağaca asılır*.

Bir kimse bir köpek tarafından ısırıldığını rüyada görürse, ataların yiyecek bir şey istediğine işaret kabul edilir. Halk inanışında cin sık sık insan *donuna* bürünür: Eğer köpeğin kanı, bu durumda bulunan bir insanın üzerine serpilirse, *ıslım bozulur* ve kişi gerçek kimliğiyle ortaya çıkar.

Güney ve Batı Çin'de kimi topluluk kültürlerinde köpek, insanlığa *temel yiyeceğini*, yani *pirinci* ya da *darıyı* getiren kutsal hayvandır. Güney Çin'de kimi azınlık topluluk kültürlerinde köpek, *ata-hayvandır*; ondan türenildiğine inanılır. Bu inancın temelinde, düşmanlarına karşı uzun yıllar mücadele vermiş ve başarılı olmuş bir imparatora ilişkin bir söylence vardır: Düşmanlarıyla mücadele eden imparator, sonunda, kendisine asilerin önderinin başına getirene *kızını* vereceğine söz verir. İmparatorun kararını öğrenen köpek, asilerin önderini öldürür ve başını krala getirir. Gönülsüz de

olsa imparator verdiği karara uyar: Köpek, kızı dağa götürür ve orada evlenirler. Bu evlilikten, sözü geçen topluluk türer.

Sadık köpeğin öyküsü çok ünlüdür: Öykü III. yüzyılda yaşadığına inanılan bir kişi hakkındadır. Bu kişi yolculuk etmektedir; sulak bir alana geldiğinde çayıra uzanır ve uyuya kalır. Derken çayır yanmaya başlar: Köpek sahibini bir türlü uyandıramaz. Çaresiz kalan hayvan, hemen nehre koşar ve ağzıyla su taşıyarak sahibinin çevresindeki çimleri ıslatır. Çimlerin alev almasını önler ama çok yorgun düşmüştür; *sahibi kurtulur, köpek ölür.*

Çin kültüründe, yenmesi yasak olan nesneler *bastırılmış nesneler* olarak algılanır. Bunlar, *aşk*ı simgelediği için *yabaniördek*; sahibine hizmetli olmayı simgelediği için *köpek* ve hükümdarla kul arasında var olması gereken sadakat ve kendini adamışlığı simgelediği için *siyah yayınbalığı*dır.

Köpekle ilgili tasarımlara baktığımızda genelde *evcil*, yani *evcil doğan*ın simgesi iseler yerleşik yaşamın, yerleşik yaşam gücünün bir parçasıdır. *Vahşi*, yani *vahşi doğan*ın bir simgesi durumunda bulunuyorlarsa *medeniyet öncesi* toplumların bir parçasıdır. Satan *Tanrılar Meclisine*, tektanrı dinler öncesi *mağluplar* ya da *günahkârlar* tanrısının bir *dönüşüm kimliği* olarak girmişti. Göksel bir görevlendirme sonucu da olsa *mağlupların* ya da *günahkârların* tanrısı, bir *yeraltı tanrısıdır* ya da bir *karşı-tanrıdır*. Görevi gereği mağlupların *niçin* mağlup olduğunu, günahkârların *niçin* günah işlemek zorunda kaldıklarını *en iyi bilen*, göksel eşitsizliğin ve zalimliğin farkına *herkesten önce varan* bir kimlik*tir*. Ne iyidir ne de kötü, hem iyidir hem de kötü. İlk tektanrı din kurulduğunda, göksel otorite *önsüz-sonsuz iyi* durumuna dönüştürüldüğünde geçmişin yeraltı tanrıları *önsüz-sonsuz kötü* anlamında *insan soyunun en büyük düşmanı* olarak algılanmaya başladı. Ne var ki bu süreç hemen tamamlanmadı: Düşman(Satan) olarak bilinse de *Tanrılar Meclisine*

göksel ilahi güç adına *sorgulayıcı* olarak katıldı. Bu nedenle İngiliz emperyalizmi altında *inleyen* halklar, işgalcilere karşı *direnışlerini* Satan'a *bağladılar*. Ona, *evcilleşerek* beyaz-adam'ın parçası durumuna gelen ve *zalimliği* simgeleyen *köpeği* kurban olarak sundular. Çünkü *karşı-tasarımlarda* karşıtlar birbirinin *yiyeceğidir*, karşıtlar birbirini *besler*. Doğal olarak *mazlumluk zalimlik* ile beslenir.

Ama hep böyle olmamıştır; göksel ve yersel *ezber* şöyle haykırmıştır: İyiliği iyilikle kötülüğü kötülükle *besleyin!* Öyle de yapılmıştır: Bu türden beslenme ürününü vermiş, iyiler de *kötü* olmuş, her yer kötülerle dolmuştur. Başlangıç mitlerinin *kahramanı* Satan, şimdi göksel ve yersel mağdurların, *korkularının kimliğidir* artık. Kötülüğü kötülükle beslemeyi *âdet* edinmiş, bir *caniden* başka bir şey değildir. Yenilenlerin yenenlere yönelik kini ne denli boyut-luysa işlenen cinayetler de o denli canicedir. Yakın tarihte bunun çarpıcı bir örneği de yaşanmıştır: Örneğin genç, güzel, ünlü ve tüm toplumca kabul gören Sharon Tate, Charles Manson adlı bir *hasta* ve yanlıları tarafından villasında öldürölür; nedensiz orada bulunan herkes katledilir. Manson ve yanlıları, kurbanlarının kanlarına buladıkları parmaklarıyla duvarlara *nefret dolu* özdeyişler yazarlar. Somut olarak işlenen bu cinayetlerden de anlaşılacağı gibi her türden *sapkınlık* ve *sadizm* eylemlerinin *nedeni* durumuna gelir Satan; *yalancılık* hastalarına davranışları için bir *taslak* sunar sanki.

Bu *yabancılaşma* ortamında *özgün bir düşünür* olan Fransız de Sade, bir türlü anlaşılamamıştır: Anlaşılamamak bir yana *sadizm* sapkınlığı onun adından esin alınarak kon-muştur. Sad, sadizm, Satan sözcüklerinin *ses benzeşmesi*, burada ayrı bir *ironi* oluşturmaktadır. De Sade, *azaltılmış acıyı* haz olarak algılama eğiliminde olsa da temelde *acı* ile taraftır: O'na göre insanları *haz* ile değil *acı* ile *yaratma* ile değil *yılma* ile etkilemek daha kolaydır. Hazzı tümünden

yadsımmamakla birlikte kişi ya da iktidarın kendi denetimindekilere yaptırımlar uygularken yaratılan *hazzı* elde etmek için yola çıkanları *kötü* görür. İnsanlardaki *hükmetme arzusu*, bir toplumsal yıkıma neden olmayacak biçimde cinsel etkinliğe yönlendirilmelidir. Bu nedenle de Sade'ın betimlediği *cinsel vahşeti* izlemek-algılamak zor olsa da olumsuzlukları dışarı atma anlamında *kusturucu* işlevini kabul etmek durumundayız. Sade'ın cinsellik konusundaki tutumu genellikle yanlış anlaşılmıştır: O'na göre *sinirsel akışkanlık* yaşam için neyse *şehvet* de tüm diğer tutkular için odur; yani onları destekler ve güçlendirir. İçimizde var olan *tecavüz, sapıklık ve ensest* gibi suçları *şehvet güdüler*, sorun bunları bastırmaktan çok *barış* içinde *doyurma* araçlarını sağlama sorunudur. Doğal olarak de Sade, *kamusal kargaşadan* sakınmak için *dizginsiz bir cinsel ilişkiyi* savundu. Fiziksel aşkın doğal bir tutku olarak doyumu, yani insana eziyet çektiren arzusunun tatmini evliliğe, sahte iffete, hatta tek kişiye yönelen aşka bağlanamaz. Bağlanmayı *ruhun çılgınlığı* olarak algılar.

Marquis de Sade'ın bir canavar olarak betimlenmesi, aşırı erdemlilik taslayan *püriten* ahlakçıların işidir. Sade'ın yazıları 1957 gibi geç bir tarihte Fransız mahkemeleri tarafından yasaklandı: Yazılarına ulaşmak günümüzde bile kolay değildir. Bu durum toplumu *ahlaki* açıdan sorgulamak için büyük bir talihsizliktir; çünkü o yalnızca *şeytani* bir isyancı değil, aynı zamanda çok *özgün* bir düşünürdü. Sade, iyilik ve kötülüğün ötesine *taşarak* kendi etik sistemini oluşturmak istedi. Etik sistemde *haz deneyimi*, kendi doğamıza ve tüm doğaya *uygun* davrandığımızın *kanıtı* durumundadır. Doğayı *Tanrı* olarak algıladığı için de Sade, *belirleyici* almadığı kendi metafiziği içinde *ateist ve felsefi bir maddeci* idi. Doğa konusunda de Sade, başlangıçtaki görüşlerini yavaş yavaş değiştirir. Başlangıçta, evrenin varlığını sağlayan güç olarak algılanan doğa, cömerttir.

Doğa yasası O'na göre, *başkalarını kendiniz için istediğiniz kadar mutlu etmektir*. Sonraları aynı yasa, *ne pahasına olursa olsun kendini hoşnut et biçimine dönüşür*. Artık doğa, *acımasız bir üvey annedir*: Yıkıcıdır ve *çürümeye* yol açar. Bu nedenle *kendi yıkıcı içgüdülerini doyuran* insan doğayı izleme şansını ele geçirir. Başkalarına acı vererek haz duymak, doğal ve doğrudur. Geleneksel anlamda ya da genel kabul gören yargıya göre *ahlaklı olmak*, doğaya karşı çıkmaktır; mevcut erdem, *doğa dışı ve yanlıştır*. Siyaseti, *yalandan ve hırstan doğan bir bilim* olarak tanımlar; O'na göre siyaset insanlara, *kendilerini aldatmadan eşitlerini aldatmayı öğretir*. De Sade mülkiyeti, zenginin yoksula karşı işlediği bir *suç* olarak betimler: Mülkiyet hakkının kökeni *gaspa* dayanır; özü bakımından *hırsızlıktır*.

Özünde Şeytan ya da Satan, iyiliği *beslemek*, ona lokma olmak, onu *büyütmek* zorundadır. Böylesi bir tasarımda Şeytan ya da Satan, hemen hemen tüm olumlu ve güzel şeylerin *yaratıcı kaynağı* olarak çıkar karşımıza.

Bütün bunların ötesinde, yani cinsel takınakların ötesinde, bir tür *ters-dine* bağlı, gerçek bir *Satan tapımı* vardır: Bu tapım ibadet ya da ibadetleri, ibadetleri yöneten rahipleri, kiliseleri, sunakları, mumları ve simgeleriyle bir *ters-din* görünümündedir.

Anton La Vey, dünyanın en ünlü Satanistidir. La Vey, 1966 yılında *Şeytan Kilisesini* kurdu. Kitabı *Şeytan İncili* (The Satanic Bible; Avon Boks, New York, 1969), yaygın bir kabul gördü. Kitapta Şeytan tapımı, öz-merkezli ve kendini ödüllendirici bir *karşı-kutsal* tasarım üzerine yapılandırılır. Yine de tapım kapsamında, *cinselliğin taşkın uygulamalarına* tanık olunur. Bu *karşı-kutsallık* zemininde La Vey Şeytan tapımını yer yer *yüce bir ideoloji* durumuna getirir. La Vey, Şeytan İncili denli başarı gösteren *Büyücünün Elkitabı* ve *Şeytan'a Tapmanın Ritüelleri* kitaplarını da yayımlamıştır. Her Şeytan'a tapma olayından sonra sorgulanan La Vey,

savunusunu özetle şöyle yapar: Satanizmin ilgi görmesi, Amerikan toplumunda değişimin gerekliliğini kanıtlar. *Zamanın ruhu* Amerika'da, televizyon aracılığıyla *yeni bir din* yaratmak üzeredir. Televizyona karşın bir *eksiklik* vardır. İşte Satanizm bu *eksikliği* doldurmaktadır. İster olumlu olsun ister olumsuz bu değişim, *Satanizm* tarafından gerçekleştirilecektir. Geçmişte Katolikler Protestanlarca Şeytan olarak görüldüler. Protestanlar için Katolikler Şeytan idi. Yahudiler, her ikisi açısından da Şeytandılar. Beyaz insanın gözünde Çinli Şeytandır. Öyleyse kim kötü, kim iyi, nasıl söyleyebilir.

Satan ya da Şeytan tasarımı, bir *karşı-tasarım*dır; yani, iyiliğe karşı *kötülük* tasarımıdır. *İyilik*, iyilik üretme konusunda *yeteneksiz* olduğuna göre, bu konuda daha *yetenekli* olan *karşıtımın* içinden çıkmak durumundadır: *Kötülük*, iyiliğin *lokması*dır; açıktır ki Şeytan ya da Satan, iyiliği *beslemek*, ona lokma olmak, onu büyütmek zorundadır. Böylesi bir tasarımda Şeytan ya da Satan, hemen hemen tüm olumlu ve güzel şeylerin yaratıcı kaynağı olarak karşımıza çıkar. Acı varsa, sıkıntı varsa, ötesinde kötülük varsa ya da bunların kimliklendirilmiş biçimi anlamında Şeytan/ Satan varsa, *gelecek* var demektir. İlksel tasarımlarda insanlık bunu görmüş ve Satan'ı ya da Şeytan'ı bu anlamda kimliklendirmiştir. Özellikle tektanrıci dinlerle insan, kendi bedeninden ve doğadan *koparılınca* acıyı, sıkıntıyı ve kötüyü temsil eden Şeytan ya da Satan, *önsüz-sonsuz ve mutlak* bir *Kötü* olmuştur. *Kısırlaştırıldığı* için iyiliğe, güzelliğe *lokma* olma olanağı elinden alınmıştır. Bu durum insanın düşünsel tasarımlarında ve davranışlarında büyük bir yabancılaşma getirmiştir. *Kötülük* alanında yani Şeytan'ın/ Satan'ın egemenlik alanında La Vey, bunun en çarpıcı örneği durumundadır. La Vey, *iyiliği iyiliğe lokma yapmak* isteyenlere karşı *kötülüğü kötülüğe lokma yapma* yoluna gitmiş; kötülükten *doğacak* olan iyiliğin *sözcüsü* olacağına, kötülüğü kötülüğe yedirerek *kabaran kötülüğün* habercisi olmuştur. Bu diyalektiğin

yadsınması, akıldışılık alanına taşınılmasıdır. Akıldışılık alanında, *kara* bir nihilizmdir. Doğanın aklını dışta bırakan ve yalnızca kendi aklına güvenen, akılcılık deyince sadece bunu anlayan çağımız insanı ya da bu insanların oluşturduğu topluluk, *aklın eleştirisini* zorunlu olarak öne çıkarıyor: Böylesi bir *akılcılık* gerçekten *can sıkıcı*. La Vey, tasarımını bu *can sıkıcılık* üzerine yapılandırıyor; Şeytan'ı ya da Satan'ı, insanı *ödüllendiren* bir *ödüllendirici* olarak öne çıkarıyor. La Vey, Şeytan'ın ya da Satan'ın *kökenine* ineceğine, *iyiliğe lokma olma* yeteneği elinden alınmış, *kötülük üreten kötü* durumundaki Şeytan ya da Satan'ı, tasarımının kahramanı yapıyor. Şeytan ya da Satan, *ödüllendirici* olmaktan çıkıyor ve *cezalandırıcı* olarak sahne alıyor.

Günümüzün Şeytan ya da Satan tapımını, yalnızca *karanlıkçılığın*, batıl inancın ya da sıradan aptallığın bir *yansıması* olarak algılamak, gerçeği tam olarak kavrayamamak anlamına gelir. Şeytan ya da Satan tapımını yaratan asıl neden, *adaletsiz bir düzen* ve *çalışma koşullarına karşı isyandır*. Ne var ki ilksel Şeytan/Satan tasarımlarına *karşıt* olarak Şeytan'ın/Satan'ın yapısındaki *karşıtlık* ortadan kaldırıldığından bu kimlik, adaletsiz bir sisteme ve çalışma koşullarına karşı ezilenleri kurtuluşa taşıyacak başkaldırıyı *ö-gütlemekten mahrum* kalır. Tasarım gereği Şeytan/Satan, *tersiz* ekmeğin, uyuşturucu ticaretinin, kaçakçılığın, fahişeliğin ve hırsızlığın *temsilcisi* olur; daha doğrusu *kolay kazancın* tanrısıdır Şeytan ya da Satan; güncellersek *tembelliğin*, *sahte olanın*, *baştan savmanın*, *kültürsüzlüğün* ve *her türden güdümlü kışkırtıcılığın* tanrısı olup çıkar. Geçmişte *umudun* tanrısı olan Şeytan ya da Satan, bugün *umutsuzluğun* tanrısıdır. İnsanlık kazanımlarını *yiyip tüketen* ve onları *kara kazanımlar* durumuna dönüştüren *kıvrak bir zekânın* kimliklendirilmiş biçimidir.*

*. Roquebert, Michel; *La Religion Cathare/ Le Bien, le Mal et le Salut dans l'hérésie*; Edition-Perrin; p, 149

Günümüz Satanizmi, *tersine dönüşümün* izinde *kötüyü kötüyle çoğaltma* anlamında kediye kurban etmektedir. Kedi, *Satan tapımı* kapsamında ona sunulan bir kurban olarak algılanır. Sanki geçmişteki köpeğin konumunun *tersine dönüşüm* ürünü olarak çıkar karşımıza.

Hristiyanlıkta, cadı *avları* yapılmıştır: Tarihsel kayıtlara göre cadı sayılıp yakılanların sayısı milyonları aşar. Hristiyan dünyasında bir insanın cadı olup olmadığını anlamak için *ilginç* yöntemlere başvurulmuştur: Örneğin, suya atılıp da batmayanlar; *vafiz* suyunun onları istemediği inancıyla cadı sayılmıştır.

Cadı inancı, ilk insan topluluklarından başlayıp günümüze kadar gelen yaygın bir inançtır. Bir *ölünün* hangi gerekçelerle ya da nedenlerle cadılaştığı inancı topluluktan topluluğa değişiklik gösterir: Sözgelimi eski Türklerde, bir ölünün üstünden *kedi* atarsa onun cadılaşacağına inanılır.

Yeraltı tanrılarına *kedi* kurban etme geleneği *çokşeytancı* bir mitolojiye sahip İskandinav toprağında, özellikle İskoçya ve adalarında belli bir yaygınlıkta idi. Kedi kurbanı, Yeraltı tanrılarına yönelik törenler kapsamında yapılıyordu: Şeytanla özdeşleştirilen Yeraltı tanrısına sunulacak olan kedi kızgın *köz* üzerine bırakılıyor; can verip feryadı kesildikten sonra sıradaki kedi *köze* atılıyordu. Kedilerin feryatlarının *şeytanı çağırdığına* inanılıyordu. Bu sırada *kara kedi* donunda görünüşe taşınan şeytandan dilekte bulunuluyordu. Sonraları bu gelenek *Satanistler* tarafından devralındı.

Sûfi gelenekte, kimi hayvanların *keramet sahibi* olabileceğine inanılır. Yine bu kapsamda kimi söylencesel anlatımlarda bir gayrimüslümin Müslüman olmasına neden olur. Kerametle ilişkilendirildiği için kedi, tekkelerin-dergâhların *koruyucu* hayvanıdır. Örneğin Fas'ta, bir tarikatta kedilere açıkça *saygı* gösterilir. 15. yüzyılda Hindistan coğrafyasına bağlanan söylencesel bir anlatım var. Şimdi ona kulak verelim: Birinin zaman zaman şeyhin önünden geçen

bir kedisi varmış. Şeyh bu kediyi getirin bana demiş: Kediye getirmişler. Şeyh sır konuşmaya başlayınca kedi de kendinden geçmiş; kendine gelince şeyhten başlayarak muhabbette bulunanlara *sürtünmeye* başlamış. Giderek kedi, ehl-i süluk hankaha yaklaştığında onların *kaç kişi olduklarını* bildirmiş. Sofra hizmetine bakanlar da ona göre yemek hazırlarmış. Kimi zaman da şeyh birini çağırarak istediğinde, kedi gider onun kapısını tırmalmış. Bir gün bir grup hankaha yaklaşmış, kedi kaç olduklarını söylemiş; ne var ki kedinin söylediğinden *bir kişi eksik* çıkmış. Şeyh kediye dönüp - *Bugün niye yanıldın?*, demiş. Bunun üzerine kedi dervişleri tek tek koklamış; sıranın başına geldiğinde oradaki dervişin kucağına çıkıp *rahatsız* etmeye başlamış. Şeyh olanları görünce, - *Hayvancağız yanılmamış, bu adam bir yabancı*, demiş. Adam çaresiz şeyhin ayaklarına kapanıp - *Ben bir dehriyim; Müslüman görüntüsü altında dünyayı dolaştım. Şimdiye kadar kimse benim sırrımı anlamadı; şu kedi açığa çıkardı; bu nedenle İslamı kabul ediyorum*, demiş.

Şeyh ölür, kedi yaşamaya devam eder: Günlerden bir gün şeyhin halifesi sütlaç pişirmek için ocağa bir tencere süt koyar; derken tencerenin içine *kara bir yılan* düşer. Kedi durumdan şeyhin halifesini haberdar etmek için tencerenin çevresinde döner durur. Derviş işin ayrıntısında değildir ve kediyi kovar. Kedi bir yolunu bulur tencerenin içine atlar ve ölür. Kaynamakta olan süt çevreye saçılır; kara yılan ortaya çıkar. Kedi, derviş *kurtarmak* için kendini *feda* etmiştir.

Halk inanç uygulamasında *kedi* aslanın teyzesidir ve aslanın aksırığından doğduğu kabul edilir. Peygamber'in kediye düşkünlüğünün kanıtı anlamında *Kedi sevgisi imanın bir parçasıdır* hadisi seslendirilir. Bu kapsamda kedi çok temiz bir hayvan olarak algılanır; varlığının namazı bozmadığı kabul görür. Peygamberi bir yilandan kurtardığı için Peygamber tarafından okşandığına inanılır: Kedilerin alnındaki *dört koyu şerit* Peygamber'in parmaklarının izleri

olduğu inancı vardır. Kedilerin sırtları üstüne düşmemeleri, Peygamber'in sırtlarını sıvazlamalarına bağlanır. Eski Mısır kedi tapımının bir kalıtı olarak kedilerin anasının ya da babasının hac zamanı Mısır mahmil'ine eşlik ettiği inancı uzun süre yaşamıştır. Mağrib sûfi geleneğinde özellikle Heddâveliler arasında taliplere *küçük erkek kedi* denir. Bütün bu olumlu tasarımlarına karşın daha çok Fars kültüründe, kedi güvenilmez bir *ikiyüzlüdür*.

Görüldüğü gibi *kedi kurbanı*, Kuzey Avrupa mitolojisinde Şeytan ile iletişime girmenin, onu çağırmanın ve *karşı-tanrı* anlamında ondan *dilekte* bulunmanın bir gereğidir. Karşı-Tanrı doğal olarak kötü ya da iyi değildir; karşıtlığın *zorunlu* bir yanındır. Günümüz Satanizmi, *tersine dönüşümün* izinde *kötüyü kötüyle çoğaltma* anlamında kediye *kötüye kurban* etmektedir.*

Gelelim şimdi *Şeytan*'ın öyküsüne: Boynuzları, kuyruğu ve elinde tırmığı olan sakallı yaratık, yüzyılı aşkın süredir en sık kullanılan bir Şeytan imgesi oldu. Şeytan'a ilişkin düşüncelerimizin genelde üç kaynağı vardır: a) Yeni Ahit yorumları; b) Romantik edebiyat geleneği; c) Şeytan'a tapım geleneği. Hemen hepimizin canlandırdığı bir imge olarak Şeytan, IX. yüzyılda ortaya çıktı ama XIV. yüzyıla kadar bizim bugün bildiğimiz Şeytan değildi.**

*. Korkmaz, Esat; *Hiçlik Defteri III*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul-2009; s, 59-79 arası; Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul-2006; s, 579-591 arası.

** . "Godwin kısa aralıklarla, William Pitt'in hayatını anlatan bir eser, Whig davasını destekleyen iki broşür, bir edebi öykünmeler derlemesi ve üç kısa roman yazdı. Vaazlarından bir an önce kurtulmak hevesiyle, *Sketches of History*(Tarih Eskizleri, 1784) adı altında bir seçki yayımladı. İncil'deki Tanrı'nın bir 'teorik' devlette bir 'siyasal yasa koyucu' gibi davrandığı, ancak bir 'tiran olma hakkı'na sahip olmadığı gözleminde bulundu... Godwin bu konuda Milton'un *Paradise Lost*'taki(Kayıp Cennet) Şeytan anlatısından derin biçimde etkilenmişti. Buna göre Şeytan, daha sonra yazdığına göre, kendi yaratıcısına, yaratmış olduğu>>

Temel Hıristiyan edebiyatı için yapılan çizimlerde ve çizgiromanlarda Şeytan'ın elinde çoğu kez bir çatal ya da bir tırmık vardır. Bu aletin, Poseidon'un üççatallı mızrağından geldiğini biliyoruz. Poseidon'un üççatallı mızrağının kökeni ise Eski Babil'in iklim tanrısı Adad'ın üçlü şimşegidir. IX. yüzyılda, yani ilk kez ortaya çıktığında elinde üççatallı tırmık tutan Şeytan, sonraları uzunca bir süre bu aleti kullanmaz; Rönesans'a değin nadiren üççatallı tırmıkla betimlenir. Ortaçağ boyunca Şeytan'ın tercih ettiği alet, dört tırmaklı demirdir. Şeytan'la özdeşleşen savaş aleti olarak üç çatallı mızraktan dört tırmaklı demire geçiş, iki önemli tarihsel ve toplumsal olgu nedeniyledir. Birincisi, klasik sanata duyulan ilginin azalması; ikincisi, *sapkınlara* yapılan işkencelerde tırmaklı demirin ya da çatallı çengelin yaygın olarak kullanılması. Mitolojik anlatımların diline uyacak olursak *tırmaklı demir* Şeytan'a, lanetlilere işkence ederken Tanrı'yla yaptığı işbirliğini kanıtlasın diye verildi. Demek ki bu tasarımlarda Şeytan Tanrı'nın düşmanı değil, O'nun suç ortağıdır.*

aşırı eşitsizliğin yeterli bir nedeni olmadığı için isyan eden 'oldukça erdemli bir varlık' idi. Kovulduktan sonra da isyan etmeyi sürdürmüştü, çünkü 'zihnindeki akıl ve adalet duygusu, kaba güç duygusundan daha güçlüydü.'" (Marshall, Peter; *Anarşizmin Tarihi/ İmkânsız İstemek* -Çev. Yavuz Alagon-; İmge Kitabevi; İstanbul- 2003; *Klasik Anarşist Düşünürler*. William Godwin: Düzen Âşığı; s, 285)

*. "Şeytan. İlk Günah. İyi insan. İsteseydiniz Zorba'nın gözdesi olurdu; Tanrı'yı sevmek, ona inanmaktan daha zordur. Tersine, Şeytan'a inanmak onu sevmekten daha zordur bu yüzyılın insanlarına.." (Baudelaire Charles; *Kötülük Çiçekleri* -Çev. Sait Maden-; Çekirdek Yayınları; İkinci Baskı; İstanbul- 1998; s, 329); "Bazen kendi kendime, Tanrı'nın görüntüsünü bozmak amacıyla dinleri esinleyen Şeytan olup olmadığını düşünüyorum". (Maalouf, Amin; *Işık Bahçeleri* -Çev. Esin Talu-Çelikkann-; Telos Yayıncılık; Beşinci Baskı; İstanbul- 2001; s. 91); "Tanrı ve Şeytan, akıl ve akıldışı, gerçek ve yalan etrafında dolanan düşünceler, düşünme yeteneğine sahip hiçbir insana yabancı değildir" (Lerch, Wolfgang Günter; *Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur* -Çev.: Atilla Dirim-; Yurt Kitap Yayın; 2000- Ankara; s. 16

Başlangıçta farklılıklar içermekle birlikte sonraları *Şeytan* yerine kullanılan ya da özdeş duruma gelen iki terim daha vardır: Bunlar *Demon*(Daimon) ve *İblis*dir. Önceleri *demon* tanrılarla insanlar arasında *aracı* bir ruhtu; bu anlamıyla çoğu kez ölen bir kahramanın ruhuydu. Platon, *demonu* bu anlamıyla kullandı. Sokrates, iyi, bilge adamları *iblisler* diye adlandırır. Shakespear’de ise *iblis*, aynı zamanda insan *dehasıdır*. Ama diğer taraftan *demon* ve *daimonion* *köktü*, *hükmeden ruh* anlamına da geliyordu. Ne var ki Yeni Ahit ve ilk *Babaların* çoğu tarafından, terimin bu anlamı geliştirildi. İkinci ve üçüncü yüzyıllarda Hristiyanlığın Helenleştirilmiş İskenderiyeli savunucuları, ne iyi ne de kötü olan *iblisleri* kötü, düşmüş melekler olarak yorumladılar. Bu kapsamda pagan tanrılar *kötü iblisler* idi; yani, *Şeytanlar*. Pagan tanrılara tapımın kınanmasını sağlamak için bu yola başvurmak zorundaydılar. Gelişen tasarımlar, sanata, bilimlere ve toplumsal algılara yeni bir yön verdi.

Kitabı Mukaddes’in Çıkış kitabında, insanlar Musa’nın dağdan inmesini beklerken usanıp sıkıldılar; Harun’dan altın ziynetlerine biçim verip bir *Altın Buzağı* yapmasını istediler. Harun bunu yaptı; hep birlikte Altın Buzağı’nın önünde diz çöküp ona tapılar. Musa buna çok kızdı; On Emir yazıtlarını parçaladı; Altın Buzağı’yı yaktı, un ufak etti; küllerini ya da tozlarını, sonradan zorla İsraililere içireceği suya attı. Sonraları(XI. ve XII. yüzyıllarda) Altın Buzağı, pagan putuna dönüştü ve *Şeytanlaştı*.*

Yeni Ahit, bu karmaşaya kendince bir çözüm getirdi: Markos Şeytan’a *Diabolos* değil, *Satanas* dedi. Ve İbranice *Satan* terimi Yunanca’ya kimi kez *Diabolos* kimi kez de

*. “Şeytan tanrının, olanaksız tanrının nostaljisidir, bu nedenle de tam da tanrı kadar, olanaklıdır.” (Lyotard Jean-François; *Şeytan Adorno* - Çev. Orçun Türkay-; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Sayı: 36; Yaz 2003; s, 117)

Aramice *Satanas* olarak çevrildi. Anlam olarak birbirlerinin yerine kullanılır duruma geldi.

Lucifer, Şeytan'ın adı olarak Kitabı Mukaddes'te yoktur. Lucifer, özünde, hiç kimsenin adı değildir; *ışık getiren* anlamına gelmektedir. Güneş doğmadan önce beliren sabah yıldızıdır O; Venüs gezegenidir. Terimin bu anlamıyla Lucifer, ışığın kimliklendirilmiş biçimi olarak her şeye can veren, ötesinde dirilişi yöneten yüce ruhları bir araya getiren kişidir; cahil dünyanın karanlığına doğru parlayan yüce bir ruhtur. Ancak Dante'nin Cehennemi'nde Lucifer, Satan'la özdeşleşir ve korkunç bir *canavara* dönüşür.*

Lucifer-Şeytan özdeşleşmesi**, kaynağını İşaya'dan alır:

*. (Russell Jeffrey Burton; İblis -Çev. Ahmet Fethi-; Kabalcı Yayınevi; İstanbul- 2000; s, 25-27-29-30-31-32-34-37-39-40-41 ve 267)

**. "Erken dönem babalar arasında birbiriyle bağdaşmayan, çoğunlukla yan yana savunulan iki görüş vardı: Bir yanda Tanrı'nın bizim için Lucifer'e bir kurtulmalık ödemeyi tercih ettiği ileri sürülüyordu. Yeterli değerde tek bedel İsa'ydı; fakat İsa gerçekten Şeytan'a verilemezdi. Demek ki Şeytan aldatıldı; çünkü İsa'nın ilâhiliğinin farkında olmayan Şeytan önerilen bedeli şevkle aldı ve günahsız bir kişiyi elde etmek aslen adil olmadığı için, adil olmayan bu hareketle yalnızca İsa'yı değil, insanlık üzerindeki bütün haklarını da kaybetti. Kurtulmalık teorisinde Tanrı İsa'yı Şeytan'a verir; fakat babalar, insanlığın İsa'yı Tanrı'ya verdiği kurban teorisini de savundular. Kurban teorisinde Şeytan'ın fazla rolü yoktur. İnsanlar Tanrı'dan uzaklaştılar ve ona bir kurban vermeliydiler. Kurban günahla lekelenmemiş olmalıdır; insanlar günahla bozulmuş oldukları için, hiçbir sıradan insan uygun bir kurban olamazdı. Babalar gibi erken Ortaçağ yazarları da çelişkileri çözemediler ve bazen, birbiriyle bağdaşmayan iki savı keyiflerince birbirine bağlamaya devam ederek sorundan kaçtılar. .." (Russell Jeffrey Burton; *Lucifer/ Ortaçağda Şeytan* -Çev. Ahmet Fethi-; Kabalcı Yayınevi; İstanbul- 2001; s, 132); "Hıristiyanlık ilk dönemlerinde Avrupa'ya yayılmaya başladığı zaman kilise kendisini güçlü hissettiği anda eski dinleri yasaklamış, eski tanrıları da derhal Şeytan ilan etmiştir... Eski Roma'nın ışık tanrısı olan Lucifer, şeytan ilan edilmiş ve adı da birçok yerde şeytanın özel ismi haline gelmiştir..." (*Bilinmeyen Yönleriyle Satanizm*, Bülent Kısa, s. 22'den aktaran Azar Elvin; *Seks Tanrıları*, Berfin Yayınları; İstanbul- 2006; s, 83)

İşaya (14: 12)'da konu, *Cennet'ten nasıl düştün, Lucifer, sabahın oğlu!*, tümcesiyle işlenir. Burada sözü edilen doğaldır ki tektanrıcılığın bize tanıttığı *Şeytan* değildir. Olsa olsa mitsel anlamda Ölüler Ülkesi'ne gönderilen hırslı ve zalim bir Babil kralının *yenilgisi* betimlenmektedir. İşaya'nın *sözleri* dört aşamada, dört farklı biçimde yorumlandı ve bu yorumlarla Lucifer Şeytan'laştı: a) Zalim bir kral, parlayan bir *yıldızla* simgelendi; b) İbranice *parlak olan* anlamına gelen *Helel* sözcüğü Latince'ye *Sabah Yıldızı*, yani Lucifer olarak çevrildi; c) Yıldızla simgelenen zalim kral Şeytan'la özdeşleştirildi; d) Ve Lucifer, Şeytan'ın diğer adı oldu.

Bu nedenle III. yüzyıl teoloğu Origenes, *Şeytan* denilen varlık ve melekleri hakkındaki gerçeği, onun *Şeytan* olmadan önce kim olduğunu ya da nasıl *Şeytan* olduğunu kavramayan kötülüğün kaynağını bilemez, diyordu. Eğer Şeytan'ı Tanrı yarattıysa ve Şeytan doğuştan kötüyse, o zaman kötülüğü de Tanrı yaratmış demektir. Spinoza'nın belirttiği gibi Şeytan kötü olarak doğduysa, günah işlediği söylenebilir mi? Günah işlemek, Şeytan'ın *kötülük yapmak* zorunda kalmış olduğunu kanıtlar. Tersî söz konusuysa Tanrı Şeytan'ı yaratmadıysa, o zaman Tanrı her şeye kadir değildir. Böylesi bir durum bizi Zerdüştlük, Manicilik ve Anadolu Aleviliğinin tasarımlarına taşır: İyilik-kötülük önsüz-sonsuzdur ve sonucu *önceden kestirilemeyen* bir çatışma içindedirler.

Sorun V. yüzyılın Hristiyan babalarınca da yoğun biçimde tartışıldı: Onlara göre evet Tanrı Şeytan'ı yaratmıştı, ama Şeytan yaratıldığında *kötü* değildi. Ancak o, kötü olmayı seçti. Bu nedenle Tanrı, hâlâ her şeye kadirdir; doğal olarak kötülüğün sorumlusu değildir. V. yüzyılın önde gelen Hristiyan düşünürlerinden Augustinus'un tasarımları bu konuda belirleyici oldu: *Başlangıçta*, diye yazıyor Augustinus, bütün melekler, *bilgelik ve mutluluk içinde yaşasınlar*, amacıyla yaratılmış nurdan varlıklardı; Ancak,

kimi melekler bu aydınlığa yüz çevirdiler. Yuhanna'nın, *Şeytan başlangıçtan beri günah işledi*, diye yazdığını kabul etmekle birlikte Augustinus, kutsal kitabın sözlerini farklı yorumlar: Bunun yaradılışının başlangıcından beri değil, günahın başlangıcından beri günah işledi.., biçiminde anlamak gerekir yargısını öne sürdü.

Şeytan, düşmüş bir melek olduğuna göre bir *günahı* olmalıydı. Konu çok tartışıldı ve bu günahın *kibir* olduğu konusunda ortak payda belirdi. Augustinus'a göre başlangıçta O, Tanrı'nın bir gözdesiydi, meleklerin en parlakıydı, ama ne var ki yaratıcısına *boyun eğmeyi* yadsıdı. Cennet bahçesindeki sevinci kısa sürdü; *kibri* yüzünden Tanrı'ya sırt çevirdi; zevke ve zorbalığın ihtişamına döndü; *kul olmaktansa kulları yönetmeyi* tercih etti.

Sonraları Şeytan'ın günahı konusunda ortak payda olarak beliren *kibir*, yara aldı. Satan ve asi meleklerin yönettiği bir Cehennem olan *Ateş Tamusu* tasarımı ilk kez Enoş'ta ortaya çıkmış görünür. Enoş tasarımının etkisi yüzlerce yıl sürdü; ancak sonraları Enoş'un kimi bölümleri teologlar tarafından *nahoş* bulundu ve Enoş tasarımları dışarıda bırakıldı. Enoş'un boşluğu Tekvin tasarımlarıyla dolduruldu: *İnsanlar yeryüzünde çoğalmaya başladığında ve onların kız çocukları doğduğunda, Tanrı'nın oğulları, insanların güzel kızlarını gördüler ve kendi seçtiklerini eşleri olarak aldılar. O günlerde yeryüzünde devler vardı; üstelik bundan sonra Tanrı'nın oğulları insanların kızlarıyla birlikte olduğunda, kızlar onların çocuklarını doğurdu ve bu çocuklar güçlü insanlar oldu.* Tekvin kaynaklı yoruma göre Şeytan'ın günahı *kibir* değildi; Şeytan'ın günahı *cinsel şehvetti*. İblisler ve şeytanlar, bu şehvetli meleklerle kadınlar arasındaki *cinsel birleşmenin* ürünüydü. İlk Kilise Babaları'ndan birçoğunca yapılan bu etkili yorum, Enoş'un Kitab-ı Mukaddes'ten çıkarılmasının bir nedeniydi. Hristiyanlığın Grek savunucusu Athenagoras (177) tasarımı şu şekilde

sunuyordu: İnsanlar da melekler de iyiyle kötü arasında seçim yapma özgürlüğüne sahipti. Ne var ki geçmişte kimi melekeler *şehvetle* bâkireleri arzuladılar, bedensel zevklerin kölesi oldular; bâkirelerle ilişkiye girdiler ve bu ilişkiden sonraları yeryüzünde dev donunda görünüşe taşınacak olan *ruhlar* peydahlandı. Bu devlerin ruhlarıyla birlikte Cennet'ten düşen melekler, gökyüzüne ve yeryüzüne dadandılar; onlar, dünyada başıboş dolaşan iblislerdi.

Sapkınlıkla suçlanan İskenderiyeli Clemens, Enoş kaynaklı bir tasarım geliştirdi: Tasarıma göre Yunanlılar, eski Yunan felsefesindeki hakikatleri İbranilerden çaldı: Yunanlılar da İbraniler de hakikatle yanlış *karıştırır*, bu karışıklığın kaynağı da Şeytan'dır. Sonuç olarak diye savlıyor Clemens, felsefedeki bütün hakikatler *düşmüş meleklerden* gelir.

Ateşli bir tartışmacı olarak tanınan Tertullianus (155-200), Enoş kaynaklı tasarımlar üretti: O'na göre, insanların kızlarıyla *cinsel* ilişkiye giren Cennet'e ait melekler, birçok gizli *hüneri* açığa çıkardı.

Kefaret öğretisi, Kilise'nin en çok tartıştığı konulardan biri oldu; ancak, resmi olarak hiçbir zaman özlü bir biçimde tanımlanamadı. Pek çok teoloğun inancına göre, Âdem günah işledi ve bunun karşılığında Şeytan'ın krallığında köle olarak yaşamaya mahkûm edildi. Bir köle ancak efendisine *para* verilerek özgürlüğüne kavuşturulabilirdi. Tanrı, insanoğlunu özgürleştirmek istedi, tersi durumda planı bozulacaktı. Tanrı âdil olduğu için *köle* durumundaki insanoğlunu, *efendi* durumundaki Şeytan'dan *zorla* alamazdı. Bu nedenle Tanrı, Mesih'in doğumunu gizli tutarak Şeytan'ı *kandırmaya* karar verdi. Mesih büyüdüğünde, Şeytan onun ne kadar mükemmel bir insan olduğunu farket-ti. Ve O'nu, kendi krallığı için istedi. İnsanoğlu karşılığında Mesih'in ölümünü kabul etti. Mesih çarmıha gerildikten sonra Şeytan bunun karşılığını almaya geldi; ne var iki

tuzaga düşürüldüğünü gördü. İnsan olan Mesih, İsa'nın kutsallığının kancasını taşıyan bir *insan yemdi*. Sonuçta insanoğlu, Şeytan'ın zincirlerinden kurtuldu; çünkü İsa, Şeytan'ın *haklarına* karşılık *kurban* edildi. Böylece İsa, insanoğlunun günahlarının *kefareti*ni ödemiş oldu.

XI. yüzyılda Skolastisizm'in kurucusu Anselmus, bu tasarıma şiddetle karşı çıktı: O'na göre, Satan'a ödenmesi gereken hiçbir *bedel* yoktu; ama Tanrı'ya ödenmesi gereken bir *borç* vardı. Anselmus'un, Tanrı'ya ödenmesi gereken *borç kuramı*, eğitilmiş papazlar arasında genel kabul gördü. Anselmus, Şeytan'ın insanoğluna *âdil* olarak eziyet ettiğini ileri sürer; çünkü, Tanrı'nın buna izin vermesi âdildir ve insanoğlunun bunun acısını çekmesi de âdildir.

Anselmus gibi Şeytan haklarını yadsıyan Petrus Abelardus (1079-1142), efendisi o'na bu hakkı vermedikçe Şeytan'ın ne gibi bir hakkı olabilir?, diye soruyordu. O'na göre efendisi bunu yapmazdı; çünkü Şeytan'ın insanoğlu üzerinde haklara sahip olması bütünüyle adaletsizlik olurdu. Soruyordu Abelardus, *Madem Âdem'in günahı, kefareti ancak İsa'nın ölümüyle ödenecek kadar büyük bir günahtı; peki İsa'ya karşı işlenen cinayetin kefareti ne olacak?* Abelardus'un kefareti *kuramı* etik bir tasarımdı: Acıları ve ölümüyle İsa, bizi kendisine daha güçlü bir sevgi bağıyla bağlar.

Bu gelenek uzantısında Şeytan'ın gücü önemli ölçüde azaltıldı; Tanrı'ya olan *borç*, Satan'a ödenmesi gereken *bedelin* yerini aldı.

Şeytan neye benziyordu sorusuna gelince: Şeytan betimlemelerinin kimileri *boynuzlu*, kimileri boynuzsuzdur; kimileri *kuyruklu*, kimileri kuyruksuzdur; kimileri *kanatlı*, kimileri kanatsızdır; kimileri *postlu*, kimileri postsuzdur; kimileri bir *köpeğin* yüzüne sahiptir, kimileri bir *kedinin*. Genelde grotesk bir *hayvanla* ya da cinsellik çağrıştıran bir davranış içinde bulunan bir *ejderle* karşılaşırız. Ya birisinin kulağına bir şeyler fısıldayan ya da birisinin ağzından çıkan boynuzlu,

kimi kez pençeli yarı-insan küçük bir yaratıktır Şeytan. Yeri gelir, aynanın önünde kendine çeki düzen veren bir bayana kötü kötü bakan iğrenç bir mahlûk olur çıkar.

Açıkçası bu şeytan betimlemelerinin kimileri ucube yaratıklara benzer, kimileri acınacak durumda bir zavallıdır; kimileri kötü, kimileri kötü olmaktan çok gülünçtür. Ancak bütün bu betimlemelerde Şeytan'ı, Tanrı'nın *düşmanı* olarak göremeyiz; Şeytan olarak yorumlayabileceğimiz yaratıklar vardır karşımızda. Bunlar *uygulamada* insan yaşamının ya da toplumsal yaşamın her alanına *bulaşan* mikroplardır. *Mikrop* algısının ötesinde Şeytan'ın kendisi iki ana rolde ortaya çıkar: a) Şeytan ilk olarak Mikael'in savaştığı ejderdir; Mahşer'de altedilir; destekçileri canavarlardır. b) Kıyamet Günü'nde Tanrı'nın verdiği işi yapan bir görevlidir; burada Şeytan düşman değildir, günahkârları cezalandırır; ilahi güçlerle büyük bir uyum içinde çalışır.*

Şeytan'ı çizme konusunda ressamalar gerçekten de zorlandılar: Çünkü ressamalara esin oluşturacak edebi bir gelenek yoktu Şeytan konusunda. Diğer taraftan genel kabul gören bir Şeytan imgesi de geliştirilebilmiş değildi; doğal olarak Şeytan ikonografisi de değişip durdu. Seçeneksiz Hristiyan ressamalar, teolojik yorumların izinde klasik kaynaklara yöneldiler: Ve şeytanlaştıracakları Pan'ı buldular. Genç Pan, *tersine dönüşümle* yaşlanır ve Şeytan olarak çıkar karşımıza: Çoğu kez *şehvetli*, kimi kez akıllıdır; yarı-insan,

*. "Şeytan, genellikle insanlığın yozlaşmasının ve budalalığının alaycı bir eğrilemesi olarak yazında, güzel sanatlarda ve müzikte yaygın biçimde yararlanılan bir figür durumunu aldı. Yirminci yüzyılda yaşanan soykırımların ve savaşların doğurduğu dehşet, kökten kötülüğe duyulan ciddi felsefi ilginin yeniden canlanmasına neden oldu ve bunun sonucu olarak da Şeytan bir kez daha modern teoloji için ciddi bir konu olarak ortaya çıktı." (Russell Jeffrey Burton; *Mephistopheles/ Modern Dünyada Şeytan* -Çev. Nuri Plümer-; Kabalcı Yayınevi; İstanbul- 2001; Önsöz; s, 8)

yarı-keçi, genellikle büyük penisli, keçi kulaklı ve gür sakallıdır. Satyrler, yani mitolojide doğayı simgeleyen, belden üstü insan, belden aşağısı at ya da teke biçiminde tasarımılanan cinlerle ve eski Roma dininin hayvanlar tanrısı Faunus'la özdeşleştirilir: Satyrler ve faunusların da Pan gibi keçi kulakları, keçi kuyruğu, çatal toynakları, boynuzları ve kıllı vücutları vardı. İşaya'nın, yıkılmış Babil kentini *kıllıların* dans ettiği yer olarak tanımlaması, satyrlere gönderme olarak algılandı: *Kıllı* ya da *keçi*, Şeytan olarak çevrildi. Bu nedenle Şeytan'ın beş genel özelliği olarak anılan *boynuzları, toynakları, kulakları, kuyruğu ve bedeninin kıllı alt kısmı*, kaynağını klasik Pan'dan alır. Artık Pan, ya Şeytan'ın ta kendisi ya da O'nun sadık bir hizmetkândır.

XII. yüzyıldan başlayarak Şeytan'la özdeşleştirilen bir *Vahşi Adam* geleneği yaratıldı: Vahşi adamlar ormanlarda yaşarlardı; cinsel bakımdan saldırgandılar; kıllarla kaplı vücutları vardı ve ağır bir asa taşırlardı.

Pan ya da Vahşi Adam tasarımlarıyla *çelişki* oluşturan Şeytan betimlemeleri de yok değildir: Kimi kez çıplak ve çoğunlukla siyahtır Şeytan. Şeytan'ın *siyah* olması temizliği/saflığı simgeleyen *beyazla* karşıtlık oluşturmalarının ötesinde ilk tasarımlarda Mısırlı, Nübyeli ya da Etiyopyalı siyah derili insanların esin olarak alınmasındandır.

Şeytan'ın *çıplak* betimlenmesine gelince: Cinsel çağrışımların ötesinde çıplaklık bir *aşağılamayı* çağrıştırır. 900'lerden sonraki dört yüzyıl boyunca çıplak görülenler Âdem ile Havva ve bir de Şeytan oldu. Âdem ile Havva çıplak yaratılmıştı; oysa Şeytan çıplak oldu. Bu evrensel bir *aşağılamayı* simgeliyordu. Hristiyanların gözünde *pagan* tanrıların Şeytan olduğuna inanılıyordu; pagan tanrılarsa *çıplaktı*, doğal olarak Şeytan da *çıplak* olmak durumundaydı.

Kimi betimlemelerde Şeytan, cinsel organlardan yoksun-

dur: İsa'nın *insanlığı** vurgulanınca bunun bir kanıtı anlamında Mesih'in cinsel organlarını gösteren bir resim türü doğdu. Cinsel organlar Mesih'i *insanlaştırmıştı* bir bakıma; bu durumda Şeytan'a cinsel organ eklenince o da insanlaşabilirdi. Bundan sakınmak için Şeytan, cinsel organlarından *mahrum* bırakıldı.

Çıplak resmedilmesine karşın Şeytan ender olarak anadan doğma betimlenir: Genellikle değişik bir etek giyer. Bu etek, toplumdan dışlanan, medenileşmemiş vahşi bir varlığı kanıtlar gibidir. Hiçbir Mısır ya da Roma eserinde bu eteğe kaynaklık edecek betime rastlayamıyoruz. M.Ö. 3000 yıllarına tarihlenen Sümer eserlerinde kaynak olabilecek kıyafetler görüyoruz. Olasılıkla Şeytan'ın eteği, satyr oyunlarını betimleyen Yunan resimlerinden geliyor. Çünkü bu betimlemelerde satyrler, falluslarıyla Kilise'yi dehşete düşüren bir şeyi temsil ediyorlardı. Kısa pantolonlar ise satyrlerin vahşi ve terbiye edilmemiş cinsel davranışlarının bir göstergesiydi.

Sonuçta *çıplak* Şeytan üç biçimde betimlendi: a) Bütünüyle çıplak, b) Mağara adamı eteğiyle, ve c) Kürkle kaplanmış olarak.

Şimdi artık Şeytan, hayvan derisinden tüylü kısa pantolonlu ya da kısa etekli, kıllı vücutlu, açığağızlı ve büyük, çıkık dişli; çoğu kez gür ve aleve benzeyen saçlıdır. En önemli organları toynakları ya da pençeleri, kuyruk, boyunuzlar, yarasa kanatlarına benzeyen kanatlarıdır.

*. "Rönesans sanatında, İsa'nın cinselliğinin çok sayıda ve çarpıcı örneklerinden dem vuran Leo Steinberg olgunun çifte doğasını anlatma özenini göstermiştir: 'Böyle bakıldığında, İsa'nın cinsel organının gösterilmesi Tanrı'yı 'insanlaştırma arzusunun' teminatı olarak çıkar karşımıza. -L Steinberg, *La esxualite de Christ dans l'art de la renaissance et son refoulement moderne*, Paris, Gallimard, 1987, s. 33-" (Gagnebin Murielle; *Psikanalitik Bir Estetik İçin* -Çev. Simla Ongan-; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul- 2011; s 23-51 nolu dipnot-)

Şeytan'ın birçok özelliğinin kaynağı Bes olarak gösterilir: Mısır'da büyük saygı gören bu cüce tanrı, doğumun koruyucusu ve kötülüğe karşı bir tılsımdı. Çirkin olarak betimlenen Bes'in *dik penisi* vardı; başında sekiz kutsal kobra taşımaktaydı. Olasılıkla bu tanrı, Hristiyanlar tarafından yanlış yorumlandı ve Şeytan'la özdeşleştirildi.

Şeytan'ın çıplaklığıyla uyumluluk gösteren alev alev kabarık saçları, medeni yaşamdan dışlandığının bir kanıtıdır ve olasılıkla kaynağını Doğu'dan, barbarların yağlı, taranmamış saçlarından esin almıştır.

Cehennem'de şeytanlar çoğu kez *kanatsız* olarak gösterilir. Ancak Cennet'ten kovulduklarında *kanatlılar*. IX. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar satan ve şeytanlarda kısa ve iç içe geçmiş, siyah tüylü kanatlar vardır. XIV. yüzyıldan başlayarak meleklerin açık renk, beyaz ve alımlı renkli kanatlarıyla tam bir *karşıtlık* oluşturacak biçimde kemikli siyah yarasa kanatları belirir. Kimi araştırmacılar kemikli siyah kanatların, Çin tasarımlarındaki iblislerin kanatlarından esinlendiğini söyler.

Hristiyan sanatında 500-800 arasında, kimi bilginlerin Şeytan'ın resimleri olarak yorumladığı birkaç örnek dışında Şeytan betimlemesi yoktu. Şeytan ilk kez, IX. yüzyılda Pan'ın yüzüyle ve mağara adamı eteğiyle ortaya çıktı; Cennet'ten kovulmuş kirlenmiş bir ruhtu; genellikle *ejder* biçiminde tasarımılandı. Ortaçağ'da Şeytan'ın boynuzları, toynakları ya da pençeleri, kuyruğu ve tırnaklı demiri vardır. Çoğunlukla kanatsızdır; kanatları olduğunda melek kanatlıdır; XIV. yüzyıl boyunca melek kanatları yarasa kanatlarına dönüşür. Toynaklar Pan'dan gelir; pençeler ise mitolojide kadın yüzlü, geniş kanatlı, sivri çeneli bir tür yırtıcı kuş olan Harpyalardan ya da Sasani sanatındaki çeşitli canavar betimlemelerinden gelir.

Cehennem hükümdarı olarak Şeytan betimlemesi ile ilk

Şeytan betimlemeleri arasında bir bağlantı yoktur: Şeytan kendi krallığında şişman, çıplak, çirkin siyah bir gorildir. Çoğunlukla kanatları, boynuzları, toynakları ya da kuyruğu da yoktur.

Kuran'da Şeytan, Yaratıcı'nın hizmetkârı olarak değil, *yeminli düşmanı* olarak tanımlanır: Tanım ölçü alındığında İslami Şeytan açıklamaları, Eski Ahit'ten çok *Yeni Ahit*'ten etkilenmiştir denilebilir.

Muhammet'in öğretisi son derece sadedir: Yarımada kabilelerinin geleneğine uyumlu bir etiği dışa vurur. Doğal olarak o gününün Arap Yarımadası'nda karmaşık *şeytan tasarımlarına* gereksinim yoktu. Her şeyin üstünde Allah'ın gücü, görkemi ve sonsuz iyiliği hüküm sürer; bunu yadsımak ya da bilmezden gelmek Şeytan'a teslim olmaktır.

Kuran'a göre hem ateşten yaratılmış bir cin hem de kovulmuş bir melek olan Şeytan, bâtını tasavvuf zemininde sûfilerce *meleklerin öğretmeni* olarak algılanmıştır; bu kapsamda. XVII. yüzyıla tarihlenen Seyyid Sultan tarafından Bengal dilinde yazılmış *İblisnamede*; *bir zamanlar öğretmenleri olduğu için meleklerle Şeytan'a saygı göstermelerini* buyurulduğu, yargısı öne çıkarılır.

Bâtını tasavvuf felsefesinde Şeytan, *aşağı ilke* olarak algılanan *tenle* ve *tenin* eğilimi anlamında *nefsle**

*. "İnançta; insanda her türlü kötülüğü yapmaya yatkın duygu hali olarak algılanan nefis, en büyük düşman, yani Şeytan kabul edilir. Bu bağlamda en büyük savaş, insanın kendi içinde kendi nefsine karşı verdiği savaştır. Gaza ya da cihat denince, insanın kendini terbiye etmesi anlaşılır. İnsan nefsini yedi aşamada terbiye eder: a) Nefs-i emmare; insanı günaha, kötülüğe ve şehvete zorlayan duygu durumu; hiç eğitilmemiş, eğitim görmemiş nefis. b) Nefs-i levvame; az da olsa eğitilmiş, eğitim görmüş nefis. c) Nefs-i mülhime; eğitilmiş/eğitim görmüş olmakla birlikte yeterince olgunlaşmamış; iyilik ve kötülüğe yönelik duygu durumlarının birlikte yaşandığı nefis. d) Nefs-i mutmaine; iyiliğe/gerçeğe/güzelliğe yönelik duygu durumlarının ağırlıkta olduğu nefis. e) Nefs-i raziye; Tanrı'dan gelen/geldiğine inanılan her şeyi hoşnutlukla karşılayan nefis. f) Nefs-i >>

özdeşleştirilmesine karşın, insan üzerinde *mutlak* bir güce sahip değildir. Âdem'e yaptığı gibi insanlara yalan söyleyip onları ayartabilir. Ne var ki insan, Şeytan'ın kurnazlıklarına karşı koyma olanağına sahiptir. Açıktır ki bâtını zeminde Şeytan hiçbir zaman *mutlak kötü*, *sadece kötü* ya da *önsüz-sonsuz kötü* olmamıştır: Şeytan Tanrı'nın yarattığı bir varlıktır ya da O'nun denetiminde olan *gerekli* bir araçtır.*

Bogomiller ve Katharlar söz konusu olduğunda Şeytan, politik bir kişiliktir: Politik ihtiyaçlar onu doğurmuş, onu bir kimlik olarak kavramlaştırmıştır. “Temel düşünceleri olan, Şeytan'ın bu dünyanın prensi olduğu fikri bizzat İsa'nın sözleriyle kanıtlanmıştı. Kilise iktidarlarının kolaylıkla Şeytan'la özdeşleştirdiği Katharların ortaya çıkışları bile yalnızca politik nedenlerle-Bizans ile Bulgaristan arasındaki savaş ve Bizanslıların politik olarak lanetlenmesi-kışkırtılmıştı ve Latince ile Yunanca'nın kilisenin tek dili olarak dayatılmasıyla güçlendirilmişti;...”**

Kathar Hareketi'nin kökeninde iki hüküm alanı vardır; hüküm alanlarından birine, iyi ilâhi güç olarak algılanan ruhla simgelenen *İyi Tanrı*, diğer hüküm alanına ise maddi

merziye; terbiye edilip olgunlaşmış, Tanrı'nın sevgisini kazanmış nefis. g) Nefs-i kâmile; bütünüyle olgunlaşmış, anılmış, en üst aşamada bulunan nefis.” (Korkmaz, Esat; *Dört Kapı Kırk Makam*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; Üçüncü Baskı; İstanbul-2007; s, 306)

*. Korkmaz Esat; *Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2006; s, 634-654 arası; Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul-2010; s, 1122-1134 arası; Russel Jeffrey Burton; *İblis/ Erken Dönem Hristiyan Geleneği* -Çev. Ahmet Fethi-; Kabalcı Yayınevi; İstanbul-2000; s, 11-28 arası; Russel Jeffrey Burton; *Lucifer/ Ortaçağ'da Şeytan* -Çev. Ahmet Fethi-; Kabalcı Yayınevi; İstanbul- 2001; s, 24-55 arası; Russel Jeffrey Burton; *Mephistopheles/ Modern Dünyada Şeytan* -Çev.: Nuri Plümer-; Kabalcı Yayınevi; İstanbul- 2001; s, 451-459 arası.

** . Messadié, Gerald; *Şeytan'ın Genel Tarihi* -Çev. Işık Ergüden-; Kabalcı Yayınevi; İkinci Baskı; İstanbul- 1999; s, 474

dünyayı yaratmış olan ve kötü ruhla simgelenen *Kötü Tanrı* hükmeder. Tasamın mantığı gereği *maddi* olan her şey kötüdür: Kişi, kendini *etten özgürleştirirse* kurtuluşunu yakalamış olur.*

Düalist tasarımlar, Kilise'nin ilk günlerinden başlayarak Hıristiyanlık bağlılarının inanç dünyalarında şu ya da bu biçimde etkili olmuştur. Nedeni *önsüz-sonsuz bilinmeze* getirdikleri *mistik* çözüm. *Şeytan*'dan sakınmak için *etten özgürleşme*, hayvani ve bencil tutkuların lanetlenmesi, İsa'nın öğretisiyle uyumlu idi. "Düalistlere göre, bekârlık seçime bağlı değildi. Her tür cinsel ilişki kötüydü ve çocuk yapmak, maddenin devamını sağlayarak Demiurgos'la ya da *Şeytan*'la işbirliğine gitmek demektir."***

Kathar düalizmi de Bogomil düalizmi gibidir: Bir tarafta *Şeytan*'ın yarattığı *maddi ve kötücül dünya* vardır; diğer tarafta ise bu-dünyanın *karanlık cehenneminin* ötesinde bulunduğu inanılan, Gerçek Tanrı'nın yönettiği *sonsuz ılık dünyası* vardır.

Katharlar ve Bogomiller, Kilise'yi ve onun tüm kutsallığını inkâr ederler; onu *Şeytan'ın Kilisesi* olarak görürler. İçselleştirme-taşınma aracı olarak temel kutsallık, ölüm döşğinde uygulanması koşuluyla *vaftiz* işlevi gören *conso-lamentum*'dur. Hem Katharlarda hem de Bogomillerde *Babamız Duası*, ana dua durumundadır: Fark ayrıntıdadır; Katharlar, *günlük ekmek yerine Gökten inen ekmek* söz

**. "Budizm, Stoacılık ve Yeni-Platonculuk maddeyi kötüleme açısından belli bir yakınlık gösterirken, Hıristiyanlık, kendinden vazgeçmeye hürmet göstermekle birlikte, Tanrı'nın, maddi yaradılışı onaylamakla kalmayıp, Söz'üyle eti yaratırken, İsa'da, maddi yaradılışın bir parçası haline geldiğini savunmaktaydı." (Read Piers Paul; *Tapınak Şövalyeleri* -Çev. Sultan Gül Erdem-; Dost Kitabevi; Ankara- 2003; s, 205)

***. Read Piers Paul; *Tapınak Şövalyeleri* -Çev. Sultan Gül Erdem-; Dost Kitabevi; Ankara- 2003; s, 205

kalıbını kullanırlar. Yine hem Katarlar hem de Bogomiller, Eski Ahit'in çoğu bölümünü inkâr ederler ve Eski Ahit'in kavgacı tanrısını Satanist olarak görürler.

Çoktanrılı dönemin ışık-karanlık, iyilik-kötülük karşıtlığı, biraz saklı biçimde de olsa başta Yahudilik olmak üzere Hristiyanlığın ve Müslümanlığın kıyamet anlayışına yansımıştır denilebilir. Hristiyan öğretisine göre *düalizm* görüşü *heretiklik*tir: Doğal olarak suçlanarak reddedildi; iyilik-kötülük arasında köklü bir farkın varlığı kabul edilmekle birlikte *metafizik düalizme* karşı çıkıldı. Katolik ilâhi anlayış, ruh ve maddeyi, mutlak birlik içindeki varlığın *farklı biçimleri* olarak gördü ve bilincine-inancına taşıdı.

Düalist anlayışta İsa'nın İyi Tanrı'sının dünyası, *doğanın yazgısını yazan gücün* kimliklendirilmesidir bir bakıma: "Tanrı, evreni dışından değil, içinden yönetir. Tanrı, belirgin yasalarla, tüm varlıkların içinde düzenli, sürekli ve kararlı bir biçimde etkindir. Tanrı ya da doğa, evrendeki tüm şeylerin içinde etkin olan '*içkin yasanın*' ta kendisidir... Tanrının gerçek yasaları, kutsal kitaplarda yazılı olanlar değildir. Tanrının, insanların boyun eğmeyebileceği yasaları olamaz. Tanrının karşı konulamaz, şaşmaz ve istisna tanımaz, gerçek yasaları Evrenin kitabında ve matematik lisanında yazılıdır. İnsanın özgürleşmesi, bu içkin yasayı anlamasına ve bunu sürekli olarak bilincinde tutmasına, yaşamına entegre etmesine bağlıdır... Spinozacı ilkeler şunlardı: Varolan her şeye İçkin Yasa egemendir. Dünyanın hiçbir '*aşkın*' boyutu yoktur. Her şeyi, her davranışı belirleyen İçkin Yasa, tek değer ve ölçü kaynağıdır. Bunu kabul ve yaşamına entegre etmek, insanın erginleşmesinin başlangıcı ve önkoşuludur. Realitenin '*aşkın*' bir boyutunun olmaması, Dünyanın dışından değil de içinden yönetilmekte olması, onu daha az ilginç ya da daha az esrarengiz yapmaz. Tersine, Evrenin tümünde kararlı ve gerçekten de esrarengiz

bir biçimde tutarlılıkla çalışan Tanrısal güç, herhangi bir dinsel metnin dile getiremeyeceği kadar görkemlidir...”*

Yasaklı kültürlerde Tanrı ölmez, *dönüşüm* geçirir; insan durumuna gelir: “Tanrı vardı ve öldü ve yeniden canlanacak, Tanrı insan haline geldi ve insan tanrı haline geldi” Yahudi Tanrı’sı, oğlunu kendi kendisinden ve Yahudi halkından bağımsız kılmak için ölüme gönderir: Tanrı’nın ölümünün birinci anlamı budur, Yahudi bilinci, Tanrı’yı Oğul’un kişiliğinde ölüme gönderir: Öncüllerini ve ilkesini nefrette bulacak yerde, nefretten ötürü ıstırap çekecek olan, sevgiden bir Tanrı icat eder. Yahudi bilinci, Tanrı’yı kendi Oğlunda, Yahudi öncüllerden bağımsız kılmaktadır. Tanrı’yı ölüme göndermekle, *kendi* Tanrı’sından, ‘herkes için’ ve gerçekten kozmopolit bir evrensel Tanrı yapmak imkânını bulmuştur. Hristiyan Tanrı’sı, böylece, kozmopolit hale gelmiş, öncüllerinden ayrılmış sonuç olarak, Yahudi Tanrısı olmaktadır. Çarmıhta, Tanrı, Yahudi olarak görünmeyi bırakır. Bu yüzden ki çarmıhta eski Tanrı ölmekte ve yeni Tanrı doğmaktadır. Yetim olarak doğar ve kendini, kendi imgesine göre yeniden bir baba yapar: sevginin Tanrısı, ama bu sevgi yine de tepkisel yaşamın sevgisidir. İşte Tanrı’nın ölümünün ikinci anlamı: Baba ölür, Oğul bize yeniden bir Tanrı yapar. Oğul bizden yalnızca kendisine inanmamızı, onu onun bizleri sevdiği gibi sevmemizi, nefretten kurtulmak için tepkisel hale gelmemizi istemektedir. Bizi korkutan bir babanın yerine, bir parça güven, bir parça inanç talep eden bir oğul. Nefretçil öncüllerinden belirgin bir şekilde çözülmüş olarak, tepkisel yaşam sevgisinin kendi kendisinde değer taşıması ve Hristiyan bilinci için evrensel hale gelmesi gerekmektedir. Tanrı’nın ölümünün üçüncü anlamı: Aziz Pavlus bu ölümü sahiplenir, ona Hristiyanlığı oluşturan bir yorum

*. Fransez, Moris; *Spinoza’nın Tao’su/Akıllı İnançtan İnançlı Akla*; Yol Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.; İstanbul- 2004; s, 343-345

getirir. İnciller (Müjdeler) başlamışlardır, Aziz Pavlus, muazzam bir çarpıtmayı mükemmelliğe kadar götürür. Öncelikle İsa, bizim *günahlarımız* için ölmüştür! Ödünç veren kişi kendi oğlunu vermişti, borçlunun muazzam bir borcu bulunduğu sürece, kendine olan borcu kendi oğlu ile ödetecekti. Baba oğlunu, onu artık bağımsız kılmak için değil, bizim yüzümüzden öldürmektedir. Tanrı, sevgisi yüzünden oğlunu çarmıha yollar; bu sevgiye, kendi kendimizi suçlu, bu ölümden suçlu hissettiğimiz ölçüde cevap vereceğiz ve o da ölümü kendimizi suçlayarak, borcun faizlerini ödeyerek telafi edeceğiz. Tanrı'nın sevgisi altında, oğlunun kurban edilişi altında, bütün yaşam tepkisel hale gelmektedir. -Yaşam ölür, ama tepkisel yaşam olarak yeniden doğar. Tepkisel yaşam ölümden sonra yaşamının içeriği olmaktadır, yeniden canlanmanın içeriği olmaktadır. Yalnızca bu yaşam Tanrı tarafından kabul görür, yalnızca bu yaşam Tanrı indinde, hiçlik istenci karşısında affa mazhar olur. Çarmıha gerilen tanrı *yeniden canlanır*. Aziz Pavlus'un bir başka çarpıtması da işte böyledir, İsa'nın yeniden canlanması ve bizim için ölümden sonra da yaşaması, sevginin ve tepkisel yaşamın birliği. Artık, oğlu öldüren baba değildir, babayı öldüren oğul değildir: baba oğulun bedeninde ölür, oğul babanın bedeninde canlanır, bizim için, bizim yüzümüzden. 'Sonuçta Aziz Pavlus Kurtarıcı'nın yaşamından hiçbir şekilde yararlanamazdı, çarmıhtaki ölüme ve ayrıca başka bir şeye ihtiyacı vardı...': Yeniden canlanmaya. Hristiyan bilincinde, hınc yalnızca gizlenmez, yönü de değiştirilir: Yahudi bilinci hıncın bilinci idi, Hristiyan bilinci kötü niyettir. Hristiyan bilinci ters yüz edilmiş, tersine çevrilmiş Yahudi bilincidir: ... Hristiyanlık bizi tuhaf bir çıkışa götürür. Bize, Tanrı'yı ölüme gönderenin biz olduğumuzu öğretir" İnsan Tanrı'yı öldürdü, ama Tanrı'yı kim öldürdü? Tepkisel insan, ... İşte Tanrı'nın ölümünün dördüncü anlamı da budur:... "Tanrı, fazla sevdiği soysuz

tarafından boğulmuştur” İnciller’le başlayan ve nihai biçimlerini Aziz Pavlus’la kazanan çarpıtmaları bir yana ayırırsak, İsa’dan ne kalır, ... Nietzsche’nin İncil’in ‘aşikâr çelişkisi’ diye adlandırdığı şey bize rehberlik edebilir...: Taşıdığı *Müjde*, günah fikrinin *ortadan kaldırılması*, her türlü hıncın ve her türlü intikam anlayışının *yokluğu*,... her türlü savaşın *reddi*, bu dünyada, yüreğin eğilimi olarak bir Tanrı krallığının *açınlanması* ve özellikle de *onun doktrininin kanıtı olarak ölümün kabul edilmesi*...: İsa, Aziz Pavlus’un onu yapmış olduğu şeyin tam tersiydi, gerçek İsa bir tür Buda idi, İsa, ne Yahudi ne de Hristiyandı, o Budacıydı; papadan çok Dalay Lama’ya yakındı... Aziz Pavlus’un resmi Hristiyanlığı ile Budacılık arasındaki farklılık: Budacılık edilgin nihilizmin dinidir, ‘Budacılık uygarlığın ereği ve yorgunluğu için getirilmiş bir dindir; Hristiyanlık henüz bu uygarlığı bulamıyor...’... Hristiyanlığın, her türlü Pavlusçu mitolojiden kurtulmuş bir ‘pratiğe’ ulaşması imkânsız değildir. ‘Budacılık bütün Avrupa’da sessizce gelişiyor’. Ama oraya varmak için ne çok nefret ve savaş gerekti.”

**

*

Anadolu Aleviliği *tez-antitez-sentez* olarak algıladığı *Tanrı-doğa-insan* ilişkisini; *Işık felsefesi* (Sudur felsefesi) kapsamında açıklar. Anadolu Aleviliğinin tanrı tasarımı; hem Platon’un *idea* kuramına, bu kuram üzerine yapılandırılan *Plotinos öğretisine* ve Anselmus’un *varlıkbilimsel kanıtma*, hem de Aristoteles’in *ilk neden kanıtma* dayanır.

*. Deleuze Gilles; *Üstinsan: Diyalektiğe Karşı* -Çev. Turhan Ilgaz-; Cogito; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul-2001; Sayı: 25; s, 116-117-118-119-120

Işık felsefesi, *tez* durumundaki Tanrı'nın kendi özünden fıskıran/taşan ışığın *dönüşümler* geçirerek ve bu yolla kendi kendine *yabancılaşarak* evrende, gözle görülebilir biçimler aldığını savunur. Bu yaklaşımın kaynağı *Platon, Plotinos* ve *Anselmus*'tur.

İnanca göre Tanrı, madde ve eşyanın, hareketin, hareket soyutlaması olarak zamanın var olmasından önceki *mutlak hiçlikte* kendi kendisinin tanrısı iken, insan için düşünülmesi/ algılanması güç, yani insan aklına *aşkın* bir öze sahiptir.

Işık felsefesi, bu *özü* veri alarak bir tartışmaya girmez; çünkü bu aşamada bir tanrı varlığından söz etmeyi *üretici* bulmaz. Kendi kendisinin bilincinde; kendi içindeki sonsuz olanakların, yeteneklerin ve göçlerin aynımında olmayan bir Tanrı'ya karşı *ilgisiz* kalır. Bu yaklaşımın kaynağı ise Aristoteles'in *ilk neden kanıtıdır*.

Yine inanca göre Işık felsefesinin *yasası* durumunda bulunan *güzelliğin görülmeye olan eğilimi* sonucu Tanrı ilk neden olarak belirebilmesi için insan açısından düşünülemez olan *hiçlik* ortamında; kendine bakacak göz ve kendini tanıyacak, kendine konut olacak *gönül* ister.

Işık felsefesi bu *gereklilik/zorunlulukla* başlar. Tanrı, kendine *yabancılaşır*. Yabancılaşmanın belirmesiyle birlikte *hiçlik*, olanakları *gizil* olarak barındıran bir duruma evrilir:

Evrilmeye koşut olarak Tanrı, kendi bilincine varır; bütün nesnel ve ruhsal şeylerin yaratılması için gerekli kaynağı içinde *taşıdığının* ayırdına eren kişilik/kimlik kazanır; önce *hiçlikte* ilgi dışı bir Tanrı iken şimdi *Hak, Hakikat, Gerçek* ya da *Aşk* olur.

Tanrı, Hak olup potansiyel kazandıktan sonra *dönüşümler* geçirerek, yani kendine yabancılaşarak, kendinden daha az şeyler içeren/daha az kendisi olarak beliren aşamalara doğru yol alarak, en sonunda *doğal elemente/saf cevhere* değin iner.

Böylece inançta *varoluş çemberi* olarak algılanan *çevrimin*, kutsal kökenden çıkıp görünür evrene doğru inen *alçalan*

*eğrisinin hareketi tamamlanmış olur. Tamamlanır tamamlanmaz, Tanrı'nın çocukları olarak algılanan hava, su, toprak ve ateş görünüşe taşınır; idealizmden materyalizme kırılma gerçekleşir ve çocuklara itibar edilir, metafizik Tanrı öldürülür.** Buna karşın, varlığın içindeki-insanın içindeki tanrı öne çıkarılır: İnsana *benzeyen*, doğal olarak *bedenin yasaları* dışına çıkamayan ve ancak doğa yasaları içinde özgür** olan bu tanrı, *ölmez, dönüşüm geçirir.*

Vâroluş çemberinin bu ilk yarısı, tümüyle bir inanç ürünüdür. Gönül bilgisi'yle (*sezgisel-akıl*) ulaşılan, bâtınî bilince öncelik verilerek açıklanan bir süreçtir. Geçici görünür gerçekler olarak algılanan nesnel dünyaya göre *değişmez, kalıcı ve ebedi* bulunan bu idealist yan, bu idealizm; *metafizik aydınlanmanın*, doğadan önce var olan ve diyalektik yöntemle gelişerek *doğalaşan* ve insan bilincinde kendini bulan *mutlak düşüncesinden* başka bir şey değildir.

Önce *mutlak bir düşünce* vardı, her şey bu mutlak düşünceden oluştu, diyen metafizik aydınlanmacılarla önce *mutlak hiçlikte* bir Tanrı vardı, her şey O'nun kendine

*. "... Bütün meraklıların en meraklısı olan bu meraklının, bu denizin, bu bağışlayıcının ölmesi gerekiyordu. O beni durmadan görüp durdu; böylesi bir tanıktan öcümü almak istedim, yoksa ben, kendim, yaşamı terketmek zorundayım. Her şeyi, insanı bile gören tanrı: Bu Tanrı ölmek zorundaydı! İnsan böylesi bir tanığın yaşamasına tahammül edemez'." (Deleuze Gilles; *Üstinsan: Diyalektiğe Karşı* -Çev. Turhan Ilgaz-; Cogito; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul- 2001; Sayı: 25; s, 114)

**.. "... Tanrı kendi yasalarından önce varolan, yasalarından ayrı, onların dışında bir şey değildir. Tanrı, yasaları ile aynı şeydir...: *İnsanlar, varlıkların nedenleri hakkında cahil doğarlar, kendilerine yararlı olanın ardından koşmak isterler ve bunun da farkındadırlar...: İnsanlar istenç ve arzularının bilicinde olup kendilerini arzu etmeye ve istemeye iten nedenleri bilmedikleri için özgür olduklarını sanırlar...*" (Fransez, Moris; *Spinoza'nın Tao'su/Akıllı İnançtan İnançlı Akla*; Yol Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.; İstanbul- 2004; s, 143-151)

yabancılaşmasıyla, yani diyalektik dönüşüme uğramasıyla görünür gerçekler durumuna geldi, diyen Anadolu Alevi inancı, tam bir örtüşme gösterir.*

Yine metafizik aydınlanmanın, *inançtan akla atlama* olgusunu burada da görürüz: Bu bağlamda çevrim'in *idealist* yanı, Işık felsefesinde öncel/yaratıcı görünmesine karşın gerçekte, nesnel sürecin/maddeci düşünce temelinin bir *gerekçesidir*. İnançtan düşünceye inebilmek için kolektif bir yordamla yaratılmış bir *varsayım* ögesidir. Daha açık bir anlatımla *zahiri düşünmeye /koşullanmaya* tepki gösteren bâtınî kimliğin; asıl gerçekler olarak algıladığı *doğal süreci/insan eylemini* kutsamak için kendine yabancılaşarak yarattığı *yabancılaşma* ürünüdür.**

Dinsel ve gizemsel felsefenin; Tanrı'nın doğrudan *akıl* olduğu yolunda genel bir inancı vardır. Antik Yunan-Anadolu tasarımlarında *Anaksagoras* ve *Herakleitos* ileri sürdükleri

*. "Varlık-olmayan ve varlık tek bir temelden çıktıklarından ancak adlarıyla birbirinden ayrılırlar. Bu tek temelin adı Karanlık'tır.-Bu karanlığı karanlıklaştırmak, işte her türlü tansığın kapısı" (Tao Tö King)/(Roland Barthes; *Bir Aşk Söyleminden Parçalar* (Çev.: Tahsin Yücel); Metis Yayınları; İstanbul- 1992; S.: 158'deki dipnot)

**."Adorno ve Horkheimer, özne ve nesneyi mutlak olarak ayıran kaba materyalizme ve bu ikisinin özdeşliğine dayanan metafiziğe karşıdır. Ancak onlar, ne materyalizmi ne de metafiziği reddederler. Diyalektikte, onlara göre her ikisine de yer vardır. Bunun temellerini Marx'ın 1844 Elyazmaları'nda bulurlar: 'Düşünce ve varlık gerçekten ayırdır birbirinden, fakat aynı zamanda birlik içindedirler.'..., 'Marx ilkin Hegel'in idealizmini eleştirmiş, bilinç denilen şeyin insan bilinci olduğunu ve toplumsal gerçeklik içinde, onun bir parçası olarak yer aldığını söylemişti. İkinci adımda da Feurbach'ın felsefi maddeciliğini eleştirmiş, felsefenin nesnesi olan varlığın insani ve toplumsal gerçeklik olduğunu, soyut doğal bir varlık olmadığını söylemişti. Başka bir deyişle, bilinç insanların bilinciydi, ama varlık da bilinçli toplumsal varlıktı.'" (Dellaloğlu Besim F.; *Bir Giriş: Adorno Yüz Yaşında; Adorno: Kitle, Melankoli, Felsefe*; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Sayı: 36; Yaz 2003; s, 18)

nous ve *logos* kavramlarıyla *aklı* tanrılaştırmışlardı. Bu anlayışın izini süren Anadolu Bâtınîliğinde ise akıl, potansiyel tanrı olarak algılanan *Hakk*'ın ilk dönüşümüyle beliren *etkin* güçtür.

Bâtınîlikte Tanrı önce *aklı*, sonra da onun yardımıyla *nefis*'i yarattı: Akıl *tam*, nefis *noksandı*. Evren, bu noksanlığın *tamlık* isteğinden ötürü *hareket etmesinden* oluştu.

Akl-ı kül'ün yetkinliğine imrenen *ruh* (nefis-i kül), onun yetkinliğine varmak için dönmeye başlayınca ilkin *gökler* oluştu; onların dönmesinden de *cisimler* (nesneler, hayvanlar, bitkiler) belirdi. Nefis-i kül *tikellere bölündü ve bedenlere girdi*. Varlıklar içinde yalnızca insan, akl-ı kül'ü de kendi kişiliğinde *somutlaştırdı*. Tanrı'yı insan yapmak, akla aşkın tanrıyı inkâr etme konusunda Spinoza'ya yüzyıllar öncesinden bir merhabadır.*

*. "Ama buradan, felsefe tarihinin en gelişkin içkinlik düşüncesine varır Spinoza. İçkinlik, evrenin dışında aşkın bir tanrıyı reddeden bir anlayış değil sadece; her bir şeyin, genel ve yargılayıcı söylemlerin tahakkümünden kurtulması, yalnız kendi tekil varolma çabasıyla görünür olmasıdır..." (Spinoza-Blyenbergh/ *Kötülük Mektupları*-Yay. Hazırlayanlar: Alber Nahum-Gaye Çankaya/ Çev.: Alber Nahum-; Norgunk Yayıncılık; İstanbul- 2008; Sunuş; s, 25

II EVREN (DOĞA) TASARIMLARI

“Elimizde, bize bir tek kez yaşanmak üzere verilmiş
-ve her geçen gün bir gününü yitirdiğimiz-
muhteşem bir hediye vardır.
Fakat ne yazıktır ki ‘hediye paketinden’
kullanma kılavuzu çıkmamıştır...”¹

Dünyamızı da kapsayan, sonsuz ve sınırsız doğa bütünlüğüne *evren* denir. Bu bağlamda evren; varlığın *bütünsel birliğini* dile getirir.*

Klasik felsefede evren; insan duyularıyla algılanıp algılanamayacağı bakımından:

- 1) Anlaşılır evren ve
- 2) Zekâ ile kavranır evren, olmak üzere ikiye ayrılır.

Bu ayrım, *duyuyla* algılanamayanın *akılla* algılanabileceğini dile getirir.

1. Fransez, Moris; *Spinoza'nın Tao'su/Akıllı İnançtan İnançlı Akla*; Yol Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.; İstanbul- 2004; Önsöz; s, 20

*. Ayrıca bkz.: Korkmaz, Esat; *Anadolu Aleviliği/Büyük Âlemde Çevrim; Evrende (Doğada) Değişim-Dönüşüm*; Berfin Yayınları; İkinci Baskı; İstanbul- 2008; s, 61-116 arası.

İzleyen dönemde evren, *matematiksel* ölçüler bakımından üçe ayrıldı:

- a) İnsansal oranlar evreni;
- b) Sonsuz küçükler evreni ve
- c) Sonsuz büyükler evreni.

İnsan, matematiksel başarıyla kendi ölçülerini aşarak hem *sonsuz küçükler* evrenine, hem de *sonsuz büyükler* evrenine girdi.

Fizikçi Einstein (1879-1955), özel ve genel *bağıntılılık* kuramlarıyla, evrensel bütünlüğü ve bağıntılılığı, bilimsel olarak tanıtlamıştı: Birleştirilmiş olan kuramı, tek ve bütünsel evren yasasını gerçekleştirmeyi amaçlamaktaydı. Özünde bu amaç, Galileo Galilei (1564-1642)'nin kendi yaptığı teleskopu Müşteri yıldızına çevirmesiyle başlamıştı. Galilei ne yaptı:

1) Teleskopunu Ay'a çevirdiğinde; Giordano Bruno (1548-1600)'nun düşünsel kestirimine uygun olarak Dünyamıza benzer bir gökvarlığı olduğunu gördü;

2) Teleskopunu Güneş'e çevirdiği zaman ise Antikçağ Yunan matematikçilerinin yani Phythagoras (İ.Ö. 580-500) ve Sisamlı Aristarkhos (İ.Ö. 310-230)'un düşünsel kestirimlerine uygun olarak, Dünya'nın Güneş çevresinde dönmekte olduğunu gördü.

Evrendeki tüm olay, olgu ve süreçler arasındaki çeşitli ilişkilerin oluşturduğu maddesel bağımlılığa bilim dilinde *evrensel bağımlılık* adı verilir. Bu bağımlılık evrenin, birbirinden koparılamaz parçalardan oluşan bir *evrensel bütünlük* olduğunu kanıtlar. Evrenin sürekliliği ve düzenliliği; bu birliğin ve bütünlüğün *ürünüdür*.

Evrensel bağımlılık; insan bilincinden *bağımsız* ve *nesnel*

bir bağımlılıktır. Metafizik öğretilerin ileri sürdüğü bilim dışı *mucize* kavramı; bu düzenin, üstün bir düzenleyici tarafından düzenlendiği; eğer *isterse* bu düzeni *bozabileceği* düşüncesinden doğdu.

Metafizik öğretilerin savlarına karşın gerçekte bu düzen hiç *bozulmadı* ve *bozulmayacaktır*. İnsanlar süreç içinde gösterdikleri eylemsel çabalara koşut olarak *evrensel bağımlılığı* anlatan kavramlar ortaya koydu: Nedensellik, zorunluk, yasa, karşılıklı eylem ve etki, rastlantı, öz, biçim, görünüş, gerçek vb. gibi. Bu çabalar sonucu yapılanıp biçimlenen; evreni yöneten genel yasaları inceleyen bilime *evrenbilim*, evrenin nasıl oluştuğunu inceleyen bilime ise *evrendoğum* adı verildi.

Bilimsel bir kategori olarak *madde*, bilinçten *bağımsız* olarak var olan ve *duyumlarla* algılanarak bilinçte yansıyan, tüm nesnel gerçekliği anlatan *felsefi* bir kavramdı. Diyalektik materyalizmin bu tanımı, metafiziğin *yanlış* tanımlamalarından doğan *yanılgıları* ortadan kaldırdı: Sonsuz çeşitlilikteki somut biçimler dışında değişmez bir *töz* olarak algılanan *madde* anlayışı temelinden yıkıldı. Metafizik anlayışın *tersine* madde ne yaratılabiliyordu ne de yokedilebilir, sürekli olarak *değişerek*, bir durumdan başka bir duruma geçerdi. Evren dediğimiz şey, bu sürekli ve sonsuz değişimin tarihsel süreci içinde gerçekleşmişti.*

Hareket maddenin bir *varlık* biçimiydi: Hiçbir zaman ve

*. "Başta söylemeliyim ki Neylan Eryar'ın çevirdiği metin son derece bilgilendirici ve ufuk açıcı bir içeriğe sahip. Her zaman gündemde kalan gizemli konulara gizemi daha da arttırmadan eğilmek zor... Ana haritayı çıkarıyor: 'İnsan ile doğanın, ruh ile maddenin çok sıkı bağlarla birbirine bağlı olduğuna dayanan bir dünya görüşü bile yaratan' simya, Antikçağ'dan bugüne gözden geçiriliyor... simyada da başlangıçta maddi gerekçeler önde durur. Madde ve maddeyle kurulan ilişki bir aşamadan sonra soyut alana kayar. O sebepten olacak simyanın da kökeninde insanoğlunun maddeyle kurduğu çok eski >>

hiçbir yerde *hareketsiz* madde olamayacağı gibi, hiçbir zaman ve hiçbir yerde *maddesiz* hareket de olamazdı. Madde, bize, duyumlarımızla iletilen *nesnel* gerçeklikti; sonsuz ve bitimsizdi; bilgimizi, sonsuzca ve tükenmeksizin yenileyecekti.

İlk insanlar, çevrelerini doğal olarak kavrarlarken bir tür *zorunlu* kendiliğinden *materyalizm* anlayışı içindeydiler. İlk düşünürler, insan için açık seçik olan; nesnel dünyanın duyumlarımızdan, benliğimizden *bağımsız* varlığına, felsefi bir çaba harcamaksızın karşılarında duran bu nesnel dünyanın mantığına, *doğal ve zorunlu* olarak uymuşlardı. Bu dönem, materyalizmin *çocukluk* dönemi idi. Bu ilk düşünürlerin sorguladıkları doğa, karşılıklarına *maddesel* biçimiyle çıkmıştı. Bu nedenle bu anlayışa, *Doğal-Tarihsel Materyalizm* adı verildi. Bir *zorunluluğun* uzantısı olarak

teması var. Eğer, ‘Yunan filozofları gerçek maddesel dünyayı doğru bir şekilde tanımlamaktan çok, mümkün oranda zarif bir soyut düşünce oluşturmaya çalışmışlar’ ise ve bu bakış Mısırlılar’da ‘uygulama ve deneyler yoluyla doğayı keşfetme’ karakterine bürünmüşse, sonuçta aynı sebepte birleşirler. Maddi gerekçeler, soyutlama biçimi kadar uygulama yöntemini de belirler..., başlangıçta temel düşünce, altın veya gümüşün sadece taklit edilmesi değil, gerçekten üretilebilmesidir.’... Priesner aşama aşma simyanın yaşadığı düşünsel süreci, bu sürecin büyü ve gizemle olan ilişkilerini, metafizik bağlantılarını, ‘Mısır’daki dinsel inanışın uygulamalı teknolojik araştırmalara zemin hazırlarken’, ‘Yunan-Roma’nın çoktanrılı din anlayışına ve bu anlayışın ‘tanrılarla insanlar arasındaki çok yönlü yararçı ilişkiler kurulmasına izin verişini’ ifade etmekten çekinmiyor. Çünkü ‘simya başlangıcından beri dinsel mistisizm, sanılar ve büyü kavramıyla ilişki içinde’ olmakla kalmamış, sürekli iktidar ve güç etkisi de yaratmıştır... ‘Bu bilimin ana meselesi, maddelerdeki değişimi bilmektir.’ İslam medeniyeti ve simyacıları ‘her şeyi altına çevirmek idealini’ dönüştürmüşler, insan-ı kâmil olgusunu öne çıkarmışlardır. Çünkü her insan hangi durumda ve halde olursa olsun aslında kazaya uğramış bir altındır.” (Erdem Ömer, *İnsan ve Altın/Claus Priesner’in Simyadan Kimyaya adlı yapıtının yayımlanması nedeniyle yapılan değerlendirme*; Radikal Kitap; 20 Nisan 2012; s. 10;

beliren bu yaklaşım, bildiğimiz anlamda bilimsel bir temele oturmadığından, süreç içinde *Ampirizm* (Kaba Görgücülük) ve *Pozitivizm* (Olguculuk) yoluyla idealizme *eklemelenmekten kurtulamadı*.*

Bu anlayış uzantısında kimi düşünürler, dar anlamda *zorunlu materyalist* olmalarına karşın, genelde *idealist* görüşler ileri sürmekten kendilerini alamadı. Materyalist kökenli bu düşünceciliğe; *Fiziksel İdealizm* (Fiziksel Düşüncecilik) adı verildi. Çünkü doğal ve kendiliğinden materyalizm de asıl olan *gözle görme* idi. İncelenen nesne gözden yitip matematik formüllere dönüştüğünde; diyalektik bilgidен yoksun düşünür için *madde yok oluyordu*. Ancak bu bir *sanı* idi; inceleme konusu olan bütün nesneler yine de maddesel, niteliklerini *zorunlu* olarak kabul ettiriyordu. Çünkü doğaya ilişkin her türlü bilgi, evrenin *maddeselliğini* belirtiyordu.

Süreç içinde Dionysos tapımının arıtılmış biçimi *Orpheusçuluk*; Orpheusculuk'un arıtılmış biçimi ise Pythagorasçılık oldu. Pythagorasçılara göre evrenin bir başlangıcı vardı: Evren, *ateşten* bir merkez çevresinde oluşmuştu; çiftle tekin, sınırsızla sınırlının karşıtlığını gerektiren sayılar, varlığın olduğu kadar bilginin de *ilkesiydi* ve *sayıların özellikleri*, nesnelerin özelliklerini açıklıyordu. Her

*. "Fakat toplum, ikincil bir doğa gibi görülebilir. İnsanlığın yasalarını Tanrı'nın yasaları yerine koyabilirsiniz, Benjamin Constant'ın... belirttiği gibi: 'Toplum yasaları insan iradesinden daha kuvvetlidir; en çetin duygular, ölümcül koşullara çarparak tuz buz olur.'... Doğanın değişmez yasaları, daha geleneksel bir ölümsüzlük anlayışının dublörliğini yapabilir; fakat onların akıl sır ermezliği, dinsel bilgeliğin kaybını telafi de edebilir. Böylelikle teolojinin tesellileri bir ultra-doğalcılık engeli olmaksızın elde edilebilir..., bir tür felsefi tanrıbilim entelektüel gündeme döner ve artık trajediyle karşılaşmak zorlaşır." (Eagleton, Terry; *Tatlı Şiddet/ Trajik Kavranı* -Çev. Kutlu Tunca-; İstanbul- 2012; s, 179)

şey *karşıtlardan* oluşuyordu; sorun, karşıtlar arasında *uyum* kurmak sorunuydu.

Beden, ruh, erdemler ve kurumlar, sayının ya da sayıların *varoluş* biçimlerinden başka bir şey değildi.*

Görüldüğü gibi Pythagoras'a göre evrenin temeli *sayı* idi; bütün nesneler *görünüşe* çıkmış sayılardı. İnsan *birle* başlar, *birle* düşünürdü. Bir sayısı hem *tek*, hem de *çiftti*; erkek bir ilkeyle dişi bir ilkenin *birleşimi*ydi. İki sayısı bir sayısından *özümlendi*; bu özümleme üç sayısını yarattı. Dişi ilkeyle erkek ilkenin birleşiminden doğan varlık, bir *üçlükte teklik* idi. Bir sayısı bu üçe yeniden katılıyor ve *dört* sayısı doğuyordu: Öteki bütün sayılar, bu kutsal ilk dört sayısının birbiri ile *çarpılması* ve *toplanmasıyla* oluşuyordu.

Sayı, kutsallığına inanılan birimsel bir nicelikti. Üç sayısı insanlara çok *ilginç* gözüktü; çünkü evrende her şey bir *erkek* ilkeyle (1), bir *dişi* ilkenin (2) birleşmesi sonucu bir *ürün* (3) meydana gelmesiyle oluşuyordu.

İnsanların çevresinde gök (1), Yer (2) ve Su (3) olmak üzere *üç ayrı uzay* vardı. Soyut düşünce geliştikçe insanlar,

*. “‘İnsanı ilgilendiren dünyayı yalnızca biz yaratmışızdır’, der Nietzsche. ‘Ne yazık ki’, diye sürdürür sözlerini, ‘dünyanın yaratıcısının biz olduğumuzu hep unuturuz’. Bu dünyanın yerine başka ve aşkın bir dünya yaratılmış olduğunu, insanlığın öteki dünyayı gerçek, içinde yaşadığı dünyayı ise sahte kabul ederek çağlar boyu günlerini boşa geçirdiğini ileri sürer. Bu nedenle insanlığa, yaşamın birincil dürtülerini aşağılaması öğretilir, bedeni kötölemek için ruh yaratılır ve yaşamın önkoşulu olan cinsellik pislikle özdeşleştirilir. Bu telkinlerin uzantısını nihilizmde gören Nietzsche, telkinlerin kaynağını ise Platonik Hristiyan geleneğinde bulur. Platon ve İsa ‘bu tarafı daha iyi inkâr edebilmek için öte tarafı yaratmışlardır. Metafizik ahlak felsefesi ve Hristiyanlığın kurtuluş dini, dünyaya karşı nefretin yalnızca kılık değiştirmiş, güzelleştirilmiş biçimleridir.’ Oysa Nietzsche için bu dünyayı ve bu dünyadaki yaşamın cisimleştiği bedeni olumsuz sıfatlarla aşağılayan, tiksiniç bulan yaklaşımın kendisi tiksiniçtir.” (Daldeniz Elif; *Zerdüş: Tiksinti Duymayan İnsan*; Cogito; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul- 2001; Sayı: 25; S.: 254)

çeşitli varlıklar arasındaki ayrımın bir sayı ayrımından ibaret olduğunu sezdiler. Bu anlayış kanalında yüzyıllarca sonra Batı'da *Pythagorasçılık*, Doğu'da ise *Hurûfilik* doğdu.

Thales (İ.Ö. 625-545), varlığın kökenindeki *ilk maddeyi* aramaya koyuldu ve bunun *su* olduğunu ileri sürdü. O'na göre varlığın temeli *ruhsal* değil, *nesneldi*. Suyun *yoğunlaşması ve gevşemesi* sonucu, bütün varlık türleri oluşuyordu. Katı nesneler *yoğunlaşmanın*; ince ve uçucu nesneler *gevşemenin* sonucuydu. Su *diri*ydi, yani *canlı*ydı; bu nedenle varlıkları canlı-cansız diye ayırmak *yapay* bir şeydi. Varlık sürekli bir *dönüşüm* içindeydi; sudan türeyen bütün maddeler yine suya *dönüyordu*.

Yeryüzü düzdü ve engin bir su olan *Okeanos* üzerinde yüzüyordu, *Okeanos* bütün tanrıların ve varlıkların atasıydı: canlıydı; *sınırı ve sonu* yoktu; zamana bağlı değildi.

Thales'e değin düşünürlerde evreni bir *sorun* durumuna getirerek inceleme bilinci yoktu. İnsan, doğa olayları karşısında *düşünen* değil, *inanan* bir varlıktı. İlk kez Thales, doğayı ve doğa olaylarını, inançların *dışına* taşıyarak, *aklın ışığında bir felsefe* durumuna getirdi.

Thales'i izleyen Anaksimandros (İ.Ö. 610-545), ilk varlığın doğrudan doğruya *algılanabilir* bir madde olamayacağını düşündü ve bu maddeye, *sonsuz, sınırsız ve belirsiz* anlamında *apeiron* adını verdi.

İlk maddenin somuttan *soyuta* taşınması, o dönem için son derece önemli bir gelişmeydi. Ayrıca, *apeironun* bütün karşıtlıkları içinde taşıdığını ileri sürmekle Anaksimandros, *diyalektiğin temel yasasını* da gözlemlemiş oluyordu.

Anaksimandros'u izleyen Anadolu Anaksimenes (İ.Ö. 588-525), *apeironu* yeniden *somuta* dönüştürmek istedi. Ve ilk maddeye *hava* adını verdi. Hava, *seyrekleşmesiyle* ateşin; *yoğunlaşmasıyla* yelin, bulutun, suyun, toprağın ve taşın *oluşumuna* yol açıyordu.

Anadolu filozof Herakleitos (İ.Ö. 540-480), ilk mad-

denin *ateş* olduğunu ileri sürdü. Çünkü *ateş*, havadan ve sudan daha fazla *hareket* ediyordu. Herakleitos'a göre maddenin ne *başı* vardı ne de *sonu*; o, ritmik olarak meydana gelen hareketin *ayrılmaz* bir parçasıydı. Bütün varlıklar için *aynı* olan bu düzen, ne tanrılar ne de insanlarca yaratılmıştı. Başı ve sonu olmayan bu *ateş* yandıkça, bu düzen *her zaman* var olmuştu ve *sonsuz*a dek de var olacaktı. Evren *yaratılmamıştı* ve *yok olmayacaktı*.

Sürekli bir *değişim-dönüşüm* içindeydi evren; *ateş* denen kurucu öğeden kaynaklanan bu *değişim-dönüşüm*, *yukarıdan aşağıya* ve *aşağıdan yukarıya* olmak üzere iki türlüydü. Ancak bu *çıkış* ve *iniş*, *gelişigüzel* ve *düzensiz* değildi. Belli bir *yasaya*, evrensel bir *kurala* bağlıydı. Bunun düzenleyici ilkesi *logos*du. *Logos*a dayanan bütün *değişim-dönüşümler*, varlık türlerinin oluşumuna *yol* açıyordu; bu oluşumun da tek öğesi *ateş* idi. Bu nedenle varlık evrenindeki *değişim-dönüşümler*, *ateşin başkalaşmasından* başka bir şey değildi.

Anaksagoras'ı izleyen Empedokles (İ.Ö. 492-432), Thales'in *suyuna*; Anaksimenes'in *havasına* ve Herakleitos'un *ateşine toprağı* ekleyerek, *dört öğe öğretisini* kurdu. O'na göre evrende *Bir* değil, *çokluk* egemendi; ancak, *kurucu öğelerin* sayısı *değişmiyordu*. Varlıkların oluşmasında *iki temel ilke* vardı:

- a) Birleştirici-bütünleyici ilke (sevgi) ve
- b) Ayrıştırıcı-çözücü ilke (tiksinme).

Ruh, gövdeden gövdeye *göç* ediyordu. Oluş, sevgi ve tiksinme gibi iki *karşıt* gücün, *görünüşe* çıkmasından başka bir şey değildi.

Empedokles'in geliştirdiği *dört öğe öğretisi* Plotinos'tan kaynaklanan Yeni-Platonculuk'u *besledi*. Yeni-Platonculuk'un bir uzantısı olan tasavvufun evren görüşü, Empedokles'in *dört öğe öğretisi* üzerine kuruldu.

Antikçağ'ın madde anlayışında yeni ve üstün bir aşamaya geçmeyi *Leukipnos* (İ.Ö 5. yy.)- *Demokritos* (İ.Ö. 460-370) başardı. Onlara göre tüm doğa olaylarının temeli, *bölünmez maddesel parçacıklardır*, bu parçacıklar birbirlerinden *nice-likleri*, uzaydaki *konumlanışları* ve *bileşim düzenleriyle* ayrılıyordu. Hareket maddenin *özelliği*ydi; bütün olgu ve olaylar, maddenin bu *kendiliğinden hareketiyle* meydana geliyordu. Madde başlangıçsız ve sonsuzdu. Hiçbir şey yoktan var olmuyordu ve var olan hiçbir şey yok olmuyordu.

Anadolulu filozof Demokritos; varlığın *atom* denen bölünmez öğelerden kurulduğu görüşünü savunarak *maddecilik* akımının öncüsü oldu.

Demokritos için felsefe; evreni anlamak, evreni dolduran varlıkların ilk *kurucu* öğelerini bulmaktı. O'na göre, felsefenin konusu *doğaydı*; somut varlıklardı. Varlık, belli bir yer kaplayan nesneydi; düşüncede değil, *gerçekte* olandı. Bir nesne olması nedeniyle *varlık*, belli *öğelerden* kurulmuş bir *bütündü*. Bu bütünü oluşturan öğeler; daha *küçük bölümlere* ayrılamayan, kendi kendine bir *bütün* olan *atomlardı*.

Atom bütün varlık türlerinin *kurucu* öğesiydi; yaratılmamıştı, yok olmayacaktı. Atomlar sayısızdı; sıcaklığı, rengi, kokusu yoktu; buna karşın katıydı; dıştan bir nesnenin onların *içine girmesi* söz konusu değildi; gözle *görülememelerine* karşın, *biçimleri ve büyüklükleri* vardı.

Hareket, *boş uzay* içinde gerçekleşiyordu; boş uzay bir varlık değil, *yokluktu*. Bu nedenle evrende; biri *dolu* olan *atom*, diğeri *boş* olan *uzay* gibi iki *karşıtlık* söz konusuydu; boş uzay, içinde atomlar *hareket ettiği* için düşünülüyordu.

Evrende var olan bir nesnenin *yok* olacağı düşünülemez; var olan *vardır*, yok olan da *yok*. Yokluktan *varlık*; varlıktan *yokluk* çıkamaz.

Her değişme, bütünü oluşturan öğelerin *birleşmesi ve ayrışması* sonucu gerçekleşir. Değişim gelişigüzel ya da rast-

lantı değildir; hiçbir nesne *rastlantıyla* ortaya çıkmaz; her şeyin bir *nedeni* ve *zorunluluğu* vardır.

Hareket, atomların boş uzayda *yer değiştirmeleri* sonucu oluşur, ancak bu yer değiştirmede, atomların dışında bir etken yoktur; atomlar *kendiliğinden* hareket eder, hareket ederken de *yer değiştirir*. Bu nedenle hareket ile yer değiştirme birbirini *gerektirir*, biri olmadan öteki olmaz.

Evrende bulunan varlık türlerinin oluşması; atomların *hızlı ve yavaş* hareket etmeleri sonucu ortaya çıkan *yoğunlaşma ve gevşemedir*.

Başlangıçta, *kendiliğinden* var olan atomlar, *boş uzayda* hareket ediyordu. Bu kendiliğinden hareket sırasında, boş uzayda karşı karşıya gelen atomlarda bir *yığılma* başladı; atomların çarpışmasıyla bir *çevrenti* oluştu. Ağır atomların ortada toplanıp yoğunlaşmasından *katı toprak*; hafif atomların hızı hareketleri sonucu yukarıya çıkmasından *su, hava ve ateş* gibi varlıklar biçimlendi.

Demokritos *bilgi kuramını* da atom öğretisine, dayandırır. O'na göre, insan bir nesneyi gerçekte olduğu gibi *bilemez, kavrayamaz*. Ancak gövdeye, duyulara gelip *çarpan* atomlar, kişide kimi *izlenimler* bırakır. Bu yolla oluşan bilginin *iki ayrı türü* vardır:

- 1) Gerçek bilgi ve
- 2) Gerçek olmayan bilgi.

Görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma; bilginin, *gerçek ve gerçek olmayan* türünü verir. Renk, koku, tat ve acı, *gerçek değildir, yoktur*. Gerçekte yalnız *atomlar* ve atomların içinde hareket ettiği *boşluk* vardır. Atomların, gövdenin ve duyuların durumuna göre yarattığı izlenimlerden doğan bilgi, *görelî* bir bilgidir. Bilgi kaynağı olarak duyuların en güvenilir olanı *dokunmadır*; dış evren dokunmayla bilinir, atomların, gerçek nitelikler olarak algılanan *katılık*,

biçim gibi niteliklerini tanımayı sağlar. Görme ve işitme duyularıyla sağlanan izlenimler ise *görünüŖle* ilgilidir.

Demokritos yalnızca maddenin değil; ruhun ve ruhsal varlıkların da *atomlardan* kurulduğu görüşünü ileri sürdü. O'na göre, *diriliği* sağlayan ruh denen varlık, gerçekte *somut* bir nesnedir. Çok *ince*, *hızlı hareket* eden *yuvarlak* atomlardan kurulduğu için *gözle görölmez*; söz konusu atomların, kendiliğinden bir hareketle birleŖmeleri sonucu oluŖan bir *bütündür* ruh. Ruhun gövdeye *sonradan* girmesi, gövdeden *bağımsız* bir varlık olması savı doğru değildir.

Dirilik, ruhu oluŖturan atomların *birleŖmesinden* sağlandığı gibi ölüm de bu atomların *dağılması* sonucu oluŖur. Bu nedenle dirilik bir *birleŖme*; ölüm ise bir *çözölme* olayıdır.

İnsan, toplum içinde yaŖayan, çevresiyle iliŖkiler kuran somut bir varlıktır; bütün bu kazanımları bir *geliŖim* sonucudur. İliŖkiler geliŖtikçe *insan*, insan geliŖtikçe *iliŖkiler* geliŖir. Bu nedenle insan bir *toplum varlığıdır*.

Bir *doğa varlığı* olarak baŖlangıçta *hayvan* gibi yaŖıyordu; geçimini *üretimle* değil, *toplayıcılıkla/avcılıkla* sağlıyordu.

Költer sürekli bir geliŖmenin sonucudur ve insanla çevresi arasındaki *bağlantıya* dayanır.

İnsan uygarlık alanına ilk adımını; kendiliğinden *araç* yapmaya baŖlayınca attı. Bu adım atıŖ, yalnızca uygarlığın değil; insan tarihinin, bir *tarih varlığı* olarak insanın kendi benliğinin *bilincine* varıŖının da baŖlangıcı oldu. Kazanılan bilinç nedeniyle insan kendini, bir *kölük evren* olarak algılamaya baŖladı.

Platon'a göre, madde temelde *yokluktur*; ancak, *ideanın* kendine vereceği *biçimle* var olabiliyordu.

Aristoteles (İ.Ö. 384-322) ise *ideanın* yerine *biçimi* koyarak, aynı anlayıŖı sergiledi. O'na göre, *cismin* bulunmadığı yerde, *zaman* ve *uzay* da yoktu.

Biçim, yoğun olarak tartışılan bir felsefe terimi oldu: Platon'da *biçim*, tikellerde *ortak* olan bütün tümel özelliklerdi. Tümeller, kavram olarak zihnimizde *doğuştan* vardı ve bu kavramların karşılıkları olarak da *nesnel* bir gerçeklik taşıdı. Tikellerin bilgisi bir *kanı* niteliğini aşmazken tümel gerçeklikler yani *biçim* ya da *idealar*, gerçek bilgi *nesneleri* idi. Tikellerin özü *tümel biçimlerdi*. Tikellerin *sürekli değişim* içinde bulunmasına karşın biçimler *soyut, mutlak, kalıcı ve gerçektir*. Tümel biçimler, gerçek tözleri oluşturuyordu ve nesnelerin *evrensel örnekleri* durumundaydı. Nesnel olan; biçimden *pay* alarak, ona *benzeyerek* var oluyordu; bir bakıma biçimlerin, yetkin olmayan *kopyalarıydı*.

Aristoteles ise hocasının; biçimin tikelden bağımsız ve ona öncel bir varlık taşıdığı düşüncesini *yadsıdı*. O'na göre, biçim, Platon'un ileri sürdüğü gibi nesnelerin *özüydü* ancak tözle *özdeş* değildi. Biçim, tikel olan *tözden* ayrılamazdı ve *madde ile birlikte* tözü oluşturuyordu. Biçim kazanmış olan töz, bir *tikel* nesneydi. Bu yolla bir bakıma Aristoteles, hocası Platon'un *soyut kurgusunu, somuta indirgemiş oldu*.

Töz, felsefede *nitelik taşıma* ilkesini dile getirir. Bu nedenle nitelik taşıyan her şey *tözdür*. Aristoteles *töz* kavramını ileri sürerken herhangi bir *somut* nesneyi düşündü. Biçim kazanmış her madde parçası bir *tözdü*; bağlantılı olarak töz, tikeldi ve maddeden, biçimden *bağımsız* ya da *soyut* olarak var olamazdı. Biçim nesnenin taşıdığı nitelikleri içerdiğine göre tözün nitelik taşıması *doğası gereği*ydi.

Benimsediği düşünme yönteminin *gözlem, deney ve araştırmaya* dayanmasına karşın, Aristoteles'in felsefede izlediği yol, işlediği sorunlar *Sokrates ile Platon'dan* kaynağını alır.

Aristoteles, deneyle akılsallığı *bağdaştırmaya*, Platon'un ileri sürdüğü aklın *üstünlüğü* inancını, *deneyle* yeniden dengeleyip *uzlaştırmaya* çalışır. Gerçek bilgi, bilimsel doğru

O'na göre zorunludur: Bilim, bu zorunlu *doğrulardan*, olduğundan başka türlü olamayacak *önergeler* bütününden doğar.

Metafizik açısından töz, Aristoteles'te somut *tikel nesnedir*, öznenin gerçeklikteki karşılığı *somut nesnedir*.

Bu tanım hocası Platon'un anlayışıyla tam bir *karşıtlık* gösterir. Platon için töz, *tümelin* ta kendisidir ve bu görüş, *idea* kuramı üzerine oturtulur. Aristoteles'in kendi töz kuramını, temellendirebilmesi için hocası Platon'un *idea* kuramını çürütmesi gerekiyordu. Bunu sağlamak için kimi *akıl yürütmelerde* bulundu: *idea* kuramının, nesnelerin doğasını açıklamak için ortaya atılmış olmasına karşın bunda *başarılı* olamadığını göstermeye çalışır. O'na göre nesneler, *idea*'ların kopyaları olmak yerine bunun *tam tersi* doğrudur. Bu nedenle idealar, nesnelerden önce değil *sonra* gelirler ve onları açıklayamazlar. İdealar nesnelerden soyutlandıklarında, somutu açıklamaktan da *uzaklaşırlar*. Durağan ve evrensel olduğu kabul edilen idealar değişim ve hareket içindeki somut nesneleri açıklamaktan *acizdir*.

Aristoteles tarafından yürütülen ikinci öbek akıl yürütmeler, nesneler ve biçim ya da idealar arasında bulunduğu ileri sürülen ilişkinin *anlaşılamaz* olduğunu belirtmek için olmuştur.

Aristoteles, Platon tarafından ileri sürülen *taklit* ya da *izdişüm* olmak, *katılmak* ya da *pay* almak gibi tasarımların hiçbir şey açıklamadığını, bireyleri ya da nesneleri kavramamıza *yardımcı* olmadığını belirtir.

Biçimleri somut nesnelerden ayıran *idea* kuramının bu eleştirisi, bizi *biçimin nesneden ayrılamayacağı* savına götürür. Bu sonuç, Aristoteles metafiziğinin en önemli temalarından biridir. Böylece, gerçeği soyut varlıklar evreninden *somut* varlıklara indirmiş, *elle tutulur* nesnelerin dünyası olarak belirlemiştir. Hocasının *yanıldığını* söyler Aristoteles; O'na göre *tümel*, yüklem *dile* getirdiğidir; töz,

hiçbir zaman yüklem olmadığına, özne de tözü dile getirdiğine göre, bunları *karıştırmak* yanılıdır. Töz, şu ya da bu nesnedir, o gösterilebilir. Tümel ise bir *nitelik* ya da *ilişki* gibi, nesnenin taşıdığı *özelliklerdendir*. Tümeli göstermek zorunlu olarak *nesneyi*, yani *tözü* göstermek demektir. Demek ki tümeler, kendi başlarına nesne olamazlar, *bağımsız* varlık taşıyamazlar. Tümeler *gerçektir*, ancak, zorunlu olarak nesnelerde *varlık* kazanırlar.

Tümellik ve tikelliğin bir arada somut nesnede varoluşlarını, Aristoteles, *madde ve biçim* kavramlarıyla açıklar. Madde ve biçim, varlıktan hiçbir zaman *ayrılmaz*. Bunlar ancak düşüncede *soyutlama* olarak ayrılabilirler. Töz, *biçim* kazanmış maddedir. Nerede bir madde parçası varsa onun *biçimi* de vardır, bu durumuyla da töz'dür. Biçim tözün *tümel* yönünü, madde ise *tikel* yönünü verir.

Madde ile biçim arasındaki *karşıtlık* birliği, Aristoteles'in oluşumu, değişimi açıklayan *potansiyel-aktüel* (dynamis-energeia) karşıtlığıyla koşuttur. Potansiyellik ve aktüellik, bir tözün gelişimindeki *aşamalardır*. Potansiyel daha önceki, aktüel *daha sonraki* bir aşamayı simgeler.

Bir nesne gelişimini tamamladığında, *amacını* yerine getirmiş, *biçimini* gerçekleştirmiş, *aktüel* olmuş demektir. Bu bağlamda biçim; *gerçekleşme*, *amaç* ve *tamamlanmadır*, bir nesne olarak *yetkinliğe* ulaşmadır. Madde ise *potansiyellik* ilkesidir, biçim kazanmış madde, *tam anlamıyla* potansiyeliktir. Böyle bir madde ise gerçekte *bulunmaz*. Gerçekte bulunan her madde bir ölçüde biçim, yani *aktüellik* kazanmış demektir. Bu göreli potansiyel-aktüel dönüşümü içinde madde giderek *daha* aktüel biçimler kazanır. Mutlak biçim, maddesiz biçim, bildiğimiz varlıklar evreninde ulaşılamayan, ancak her nesnenin *amacı* olan bir aşamadır. Mutlak biçim, yani mutlak aktüellik *Tanrı*'dır. Bu anlamda Tanrı her nesnenin amacı, benzemek istediği *sonuç*, *erektir*.

Aristoteles'te değişim, *biçimde* meydana gelir ve madde

üzerinde gerçekleşir. Değişim, biçimi oluşturan özelliklerden kiminin *yitirilip* kiminin *kazanılmasıdır*. Değişen nitelik ya da özellikler nesnenin özdeşliğini bozmuyorsa bunlar *ilinekseldir*, değişen nitelikler nesnenin özdeşliğini bozuyorsa bunlar *özseldir*.

Diğer yandan, sözgelimi bir insanın yaşamını yitirmesi *tözseldir*; çünkü *özsel* nitelik yitirilmiştir, Özsel niteliklerin değişmesi *tözü*, yani *tözün türünü* değiştirir: Böylece eski nesnenin özdeşliği *bozulur*, yeni nesnenin özdeşliği *kurulur*. Bir nesneye özgü özsel niteliklerin toplamı, o nesnenin *özünü* oluşturur.

Öz ile biçimi birbirine *karıştırmamak* gerekir. Öz, biçimde bulunan özelliklerin *seçme* bir bölümünü kapsar. Bir tikel nesneyi sadece özsel nitelikleriyle *ayırt* edemeyiz. Öz, bir nesnenin bağlı olduğu türün *ortak* nitelikleridir, öz *tümeldir*; öz, bir türün *biçimidir*. Yok olmak ancak bir türde yok olmaktır, bir türde *yok olmak* başka bir türde *varlık kazanmaktır*.

Aristoteles'te değişimi yöneten nedenler *dört* tanedir:

- 1) Maddesel neden; nesneye dönüşen madde;
- 2) Etkileyici neden; hareket ettiren, değişimi oluşturan neden;
- 3) Biçimsel neden; nesnenin tözü ve özü; soyut tümelik;
- 4) Ereksel neden; oluşumun kendisine yöneldiği amaç; tamamlanmış sonuç; aktüel olmuş nesne.

Platon da en sonunda *kurucu* bir maddenin varlığını kabul etmek zorunda kalıyordu: *İdeaların bir idealar evreninde*, yani belli bir yerde yaşamakta olduklarını ve *yükselmiş ruhların* gidip onları görebileceklerini ileri sürdü. Aslında Platon, kurduğu sistemin *açmazını* maddeci bir kanala adım atarak çözmek durumundaydı; bireysel varoluşun meydana

gelebilmesi için, *idea'nın biçimlendirebileceği biçimsiz bir hammaddeye* ulaşmak zorundaydı.

Metafiziğin ve idealizmin üçüncü büyük düşünürü olan Aristoteles; *tümellerin varoluşları bulunmayacağını* ileri sürerek Platon'a karşı çıktı. Ancak Aristoteles de bir *ilk madde* arayışından sıyrılamadı: Platon'un *ideasının* yerine koyduğu *biçiminin* biçimlendirebileceği bir *hammadde* bulmak zorunda kaldı. Özünde Aristoteles, *varoluşu varlığa*, yani *tümele*, *biçime* bağımlı saydığı ölçüde, maddeyi de *bağımlı* sayıyordu. Çünkü O, *biçim* olmazsa bireysel varoluşlar gerçekleşmez demenin bir başka anlatımıydı.

Doğanın gözlemlenmesi, zorunlu olarak *maddesel* bir nitelik taşıdığı için, doğayı tanımaya yönelik her çaba, yine *zorunlu* olarak *materyalist* bir yaşam anlayışı içinde bulunan halk ya da toplum katında, genişleyen bir taraftar buluyordu. Bu nedenle, Antikçağ Yunan-Anadolu materyalizmi, idealizmin dayattığı *mitolojik* etkilerden tümüyle sıyrılamamakla birlikte, felsefeleriyle sıkı bir biçimde bağıntılı olan *maddesel bir doğa bilgisini* geliştirebildi.

Evrensel hareketi *karşıtların kavgasına* dayandıran Herakleitos düşüncesi, böyle bir gelişmenin, ürünü oldu. *Diyalektik materyalizmin* kurucusu sayılan Herakleitos, bilginin konusu olarak *doğayı* seçmişti. O'na göre insan ancak doğayı bilebilirdi; *doğaüstü* inanç konusuydu ve hayal ürünü boş sözlerden öteye geçemezdi.

Köken olarak maddeci olan kimi düşünürler, soyut matematiğe yönelerek, bilimsel alanın sınırlarını zorlayıp *idealizme* bir kapı açtılar: Pythagorasçılar, bu kapıdan idealizme atlayan, *soyut-ideal*ist anlayışın ilk temsilcilerindendi. Doğanın yapısına eğilerek, doğal materyalizmi hızla geliştiren Anaksagoras, Empedokles ve Demokritos, *maddeci düşüncenin* öncüleri oldu.

Antikçağ Yunan-Anadolu maddeciliği, buradan Roma'ya

geçerek; yüzyıllar sonra Batı'yı uyandıran *materyalizm* anlayışına geniş boyutlar kazandırdı.

Antik Anadolu-Yunan düşüncesinde: yoktan var etme anlamına gelebilecek bir *yaratış* algısı yoktu. Yaratma eylemi; daha önceden var olanın, biçimlenmesi/düzenlenmesi yoluyla *khaostan kosmos* durumuna evrilme olarak açıklanıyordu,

Tektanrıncı dinlere gelinceye değin nesneler; belli ilkelerden *değişme-dönüşme* yoluyla oluşuyordu.

Tektanrıncı dinlerin ortaya çıkmasından sonra Ortaçağ'da, *varlık* sorununa *yeni bir yorum* getirildi: İlkçağ Anadolu-Yunan düşüncesinde işlenen *oluş* konusu, tanrısal bir gücün *yoktan varedişine* dönüştürüldü. Süreç içinde, Sokrates-Platon-Aristoteles evren görüşünden kaynaklanan, ancak, esinlendiği kaynağa da *ters* bir kanalda merkeze alınan *yoktan varediş* olgusu öne çıkarılarak Ortaçağ tanrıbilimciliği, felsefenin *karşısına dikildi*. Ortaçağ tanrıbilimcilerine göre tek gerçek vardı o da Tanrı'ydı; Tanrı'dan önce varlık kavramıyla nitelenebilecek bir nesnenin düşünülmesi olanaksızdı.

Platon'dan esin alan ve Plotinos tarafından geliştirilen Yeni-Platonculuk'un, belli koşullarda *dinle felsefeyi uzlaştırmak* için *yaratılış yoktan varediş* değil, *Tanrısal özden bir fişkırmadır*, anlayışı, Ortaçağın Ortodoks tanrıbilimcileri tarafından *yadsındı*.

Yaratılış sorunu Ortaçağ'dan sonra bambaşka bir nitelik kazandı; yavaş yavaş felsefenin *dışına* itilerek, *metafizik*in alanına terkedildi.

Anadolu tasavvufunda *yaratılış olgusu*, ne İlkçağ Yunan-Anadolu düşüncesinin anladığı gibi bir *var olanı düzenlemedir*, ne de tektanrıncı dinlerin anladığı anlamda bir *yoktan var etmedir*. Ortaçağ ortodoks tanrıbilimcilerin yadsıdığı Yeni-Platonculuk'un öngördüğü biçimde bir *yansımadır*. Tanrısal varlığın *engin bir ışık olarak görünür* duruma

gelmesidir. Tanrı, tanrısal varlık alanı *dışına* taşarak, duyulur evrende *görünüş* alanına çıkınca, *yaradılış* olayı gerçekleşmiştir. Bu nedenle *yaratanla yaratılan birdir*.*

Yaradılış olayına *maddenin önsüz-sonsuz oluşu* görüşüyle yaklaşan bilimsel felsefeye göre, tanrıbilimin işlediği bu konu gerçeğe ilgili değildir. Yaradış da yaradılış da maddenin *değişmesinden* kaynaklanmaktadır; kökeninde yalnızca *değişim* vardır

Ancak *yaradılış olgusu* biri İlkçağ Anadolu-Yunan düşüncesinden, diğeri tektanrıci tanrıbilim anlayışından ve Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan birbirine *karşıt* düşünce akımları olarak günümüze değin uzanagelmıştır.

Güçlüler egemenliğinin vatanı ve doğal olarak idealizmin kalesi Roma'da *Lucretius* (?- İ.Ö. 55), *maddeci düşüncenin* tohumlarını ekti. Lucretius'a göre evren, sürekli olarak hareket eden maddeden meydana gelmişti; *başlangıcı ve sonu* yoktu; *yaratılmamıştı ve yok olmayacaktır*; zaman ve uzay, hareket eden *maddenin dışında* var olamazdı. Doğayı açıklamada *yaratıcı ilkeler* hayal etmek *yanlış ve yalandı*. Sonsuz olan evrende, *sayısız dünyalar* vardı. Hareket, maddenin bir özelliği idi ve hiçbir *doğadışı varlığın fiske*siyle yaratılmamıştı. Doğada *nesnel yasalar* vardı ve bu yasalara

*. "Kendini açığa vuran, ifade eden tanrı(...) olarak ikinci kişi tanrıdaki evren yaratan ilkedir. Evren tanrı değildir, tanrının karşı olması'dır, başka bir şeydir ya da en azından...- tanrıdan farklı-olandır. Ancak tanrıdan farklı-olan doğrudan doğruya tanrıdan değil, sadece tanrıdaki tanrının farkından gelebilir. Öteki kişi, kendi içinde kendinden ayrılan, kendini kendi karşısına ve zıt olarak koyan, bu yüzden nesne haline gelen bilinçli tanrıdır. Tanrının kendini kendinden ayırması ondan farklı-olanın nedenidir, öz bilinçtir, yani evrenin kaynağıdır. Tanrı evreni, önce kendini düşünerek düşünür; kendini düşünmek kendini üretmektir, evreni düşünmek evreni yaratmaktır..." (Feuerbach, Ludwig; *Hristiyanlığın Özü* -Çev. Oğuz Özügül-; Say Yayınları; İstanbul- 2008; s, 127)

göre gelişiyordu. Düşünce, *nesnel gerçeğin* bir yansımasıydı. Sevinç ve acılanmız, duyulanmızla ortaya konuyordu.

Yine O'na göre *kendiliğindenlik* evrenin oluşmasında *temel yasaydı*: Evrenin atomlarının yerli yerine yerleştirilmiş olması, bir *kafanın* hazırladığı *plana* göre olmuş değildi; evrenin içinde bin bir çeşit değışime uğradıktan, sonsuz süreçte sarsılıp yerlerinden edildikten sonra, her türlü hareketleri ve birleşmeleri deneye deneye sonunda, evreni meydana getiren bir *düzene* ulaştı.

Ortaçağ'da materyalizm *Adcılık* ve *Doğatanrııcılık* biçimini aldı. Her iki anlayış da *ikinci* idi; dinsel görüntü ardında *maddeci* bir eğilim taşımaktaydı. Her iki görüş de *İlkçağ materyalizminin* yeni bir *yorumla* Ortaçağ'da *yaşama geçmiş* biçimleriydi.

Ortaçağ'da *ilerici* olan *Adcılık* ve *Doğatanrııcılık* felsefeleri, diyalektikten *yoksun* bulundukları için sürekli *eksik* kaldılar ve istenilen yere *çekilebilecek* bir yapı sergilediler

Fransız tanrıbilimci ve bilge Petrus Abaelardus (1079-1142); Platon ve Aristoteles felsefelerine dayanarak Hristiyan düşüncesine, *akıl ilkelerinden* kaynaklanan yeni bir yorum getirdi.

Felsefeye kavramların *yorumuyla* girdi: O'na göre kavramlar, *tümel* ve *tikel* olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Tümel kavramlar, belli bir varlık alanının bütününü kucaklayan ve *genel geçerlik* taşıyan kavramlardı. Tümel ve tikel kavramları; geçerlilik ve içerik bakımından birbirinin *karşıtıydı*; bu bağlamda, bütün bilgilerin kaynağı tümelerle tikeller arasında, *akıl ilkelerine* göre kurulan bağlantıdan başka bir şey değildi. Tümeler, bireysel olanda, yani tikelde vardı; bu bakımdan gerçek olan *tikeldi*. Tümeler, tikellerden *türedi*; tikelin dışında tümel ancak bir *kavram* olarak var olabilirdi. Tikeller, bildiğimiz *gerçek* nesnelerdi; tümel kavramlar ise bu *tek tek* nesnelerdeydi.

Abaelardus'a göre tümelerin tanrısal varlıklar olduğu

görüşü *doğru* değildi; tümelleri, tikelden önce gelen, gerçek ve genel varlık olarak yorumlamak *akla aykırıydı*; gerçek birer varlık olan tikelleri, yani nesneleri *dışlayan* bir görüştü

Abaelardus'un tek tek nesneleri gerçek sayması, temel kavramları, yani tümelleri onlardan türetmesi; *Adcılık* önceleyen ve ona *kaynaklık* eden bir yaklaşımdı.

Abaelardus'a göre Yunan felsefesiyle Hıristiyanlık arasında belli bir *konu özdeşliği* vardı: Yunan felsefesinin evren görüşünde *odakta* yer alan, *Erk-Bilgelik-İyilik* üçlemesi Hıristiyan dininde *Baba-Ruh-Oğul* üçlemesine dönüştü. *Erk-Bilgelik-İyilik* üçlemesi, ayrıca Hıristiyanlık'ta üç tanrısal varlığın *üç niteliğini* gösteriyordu: Dilediğini yapan *Erk*di yani *Baba*; bilen *Bilgelik*di, yani *Ruh*; isteyen ise *İyilik*di yani *Oğul*.

Her şeyden önce inanç *akıl ilkelerine* dayanmalıydı. Gerçek iki türlüymüş gibi görünse de özünde *birdi*. Tanrı'nın bildirdiği gerçeikle, aklın kurallarına uyan, kaynağını akılda bulan gerçek *özdeşti*:

Abaelardus, inanç sorunlarına getirdiği *akılcı yorumlarla*, yalnızca inanç verileriyle sorunlara çözüm getirmeye çalışanlara karşı getirdiği sarsıcı eleştirilerle yeni bir çığır açtı ve Hıristiyan dünyasında Aristotelesçilik'e *yeni bir yorum* getirdi.

Alman tanrıbilimci Albertus Magnus (1207-1280); Aristoteles'in görüşlerini Hıristiyan inançlarına göre yorumlayarak, dinle felsefeyi *uzlaştırmaya* çalıştı. Felsefeye Aristoteles'in düşüncelerini yorumlayarak girdi: Hıristiyan inançlarıyla bağdaşabilecek yeni yorumlar ileri sürdü. Akla dayalı ilkeleri öne çıkarmaya çalışırken Hıristiyan dininin öngördüğü varlık anlayışının *özüne dokunmamaya*, kutsal kitapların önerdiği inanç kurallarına *aykırı düşmemeye* özen gösterdi. O'na göre felsefe, içerdiği konuların özelliğine göre *iki bölüme* ayrılıyordu:

1) Gerçek felsefe; insan varlığıyla bağımlı olmayan bir alanı oluşturan varlıkları inceliyor;

2) Uygulamalı felsefe ise anlayış gücünün bağımsız çalışmasıyla ortaya konan düşünce ürünlerini inceliyordu.

İtalyan tanrıbilimci ve gizemci Bonaventura (1221-1274); Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan *gizemci* bir bilgi öğretisinin kurucusu oldu. Aristoteles felsefesinin çok yaygın olduğu bir çağda ve ortamda yetişmesine karşın; daha çok Platon'un görüşlerinden kaynaklanan *Yeni-Platonculuğa* eğilim duydu. Dinle felsefeyi bağdaştırmaya çalışan Bonaventura için düşünmekle eylemde bulunmak eşdeğerdi. O'na göre Tanrı'ya belli aşamalardan geçilerek ulaşıldı: Üç basamaklı bir merdiven gibi algılanan bu aşamalar:

a) En yüksek aşama; tümellerin tümeli olan Tanrı aşaması;

b) Tanrısal izler biçiminde algılanan nesneler aşaması ve

c) Tanrısal görüntüler (hayaller) biçiminde algılanan nesneler aşaması, biçiminde sıralanıyordu.

Nesnelerin bir bölümü *geçici*, bir bölümü *kalıcıdır*, gelip-geçici olanlar insanın *dışındadır*, gövdeyle ilgilidir. Kalıcı olanlar ise insanın *iç evreniyle* ilgilidir. Tanrı'ya ulaşmanın birinci koşulu bu izleri *kavramak*, onlara *uymaktır*. Bonaventura, insanda üç yetinin bulunduğunu ileri sürer:

1) Tanrısal izleri, tanrısal görüntüleri algılamaya yarayan *duyarlık*;

2) Bu nesnelerin kaynağına varmayı sağlayan *anlak* (zekâ) ve

3) Değişmeyen ölümsüz tözü görmeyi sağlayan *akıl*.

Bonaventura tanrıbilim sorunlarına çözüm aramada, Aristotelesçi anlayışa getirdiği *yeni yorumlarla* kendinden sonra gelenleri etkiledi; özellikle Yeni-Platonculuk'la Hristiyan düşüncesinin *uzlaşdırılma* çalışmalarında öncü oldu.

Batı da XVI. yy.la birlikte maddeci felsefe hızla yayılmaya başladı: Bilim ve tekniğin gelişmesi felsefeyi geliştirirken, maddeci felsefe de *bilim ve tekniği* geliştiriyordu.

Yeni materyalizmin, İngiliz deneyci felsefesinin ve mantıkta tümevarım yönteminin kurucusu Francis Bacon (1561-1626), ancak *bilgi edinerek* doğaya egemen olunabileceğini, söyledi; gerçek bilgiye ulaşabilmek için *putlar* adını verdiği önyargıları *yıkma*k gerekiyordu; O'na göre *bilgi kuvvetti*; okumak istediği kitap ise *doğaydı*; doğaysa tümüyle *maddeden* başka bir şey değildi. Gelenekçi anlayışlara bağlı kalındığı, soyut kavramlara dayanan Yunan felsefesinin ve Aristoteles mantığının verileriyle yetinildiği için, bilim ve felsefe alanında *kesin sonuçlara* varılamıyordu. Yunan felsefesinin, Demokritos ve O'nun izinden yürüyen bilgiler dışında ortaya koyduğu ürünler, *deneyle* bağlantılı olmadığından, doğayı *anlamaya* yetmiyordu.

Bacon için tek geçerli güç bilimdi; ancak, bilimin *deneye* dayanması gerekirdi; kavramlarla değil *doğayla* ilgilenmeliydi. Bilimin çözüm aradığı sorunlar, kavramların oluşturduğu düşünce ortamında değil, *duyularla* tanınan doğadaydı. Bilimin amacı, doğaya *egemen* olmak, yöntemi *tümevarım* olmalıydı. Ne var ki doğayı bilmek, ona yaklaşmak, onu düzenleyen *genel yasaları* kavramakla sağlanabilirdi; bunu sağlamanın yolu da *deneydi*. Bu noktada *duyu verilerini* olduğu gibi benimsemek yanıltıcı olabilirdi; onları *eleştiri* süzgecinden geçirmek, kesin sonuca varıncaya değin onlardan *kuşkulanmak* gerekirdi.

Astronomi ve fizik bilgini, Yer'in Güneş çevresinde *döndüğünü* kanıtlayan, *gözlemleri* ve fizikte yeni bir çağ başlatan *deneyleriyle* Ortaçağ düşüncesinden çağdaş

gözlemsel ve deneysel bilime geçişi simgeleyen, İtalyan fizikçisi Galileo Galilei (1564-1642); bilgi edinmede, deney ve gözlemin tek yöntem olduğunu gösterdi. Süredurum yasasını ve bağıntılılık anlayışını ilk kez açıkladı; maddenin sonsuzluğunu ileri sürmekle kalmadı, büyük ölçüde kanıtladı da. İÖ. IV. yy'dan beri egemenliğini sürdüren Aristoteles fiziğine, ortak payda durumundaki felsefi öğretilere ve kilise dogmalarına aldırmaksızın, yalnızca gözlem ve deneyin doğrulayacağı gerçeğe inanan özgür düşünceyi yeşertti Galilei.

İngiliz düşünürü Thomas Hobbes (1588-1679); *yaratkan bir töz olarak ruhun var olmadığını, tek tözün maddesel nesneler olduğunu ileri sürdü. O'na göre, doğuştan bilgi olmazdı; bilgi ancak deney ve gözlemlerle elde edilebilirdi. Tümevarımı tümdengelimle birleştirerek yarı analitik, yarı sentetik bir bilimsel yöntem kurdu. Hobbes'a göre felsefe, bilimin ta kendisiydi; tanrıbilime felsefede yer yoktu; felsefenin konusu nesnelerdi. Evren, tikel nesnelerden oluşuyordu; kavramlar ise tümeldi; onlar, belirlenmiş olan tikellerin belirlenebilirliğinden başka bir şey değildi. Yöntem, bilinen nedenlerden sonuçları ya da bilinen sonuçlardan nedenleri bulmanın en kısa yoluydu. Bu bağlamda nedenler, zorunlu ve yeterli koşulların toplamı olarak belirleniyordu. Evren, madde ve hareketten kuruluydu; hareket eden madde dışında bir varlık yoktu.*

Aydınlanmanın öncülüğünü yapan, düşünceleri Amerikan Anayasası'na esin oluşturan İngiliz John Locke (1632-1704); bilginin tek kaynağının *deney ve duyumlar* olduğunu, bilgiyle donanmayan insan beyninin *tabula rasa* adını verdiği, *boş bir levhadan* ibaret olacağını savundu. O'na göre, insanın anlama yetisinin, önceden verilmiş hiçbir içeriği yoktu. Yeni doğmuş bir çocuğun zihni, hazır kavramlardan ve düşüncelerden yoksundu. İnsan doğuştan yalnızca bilgi edinme yetisine sahipti. Başlangıçta *boş bir kağıt* (tabula

rasa) olan zihin, duyuların dış dünyadan alarak verdiği tek tek idea'larla yavaş yavaş doluyordu. Zihnin idea'larla olan ilişkisi belli bir yoğunluğa ulaştınca; bunlar *bellege* yerleşiyor, adları konuyordu. Zihinde biriken idealar ve bunların adları, deneyimi ve insanın konuşma yetisini, yani *dili* oluşturunuyordu. Daha sonra idea'lar çeşitli biçimlerde birleştirilerek *karmaşık* ideaları yaratıyor; bunları kaynak alan önermeler ve yargılar da insanın *gerçeklik* konusundaki *bilgilerini* veriyordu.

Bütün bu düşünürler, *diyalektik düşünceye* ulaşabilmiş değillerdi: Felsefelerini zorunlu olarak çağlarında çok hızlı bir gelişim gösteren *mekanik ve matematiğe* dayamak durumundaydılar:

Fransız düşünürü Rene Descartes (1596-1650)'ın *mekanikçi fiziği*, İngiliz İsaac Newton(1642-1727)'un mekanik alanındaki büyük bulguları; XVII- XVIII. yy. materyalizmini büyük ölçüde etkiledi. Bu etki bir *yanılsamayı* da beraberinde getirdi: Doğa ve toplum yaşamının, mekaniğin yasalarıyla açıklanabileceği *sanısı yaygınlık* kazandı. Bu yaygınlık zemininde *Mekanikçi Materyalizm* adını alan bir anlayış doğdu. Bu anlayışa göre; hareket yalnızca bir yer *değiştirme* olayıydı. Anlayışın gereği olarak *mekanikçi materyalistler* doğayla toplumu, bu yer değiştirme hareketiyle açıklama yoluna gittiler. Bu yüzden XVII-XVIII. yy. İngiliz ve Fransız maddeciliği, tümüyle *mekanikçi bir materyalist* anlayış içinde kaldı.

Böyle olmakla birlikte mekanikçi anlayış, hareket konusundaki tanrıbilimsel tasarımları önemli ölçüde *çürüttü*. İngiliz Joseph Priestley(1733-1804); *bilimsel gerekirciliği* savunarak, *kaderciliğe* karşı çıktı; *düşünme* ile *duymanın*, maddenin değişik biçimlerinin ürünü olduğunu gösterdi.

Akıl ilkelerine dayanan ve maddeci anlayıştan kaynaklanan bir din kurulması gerektiğini öne süren İrlandalı John Toland (1670-1722); *özgür düşünceyi* savundu; din

denen kurumun, sosyo-ekonomik koşullardan doğduğunu kanıtladı; *maddeyle hareketin birliği kuramını* geliştirdi. O'na göre, maddeci felsefeye dayalı, *yaşamı yönlendiren* bir inanç düzeninin kurulması, insanı içinde bulunduğu *düşünce çıkmazlarından* kurtarmak için kaçınılmazdı. Bu amaçla, *söylence ve gizemlerden arınmış* bir din inancını sergiledi; akıl ilkeleriyle bağdaşmayan, akıldan üstün olduğunu ileri süren bir inanç kurumunun eğitici ve geliştirici *olamaya-çağını* savundu. Çünkü insan ruhu, *anlamadığı* bir konuya inanmazdı. İsa'nın öğretisi doğruydu, ancak, *İncil'ler* inanılır *içerikten* yoksundu. Ruhsal lmszlk düşüncesinin kaynağı Mısır oktanrıılığı idi. Ve bu da ölüye duyulan *saygının* bir sonucuydu. İzleyen süreçte, bir *inanç* niteliğine bürünen bu saygı, tektanrıı dinlerin *temel* niteliklerinden biri oldu.

İlimli bir Kuşkuculuk'u ne çıkarmaya alışan Fransız fizikçi Pierre Gassendi (1592-1655); *Lucretiusu materyalizmi* yeniden diriltti. Atomcu materyalizm anlayışını savunarak *nesnelliği, yaratılmazlığı ve yokedilmezliği* ileri sürdü. Modern bilim, Kuşkuculuk ve Atomculuk, Gassendi'nin düşüncelerini etkileyen * ana kaynak* oldu. O'na göre, doğanın kendisi değil, yalnızca *görüntüsü* algılanıyordu; evrenin algılanmasını sağlayan ve doğruluğundan kuşkulanılmasına gerek olmayan tek bilgi *sınırlandırılmış bilgiydi*. Sınırlandırılmış bilgiye ulaşabilmek için ise önce *algıyı*, sonra da algının getirdiği dış nesnelerin *varlığını* kabul etmek gerekiyordu. Duyularla doğrudan kavranamayan olgular, yine duyularda bulunan *imgelerle* kavranıyordu. Bu yol ise *aklı, deneye uygulamaktan* geçiyordu; deneyle doğrudan kavranamayan olaylar, *akılla bilince* ıkarılıyordu.

Evren bölünmez *atomlardan* oluşuyordu ve bu atomlar, *boş uzayda* sürekli hareket halindeydi. Değişik boy ve biçimde olan atomlar bir araya gelerek *nesneleri* oluşturuyor-

du; evrendeki bütün değişiklikler, atomların *yer değiş-tirmesinden*, yani hareketinden kaynaklanıyordu.

Deneyci-maddeci bir felsefe geliştiren ve *türlerin evrimi* düşüncesine öncülük eden Fransız Denis Diderot (1713-1784); feodal dinsel ideolojiye karşı *savaş açtı*; tanrıçılık ve ahlaki düşüncelikten maddeciliğe *geçişi* sağladı. Doğal süreçler arasındaki *evrensel bağıntayı* sezen Diderot, doğanın sonsuz biçimsel değişimlerini gördü; maddesel hareketle duyum arasındaki bağıntayı açıklayabilmek için *maddenin duyarlılığı* kavramını ele aldı; ikincil niteliklerin de *nesnel* olduğunu kanıtlama yoluna gitti. O'na göre, insanın duyularıyla tanıdığı evren, *fiziksel, maddesel* bir sistemdi. Madde, *özel* ya da *zorunlu* bir niteliği gereği sürekli hareket ediyordu. Bu nedenle evrenin her yönü, her yeri durmayan bir değişim ve hareket içindeydi.

Yine maddeci bir görüşle *tanrıtanımazlığı* yayan Alman asıllı Fransız filozof Paul Dietrich d'Holbach (1723-1789); dinsel düşüncenin *bilgisizlikten* kaynaklandığını; insan duyumlarının, atomlardan meydana gelen maddenin *etkisiyle* varlaştığını; maddenin hareketten ayıramayacağını; insanın bir doğa parçası olduğunu ve *doğa yasalarına* bağlı bulunduğunu savundu. O'na göre, doğa tüm güzellik, acımasızlık, sınırlılık ve olanaklarıyla *olduğu* gibi kabul edilmeliydi. Doğa, tüm varlığı oluşturuyordu; onda *madde ve hareketten* başka bir şey yoktu. İnsan *ruhsal ve ahlak yaşamıyla* madde ve hareketten başka bir şey değildi. Değişik biçimler, görünümler alan maddenin ilkesi *hareketti*; hareket, maddesel varlığı *değiştirmekle* kalmaz, ondan *yeni ve başka* maddesel varlıklar da yaratıyordu. Ruhun kendi başına *varlığı* yoktu; gövdenin örgütlü bir bütün olarak *etkinliğinden* başka bir şey değildi.*

*. "Godwin'in başlangıç noktası, kendi deyişiyle evrensel belirlenimciliğe ya da 'zorunluluğa' inançtır. Doğa, zorunlu yasalarla yönetilir. Bireylerin hayatlarında olduğu gibi tarihe de hiçbir şey başka türlü >>

Temelde *materyalist* olan bu düşünürler, diyalektikten *yoksun* bulundukları için metafizik yanılgılardan kendilerini *kurtaramadılar*. Bilinçle maddeyi *özdeşleştirmek*; felsefe sorunlarını *somut* araştırmalarla *çözümlemeye* çalışmak; materyalizmin temel ilkelerini *basite* indirgemek; bilinci ve toplumsal olguları, *fizyolojik süreçlerin sonucu* saymak ve idealizme karşı *olgucu* bir tepki olarak *çıkınak*, gibi ayırıcı nitelikleri, yine onların *yanılsamalarını* besledi. Bu yanılgıları üç başlık altında toplayabiliriz:

1) Mekanik anlayışa sahip oldukları için, bütün hareket biçimlerini mekanik harekete indirgediler; organik doğanın özellikleriyle toplumsal yaşamın kendine özgü yasalarını anlayamadılar.

2) İdealist anlayışa sahip oldukları için, öğretilerini toplumsal yaşama uygulayamadılar.

3) Metafizik düşünme yöntemine bağlı bulundukları için, doğayı değişmez sandılar; doğanın gelişimini açıklayamadılar.

XVII.-XVIII. yy'da İngiltere ve Fransa'da yaşama geçen *materyalist* anlayış, XIX. yy'da Almanya ye Rusya'da gelişti. Bilimsel materyalizmin, idealizmle kaba materyalizmin, bilimsel yasalara bağlanarak *aşılmasının* bir ürünü oldu.

olamazdı. Nedenlerin ve sonuçların düzenli ardıllığı bize geleceği önceden görme, yargılarımızı ve eylemlerimizi buna göre biçimlendirme avantajı sağlar... Godwin sadece birkaç yıl kadar ateist kaldı ve çoğu anarşist gibi bir tür kozmik iyimserliğe inandı. Nasıl ki doğa kendi haline bırakıldığında en iyi gelişimi sağlarsa, toplum da en az müdahale edildiği zaman en iyi gelişimi sağlar..." (Marshall, Peter; *Anarşizmin Tarihi/ İmkânsız İstemek*- Çev.: Yavuz Alagon-; İmge Kitabevi; İstanbul- 2003; *Klasik Anarşist Düşünürler*. William Godwin: Düzen Âşığı; s, 294)

Bilimsel materyalizm, tüm bu yanılgıları aşan doğanın olduğu denli toplumun da *nesnel yasalarını* saptayan *diyalektik ve tarihi materyalizmdir*. XIX. yy'ın ikinci yarısında Marx ve Engels tarafından yapılandırılan *diyalektik ve tarihi materyalizmle*, toplumsal-tarihsel süreç *aydınlanmış*, toplumun *gelişme yasaları* ortaya konmuştur. Diyalektik ve tarihi materyalizmin, doğaya yaklaşma ve onu kavrama yöntemi *diyalektikti*. Bunun bir gereği olarak;

1) Metafiziğin tersine, doğayı; nesne ve olayların rastlantısal bir yığını olarak değil, birbirine organik olarak bağlı ve bağımlı nesne ve olayların bir bütünü olarak görüyordu.

2) Metafiziğin tersine, doğanın hareketsizlik ve değişmezlik içinde değil, her an değişip yenilenen ve gelişen bir süreç içinde olduğunu ileri sürüyordu.

3) Metafiziğin tersine, gelişme sürecinin; basit bir büyüme süreci olmadığını, niceliksel değişimlerden niteliksel değişimlere sıçramalarla geçen bir süreç olduğunu savunuyordu.

4) Metafiziğin tersine, gelişmenin; alttan üste doğru sarmal bir gelişim izleyerek gerçekleştiğini, nesne ve olayların özündeki çelişmelerden doğduğunu savlıyordu.

Diyalektik ve tarihi materyalizm *maddeciydi*. Bunun gereği olarak;

1) İdealizmin tersine, maddenin bilinçten önceliğini ve bağımsızlığını, hareket eden olayların hareket eden maddenin farklı biçimleri olduğunu, olayların ve nesnelerin bağılılıklarıyla bağımlılıklarının maddenin gelişme yasası gereği olduğunu, evrensel gelişmenin bu yasaya göre oluştuğunu ileri sürüyordu.

2) İdealizmin tersine, evrenin ve yasalarının

bilinebileceğini, bilgi sürecinin evrensel yaşamla birlikte pratikle doğrulanarak sonsuza değin gelişeceğini savlıyordu.

Bilimsel dilde varlık, bilinçten *bağımsız* olarak var olan maddesel evreni dile getirir. Bu anlayışa; varlığı *bilincin ürünü* olarak gören idealizm ve bilinci, *varlığın ürünü* olarak gören kaba materyalizm aşılarak ulaşıldı.

XIX. yy. materyalizmi Rus ve Doğu Avrupalı düşünürlerce geliştirildi: Doğa bilimlerine önemli katkılarda bulunan ve Rus materyalizminin kurucusu sayılan Mihail Vasilyeviç Lomonosov (1711-1765); varlıkların kökeninin *doğa* olduğunu ileri sürerek bir tür *atomcu materyalizm* geliştirdi. Isınmanın hareketten doğduğunu kanıtlayarak, *doğuştan düşünce* kuramına karşı çıktı; düşüncenin duysal ve doğal kaynaklarına yöneldi.

Onu izleyen, devrimci düşüncelerin yayılmasına ve maddeci felsefenin benimsenmesine öncülük eden, Aleksander Nikolayeviç Radişev (1749-1802); maddeci görüşlerle ruhun ölümsüzlüğüne *karşı* çıktı. O'na göre gerçek olan *maddeydi*; metafizik ve idealist felsefe duyu verilerine dayanmadığı için, gerçekleri *kavrayamazdı*.

Sanatta toplumsal etkilerin önemini vurgulayan ve gerçekçi bir edebiyatı savunan Vissaryon Grigoryeviç Belinski (1811-1848) ise *düşünsel* olanın *fiziksel* olandan *doğduğunu* ileri sürdü; toplumsal yasaların *nesnellliğini* savundu.

Alman Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)'in idealizmi, bilimsel materyalizmin bütün öğelerini, *ters biçimde* de olsa bağrında taşıyordu. Diyalektik Hegel için, yalnızca *düşüncenin* değil, *doğanın* da gelişme yasasıydı. Yerdeki böcekten gökteki yıldızlara kadar her şey diyalektik *çelişmelerin* aşılmasıyla geliyordu. Hegel'in diyalektiği hem bir *yasa* hem de bir *yöntemdi*. Yani diyalektik yine

diyalektikle kavranabiliyordu. Hegel'in sorunu diyalektiği, *metafizik bir düşünme* yöntemiyle kavramasından kaynaklanıyordu; bu nedenle *zorunlu* olarak idealist kaldı; *kuramda* söylediğini, eylemde gerçekleştiremedi.

Hegel temeline dayanan bir başka düşünür de Ludwig Feuerbach (1804-1872;)’dı. *Antropolojik Materyalizm* anlayışını ileri süren Feuerbach’a göre, varlık yapısının temeli *maddeydi* ama kendisi *düşünceydi*. İnsanı doğanın en üstün varlığı olarak gördü ve insana özgü nitelikleri *doğal kaynaklarıyla* açıklamaya çalıştı. İnsana *yaşambilimsel* açıdan yaklaştı ve *soyut insanı* kuramsal olarak bir felsefe konusu olarak inceledi. Bu nedenle Feuerbach’ın antropolojik materyalizmine *Felsefi Materyalizm* adı da verildi.*

**

*

Kuran’dan kaynaklanan İslam düşüncesi, *inanca* ağırlık verdiğinden, akıl ilkelerine dayalı felsefe *kuşatma* altına alındı. Başlangıçta yalnız Aristotelesçi bir görüşe bağlanan

*. “Yeryüzünün Güneş’e davranışı..., yeryüzünün kendine ya da kendi özüne davranışındır aynı zamanda, çünkü ışığın nicelik ve gücünün, içinde Güneş’in yeryüzünün özgün doğasını temellendiren ölçüsüdür. Bu yüzden her gezegen kendi güneşinde kendi özünün yansımasını görür. İnsan bu yüzden nesne üzerinde *kendinin* bilincine varır: Nesne bilinci insanın *özbilinci*’dir. Nesneden hareketle insanı tanırsın; nesnede insanın özü sana görünür: Nesne insanın *açık, belirgin* özüdür, onun *hakiki, nesnel* Ben’idir... Ay da, Güneş de yıldızlar da insana, *kendini bil...*, diye seslenirler. İnsanın onları görmesi ve nasıl görüyorsa öyle görmesi kendi özünün bir kanıtıdır... Sadece insan saf, anlaksal, çıkarsız bir sevinç ve heyecan duyar; sadece insan, gözüyle teorik şenlikler kutlar... Göğün doğası gökseldir. Bu yüzden insan yeryüzünün üzerinde sadece gözle yücelir, bu yüzden *teori* gökyüzüne bakışla birlikte başlar...” (Feuerbach, Ludwig; *Hıristiyanlığın Özü* -Çev. Oğuz Özügül-; Say Yayınları; İstanbul- 2008; s, 38-39)

felsefe, Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd ve sürdürümcülerinin elinde, *inançla aklı bağdaştırmaya* çalışan bir öğreti niteliğine büründü; aklın önemi vurgulanmakla birlikte *inanın* etkisi de onaylandı.

Daha sonra Platon'dan, Yeni-Platonculuk'tan esinlenme yoğunlaştı. Bu kanalda tasavvuf yolunu seçen Şahabeddin Suhreverdi, Muhyiddin Arabi ve sürdürümcülerinin elinde felsefe; aklı, derin bir *tanrısal sevgiden* kaynaklanan *inancın* denetimine veren bir öğreti niteliğine büründü. Bu öğretiye göre, *sevgi ve inan* ışığından kaynaklanmayan bir *aklın* başarıya ulaşması söz konusu değildi.

Bu arada Demokritos'un atomcu anlayışı yeşermeye başladı; Eski İran ve Hint düşüncesinden de beslenerek yayılmaya başladı. Salt felsefeye dayanan ve akıl ilkelerine bağlanan bu öğreti *Mutezile* akımı biçiminde yapılandı. Vâsıl b. Ata ve sürdürümcülerinin elinde bu öğreti, *maddeci* bir açılımı yaygınlaştırdı. İnancın karşısına aklı koyarak, dinden bağımsız düşünce akımlarının yapılanıp biçimlenmesine olanak sağladı.

Aristoteles felsefesini, yeni bir yorumla yaşama geçirerek İslam düşüncesiyle *uzlaştırmaya* çalışan Farabi (870-950); daha çok *metafizik* sorunları üzerinde durdu. Felsefeyle İslam dini arasında, uzlaşmaz gibi görünen konuların özde değil, *biçimde* olduğunu ileri sürdü. Bununla kalmadı; Aristoteles'in *güç ve eylem* kavramlarından, Platon'un *idea* kuramından yola çıkarak bu iki bilgiyi de *uzlaştırmaya* çalıştı.

Farabi'ye göre felsefe, *varolanın* bilgisiydi; bu bilgiyi kazanmakla insan Tanrı'ya *yaklaşma* olanağı bulurdu. Varlığın *ilk nedenlerine* varmanın yolu, insanın özüne dönmesi, kendi varlığını kuran *ilkeyi* anlamaya çalışmasıyla olurdu. Kişi, gerçeğe varmak için, duyuların *baskısından* sıyrılıp, *sevgiyle* Tanrı'ya ulaşma çabasını sürdürmek durumundaydı. İnsan aklını aydınlatan bir *ışık* olan *sevgi*, yalnızca

bir duygu değil, *bilme eyleminin* de temeliydi. Ruh ile maddeden oluşan insanın, sınırlı gücü ancak *sevgiyle* aşılabılırdi. Bilgi *doğuşandı*; düşünme gücünün çalışmasıyla kazanılmazdı; nereden geldiği, ne yolla oluştuğu *bilinemez*. Doğuştan bilgiler, ilk bilgilerdi; bu bilgilerin dışında, bir de *düşünme* yoluyla, *akıl yürütme* yoluyla sağlanan bilgiler vardı. Bilginin kazanılmasında bir diğer yeti de *sezgiydi*. Sezgi de iki türlüydü; biri *duyulara ve akla*, diğeri *düşünmeye* dayanıyordu. Duyulara ve akla dayanan sezgi, *dış evreni* algılamaya; düşünmeye dayanan sezgi ise *nesnelerin ilkelerini* kavramaya yarardı.

Farabi doğacı düşünürlerden kaynaklanan *atom ve boşluk* kuramlarını yadsır; Aristoteles'in *madde ve biçim* kuramını benimser. O'na göre, madde, tüm nitelik değişimlerine karşın, sürekli bir oluştu; doğada, *belirlenim* egemendi. Cisim, madde ile bileşikti. Evrenin özü *toprak, ateş, yel ve su* idi. Bu dört kurucu öğede bulunan *nitelikler*, evrenin tüm varlık türlerinin yapısında yer alıyordu.

Her cisim hareket olanağını *kendi içinde* taşımakla, birlikte, madde evreni, *zorunluluğunu* Tanrı'dan alırdı. Yine Farabi varlıkları ikiye ayırıyordu:

1) Kendi başına varlığı zorunlu olan varlıklar; zorunlu varlığın varlığı için, başka bir nedene gerek yoktu; başlangıçtan beri eylem durumundaydı; onun için kanıt gösterilemezdi; yetkin ve güzeldi; her nesnenin kanıtı ve yüksek nedeniydi.

2) Kendi başına varlığı zorunlu olmayan varlıklar, varlığı için bir neden gerekliydi.

Varlığın, en üstten en alta doğru, aşama aşama sıralanan *altı ilkesi* vardı:

1) İlk neden ilkesi; tanrısal oluş;

- 2) İkinci neden ilkesi; gökkatlarını oluşturan akıllar;
- 3) Etkin akıl ilkesi; yaratıcı eylemin sağlanması;
- 4) Nefs ilkesi; varlık türünün özünü biçimlendiren oluş ilkesi;
- 5) Suret ilkesi; nesnenin son biçimini, görünüş alanındaki niteliğini oluşturan ilke;
- 6) Mücerred madde ilkesi; nesnenin *cisim* olmasını sağlayan ilke.

Somut nesneler ise *altı* aşamada bulunurdu:

- 1) Göksel varlıklar;
- 2) İnsan;
- 3) Hayvan;
- 4) Bitki;
- 5) Maden ve
- 6) Dört kurucu öge (su, yel, toprak, ateş).

Aristotelesçi felsefe anlayışını İslam düşüncesine göre yorumlayan, *görgücü-akılcı* bir *yöntemin* gelişmesine katkıda bulunan İslam filozofu İbn Sina (980-1037); Farabi çizgisini sürdürdü. O'na göre, bilginin gerçek kaynağı *sezgiydi*;* ancak, bilginin oluşmasında *deneyin* de etkisi

*. "..., duygu, istenç dışı gelen bir emosyon değil, tıpkı düşünce gibi rasyonel, yani düzene sokan bir işlev, buna karşılık sezgi ise irrasyonel, yalnızca algılayan bir işlevdir. Sezgi, 'önsezi' olarak, istençli bir aksiyonun ürünü değil, iç ve dış durumlara bağımlı, istenç dışı bir olaydır. Sezgi daha çok ruhsal değil de fiziksel nedenlerden ileri gelen, objektif uyaranlara bağlı irrasyonel bir olgu, duyumsal bir algılama gibidir. O halde, bilincin yönelim için kullandığı yardımcı araçlar gerçekte dört işlevden ibarettir: Duyum (yani duyumsal algılama) bir şeylerin var olduğunu, düşünce bunun ne olduğunu, duygu bunun hoş ya da nahoş olduğunu söyler ve sezgi de onun nereden gelip nereye gittiğini belirtir." (Jung, Carl G.; *İnsan ve Sembolleri* -Çev. Ali Nahit Babaoğlu-; Okuyan Us; 4. Baskı; İstanbul- 2009; s. 61)

vardı. Bilginin kesinliği ve doğruluğu, aklın genel kurallarına olan *uygunluğuna* bağlıydı. Aklın kuralları ise insanın anlığında *doğuştan* bulunan, değişmez ve genel geçerlik taşıyan ilkelerdi; sonradan edinilen ve duyularla kazanılan bilgi için de bu kurallara *uygunluk* geçerliydi.

Varlık *tasarlamakla* ilgiliydi; bütün düşünülenler vardı ve varolanlar tasarlanabilen *düşünülür* biçimlerdi; bu nedenle, düşünmekle varolmak *özdeşti*.

İbn Sina'ya göre tümeller, bütün varlık türlerinin oluşmasından önce, Tanrı düşüncesinde, birer *tanrısal kavram* olarak vardı; bu bağlamda, varlıkların oluş nedeni *tümellerdi*.

Fiziğin konusu *madde ve biçimden* oluşan nesnelerdi; biçim, maddeden *önce* yaratılmıştı ve maddeye bir *töz* niteliği kazandıran biçimdi. Doğal nesneler, kendi *öz ve nite-likleriyle* bilinirdi. Nitelikler ikiye ayrılıyordu:

- a) Nesnelere bağlı olarak varlığını sürdüren nitelikler;
- b) Nesnelerden ayrı olarak varlığını sürdüren nitelikler.

Nesneler, kendilerinde bulunan *gizilgüçle* harekete geçerler. Bu gizilgüç ise *üç* ayrılıyordu:

- 1) Doğal güç; doğal biçimlerle ilgili nitelikleri taşır;
- 2) Öznel güç; nesneyi hareket ettiren ya da durağan duruma getiren nitelikleri taşır;
- 3) Ruhsal güç; herhangi bir organın, aracın yardımı olmaksızın, doğrudan doğruya bir iradeyle eylemde bulunma niteliğini taşır;

Dirilik bir bileşimdi; doğal organların göksel güçler yardımıyla *bileşmesinden* oluşurdu. Bu olay belli aşamalara uygun olarak gerçekleşirdi:

- 1) Birinci aşama; bitki aşaması; tohumla üreme, beslenme ve büyüme;
- 2) İkinci aşama; hayvan aşaması; kendi kendine hareket etme ve algı.

Oluşların, yaratışların, varlık bütününün kaynağı Tanrı'ydı; Tanrı, nesnelerde, olay ve eylemlerde *görünüş* alanına çıkıyordu. Varlık *vardı* ve *yok* olmazdı; üç bölüme ayrılırdı

- 1) Olanaklı varlık; nesnelerle ilgili değişimin, oluş ve bozulmanın egemen olduğu varlık;
- 2) Kendiliğinden olanaklı varlık; tümellerin, yasaların bulunduğu varlık evreni;
- 3) Kendiliğinden zorunlu varlık; ilk neden ya da Tanrı varlığı; değişmez ve çoğalmaz.

Aristoteles felsefesini yeniden yorumlayarak İslam düşüncesiyle *bağdaştırmaya* çalışan Endülüslü Arap filozof İbn Rüşt (1126-1198); din sorunlarının *felsefe ışığında* yeni bileşimlere ulaştırılabileceğini *kanıtlamak* istedi.

O'na göre, felsefenin temel sorunu *tümel* varlığı açıklamaktı; bu nedenle felsefe *tümeller* üzerine kurulmalı ve evreni anlamaya çalışmalıydı. Tümel varlığa, duyularla algılanan ve akıl ilkelerine göre açıklanan *varolandan çıkılarak* gidilebilirdi. Yaratılanlar arasında kurulan *neden-sonuç* ilişkisini yadsıyıp her nesneyi Tanrı iradesine bağlamak; varlığın kendine özgü yasaları olduğunu *onaylamak* anlamına gelirdi. Oysa doğa yasaları, oluşlarındaki güçle Tanrı iradesinden *bağımsızdı*.

Felsefe bakımından önemli olan *kanıtlama* yöntemiydi. Değişmeyen, önsüz-sonsuz olarak algılanan *ilk neden* zorunluydu; gerçeğin *yetkin* örneği durumundaydı.

Karşıtlıklar ise *oluş* ve *yokoluş* evrenindeydi; Tanrı, bu *karşıtlıkların* tümüydü.

Bâtını evren görüşünde *bilim*, inanan kişinin *kendini bilmesiyle*, *yerini anlamasıyla* başlar. Kendini bilmeyen kişinin Tanrı'yı bilmesi de olanaksızdır. Kişi bilim edindikçe tanrısal varlığın özelliklerini, niteliklerini düşünme olanağı bulur: Tanrı varlığını bilmeye yarayan bilim *deneyle*, *gözlemle* değil, *içe dönüşle*, *derin düşünceye dalmakla*, gönülde Tanrı'dan başka bir varlığın *bulunmadığını* anlamakla sağlanır.

Bu bağlamda bilim terimiyle anlatılmak istenen *gönül bilgisi* denen *irfandır*. Bu bilginin *yorumunda* Plotinos'tan kaynaklanan Yeni-Platonculuk görüşleri egemendir. Batını felsefenin / düşüncenin ve inancın yaygınlık kazanmasıyla birlikte *bilim*; *Tanrı-insan-evren* üçlüsünden oluşan birliği kavrama anlamını kazanmıştır.

Bu kapsamda bilim; kişinin *yücelmesini*, taşıdığı tanrısal nitelikleri *kavramasını*, *olgunlaşmasını* *insan-Tanrı özdeşliğini* kendi varlığında yaşayarak bilmesini, *ermesini* sağlayan bir *ışık*tır.

İslam düşüncesinin oluşumu döneminde biri *akıl ilkelerine*, diğeri *inan verilerine* dayanan iki yol ortaya çıktı; akıl ilkelerine bağlanan yol *felsefeyi*, inan verilerine dayanan yol ise *din* ve *tanrıbilimi* seçti.

Düşüncenin, bilginin, bilimin bir *akıl* ve *bilinç* işi olduğunu, doğadan kaynaklandığını; bu alanda *önyargılara*, *akılla bağdaşmayan* görüşlere yer olmadığını ileri süren ilk öğreti *Mutezile* adını aldı. Ayrılan, başka bir yol tutan anlamına gelen bu çağırın öncüsü *Vâsıl b. Ata* (699-749)'dır. O'na göre, Tanrı'da, Kuran ve Hadis'e dayanılarak ileri sürülen *özle* (zat) *nitelik* (sıfat) özdeşliği *doğru değildir*, gerek *öz*, gerek *nitelik ayrı* varlıklardır. Bunların tanrısal tözde birliğe ulaştığını söylemek, bir olanın *iki ayrı nesne* biçiminde yorumlanması sonucunu çıkarır ki bu bir *çelişkidir*.

Yazgı gerçek *değildir*, insan bir *istenç* (irade) varlığıdır; bütün eylemlerinde *bağımsızdır*, istencin dışında, *denetleyici* bir güç yoktur. Yazgı, insanın *istenç özgürlüğünü* ortadan kaldırır, insanı önceden gösterileni yapmakla *yükümlü kılar*, bu da Tanrı'nın *yüceliğiyle* bağdaşmaz.

İnsan birey olarak eylemlerinin *yaratıcısıdır*, özgür istencine göre davrandığından, yaptıklarından *sorumludur*. Kendi elinde olmayan, *yazgı* gereği yerine getirilen bir eylemden ötürü *suç* ya da *ödül* söz konusu olamaz.

Tanrısal bildiri, Tanrı ile insanın dolaylı da olsa konuşması *olanaksız* olduğu için, *esinden* öte bir anlam taşımaz. Peygamberler de insandır, onlarda *doğaüstü*, *insanüstü* yetilerin bulunduğu inancı bir yanımadır.

İnsan bir *akıl varlığı* olduğundan yargıları, önermeleri *akla* uygun olmalıdır. Bilginin biri duyu verileri, diğeri akıl yürütme olmak üzere *iki kaynağı* vardır. Duyularla sağlanan izlenimler, akıl ilkelerine göre biçimlenerek *bilgiye* dönüşür, *kavram* niteliği kazanır.

Mutezile öğretisinin temelini, *insan ve bilgi* sorunları oluşturur. Bu öğretiye göre, akıl ilkeleriyle bağdaşmayan, insana duyularla verilmeyen bir nesnenin *gerçekliği* söz konusu değildi. Evren, bölünmez tözler olan *atomlardan* kurulu bir bütün olduğundan *sonluydu*, *sınırlıydı*; yoktan değil, *kurucu öğelerin bileşiminden* yaratılmıştı.

Kimi Mutezile filozofları atomların *Tanrı iradesiyle* yaratıldığını ileri sürmüşlerse de bunu Sünni şeriata verilen bir *ödü*n olarak değerlendirmek gerekir.

Vâsıl b. Ata'nın Mutezile, öğretisinin sürdürümcüleri İbrahim Nazzam ve Ebu'l-Huzeyl el-Allaf oldu.

Akıl ilkelerine dayalı bir felsefenin kurulmasına öncülük eden Arap filozof Nazzam (?-845); Mutezile öğretilerine bağlı kalmakla birlikte, *özgün* sayılan düşünceler de ileri sürdü. Nazzam'ın evren anlayışı Herakleitos, Demokritos, Anaksagoras'a dayanır. O'na göre, doğa *organik* bir bütündü;

bu bütünde gizil olanlar, *gizilgüç* durumundan *oluş* durumuna geçmekteydi. Değişme ve zaman, bu gizliliğin *açılma* süreciydi.

Gerçekte nesneler başlangıçta bir bütün olarak vardı; *olmuş ve olacak bütün olaylar bu gizli evrenselliğin içindeydi*. Evren, *atom* denen özlerden kurulu bir bütündü. Bu atomları da *Tanrı* yaratmıştı, ancak yaratılma olayı sürekli değil *bir kezlik*.

Anadolu Bâtinî maddecilik anlayışının temel görüşleri *zaman, evren, yaradılış, Tanrı, madde ve ruh* kavramlarında toplanır. Zaman ve madde dışında *yaratıcı, ortaya koyucu, geliştirici bir güç* yoktur. Zaman, varlığı bakımından maddeyle *bağlantılıdır*. Ne maddesiz *zaman*, ne de zamansız *madde* söz konusudur. Dinlerin ve kimi felsefe öğretilerinin ileri sürdüğü gibi madde *dışında*, bağımsız bir *ruh* yoktur. Ayrıca, önsüz-sonsuz, yalnız kendi kendisiyle var olan *ruh-sal bir nesne* düşünmek yanılgıdır. Varlık kavramı altında toplanan bütün nesneler *maddedir*, maddesiz bir Tanrı da *yoktur*. Gerçekte evrenle Tanrı bir *bütündür* ve özünü *madde* oluşturur. Tanrı'nın özgür istenciyle gerçekleştirdiği söylenen *yaradılış* olayı da gerçek dışıdır.

Tektanrı dinlerin ileri sürdüğü ölümden sonra *dirilme, yargılanma, ilk suç, ödül ceza* vb. olaylar da birer *boş sanıdır*. Madde evreninde, kaynağını maddede bulmayan bir olay, bir oluş söz konusu *değildir*.

Bilgi duyularla sağlanan bir *algıdır*, onun doğa *dışında* bir kaynağı yoktur. Tümeller, duyu verilerinden yapılanan birer *soyutlama* ürünüdür, gerçek *değildir*. İnsanın tek yönetici yetisi *aklıdır*, o da maddeye dayalı bir gelişimin *doğal* sonucudur. Bu görüşleri en net biçimde savunanlar, gerçeklerin yalnız akılla kavranabileceğini ileri süren, İranlı filozof Ravendi (?-910), Mutezile düşüncesini benimseyen, akılcılığı savunan Horasanlı ozan Beşşar b. Bürd (?-873) gibi düşünürler oldu.

Dehriyyun (maddecilik) adıyla anılan çağırın kurucusu olan *Ravendi*; yalnız maddeyi gerçek saydı; felsefe sorunlarına *maddeci* ve *akıl ilkelerine* dayalı bir yöntemle yaklaştı; *evren, Tanrı, insan, bilgi, yaradılış, akıl, ölüm, ruh* vb. konular üzerinde yoğunlaştı.

O'na göre, inancın kaynağı *akıldır*; ötesinde *akla aykırı* gelen düşünceler bile aklın ürünüydü. Bir doğa varlığı olan insan yaratılmamıştı; bu nedenle onda *doğaüstü* bir nitelik de yoktu. Doğaüstü sayılan varlıklar *duyu verilerinden* oluşmuştu. Yapı bakımından insanla özdeş olan evrende de bir *doğaüstülük* bulunmuyordu.

Akıl insanda, zamanla oluşup biçimlenen *doğal bir yetiydi*; akıl, bütün gerçeklerin ve doğruluğun *ölçüsüydü*. Sözelimi; peygamberlerin işleri, *akılla bağdaşmadığından* birer kandırmacaydı.

Yaşanan olayların dışında *bilinecek varlık yoktu*; bilgi, duyularla sağlanan izlenimlerin, akıl ilkelerine göre *biçimlenmesiyle* oluşuyordu. Bu, bağlamda dinlerin bilgi diye ileri sürdükleri veriler, duyularla *kazanılmadığından* gerçek değil, birer *boş sanıydı*.

Tanrı, *soyut* bir kavramdı; insan düşüncesinin bir ürünüydü. Evrende tanrısal bir *nesne*, tanrısal bir *erk* yoktu, Tanrı olmadığı gibi O'na bağlanan bir *lütuf, bağışlama* da yoktu; Cennet, Cehennem, ölümden sonra dirilme, geleceği önceden bilme gibi savlar da *gerçek dışıydı*. Gövdeyi kuran özlerin dağılması anlamında ölüm, *doğal* bir olaydı; ölümsüzlük tasarnı *saçmaydı*. Her nesne değişir, dağılır, yeniden birleşip bütünlenebilirdi. Ölümsüz olan yalnız *evren* denen bütündü.

Ruh ise gövdenin *doğal yaşama* gücüydü; bağımsız bir *varlık* bir *töz* değildi. Bu nedenle dinlerin ileri sürdüğü görüşler *yanlıştı*. Bağımsız bir ruh varlığı olmadığına göre bir *ruhsal evren* ya da *ruhlar evreni* de yoktu. Ne yokluktan *varlık*, ne de varlıktan *yokluk* çıkardı. Yaradılış olayı, *insan düşüncesinin* bir ürünüydü.

Sünni İslam dünyasında büyük bir tepkiyle karşılanan Ravendi'nin görüşleri bâtinî maddeciliğin *gelişmesine* olanak sağladı. Platon-Aristoteleş-Plotinos felsefesinin karşısına *İlkçağ materyalizminin* başat adı Demokritos'un atomcu anlayışını dikti.

Beşşar b. Bürd'e göre ise en iyi yol akıl yoluydu. İnsanın *balçıktan* yaratıldığı olayı bir yalandı. Bütün bilgilerimiz, yaşadığımız *olaylardan*, çevreden edindiğimiz *izlenimlerden* oluşurdu. İnsan doğa varlıkları arasında, taşıdığı *akıl* nedeniyle en üstün varlıktı. Düşüncelerimizin kaynağı *duyularımızdı*. İçinde yaşadığımız evren *gerçektir*; bu nedenle yalnız *düşüncede varolan* bir varlık alanını benimsemenin, ona *kavuşma özlemiyle* yanıp tutuşmanın bir anlamı yoktu.

Kesin ve genel geçerlik taşıyan, *bilgiye deney ve akıl* ilkelerine dayanılarak varılamayacağı görüşü, tektanrı dinlerden kaynaklanan bir *inancın* etkisiyle, *yeni bir öğreti* niteliği kazandı. Bu öğretiye göre *akıl sınırlıydı, eksikti*. Bir akıl varlığı olan insanın, yapısı gereği, tanrısal ve evrensel gerçekleri kavrama *olanağı yoktu*. Çünkü insanın *sınırlı* olmasına karşın, tanrı ve tanrısal evren *sınırsızdı*. Sınırlı olanın sınırsız olanı *bilmesi* söz konusu olamazdı.

Oysa insan, *bilmek isteyen* bir varlıktı. Onun bu gereksinmesini gidermek için yol gösterici, aydınlatıcı bir *ışık* gerekti. Tanrıbilimcilere göre bu ışık ancak *tanrısal lütuf* olabilirdi, Tanrısal lütuf da akli değil *gönlü* aydınlatırdı. Bu aydınlatma bir *içe doğuş* biçimindeydi ve bilmeyi gerçekleştiren *sezgiyi* oluşturuyordu.

Tanrısal lütuf ile aydınlanan *gönül*, aklın sınırlarını aşarak, *bilinmezi* kendiliğinden görür, *kavradı*. Bilinmezin bilinmesini sağlayan bu görüşe Anadolu'da *tasavvuf*, Hristiyanlıkta *mistisizm*, bir öğreti niteliği kazandırdı.

Yeni-Platonculuk'tan etkilenen İranlı mutasavvuf Bayezid Bistami (?- 874); *varlık-birliği* inancına dayanarak, insanın *tanrısal bir nitelik* taşıdığını savundu.

Mazdek ya da Zerdüş't bir aileden geldiği kabul edilen Bistami'ye göre, insanla Tanrı *özdeşti*; insanda *görünen* Tanrı'ydı. Bütün varlık türleri *birdi*; ayrılık yalnızca *görünüştüydü*.

Varolmak Tanrı da bulunmak; Tanrı'da bulunmak, varlık alanına *çıkma*kdı. Görünüş bir biçimdi; görünmeyen ve gerçek olan öz ise *tanrısal nesneydi*. Bilgi edinmenin amacı, insanda görünüş alanına çıkan Tanrı'yı *kavramaktı*. İnsanda tanrısal öz olarak bulunan en yüce varlık *ruhdu*; ruh, ölüm-süzdü, gövdeden ayrılınca yüce kaynağına, *Tanrı'ya* kavuşuyordu.

Bilmek, kişinin *kendini*, kendinde *Tanrı'yı* tanımasıydı; Tanrı'yı arayan *kendini*, kendini arayan *Tanrı'yı* arıyordu.

Bistami, *Tanrı benim içimdedir*, özdeyişiyle bunları anlatmak istiyordu. O'na göre, Tanrı'yı aramak *sevgiyle* olurdu: Kendini seven *Tanrı'yı*; Tanrı'yı seven *kendini* severdi. Kendine tapan *Tanrı'ya*; Tanrı'ya tapan *kendine* tapardı.

İslam toprağında Doğacılık'ın kurucusu İranlı filozof Ebubekir Zekeriya Razi (841-926); bilginin *kaynağı* konusunda yoğunlaştı. O'na göre insanı anlamanın ilk koşulu, onu *düşünen bir varlık* olarak yaşamın içinde incelemekt; bu da *deney* ve *gözlem* yoluyla başarılabilirdi; çünkü bilginin kaynağı *duyulardır*; duyular ise deney ve gözlemin konusu olan *dış evrenle* ilgili izlenimlerin alındığı odaklardı. Dış evren *maddeydi* ve *gerçektir*; ruhla Tanrı bu evrenin *dışındaydı*. Varlık bütünü beş ilke oluşturunuyordu:

- 1) Tanrı;
- 2) Boşluk(mutlak mekân);
- 3) Süre(mutlak zaman);
- 4) Ruh(ışık, aydınlık); ve
- 5) Madde(karanlık).

İnsan aklı hem bu varlık alanlarını *kavramaya* hem de

yaşamı *düzenlemeye* yeterliydi. Bu nedenle doğaüstü güçlerle donatılmış birilerinin varlığına inanmak ya da onları beklemek *gereksizdi*; bu kapsama *peygamberler* de giriyordu; onların düşünceleri de *akılla bağdaşmadığı* için yeterli ve gerçek değildi

Yine O'na göre evren Tanrı'nın *özgür istenciyle* yaratıldı; bu yaratmada temel ilke *tanrısal bilgelik*ti. Yaradılışla beliren bütün varlıkların başlangıcı *mutlak ışıkdı* (nur); madde, bireysel öz ve doğal ışık, onunla oluştu; *cevher* gibi ruhsal nitelik taşıyan yalın tözler ondan doğdu.

Buna karşın yaşlık-kuruluk, sıcaklık-soğukluk gibi niteliklerin kaynağı *nesnel varlıklardır*; bir tür *gölge varlık* durumundaydı bu nitelikler. Göklerle yeryüzü, bu *dört nitelikten* oluştu; bu nedenle göklerle yeryüzü *özdeşti*.

Razi, evren oluşumunda temel öge niteliği taşıyan ilk maddenin *dağınık atomlardan* kurulduğunu ileri sürdü. Değişmeye eğilimli olan bu atomlar, ayrı oranlarda boşluğun küçük bölümleriyle birleşerek doğanın ilk kurucu ilkelerini oluşturdu: Bu ilkeler;

- 1) Hava; gevşek olduğu için yukarıya doğru hareket eder;
- 2) Su; yoğun olduğu için yeryüzünün odağına doğru hareket eder;
- 3) Toprak; yoğun olduğu için yeryüzünün odağına doğru hareket eder;
- 4) Ateş; gevşek olduğu için yukarıya doğru hareket eder;
- 5) Göksel öge: maddeyle boşluğun dengeli dağılımını sağlar, hareketi daire biçimindedir.

Hallac-ı Mansur (857-922); insanla Tanrı'nın özdeş olduğu görüşünü ileri sürdü. *Tanrı-evren-insan* üçlemesini, *Varlık-birliği/ Mevcut-birliği* kapsamında açıkladı. O'na göre, gerçek olan, var olan *Birdi*; çokluk bir görünüşdü; *Birin* değişik biçim ve niteliklerdeki yansımasıydı. *Bir* Tanrı'ydı;

ancak, evren ve insan bu *Birin* dışında değildi, içindeydi; onunla *özdeşti*. Bu nedenle insanın *Enel Hak* demesi *doğruyd* ve *gerekliydi*. İnsan konuşan, dolaşan, düşünen, sevinen, gülen, üzülen, öfkelenen *bir Tanrı*'ydi. Tanrı'nın bütün nitelikleri *insanda*, insanın bütün nitelikleri *Tanrı*'da bir birlik ve bütünlük içindeydi. Ölüm gerçek değildi, bir *değişmeydi*, bir *görünüştü*; bu nedenle kişinin ölümü yaşamında, yaşamı *ölümündeydi*. Evren yaratılmamıştı; bir ışık kaynağı olan Tanrı özünün *yansıması* sonucu oluşmuştu. Tanrı'dan başka bir varlık olmadığı için *yaratılmış nesneden* söz etmek doğru değildi.

Arap filozof Ebulberekât Bağdadi (1076-1166); varlığın algı ile bağlantılı olmadığı görüşünü savundu. Aristoteles'in görüşlerini eleştirdi; özellikle O'nun *hareket ve gizilgüç* konusundaki görüşlerinin, evrende görülen gerçeklerle *uyuşmadığını*, yalnızca *kavramlara* dayalı açıklamaları içerdiğini ileri sürdü. Yine Aristoteles'in bilimler sınıflamasına, metafizik ve bilgi kuramıyla ilgili görüşlerine karşı çıktı. Bağdadi'ye göre bilimin konusu *varlık* idi. Bilimler içerik bakımından *üçe* ayrılıyordu:

1) Duyu bilimleri; insanın çevresini kuşatan varlıklardan duyular aracılığıyla sağlanan bilgileri; o bilgilerin kaynaklarını, nesnelerini konu edinir, doğa bilimleridir.

2) Anlık bilimleri; insanın çevresine değil kendi düşünme ortamına bağlı; dış olaylarla doğrudan doğruya ilgisi bulunmayan; anlığın üretici gücüyle işlenen, düzenlenen, açıklanan varlıkları kapsar.

3) Akıl bilimleri; tanrıbilim ve metafizik; duyularla, duyulan evrenle ilgisi bulunmayan cisimsiz varlıklar bilimi.

Varlık sorununa *algı* olayıyla yaklaşan Bağdadi'ye göre; var olan bir nesnenin varlığı algıya ya da algılayana *borçlu* değildi. Algı, varlığın *koşulu* değildi; tam tersine *varlık*

*algının kesin koşulu*ydü. Var olan bir nesne, *kendi kendisiyle* vardı; algıdan önce var olduğu gibi algıdan sonra da vardı ya da var olabilirdi.

Bilme eyleminde, kişinin *bildiğini bilmesi* ana koşuldu; bu bir *bilinç* olayıydı. Bilinmeyenin bilgisiyle *yargıda* bulunmak, *bildiğini bilmemektir*.

Bilginin kaynağı, genellikle duyulardı; ancak, duyu verilerinden aklın işleyerek geliştirdiği *ayrı nitelikler* taşıyan bilgiler de vardı. Bu bağlamda Bağdadi bilgiyi *niteliği* bakımından *ikiye* ayırır:

a) Yalın ve eksik bilgi; doğrudan doğruya duyularla sağlanan; aklın süzgecinden geçmeyen bilgi.

b) Bileşik ve eksiksiz bilgi; aklın denetiminden geçmiş, süzülmüş, düzenlenmiş bilgi.

Ölüm konusunda İslam düşüncesine *karşıt* bir görüş savundu Bağdadi: O'na göre, ölümden sonra *dirilme* yoktu; dirilik kazanma söz konusu değildi.

Yeni-Patonculuk'tan kaynaklanan *İhvanu's-Safa* adlı felsefe çığının beş kurucusundan biri olan Arap düşünür Avfi (10. yy); düşüncelerini, bir *yaşama felsefesi* bütünlüğü içinde dile getirdi. İçinde yer aldığı topluluğun ağırlık verdiği başlıca konu *eğitim* oldu.

İhvanu's-Safa topluluğunun görüşüne göre, evren, Tanrı'dan *fıskırma* yoluyla oluştu. Fıskırma yukarıdan aşağıya *aşamalı* bir iniş niteliği gösterdi. Dokuz aşamada gerçekleşti:

1) Tanrı birliği aşaması; bütün varlık türleri Tanrı özündedir; tek varlık Tanrı'dır.

2) el-akl aşaması; tanrısal varlık olan akıl oluşur; bu oluşma da bir fıskırmadır.

3) el-nefs aşaması; diri varlıkların özünü oluşturan, nitelik bakımından akılla yakınlığı bulunan nefis oluşur.

4) İlk madde aşaması; yer kaplayan varlıkların oluşturuıcı gereci.

5) Evren aşaması; bütün varlık türlerini kuşatan bütün.

6) Nesneler aşaması; yer kaplayan tek tek varlıklar

7) Gökkatları aşaması; ayrı ayrı özellikler taşıyan varlık alanları.

8) İlkeler aşaması; varlık türlerini oluşturan kurucu özlcr.

9) Madenler, bitkiler, hayvanlar aşaması; evrende bulunan bütün varlık türlerinin toplandığı üç büyük bölüm.

Yine Avfi'ye göre, ölüm bir *dağılmaydı*, ruhun gövdeden ayrılmasıyla gerçekleşiyordu. Gövdeden ruh, Tanrı'ya dönüyordu; bu bağlamda Tanrı'ya dönüş, *Büyük Dirilişti*. Bilgi üç aşamalıydı:

1) Birinci aşama; duyular, aşağı varlık katlarının bilgisini verir; nesnelerin bilgisi; duyu verileriyle sağlanır,

2) İkinci aşama; kanıtlama yoluyla daha üstün varlıkların bilgisi kazanılır.

3) Üçüncü aşama; akıl ve sezgi ile insan kendi özünün bilgisini sağlar; kendi kendini bilir; kendini bilmek, bilginin en yüksek aşamasına ulaşmaktır

Akıl insanı başarıya ulaştıran en *güvenilir* yetiydi; Tanrı'dan ilk fişkıran *akıl* olduğu için Tanrı'ya en yakın olan da oydu. Bu nedenle insan bir *akıl varlığı*ydı. İhvanu's-Safa topluluğunun *akılcı görüşü*, imanı akıldan üstün sayan Ortodoks İslam tarafından *tepkile* karşılandı.

İranlı tasavvuf ve ozan Attar (1119-1193); *Varlık-birliği* görüşünü savunarak, insanla Tanrı *özdeşliğini* ileri sürdü.

Attar'ın işlediği tasavvuf konularının kaynağı, İslam Ortaçağı'nda çok geniş bir alana yayılan *Yeni-Platonculuk* akımıydı,

Attar'a göre; Tanrı, *önsüz-sonsuz* bir varlıktı; yaratılmamıştı; yalnız *kendi kendisiyle* vardı; özü kendisinden başka bir varlığı *gerektirmiyordu*. Tanrı, varlık kavramı altında toplanan nesnelere *benzemi*yordu; O, bütün nitelemelerin ve tanımlamaların üstünde yüce bir *ışık*tı (nur). Bütün varlık türleri Tanrı özünde *ışık* biçimindeydi. Oluş; Tanrı'dan *çıkış* ve Tanrı'ya *dönüş*tü.

Var olmak, Tanrı özünden *fişkı*rmak, *görünüş* alanına çıkmaktı. Tanrı bir *ışık* olarak değişik aşamalarda en yüceden en aşağı kata doğru, basamak basamak *görünüş* alanına çıktı. Bu görünüşün aşamaları *varlık katlarını*; yine bu görünüşün değişik nitelikleri *varlık türlerini* oluşturdu. Oluş, varoluş; *yoktan yaradılış* anlamına gelmiyordu: Tanrı özünden, görünmeyenden *görünüş alanına çıkış*, *görünen duruma geliş* anlamına geliyordu. Bu nedenle varolmak, *görünmek*ti, Tanrı özünden fişkırmaktı.

İnsan tanrısal bir varlıktı; Tanrı ile *özdeş*ti. Tanrı, insanda *dile gelir*, özel bir *biçim* kazanır, *somutlaşır*, *görünüş alanına* çıkardı. Varlık türleri içinde aklı, istenci, yetenekleri, özü, ruhu bakımından Tanrı'ya *en yakın* olan insandı. İnsan, *konuşan bir Tanrı* niteliği taşırdı. İnsan, taşıdığı tanrısal nitelikler nedeniyle *Varlık-birliğinin* (Vahdet-i Vücut) odağı, durumundaydı. İnsanda tanrısal ruh, *tikel ruh* olarak vardı; *tikel istenç* de tanrısal istencin bir bölümüydü.*

Attar'a göre ruh *ölümsüzdü*; Tanrı'dan *gelmişti* ve yine Tanrı'ya, geldiği kaynağa *dönecekti*. Bu nedenle ruhun

*. "Yaratıcı tanrı hakiki Tanrı olmadığına, geçici ve yoz bir varlık olduğuna göre... Yaratıcıya isyan bir fazilet olur ve yılan ise yaratıcının bizden gizlemeye çalıştığı iyi ve kötü ilkeleri bize öğreten bir insanlık iyilikçisi olur." (Russell Jeffrey Burton; *İblis* -Çev. Ahmet Fethi-; Kabbacı Yayınevi; İstanbul- 2000; s, 64)

varlığı, gövdeye giriş olayına göre *önceydi*. Varoluş aşaması bakımından, tanrısal özden çıkış sırasına göre ruh *önce*, madde *sonraydı*. Varlık türlerinin en üstünü *ruh*, en aşağıda bulunanı ise *maddeydi*.

Ölüm, ruhun geldiği kaynağa, yani Tanrı'ya dönmesiydi; gövdeden ayrılan ruh, kaynağına dönerken *mutluluk* içindeydi, ölümsüzlüğe kavuşmanın *sevincini* duymaktaydı. Ruhun gövdede durması, Tanrı'ya duyduğu özlem nedeniyle *ayrılıktı*; bu ayrılığı *ortadan kaldırıyordu*.

Bilgi, Tanrı'yı bilmektir; bilmenin yolu, kişinin *kendi özünden* geçerdi; en kesin, en açık bilgi kişinin *kendini bilmesiydi*. Kendini bilen *Tanrı'yı*, öteki *varlık türlerini* de bilirdi. Kişi kendini Tanrı'ya *adayınca*, içine *kapanınca* Tanrı *lütfundan* kaynaklanan *sezgi* başlardı; bu sezgi *kesin bilgiyi* sağlayan, kişiyi Tanrı'yla *karşı karşıya* getiren güçlü bir *duyuştur*, *içe doğuştur*. Sezgi ile bilgi, bilme birbirini *gerektirirdi*; biri olmadan öteki de olamazdı. Sezginin özü ise *sevgiydi*.

Sevgi, Tanrı varlığıyla *buluşma* özleminden kaynaklanırdı. Tanrı'dan *başka varlık* olmadığından, sevgi de tanrısal olana *eğilim duyma*, *yönelme* anlamına gelirdi. Sevginin ilk çıkış yeri kişinin kendi özüne duyduğu *yakınlıktı*. Bu nedenle kendini seven *Tanrı'yı* sever; Tanrı'yı seven *kendini* severdi.

Tanrı görünmeyen tanrısal evrendeyken, özü gereği kendine *eğilim* duydu; *görünmek* istedi ve *fişkırtma* olayı gerçekleşti.

Felsefe tarihinde bilginin *kaynağı* ve gerçeğin *kavranması*, değişik düşünme yöntemlerine bağlanan *çıgırların* dogmasına yol açtı. Bu çıgırları şöyle sınıflandırabiliriz:

A) Bilginin duyularla sağlandığını ileri sürenler; maddecilik ve deneycilik öğretileri. Bu yöntemin kaynağı doğaydı ve doğaya ağırlık veriliyordu.

B) Bilginin duyularla değil de yalnızca düşünme yeteneğiyle sağlandığını ileri sürenler; idealist öğretiler; idealizm. Bu yöntemlerin kaynağı, üretici ve yaratıcı bir nitelik taşıdığına inanılan akıl ve kavrayış yeteneği, yani düşünme yeteneğiydi.

C) Bilginin kaynağını sezgide görenler; bu yöntem başlangıçta matematik sorunların çözümünde kullanıldı. Bilimsel sezgi kapsamında, düşünme yeteneğini belli bir konu üzerinde yoğunlaştıran düşünürün, deneyle elde edemediği sonucu beklenmedik bir süre içinde içe doğuşla aydınlığa kavuşturacak veriyi kazanması durumuna sezgi adı verilir. Bu anlamda sezgicilik, ruhbilimle bağlantılı bilimsel bir nitelik taşır. Düşünülen sorunun çözümünü kolaylaştıran bir veriyi elde etmeye dayanır. Tanrıbilim alanında-sezgi, tanrısal bir uyarı, tanrısal bir ışık olarak algılanır. Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan öğretilerde gerçeğin kavranması, içe doğuş niteliği taşıyan, sezgiyle sağlanabilir. Tanrı'ya ulaşmanın, kendi özünde Tanrı'yı görmenin tek koşulu durumundadır; aklın, kavrayış gücünün bütün sınırlarını aşar; en kısa zamanda, en kesin gerçeğe varmayı sağlar. Ermişlik denen aşamaya ancak sezgiyle ulaşılır.

Bâtını düşüncede bilginin iki kaynağı vardı: *Can* ya da *bilinç* olarak algılanan *ruh* ve *duyu*.

Bilgiyi ruhsal bir varlık diye gören kurama göre duyular, *yanıltıcıydı*; bu yanıltıcılık da *geçici*, *ölümlü* olan gövdeden dolayıydı.*

*. "Batınî (heteredoks) akımın İslam'a ve dinlere özgü olmadığını vurgulayarak konuya girelim. Zira batınîlik düşüncesinin kökeni, eski tarihlere dayanır: Homeros'un şiir ve destanları kutsallık derecesine erişince, MÖ. 5. yüzyılda yaşayan eski Yunan düşünür ve edebiyatçıları bunları tevil etme yoluna gittiler. Başlarında Antsithenes'in bulunduğu bir grup, Homeros'un şiirlerini 'tevil' ederek yorumladı... Antaik çağdaki tevil >>

Ruh ise tanrısal bir *tözdü*, bu nedenle ondan gelen bilgi de *kesindi*; bu bilgi *imanla* (inanla) bağlantılıydı.

Gövdeye bağlı duyularla edinilen bilgi, *inanın* (imanın) denetimi dışındaydı; ruh, *tanrısal evrenin* bilgisini, duyular ise *gelip geçici* dünyanın izlenimlerini veriyordu.

Yeni-Platonculuk ve Eski İran-Hint inançlarından esinlenen *İşrakilik* adlı *aydınlanma felsefesinin* kurucusu, İranlı filozof *Şahabeddin Sühreverdi* (1153-1191): varlık, bilgi ve yaratma olaylarını incelerken *sezgi* yönteminden yararlandı. Bu yöntem O'na göre *tanrısal gizlere* ulaşmanın yoluydu; gönüle, evrensel ve ruhsal bilgiler, *sezgiyle* sağlanabilirdi. Sezgiyi oluşturan öge *ışın*'dı; ışın, insan gövdesinde *nesnel* olarak yansıyor; bu yansıma insanda, bir *bilinç aydınlığı* yaratıyordu.

Sühreverdi felsefesinde, *soyut düşünme* yetisi yerine, *yaşanmış coşkunluğu* temel aldı. O'na göre, nesnelerin özü *ışımaya* olduğu için *anlıkla* bilinemezdi. Varlık evreni, aşağıdan yukarıya doğru, yani *maddeden ışığa doğru* giden bir düzendi. Tüm ışınlar, *ışınlar ışını* olan Tanrı'da birleşiyordu. Bu nedenle akla *güvenilmezdi*; akıl, kuşkuyu yok eden *gizemli sezgiyle* bütünlenmeliydi. İnsan sezgi

gelenegi, Yahudi kökenli Philon tarafından devralındı. Musevilik'teki Pesah bayramı, ruhun temizlenmesi veya evrenin yaradılışı olarak kutlanınca, o tarihten itibaren *batınilik* başlı başına bir akım, bir mezhep oluverdi. Philon'un geliştirdiği *tevil* gelenegi, ilk Hristiyan savunucularınca sürdürüldü. İncil'in *batınî* tefsiri, Eflatunculuk ve Eski Yunan kültürüne alternatif olarak kaleme alındı... Hristiyan azizlerinden Ariyanis, Philon'un izinden giderek *Kitab-ı Mukaddes*'i üç kategoride değerlendirmiş; İncil'in içrek (*batınî*) yorumlarının, sadece ileri düzeydeki zatlarla kâmil insan tarafından yapılabileceğini belirtmiştir. İslam'daki *batınilik*, tahminen Hz Osman zamanında uç vermiş olup, Hz Ali zamanında kavramlaşma aşamasına gelmiş;... ön plana çıkıp, mistisizm (yahut tasavvuf) temelinde felsefi ve düşünsel bir akım oluvermiştir." (Bulut Faik; *Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği*, Berfin Yayınları; İstanbul- 2000; s, 28)

yoluyla *keşifte* bulunurdu; adım adım karanlıklardan *ışığa* yükselir; doğasal ve ruhsal olayları *dolaysız* kavrama yeteneği kazanırdı. Gözlem ve içekapanışa dayalı *sezgiyle* insan, hayvansı varlığını *aşar*, düş gücünün *üstüne* yükselir ve görünmeyen varlık alanından *bilgi alabilecek* duruma gelirdi.

Tüm varoluşun mutlak ilkesi, temel niteliği; sürekli aydınlanma olan *ışınların ışınıydı*. Bu ışının, kendi dışında bir *nedeni* yoktu. Yaradılış, onun özünden dışarıya *taşma*, *fıskırma* yoluyla yukarıdan aşağıya tüm varlık basamaklarına *inmeydi*; yani, *aydınlıktan karanlığa* doğru bir sıralama vardı. Işının da *iki* türü bulunuyordu:

- a) Soyut ışın; biçimi yoktur; kendi dışında bir nesnenin niteliği olamaz; kendini, kendi aracılığıyla bilir,
- b) İlineksel (arızı) ışın; kendi dışında bir nesnenin niteliği olabilen ışın.

İnsanı eyleme geçiren *üç* güç vardı:

- 1) Akıl; anlayış gücünün ve bilginin kaynağıdır,
- 2) Yabanıl ruh; tutku, üstünlük, korkusuzluk, öfke vb. durumları yaratır;
- 3) Hayvansı ruh; üreme eylemini, doğal güdülerini yaratır.

Endülüslü Arap mutasavvıf Muhyiddin Arabî (1162-1240); bütün varlık türlerinin, Tanrı'nın *görünüşü* olduğu düşüncesini savunarak, *Varlık-birliği* görüşünü geliştirdi.

O'na göre, bütün varlık türlerinin değişmez kaynağı, başlıca ilkesi *Tanrı'ydı*. O, önsüz-sonsuzdu, *birdi*; yaratılamamıştı, *salt akıldı*, *salt ruhtu*, *salt ışıktı*, *salt istençti*. Tanrı dışında bir varlık, bir oluş *yoktu*. Varlık kavramı altında toplanan ne varsa *tanrısal görünüştü*. Oluş, tanrısal

özün yansıması, duyulur alanda *görünmesiydi*. Bu nedenle oluş, bir yoktan varoluş değil, *gizliden açığa* çıkış, görünmezden *görünür duruma* gelişti, bir *fıskırmaydı*.

Evren bağımsız bir varlık olmadığı gibi *yaratılmış* da değildi; tanrısal özün bir bütünlük içinde *görünüşüydü*. Tanrısal *tözle* tanrısal *öz* ayrı ayrı şeyler değil, *özdeş* şeylerdi. Bu nedenle her *öz* bir *töz*, her *töz* bir *özdü*. Evren bütününde *değişme*, *başkalaşma* ve *zaman* yoktu; bunlar birer *görünüş* olmaktan öteye geçmezdi. Evren tanrısal özden çıkmadan önce, her nesne bir *gizlilik* içindeydi, *kesin gizlilik* ortamındaydı.

İnsan gizli evrenle görünen evreni *birleştiren* varlıktı; ancak tanrısal özden *ayrı* değildi, tanrısal *öz*, bu yetkin insanda (insan-ı kâmil) dile gelir; söz niteliği kazanırdı. Bu nedenle insan *Konuşan Tanrı*; Tanrı ise somut bir varlık niteliğine bürünen, *Konuşan İnsandı*. Bu ayrılık da *görünüşteydi*; gerçekte insanla Tanrı *birdi*. Yetkin insana *dirilik* kazandıran, onu düşündüren, hareket ettiren *ruh* ise Tanrı'nın *kelamı* durumundaydı. Arabî'ye göre, *yetkin* insan olabilmenin belli koşulları vardı:

- 1) Akla dayanan, ondan kaynaklanan kesinlik;
- 2) Tanrısal coşkunlukla kendinden geçiş;
- 3) Derin sevinç;
- 4) Sezgi;
- 5) Yüce evreni bütünlüğüyle kavrama.

Yine O'na göre varlığın *üç* basamağı bulunuyordu:

a) Birinci basamak; tanrısal varlık basamağı; bilinemez, kavranamaz, yalnızca düşünülür. Görünmeyen mutlak bir ortamdır; bu ortamda bütün nitelikler, nicelikler, eylemler, türölülükler tanrısal bire dönüşür.

b) İkinci basamak; varlığın belirlediği ilk alan; bütün

ortaya çıkış ve görünüş olaylarının başlangıç ortamı; bu alan Tanrı'ya göre görünen, ondan sonraki varlıklara göre ise gizlidir.

c) Üçüncü basamak; ikinci belirleniş alanı; tek oluş ve ilk oluş'un gerçekleştiği alan; insanlığın ilk örneği olarak Muhammet'in gerçekleştiği ortam.

Ortaya çıkış, oluşun *belli aşamalara* göre gerçekleşmesiydi:

1) Birinci aşamadaki görünüş; ruhlar evrenini oluşturur; Tanrı katından çıkışın en yüce aşamasıdır.

2) İkinci aşamadaki görünüş; bütün varlık türlerinin en yetkin, en olgun örneklerini içeren evren; bütün evrensel ilkeler, tümeller, biçimler bu aşamada görünüşe çıkar; bu. örneklere göre varlıklar biçimlenir;

3) Üçüncü aşamadaki görünüş; nesnelerin ortaya çıktığı evren; bütün yer kaplayan varlık türlerini içeren bu evren, görünüş alanına çıkışın en somut biçimidir.

Vâhdet-i Vücut (Varlık-birliği) kuramını *sevgi ve sezgi* gibi iki ilke üzerine yapılandıran Arabî'ye göre insanın bütün eylemleri *tanrısal*dı. Tanrı'nın insana en yakın olduğu an; *sevginin*, sevişmeden duyulan *tadın* en yüksek aşamaya vardığı andı.

**

*

Anadolu Aleviliğinin evren görüşünde akl-ı kül *Âdem-i mana* (Sabık); nefs-i kül *Havva-i mana* (tali) adını alır. Yani akl-ı kül *erkek ilke* (aktif ilke); nefs-i kül ise *dişi ilke* (pasif ilke)'dir. Evren bu iki ilkenin *karşıtlığından* doğmuştur. *Âdem-i mana Havva-i mana özdeşliği* ise *tüm can* anlamına gelir.

Karşıtların çağrışımı ilkesini *ilkseller* de sezmişti: İlkseller bu nedenle sevinç, başarı, mutluluk vb. iyiliklerden *söz etmezlerdi*; çünkü söz etmenin *karşıtını* gerçekleştireceğine inanırlardı. Evrensel oluşmanın karşıtların çelişmelerinden doğduğu inancı;

- a) Hint tasarımında; Brahma-Şiva karşıtlığının;
- b) Yunan tasarımında; Eros-Anteros karşıtlığının;
- c) Çin tasarımında; Yin-Yang karşıtlığının;
- d) Anadolu bâtinî tasarımında; Akl-ı Kül (*akıl*)-Nefs-i Kül (*beden*) ya da Ask-Nefs karşıtlıklarının asılmasıyla gerçekleşiyordu.

Sözgelimi, Yunan mitolojisinde Anteros (*karşıt sevgi*), Erosun (*sevgi*) kardeşidir. Anneleri Afrodit, Anterosu, Erosun daha iyi *gelişebilmesi* için doğurdu: Eros, ancak Anteros'un yanındayken geliyordu; o yanına yaklaştığında *seviniyor*, uzaklaştığında *ağlıyordu*.

Gökyüzüne yansıyan vicdanların *kişileştirilmiş* dünyalarında; *nesnelliğe* ilişkin ortak yasaların *silik* izlerini gören Herakleitos, diyalektiğin temel yasasını formüle ediverdi: *Karşıtların birliği ve çatışması yasası*.

Gizemci Pythagoras da bunun dışında kalamadı: Dünyanın karşısına *Antikhthon* adını verdiği bir *karşı dünya* dikti.

Görüldüğü gibi hemen hemen tüm mitolojilerde *yaradılış*; *erkek ve dişi* ilkenin birbirlerine duyduklara *aşkın* sonucudur.

Bâtinî felsefede aşk, *Tanrı sevgisi* anlamınadır: *Cinsel aşk* ise tanrı sevgisine ulaşabilmek için, tanrının görünüşe *çıkmış* biçimi olarak algılanan *karşı cinse* duyulan sevgidir.

Felsefe tarihinde, varlıkların tekdüze olmadığı; gerek nitelikleri gerek özleri arasında birbiriyle *uzlaşmaz karşıtların* bulunduğu savı, çok tartışılan bir konu olmuştur. Bu tartışmaları şu şekilde sınıflandırabiliriz:

A) Anadolu kökenli doğacı felsefeciler: karşıtların bir-
er *nitelik* olduğunu ileri sürdü. Nesnelerdeki yapı
değişikliğinin kurucu öğeler arasında *birleşme oranından*
kaynaklandığını belirttiler;

a) Thales'e göre; bütün nesneler *su* adı verilen kurucu
ilkeden oluşuyordu. *Suyun* katılaşması ya da gevşemesi
sonucu varlıklar da katı, yumuşak, akıcı, uçucu, sıcak,
soğuk vb. nitelikler kazanıyordu.

b) Herakleitos, Anaksimenes, Empedokles gibi doğacı
düşünörlere göreyse yalnızca *kurucu ilke* değişiyordu;
nesnelerin oluşmasındaki oran bir *biçim* olarak kalıyordu.

B) Akılcı felsefecilerde; karşıtlar sorunu, akıl
ilkelerinden kaynaklanan bir *kavram* olarak düşünöldü.
Sözgelimi; Sokrates, Platon, Aristoteles üçlüsünde
karşıtlar, varlıkların özüyle değil de *nitelikleriyle*
bağlantılıydı. Çünkü onlarda varlığın özünü oluşturan *ilke*
sorunu yoktu.

C) Tektanrıçı dinler; Hıristiyanlığın ortaya çıkışıyla
birlikte felsefe *yeni bir içerik* kazanarak tanrıbilime
dönüştü. *Tanrı-evren-insan* ve *yaratılış* gibi sorunlar öne
çıktı: Aklın yerini inanç; doğacı *oluş* olgusunun yerini
yaratılış; *varlık* ilkesinin yerini *Tanrı* aldı.

D) Yeni-Platonculuk; *Tanrı'yı*, *yaratılış* olayını
düşünmenin odağı durumuna getirdi; bütün varlık tür-
lerinin Tanrı özünün *dışa vuruşu*, görünüş alanına *çıkışı*
olduğunu ileri sürdü; karşıtlıklar O'nun özünde *birliğe*
ulaşıyordu.

E) Hümanizm akımı; *insan-evren-Tanrı* sorununu
yeniden irdeledi: İncanın yerini *akıl* aldı; inanca dayanan
tanrıbilimin karşısına, inancı aklın denetimine veren
felsefe yerleşti. *Tanrı-evren* sorunu bir *inanç* sorunu
olmaktan çıktı, bir insan sorunu durumuna geldi. Tanrı
yüceydi, ölümsüzdü, en yetkin varlıktı, yaratıcıydı, en
iyiydi, en bilgeydi, en güzeldi, en erdemliydi. Ancak

O'nun yarattığı kabul edilen varlık türlerinde *karşıtlıklar, çelişkiler, tutarsızlıklar* vardı. Bu durumlar, Tanrı'nın özüyle *bağdaşmıyordu*. Sorunu, tanrıbilimin *gelenekçi yöntemleriyle* çözmek de olası değildi.

F) Bâtınî felsefede; *Tanrı-evren-insan-yaradılış* sorunu, tasavvufun da temel sorunuydu. Tanrı, üstün nitelikleri nedeniyle evrende *çelişki, karşıt, tutarsız* gibi görünen bütün olumsuz durumları, kendi varlığında *birliğe* ulaştırıyordu, *uyuma* dönüştürüyordu.

Işık felsefesinde çevrimin ikinci yarısı; Hak'tan *en uzak* nokta olarak beliren *doğal element/ saf cevherden* çıkıp yabancılaştıktan *uzaklaşacak/ her adımda daha çok* Tanrı'nın *kendisi* olacak biçimde *dönüşümler* geçiren, *yükselen eğrinin* (kavs-i uruc) hareketiyle başlar.

Işık felsefesinde inançtan *nesneye* inilmesiyle birlikte *Tanrı'nın da tanrılığı* sona erer. Varoluş çemberinin yükselen eğrisinin hareketi bütünüyle *materyalizm* zemininde/ *maddeci düşünce temeli* üzerinde yürür: *Nesnel-toplumsal evren*, tanrısal özün görünüşe çıkan bir *yaratısı* olarak algılanmasına karşın gerçekte bir *öncel / yaratıcıdan* başka bir şey değildir.

Yabancılaştırmanın son noktası; *en az* Tanrı olan şeyin *nesnelleşmesi* olduğu için *doğal element/ saf cevher* ya da bunun *aklı, ruhu*; Tanrı'nın da tanrılığını yapamayacağı bir *ışık* (sudur) aşamasını simgeler.

Bu noktada, İlkçağ Aydınlanmacılığı'nın canlı-cansız doğanın *kurucu ilkeleri* olarak öne çıkardığı *toprak, su, hava ve ateş* nesneleri yakalanır. Ve idealizmden materyalizme *kırılan*, Tanrı'nın bilgisi, yönlendirmesi dışında, kendi *yasaları/kuralları* içinde adım adım *yabancılaştıktan uzaklaşan* bir sürecin başlangıcı olur.

Varoluş çemberinde *yükselen eğrinin* dönüşümleri, giderek *soyuttan somuta* evrilir; her şeyin dünya çevresinde

döndüğü algısıyla beslenen ve bir çember yayını izleyen hareketin *soyutlanması* olarak bilince çıkar. Zaman sürecinde; *dokuz ruh*, dokuz akla verilen bilgilerin görüntülerinin belirttiği *tanrısal mekânlar* olarak Atlas, Burçlar, Zühal, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarit ve Ay biçiminde somutlanır. Bu dokuz gökkatından, özelde *nesnel süreci/ yaşamı* önceleyen ve karşıtlıklar biçiminde varlığını gösteren (*zıtların birliği*) nitelikler olarak *sıcaklık-soğukluk, kuruluk-yaşlık*, vb. öğeler belirir.

Burada Çin, Hint, İran, Yunan-Anadolu düşüncelerinin bir *bileşimi* biçiminde evrilen İlkçağ Aydınlanma felsefesinin bire bir *izlerini* görürüz. Görünen sonsuz çeşitliliğin kuru-yaş, aydınlık-karanlık, sıcaklık-soğukluk, boşluk-doluluk, artı-eksi vb. *karşıt güçler* taşıdığı; gelişmenin/ değişmenin *itici* gücünün bu olduğu *sezisi*, Işık felsefesinde de önemli bir yer tutar. *Tanrı-doğa-insan* kutsal üçlemesini, *tez-antitez-sentez* biçiminde besleyen de bu yaklaşımdır,

Işık felsefesine göre önsüz-sonsuz olarak algılanan *dört öğe* ve *niteliklerin* ilişkisinden *üç âlem*, yani *cansızlar* âlemi, *bitkiler* âlemi ve *hayvanlar* âlemi ortaya çıkar.

Çevrim’de *yükselen* eğrinin son halkası, dokuzuncu ve son ışık kademesi olarak beliren *hayvanlar* âlemi; derece derece yükselerek Hakk’a ulaşan ve eksiksiz insanı temsil eden, *insan-ı kâmil* aşamasıyla son bulur.

Çevrim’e bir bütün olarak bakıldığında; Tanrı, kendisini doğal element/ saf cevher’e taşımakla, bir bakıma *varlığını da yadsımış* olur. Potansiyelini kendi içinde taşıyan bir *nesnel süreci* yönlendirmek şöyle dursun, onu *bilmekten* bile acizdir. Cahili olduğu bu dünyayı tanımak/ bilmek, bu yolla kendi *cehaletine son* vermek isteyen Tanrı; tanrısal özü en çok içeren, yani *en çok tanrı olan* insana gereksinim duyar. Genelde *insan*, özelde *kâmil insan* aracılığıyla, inançta, geçici görünür gerçekler dünyası olarak kutsanan, özünde bir *varlık ve olgu* anlamında maddi özellikler gösteren öğelerin

oluşturduğu bir *nesnel süreçten* başka bir şey olmayan bu dünyayı *bilme/tanıma* olanağını bulur.*

Nesneye yönelme, felsefenin tartıştığı önemli sorunlardan biri oldu. Aristoteles felsefesinde *nesne*, ister düşünce evreninde, ister duyulur evrende bulunsun, belli nitelikler taşıyan bir *varlıktı*. Bu nedenle bilginin *kaynağıydı*.

*. “Varoluş kavramıyla vahiy kavramı birbirine bağlıdır. Varoluşun kendini kanıtlayışı, tanrının varoluşunun belgesel kanıtı vahiydir. Tanrının varoluşuna ilişkin sadece *öznel* kanıtlar aklın kanıtlarıdır; bu varoluşun *nesnel*, biricik hakiki kanıtı tanrı vahyidir... Söz, yaşamın kutsal kitabıdır, varlıkla varlık-değil’i ayıran göstergedir. Vahiy inancı, dinsel nesneciliğin doruk noktasıdır... Olgu, bir *akıl nesnesinde* bir vicdan sorunu yapılan şeydir; olgu, bir cürmün sorumluluğunu üzerine almadan eleştirilemeyen, el sürülemeyen şeydir; olgu duyusal şiddettir; olgu, yumruğun göze oturması gibi, akla oturur... Bir kez daha yineleyelim, olgu hakikatinden kuşku duyulmayan bir tasarımdır, çünkü onun nesnesi teorinin değil, duygu dünyasının sorunudur; duygu dünyası arzu ettiği şeyin, inandığı şeyin *varolmasını* ister... Vahiy inancı en belirgin şekilde dinsel bilincin tipik yarulsamalarını açığa çıkarır... Bu yüzden vahiy inancında insan kendini yadsır, kendi *dışına* ve *üstüne* çıkar; vahiy insanın bilgisinin ve kanısının karşısına koyar,.. burada akıl susmak zorundadır. Ancak tanrısal vahiy ne de olsa insan doğası tarafından belirlenen bir vahiydir. Tanrı hayvanlarla ya da meleklerle değil, insanlarla konuşur; yani o *insan tasarımı insani bir dildir*. Tanrı, insana *zâhiri* olarak açılmadan önce insan tanrının nesnesidir; ... Böylece insan vahiyle de *dolambaçlı yoldan tekrar kendine geri gelmek için kendinden uzaklaşır: Teolojinin gizinin antropolojiden başka bir şey olmadığı* bu nesne üzerinde de en ikna edici şekilde doğru çıkar... Tanrının her vahyi ne de olsa sadece insan doğasının açığa vurulmasıdır. Vahiyde insanın gizli doğası insana açılır, nesne olur.; insan, kendi meçhul özünün, belli bir süre koşulu altında kendisine bir zorunluluk olarak kabul ettirdiği şeyi tanrının ellerinden alır, kabul eder... Vahiy inancı çocuksu bir inançtır ve çocuksu kaldığı sürece saygındır... Bu nedenle vahye, insan soyunun eğitimi, terbiyesi denilmiştir. Bu doğrudur ama vahyi insan doğasının dışına koymamak gerekir... Vahiy inancı yalnız ahlak duygusunu ve zevkini, erdemin estetiğini bozmakla kalmaz, insandaki en tanrısal duyguyu, *hakikat* duygusunu da zehirler... Eski inanç ise vahyi söze, harflere kadar genelleştirdiği zaman ne kadar doğru düşünmüştü: Düşünce söze lakayt değildir...” (Feuerbach, Ludwig; *Hristiyanlığın Özü* -Çev. Oğuz Özügül; Say Yayınları; İstanbul- 2008; s, 271-280

Aristoteles, nesnelerin *tikel varlıklar* oldukları görüşünü savundu; Platon'un *idea* dediği varlık türleri gibi değil de *duyulur evrende* bulunduklarını ileri sürdü.

Nesneleri *gerçek varlıklar* olarak niteleyen Aristoteles'le *ideanın bir yansıması* olarak yorumlayan Platon arasındaki görüş ayrılığının temelini oluşturan, bu *varlık* sorunuydu.

Aristoteles'e göre; her girişim, her çaba bir *nesneye* yönelir; ancak bu nesne ulaşmak istenen ve en iyi olarak nitelenen erekti. Bu nedenle yönelme, *son aşamaya varmayı* amaçlardı. Amaçlanan erek *yönelmenin*, yönelmeyi doğuran *gücün* (zihnin) dışındaydı. Yönelmeyi sağlayan etken yönelinenin *içinde* olursa, yönelme *kendine dönüş* biçimine girerdi. Bu durumda yönelen de *kendi kendinin ereği* olurdu.

Nesnenin *yeri* ve *niteliği* sorunu, felsefe tarihinde, idealizm ve materyalizm gibi birbirine *karşıt* akımların doğmasına yol açtı.

Alevilik, anlatmaya çalıştığımız *evren* (doğa) *tasarımlarını*, kendi dünya görüşüyle yoğurarak bunu bir *doğa felsefesine* bağlamıştır. Açılımını vermeye çalışalım:

Evrendeki tüm olay, olgu ve süreçler arasındaki çeşitli ilişkilerin oluşturduğu *maddesel bağımlılığa* bilim dilinde *evrensel bağımlılık* adı verilir. Bu bağımlılık evrenin, birbirinden koparılamaz parçalardan oluşan bir *evrensel bütünlük* olduğunu kanıtlar. Evrenin sürekliliği ve düzenliliği, bu birliğin ve bütünlüğün ürünüdür.

Evrensel bağımlılık; insan bilincinden *bağımsız* ve *nesnel* bir bağımlılıktır. Metafizik idealist ya da tektanrıci dinlerin *savlarına* karşın gerçekte bu düzen hiç bozulmadı ve bozulmayacaktır.

Bâtınî felsefede *evrensel bağımlılık*, *zâhir-bâtın bağımlılığı* biçiminde açıklanır. Her şey, tüm evren bu bağımlılığın *zorunlu* bir ürünüdür. *Zâhir bâtın*, *bâtın zâhir* olmak ister: Bu değişim-dönüşüm önsüzden sonsuza doğru akar gider.*

*. Denkel, Arda; *İlkçağ'da Doğa Felsefeleri*; Özne Yayınları; İkinci Baskı; İstanbul- 1998; s, 26-28 arası

Ten gözü-gönül gözü bilgilenme sürecinin iki kanalı olarak algılanır: Doğal ve kendiliğinden bir süreçte asıl olan *ten gözüyle* görmedir. İncelenen nesne ten gözünden yitip matematik formüllere dönüştüğünde, diyalektik bilgiden yoksun olanlar *maddenin yok olduğunu* sanır; yani bâtını göremez. *Gönül gözü* ya da *düşünce gözünü* işlevli kılanlar bu *sanıyı* yıkar ve zâhirin karşıtına dönüşümü olarak algılanan ve bânın olarak tanımlanan *gizil nesnelliği* düşüncede görünüşe taşırlar; yani düşüncede görmeye başlarlar. Başlar başlamaz Tanrı'nın iki özelliği ön alır:

Düşünce özelliği; *düşünce sistemini* kurar,
Nitelik özelliği; *fiziksel nesneler* sistemini kurar.

Bu iki özelliğin tasarımlanmasında kullanılan yöntem tündengelimci değil, *tümevarımcıdır*: Görünümlerin *gözlenmesi* üzerine yapılandırılmış bir *genellemeler* sistemi oluşturur.

Tanrı'nın iki özelliği somutlandığında; düşünce özelliği ifadesini *bedenin düşüncesinde*, nitelik özelliği ifadesini *bedenin kendisinde* bulur.

Bu kapsamda evren ya da dünya Tanrı'nın *nitelik* özelliklerinin toplamıdır, yani doğadır. Toplumsal akıl, Tanrı'nın *düşünce* özelliğinin, doğanın aklı ise şaşmaz Tanrı düşüncesinin bir toplamıdır.

Demek ki Tanrı, her şeyin *yaratıcısı* değildir, ama her şeyin *nedenidir*. Yani Tanrı, kendi *nedeni* olduğu dünyanın *içindedir*, onun *ötesinde* değil. Demek ki Tanrı, *lâmekân* değildir.*

*. "Yalan da doğru da dünyada ispat olur; dünyada kendini ispat etmeyen lâ mekândır, mekânsızdır. Allah'ın mekânı dünyadır, bu nedenle dünyanın her tarafında hazır ve nazırdır. Hazır olan kendini insanlarda ispat eder ve Allah'ın ispatı da insanlardır. İnsanlarda ispat olmayan >>

Evrende bir *madde yitimi* vardır; madde yitimi, görünen maddenin, görünmeyen maddeye dönüşümünden başka bir şey değildir.

Anlaşılabacağı gibi evrende madde, ille de *görünür* niteliklerle varlaşmaz; *görünmez* madde olarak sonsuz uzayın her yanına yayılmış durumdadır. Evrende, *ışık saçımı* ile gerçekleşen madde yitimi; *ışınmasız* maddeye, yani *görünmez* maddeye dönüşümdür. Zâhir olan, *enerji saçımı* yapabilen, görünür maddedir. Bâtın olan *enerji saçımı* yapmayan, yani *ışınmasız* durumda bulunan maddedir. Sonsuz uzayda enerji (ışık) saçımı yoluyla *tüketilen* madde miktarını karşılamak üzere, ışımasız maddesel enerjiden sonsuz boşluğa yeni madde *yığınları* sürülür: Işımasız madde, yani görünmeyen madde (bâtın) ışımalı maddeye, yani görünür maddeye (zâhir) dönüşür.* ve (*)

lâ mekândır... Lâ mekân insanın içindedir ve çocuk doğurmayanlar lâ mekândır.” (Başköylü Seyyid Hasan Efendi; *Hakk'ın Emri Rızası* -Yay. Haz.: Hüseyin Boy; Yurt Yayınları; Ankara- 2007; s, 184

*. “Görünmenin varlığını ölçen şey, gerçekten de onun *görünüyor* olmasıdır... Başka şeylerin yanı sıra, varlığı onun hakkında edinilen bilgiye indirgeme kaygısındaki bir idealizmin, bilginin varlığını önceden bir biçimde güvenceye almak zorunda olduğu anlamına gelir. ... bilginin varlığı, bilgi tarafından ölçülemez;... Şu halde bir felsefenin birinci adımı, şeyleri bilinçten def etmek ve onunla dünya arasındaki gerçek ilişkiyi yeniden kurmak, yani, bilincin dünyayı konumlandırıran bilinç olduğunu göstermektir... Her bilinç, bir nesneye ulaşmak için kendine aşkınlığı ölçüde konumlandırıcıdır ve bu konuyu içinde kendini tüketir: ... Her bilinç (...) bilgi(...) değildir(...) ama her bilen bilinç ancak nesnenin bilgisi olabilir...” (...)”(Sartre, Jean-Paul; *Varlık ve Hiçlik/ Fenomenolojik Ontoloji Denemesi* -Çev. Turhan Ilgaz- Gaye Çankaya Eksen-; İthaki Yayınları; İkinci Baskı; s, 26-27; İstanbul- 2009)

(*). “Felsefe, görünenle yetinmemeyle, bazen başka türlü görmeyi gerektiren bir dünyadır karşınızdaki diye düşünmekle başlar. Görünen bizim ufukumuzdur. Görünenin ne olduğuna baktığımızda, ötesine geçmeye çalıştığımız bu dünyanın sınırları bir ufuk gibi gözlerimizi kapatmaya iter bizi. Neden kapatırız gözlerimizi? Görünen dünyanın sınırlarının ötesini merak ettiğimizde, bakış açımız bizi >>>

İnanç diliyle ifade edersek *tanrısal öz görünüşe taşınır*. Düşünce gözü ya da gönül gözü, *ışık olmayan ışığın* ya da *karanlığın* aydınlığıyla görür. Buna karşın *zâhir* ten gözüyle *ışık olan bir ışığın* aydınlığıyla görür.

Bâtından *zâhire*, *zâhirden* *bâtına dönüşüm* sürecinde nesne, kimi niteliklerini *yitirir*, kimi yeni nitelikler *kazanır* ki buna *değişim* adı verilir. Nitelik yitirme ve nitelik kazanma ancak *zâhir* durumda söz konusu olabilir. *Zâhir* olan varlığa gelmiş, somut ve gözlenebilir olandır. Tanrı'nın yasaları, *zâhirde* yazılıdır.* Tanrısal öz ya da can, henüz görünüşe taşınmamış kimi nitelikleri, bağlı olarak kimî biçimleri *taşır*.

sığıştırmamızın diye,...gözlerimizi kapatırız. Böyle yaparak, görünenlerin başaladığı ufku başka bir başlangıç noktası olarak hayal eder, görüne, yani dünyaya başka türlü bakmayı, başka dünyalar hayal etmeyi deneriz... Wittgenstein, '*Dilimin sınırları, dünyanın sınırlarıdır*', der. Dil, dünyanın bize ilettiği anlarıların sınırınıdır. Ezberlerimiz, dilin önceden söylenmiş sözleriyle belirlenmiştir. Bu sınırların ötesinde, söylenmiş olanlarda söylenemeyen, bir sır gibi saklı kalır. Bu sırrı arayışımıza Wittgenstein, '*Dilin sınırlarına koşmak*', diyor. Kendi dünyamızın ezberlerinin bozulmasının göze alıp yaptığımız bu koşu, Wittgenstein'in dehşet deneyimi dediği etikdir. Derrida'nın, '*karar verme anının deliliği*' dediği bu deneyim, İbrahim'in kendi dünyasındaki en değerli şeyi, oğlunu kurban etmek için çektiği bıçağını İshak'ın boğazına dayayışındaki mahrem çılgınlık, etikdir. Etik, bu delilik anında gözlerimizi kısıp, başımızı hafifçe yukarı kaldırdığımızda duyduklarımızın, şimdiye kadar ezber ettiğimiz anlamların sese dönüşüp anlamsızlaşmasına, hiçbir şey söylememesine izin vermektedir. Felsefe, duyduklarımızın duyabileceklerimize örttüğü örtüyü kaldırma isteğidir... Etik, bu kapının arkasından çıkabilecek olanı duyma cesaretidir... Wittgenstein, '*Mahrem dil yoktur*', der. Mahremiyet, söylenebilecek olanın ötesindeki suskunluktur. Mahremiyet sırdır..." Camcı, Cihan; *Bülent Arınç, Louis Armstrong, Hz. İbrahim ve Kürtler*, Radikal Yorum; 15 Şubat 2013; s. 17;

*. "Çünkü Tanrı, kutsal yazılarda değil, sadece ve sadece doğada hüküm süren yasalarında, yani bilimin ortaya çıkarmaya çalıştığı yasalarda keşfedilebilirdi..." (Fransez, Moris; *Spinoza'nın Tao'su/Akıllı İnançtan İnançlı Akla*; Yol Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.; İstanbul- 2004; s. 339)

Bu örtük ve *gerçek* olmayan, ancak olabilir olan taşıyış biçimine *bâtın* denir. Algılanacağı gibi zâhirin nedeni bâtın, bâtının *nedeni* zâhirdir; zâhir-bâtın toplamı olarak algılanan evrende, *nedensel* ilişkilerin dışı vurduğu ya da hissettirdiği bir *düzen* vardır. Ve bu düzen amaca uygun, planlı bir gelişim içerisindedir. Doğa denilen şey, daha büyük bir yetkinliğe doğru sürekli değişen zâhir durumdaki tek tek nesnelerin toplamıdır. Bâtın, kendini henüz görünüşe taşımamış, ancak *gizil nesnellikte* bir eğilim olarak *örtük* biçimde bulunan *tümel*likdir.

Bâtın durumunda olanın ortaya çıkması, *örtük* tümel yönlerin zâhir durumuna gelmesidir. Bâtın *örtük* olduğundan, değişim sırasında bir nesne ya da bir nitelik *yokluktan varlığa* geliyor-muş izlenimini uyandırır. Oysa bu bir sanıdır; çünkü yalnızca zâhir olan görünür, görünüşe taşınır, kendini gösterir.

Zâhir durum alma, belirli bir biçimin tam olarak kazanılmasıdır; o biçim açısından düşünürsek bir *yetkinleşmedir*. Örneğin tomurcuk bâtın bir çiçek; yumurta bâtın bir kuştur. Buna karşın hiç biçim taşımayan *gizil nesnellik*, hiçbir zaman zâhir durum alamayacak olan bir *maddedir*; ancak düşüncede görünüşe taşınabilir, kuramsal olarak algılanabilir.

Görüldüğü gibi evrenin oluşumu, bir *madde değişimin-*den başka bir şey değildir. Varlığın oluşumuna ya da varlığa gelise yalnız görünen madde değil, görünmeyen madde de *katılır*. Özünde asıl katılım görünmeyen maddedir (bâtın olandır); görünmeyen madde, varolma ya da yaşama tohumudur; *zâhiri belirleyen özünde bâtındır*.

III İNSAN TASARIMLARI

“...felsefenin birinci adımı, şöyle: i bilinçten def etmek ve onunla dünya arasındaki gerçek ilişkiyi yeniden kurmak, yani, bilincin dünyayı konumlandıran bilinç olduğunu göstermektir.”

İnsan, *bilinçli ve toplumsal varlık* olarak tanımlanabilir. İnsan terimi Arapça’dır. Avrupa dillerindeki karşılıkları ise Hint Avrupa dil grubunun *toprak* anlamını dile getiren *khem* kökünden türemiştir. Sankritçe’de *ksam*, Eski Yunanca’da *khtôn* terimleriyle dile getirilen *toprak* terimi, Latince’ye *humus* sözcüğüyle geçti; daha sonra *topraklı* anlamında *homo* ve *hominis* terimleri türedi.

Latince’den Fransızca’ya *homme*; İtalyanca ve İspanyolca’ya *uomo* biçiminde geçti. Almanca’daki *Mensch* ve İngilizce’deki *man* terimlerinin kökü de Hint-Avrupa dil grubunda *ruhsal hareketleri* dile getiren *men* terimidir. *Men* terimi köken olarak *ruhsal hareket*, eş-deyişle *düşünmeyle* ilgiliydi. Bu dil grubundan etkileşimle ilk olarak Sankritçe’de; *düşünen* anlamında *manyete* terimiyle biçim-

*. (Sartre, Jean-Paul; *Varlık ve Hiçlik/ Fenomenolojik Ontoloji Denemesi* (Çev.ler: Turhan Ilgaz- Gaye Çankaya Eksen); İthaki Yayınları; İkinci Baskı; S.: 26-27; İstanbul- 2009; s, 26-27)

lendi. Kaldı ki Latince’de de *mens* terimi *düşünme*; *mentis* terimi ise *ruh* anlamındadır. Eski Gotlar’da *düşünen* ve *ruh’lu varlık* anlamında *mennisc* terimi kullanılmıştır.

Bu etimolojik tartışmadan sonra su söylenebilir: İnsan, hem *topraklılığı* hem de *ruhluluğu* ve *düşünceliliği* ile tasarımı ve varlaştırdı.

İnsanın *toplumsallığını* ve *özgüllüğünü* ise diyalektik ve tarihi materyalizm bulup ortaya çıkardı: İnsan doğanın bir ürünüydü ve canlı bir hayvan olarak yaşambilimsel *evrimin* bir sonucuydu. Yaşambilimsel evrimden tarihe geçiş *emekle* başladı. İnsansal emeği *hayvansal çabadan* ayıran, bu emeğin *bilinçli* oluşudur.*

Emek ve *bilinç*, birbirinin *koşulu* olarak, insana özgü bir diyalektik *ikileşme* oluşturur. Yüksek hayvan türlerinde beliren *zekâ* ve buna bağlı *çaba*; evrim koşutunda *insansal bilinç* ve *bilinçli emeğe* dönüştü.**

Doğadan *yararlanmakla* sınırlı kalan hayvansal *zekâ* ve *çaba*; doğayı yararına uygun olarak değiştirip ona egemen olunca *insanlaştı*. İnsan, kendini yaratan doğal koşulların *aşılmasıyla* varlaştı; bu nedenle, artık doğasal koşullara *indirgenemezdi*.

İnsanın ortaya çıkışıyla madde, *bilinç* adı verilen bir özelliğini ortaya koydu; çünkü *bilinç*, maddenin bir *özelliydi*.

*. “Tüm felsefi düşüncenin temeli doğal, somut, duyuya yetenekli bir varlık olan insan olmalıdır. O, toplumsal bir varlıktır da ve gerçek doğası da sevgidir (*amour*). Bencillik üzerine kırılgan toplum, dinsel yabancılaşma sonucundan başka bir şey değildir. Eğer toplum, insanın Tanrı’ya aktarmış olduğu gerçek özüne denk düşecekse, sevgi üzerine kurulacaktır.” (Marx Karl; 1844 *El Yazmaları/ Ekonomi Politik ve Felsefe* -Çev. Kenan Somer-; Sol Yayınları; Dördüncü Baskı; Ankara-2011; E. Bottigelli; Sunuş; s, 24)

** . Ayrıca bkz.: Korkmaz, Esat; *Anadolu Aleviliği/Küçük Âlemde Çevrim/ İnsanın Değişimi-Dönüşümü*; Berfin Yayınları; İstanbul-2008; s, 32-60 arası.

Bu nedenle, bilinci maddeyle özdeşleştirmek kadar, aralarındaki bağlantıyı *koparmak* da yanlıştı.

Bilinç süreç içinde, *kuram* biçiminde yapılanarak *madde-sel* bir güç durumuna geldi; toplumu etkiledi ve değiştirdi. Bu etki ve değişiklik; *yeni üretim ve tüketim araçları, binalar, makineler* vb. maddesel nesneleri yarattı.

İnsan; *bilinç ve eylemin*, birbirini karşılıklı olarak etkilediği evrim sürecinde *âlet* yaptı; ve hayvandan farklı olarak kendi kendini üretti. Hayvan *tek* başına bir varlıktı; insan ise *toplumsal* bir varlık oldu; yani insan, *toplumsal ilişkilerin* toplamıydı: Bir taraftan kendini, diğer taraftan doğayı üreterek, *insanı insan* eden temel niteliklerini varlaştırdı.

Bu üretim evriminin belli bir aşamasında; insanların bir bölümü üretim araçlarını *eline geçirdi* ve insanların diğer bölümünü bundan *yoksun* bıraktı. Bu bölünme; insanın insanlığına *yabancılaştırmasını* doğurdu. İnsanın gelişmesine engel oluşturan bu yabancılaştırmanın *aşılmasıyla* insan, *gerçek* insan olacaktır.

Zihinsel olanla duyumsal olan birbirinden *ayrılınca* bu ayrılmanın bedeli anlamında zihinsel emekle el emeği arasında bir *kopuş* yaşanır.*

Ne yazık ki insanlar, kendileri hakkında her zaman *doğru* düşünemediler; yaratan olmalarına karşın, *yarattıklarının* önünde yere kapandılar.** Yanılgılardan kurtulabilmek için

*. ("Zihinsel olanın duyumsal olandan ayrılması. Bu ayrılmanın kendisi zihinsel emek ile el emeği arasındaki bir kopuşun mirasıdır..." (Bernstein J.M.; *Görünüşü Kurtarmak Niye? Metafizik Deneyim ve Etiğin Olabilirliği* -Çev. Kemal Atakay-; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Sayı: 36; Yaz 2003; s, 213)

**. "Âdem'in bu eyleminin insanoğlu için yazgısal sonuçları olmuştur. İnsan soyu onun bu girişimi yüzünden Dünyaya düşürülmüştür... O halde düşürülen bir yer olarak Dünya, insan için bir cezanın bedeli olarak kabul edilmelidir... Aslında Âdem Dünyaya düşürülmeden önce de bir durumun içindeydi ancak onun içinde bulunduğu durum sonradan düşürüleceği Dünya durumundan farklıydı. >>

saptanması gereken ilk olgu; bireylerin *fizik yapılarıyla doğa* arasında, bu fizik yapıdan ileri gelen *ilişkiler* olmalıdır. Bu nedenle, bu *doğal temelden* ve bu temelin insan eylemiyle tarih içinde *değişikliğe uğratılmasından* yola çıkmak gerekir.

Süreçte insanlar, *geçim araçlarını* üretmeye başlar başlamaz, kendilerini hayvanlardan *ayırdetmeye* başladılar; dolaylı olarak *maddesel yaşamlarını* da ürettirler. Geçim araçlarını üretmekle *üretim biçimleri*, yaşamlarını dile getirişlerinin *belli* bir biçimi oldu.

İnsanların şöyle ya da böyle olmaları hem *ne ürettiklerine* hem de *nasıl ürettiklerine* bağlıydı. Öte yandan bilim, insan aklının kökeninin/ özünün yalnızca *doğal* ve *yaşambilimsel* etkenlerle açıklanamayacağını ortaya koydu; aklın ve bilincin özünün, ancak *toplumsal karakteriyle* kavranabileceğini gös-

Başka bir deyişle o, her türlü zamanın ve mekânın dışındaydı. Cennetteydi! Bilmediği ve merak etmediği yalnızca itaat ettiği süreçte durağan bir biçimde sonsuza kadar devam edecek olan değişmez cennet durumunda kalacaktı. Belki de onun tek sorumluluğu buydu: Bilmeyecek merak da etmeyecekti, ona düşen buydu. Ancak o, cennetten sürülmeyi göze alarak bilme isteminde bulunup insan olmanın cezasını! Dünyaya düşürülerek ödedi, ‘Yazgı’, gerek düşünmenin aydınlık yolunda yürüyen filozofa gerekse gökyüzünün derinliklerine dalarken çukura düşen filozofa bir kez daha karanlığın sonunun olmadığını hatırlatsa da onlar gün ışığının gölgelediği hakikatin yolunu gecenin sessiz karanlığında da aramaya devam ederler... Ona düşen kendi ‘yazgısının’ karanlık gecesinde saklı olan hakikati bulmaktır... Arayan insana, yaşam akşamdır; ışık akşam ışığıdır, karartıcı ışıktır!, karartıcı ışık, hakikati örmenin yarattığı acıdan, zevk duyar... Gece, içinde bize vaat edilmiş umudu, hakikati bulma umudunu verir. Sevinç burada başlar. Sorumluluk da. Gecede ışıyan hakikatin peşindeki filozof bilmenin sınırsız tutkusuyla Âdem’in Dünyaya sürülüşü gibi gündüzden sürülmüştür geceye. Gündüzün parlak ışığı insanın gözünü kamaştırarak kendinde saklı hakikati gölgeleyerek görmesini engeller. Gecede sağlam ve cesur bir zihin daha rahat bulur hakikatin yolunu,...” Taşçier Feysel; *İnsanın Durumu ve Sorumluluk*; Felsefelogos; 2004/3; Bulut Yayınevi; s. 99-106;

terdi. Bu bakımdan insan toplumu olmaksızın insan *aklı*, insan *bilinci* ve insan *düşüncesi* de olamaz. İnsan bilinci özü gereği *toplumsaldır*, insanın toplumsal ilişkilerinden, toplumsal yaşamından ve hareketliliğinden *soyutlanmış* olarak ortaya çıkar. Sözelimi bir çocuk ancak bir insan topluluğu içinde yaşayarak *insan* olabilir. Çünkü insanın özü, *bir bireye özgü* ve soyut bir şey değil, *toplumsal ilişkilerinin tümüdür*, insan, bütün *insanlığın gelişmesinin* bir ürünüdür.*

*. “İnsanı tanımlayan temel özellik, Marx’ın da dediği gibi dış dünyayı kendi kafasında tasarımıyabilmesidir. Bu tasarımılama düşüncelerle gerçekleşir, hiç kuşkusuz. Bu bakımdan düşünceler tarihini bilmek insanı öğrenmenin ilk adımıdır... Öyleyse gerçek insanlık tarihi, insanı tanımlayan düşünce akışını, bu akışı belirleyen toplumsal üretim tabanıyla birlikte gözler önüne seren tarihtir... Timur’un, tarihsel maddeciliğin ortaya çıkışını anlattığı bölüm ise tam bir şölen. Marksizmin, Almak klasik felsefesinden, Fransız toplumsal tarihçiliğinden ve İngiliz ekonomi politiğinden nasıl beslendiğini... canlılıkla anlatıyor... Kapitalizmde, insanlar arasındaki ilişkilerin nasıl mallar arasındaki ilişkiler görüntüsüne büründüğünü gösterdikten sonra, yine Marx’tan, gerçek dünya ilişkilerinin din tarafından nasıl süzülüp çarpıtılarak yansıtıldığını belirten çok aydınlatıcı bir alıntı veriyor: ‘Mal kalıbı içinde (...) eşit insan emeği şeklinde insanların kendi kişisel emeklerini kıyasladıkları bir toplum, Hristiyanlıkta, özel olarak da Hristiyanlığın Protestanlık, Deizm gibi burjuva şekillerinde soyut insana tapmayı dine en uygun düşen tamamlayıcı olarak görür.’ Bu alıntıdan sonra Taner Timur, insan haklarını bayrak edinerek somut insanları mahveden kapitalizm gerçeğini çağrıştıracak bir biçimde, kendi değerlendirmesini ekliyor: ‘Kapitalizmin egemenliğini küresel planda sürdürdüğü günümüzde de ‘soyut insan’ı kutsallaştırma, sadece Hristiyanlığın değil, burjuvalaşmış tüm dinlerin ortak duası haline gelmiş buluyor ve bu aşamaya ulaşmamış dinler ise fundamentalist şiddetle direnerek kaybolmuş bir dünyayı kurtarmaya çalışıyorlar... Taner Timur, kendi tarihçilik anlayışını, gayet alçakgönüllü bir biçimde... ‘akademik tarihçiliği’ yüceltenleri eleştirirken şöyle açıklıyor: ‘Ne var ki ‘akademik tarih’ ile ‘bilimsel tarih’in çoğu kez örtüşmediğini; toplum bilimlerinin gerçek aracının sadece olayları ‘olduğu gibi’ kaydetmek değil, aynı zamanda soyutlama, kıyaslama ve kavram üretme gibi zihin faaliyetleri olduğunu;>>

Sınıflı toplumlarda *kafa ve kol* işçiliği ayrımı; insanı, zorunlu olarak *tek yanlı* geliştirdi. Ancak bu engeli aşabilmekle insan, çok yanlı özgür gelişmesinin bütün olanaklarına kavuşacaktır. Bu yolla insan, bireysel yeteneklerini, yani *temel doğasını* geliştirerek *insansal doğaya* dönüştürebilecektir. İnsan akılı *etkin* ve *edilgin* olmak üzere iki durumda bulunur:

a) Etkin durumda bulunan akıl; kendi kendini yönetir, kendi kendine çalışır, düşünme bakımından yaratıcı/yapıcı eyleme geçer; yaratılmamıştır, yok olması da söz konusu değildir, bu nedenle ölümsüzdür.

b) Edilgin durumda bulunan akıl; gövdedeki duyularla sağlanan verileri düzenler, işler ve onları belli bir biçime sokar. Bu veriler, aklın çalışmasını sağlayan gereçlerdir. Varlığı, bağlı bulunduğu bireylerin oluş koşullarına dayanır, onlarla ortaya çıkar, onlarla yok olur, bu nedenle ölümlüdür.

İnsanın *ne* olduğu ve *nasıl* olması gerektiği sorunu ilkin Antikçağ Yunan felsefesi tarafından ortaya atıldı. Antikçağ Yunan felsefesinin insana yönelmesi sonucu Helenistik felsefe bir *törebilim felsefesi* niteliği gösterdi.

İnsanın doğadaki yerini ve evrimini inceleyen bilime, *insanbilim* adı verilir. İnsanbilim felsefesi, XX. yy'da gelişti. Ancak insan denilen varlık daha XVIII. yy'da ayrı bir inceleme konusu yapılmaya başlanmıştı bile. Kimi düşünürler, insanın doğasını, anatomisini ve tarihini incelemeye

nice 'akademik tarihçi'nin topladıkları bilgi ve belgeler yığını arasında kaybolup gittiklerini de burada not etmemiz gerekiyor." (Eroğul Cem; *Bir Toplum Bilimleri Araştırması -Taner Timur'un 'Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi' adlı yapıtıyla ilgili değerlendirme-*; Cumhuriyet Kitap; 5 Nisan 2012; Sayı: 1155; s. 6

başladılar. Ancak bu düşünürler insanı, *zoolojik* bir yapı olarak ele alıyorlardı.

XX. yy'ın ilk yarısında oluşan *insanbilim felsefeleri* ya da *felsefi insanbilim*; metafizik ve idealist yapıydı. Alman düşünürleri Kant ve Herder'in öğretileriyle yapılanan felsefi insanbilim; XIX. yy'da Carus ve Lotze öğretileriyle gelişti; XX. yy'da, Scheler, Hartmann, Gehlen, Plessner, James ve Dewey gibi düşünürlerin elinde *kimlik* buldu.

Özellikle. Alman düşünürleri Scheler ve Nikolai Hartmann; insanbilimi, *idealist* bir anlayışla biçimlendirdiler. Alman düşünürü Arnold Gehlen'in geliştirdiği bu idealist insanbilim anlayışı; insanı, gelişmiş bir *hayvan* olarak değil, insanla hayvan arasında özel bir ayrım bulunduğunu ileri sürdü. O'na göre, maymunun zekâsıyla insanın zekâsı arasında, bir derece farkı değil, bir *nitelik farkı* vardı.

Klasik insanbilim insanı ya tümüyle doğal *saydı* ya da doğadan büsbütün *kopardı*. Bilimsel felsefe ise insansal olanla doğasal olanın *diyalektik birliğini* ve *ayrılığını* gösterdi. Bilimsel felsefeye göre insan, evrimsel olarak *Joğanın* bir ürünüydü; buna karşın bilinciyle bilinçsiz doğanın *karşısına* dikildi ve doğayı *dilediği* gibi biçimlendirme çabasına girdi.

İnsanın toplumsal-maddesel ilişkilerini görmezlikten gelen felsefi insanbilime göre insan, tüm ilişkilerinden soyutlanıp *ruhsal bir birey* olarak ele alındı; tüm felsefi sorunları, bu soyut bireyin sorunları durumuna *indirdi*. Bu anlayışın en yeni ve en yetkin örneği Fransız düşünürü Sartre'in *Vâroluşçuluk*'udur.

İnsanı kaba maddeci ve yaşambilimsel açıdan doğanın bir parçası olarak ele alan öğretiler *insanbilimcilik* terimiyle adlandırılır. Alman düşünürü L. Feuerbach'la Rus düşünürü N. Çernişevski bu anlayışın önde gelen temsilcilerindendir.

Bütün bu öğretilerde insan *baş gerçektir*, dünya, insanın doğasından *türeyen* bir olgudur. İnsanbilimcilik, kaba mad-

deciliğın bütün *yanılıgılarını* taşır; insanı, toplumsal ilişkilerinden *soyutlar*, tüm insansal özellikleri *soyut bireye* indirger. Bu ise onları zorunlu olarak *idealizme* götürür. Tersi de söylenebilir, *metafizik düşünme* yöntemine bağlı *idealist* toplumbilimcilerin insana bakışı *insanbilimcidir*.

Hayvanlıktan kurtulup *insanlaşma* sürecinde, aylıklıktan uzaklaşarak eylemde bulunabilmek için özgür kalan el, *emeğin* ortaya koyduğu bir üründü; *el-emek* karşılıklı etkileşmesi yani *el-emek* diyalektiği, emeği geliştirerek işbirliğini ve toplumsallığı yarattı. İşbirliği ve toplumsallık insanları, birbirlerine *anlatmaları* gereken bir şeyleri olmak durumuna getirdi ve *dili* yarattı.

Yüz binlerce yıl süren bu oluşma sürecinde, *el-emek-dil* diyalektiği, bir *hayvan beyninden* bir *insan aklını* yarattı.

Akılsal yargıların mantıksal dizimine, *akıl yürütme* denir. Bilinen önermelerden *bilinmeyen* önermeleri çıkarmayı dile getirir. Mantık, bu *akıl yürütmenin* bilimidir.

Akıl yürütme *tümdengelim* ve *tümevarım* yöntemiyle yapılır. Bu yüzden akıl, *bir akıl yürütme* yetisidir diye de tanımlanır.

Sözgelimi Fransız düşünürü Descartes (1596-1650); felsefesini *akıl yürütmeyle* kurmuştur: O'na göre bir düşünceyi oluşturan, daha *önceki* bir düşünceydi; öyleyse, akıl yürütme yoluyla oluşturulan düşünce zincirinin arasına yanlış bir düşünce *karıştırmaksızın*, sırayı titizlikle kovalayarak *gerçeğe* varılabilirdi.

Akıl yürütme, yeni bilgiler kazandırarak, bilgilene sürecinin *kuram* ve *varsayım* gibi yüksek biçimlerini oluşturdu.

Alınan düşünürü Hegel, akıl yürütmeyi küçümser, *keyfe göre konulan önermelerden keyfe göre sonuçlar çıkarma* olarak tanımlar. Akıl yürütmenin yerine *diyalektik* yöntemi koyar. O'na göre, sonuç çıkarma, *keyfe göre* ve *rastlantısal*

değil, *kesin ve zorunlu* olmalıydı; bu da ancak *diyalektik yöntemle* sağlanabilirdi.

Spinoza ise akıl *yürütmenin* yerine *geometrik* yöntemi koyar. Felsefe, rastgele akıl yürütmelerle değil, *geometrik yöntemle* kesin ve zorunlu sonuçlara ulaşabilirdi.

Tümdengelen akıl yürütmelerde çıkarılan sonuç *kesindi*, buna karşın, tümevaran akıl yürütmelerde çıkarılan sonuç *olası* ya da *yanlış* olabilir. Bu bağlamda akıl yürütme, bilimsel kullanımında hiç de *keyfe göre ve rastlantısal* sonuçlar vermez.

Evrenin *bilinemezliği*ni ileri süren ve insanın bilme gücünü *yadsıyan* anlayış ve görüşlere *akıldışılık* adı verilir. Bilim-öncesi tüm öğretiler, bir yönüyle *akıldışı öğeler* taşımaktaydı.

Metafizik ve idealizm, *bilinebilirliği* ve *bilmeyi* tümden yadsıdığı için bilimsel bilginin yerine *inanç, sezgi, içgüdü, nesnel irade, varoluş* vb, bilim dışı terimleri ileri sürdü.*

Çağdaş aklaaykırılığa göre insan, *bilinçli* bir varlık değil, *bilinç dışı* güdülerin etkisiyle davranan bir varlıktır. Aklın yerine *sezgiyi* koymaya çalışan *Bergsonculuk* ve aklın yerine varolmayı koymaya çalışan *Varoluşçuluk*, aklaaykırılığın çağdaş örnekleri durumundadır. Bu arada aklın yerine *inancı* koyan tüm dinsel öğretiler de aklaaykırıdır.

Tarihin açıklanmasında, toplumsal ve ekonomik, yasaların yerine *biyolojik etkenleri* koymaya çalışan *Malthusçülük*; psişik etkenleri koymaya çalışan *Froydcülük* ve *Adlercilik* vb. öğretiler aklaaykırılığa *düşmekten* kurtulamaz.

*. Metafizik deneyim akla bir hakarettir: “Gene de belirtildiği gibi, en yüksek iyi idesi kabul edilemez, çünkü bu idenin araçları (Tanrı ile ruhun ölümsüzlüğü) ve her tür duygusallığın dışında yer alması, akla karşı bir hakarettir.” (Bernstein J.M.; *Görünüşü Kurtarmak Niye? Metafizik Deneyim ve Etiğin Olabilirliği* -Çev. Kemal Atakay-; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Sayı: 36; Yaz 2003; s. 216)

Aklaaylacılığın ayırıcı niteliği, insanı bilinçli bir varlık olarak değil de *bilinç dışı etkilerle* davranan bir varlıkmiş gibi göstermeye çalışmasıdır.

Doğruluğun ölçütünü akılsallıkta bulan öğretiyeye *Akılclılık* adı verilir Akılclılık terimi felsefe tarihinde çeşitli anlamlarda kullanılmışsa da özünde *düşünceci ve metafiziktir*, çünkü bilginin *duyumsal yanını yadsır*, buna karşın *akılsal yanını mutlaklaştırır*, bilgiyi yalnızca *aklın* ürünü sayar.

Antikçağ Yunan düşüncesinde, Parmenides, Sokrates ve Platon, bu anlayışın önde gelen temsilcileriydi: Doğruya ancak *düşünceyle*, *akılla* erişilebileceğini savunuyorlardı. Onlara göre, duyularımızla algıladığımız nesnel gerçeklik bir *görüntüden*, bir *yanılsamadan* başka bir şey değildi. Gerçek ancak aklın gözüyle görülebilirdi.

Bu ilk kesin akılclılığı izleyen süreçte, Platon'dan Descartes'a kadar akılclılık, *Doğuştancılık*'la karıştı. Doğuştancılar da *akılcıydı*; çünkü bilgilerimizin doğduğumuz anda aklımızda *mevcut* bulunduğunu savunuyorlardı. Sözgelimi, akılcı sayılan Sokrates ve Platon da *Doğuştancı*'ydi: Sokrates'e göre, bilgilerimiz doğuşumuzda *mevcuttu* ve ancak *eğitimle* meydana *çıkarılabilir*, *uyan-dırılabilirdi*. Platon'a göre de bilgilerimiz *doğduğumuz* anda mevcuttu; dünyada görülenler, bizde mevcut olan bu bilgilerin *gölgelerinden* başka bir şey değildi. İnsanlar başlangıçta *bilgi kimlik* olarak idealar âlemindeydi; dünyaya gelirken bu mevcut bilgileri de *beraberinde* getirdiler.

Bir başka açıdan akılclılık, *Sezgicilikle* de karıştı. *Düşünüyorum öyleyse varım*, diyen Descartes, akıldan çok *sezgiye* dayanmaktaydı: O'na göre, nesnelerin niteliklerine özgü bilgiler *duyumların*; başkalarından öğrendiğimiz bilgiler *muhayyilenin*; kitaplardan öğrendiğimiz bilgiler *belleğin* işidir. Buna karşılık, tanrısal bilgiler *akılsal* sezişin işiydi.

Akılcı sayılan Alman düşünürü Kant da bir anlamda

akılcı değildi: Bilgilerimizin doğuştan-akılsal kategoriler içinde oluştuklarını ileri sürmüşse de bilgi sürecinde duyuların rolünü *yadsımamıştı*; görünürlerin altındaki *kendiliğinden* şeyin, ne duyularımızla *algılanabileceğini* ne de aklımızla *bilinebileceğini* savunmuştu.

Akılcılığın önde gelen temsilcilerinden Alman düşünürü Leibniz'e göre, kimi kavramlar, daha *doğuşumuzda*, *deneyden önce* aklımızda bulunuyordu. Deney bize ne *Tanrı'yı*, ne bir *uçgen* kavramını ne de *sayıları* verirdi; bütün bunlar, *duyu izlenimleri* olmaksızın anlık'ımıza çıkmazlar; duyu izlenimleriyle *gelişip* belirginleşirlerdi.

Metafizikçi felsefeciler, Alman düşünürü Hegel'i *akılcılığın* doruğu sayarlar Bu doğru değildir, çünkü Hegel, nesnel gerçekliği *kavramlardan*, yani *akılsal olandan* türettiği halde, akılsalla duyumsalın *diyalektik birliğini* ilk sezen düşünürdür.

Felsefe tarihinde, evreni, onun kuşattığı varlık türlerini kavramak için, insan *benini* düşünce sisteminin odağına yerleştiren; bütün sorunlara *benden* çıkarak çözüm arayan ilk bilge Fichte oldu.

Sözgelimi Hristiyan ve İslam heterodoksisinde insan *beni* üzerinde çok duruldu; ancak konuya *inan* açısından bakıldı. Fichte ise *beni*, inanç ortamı *dışında* bir varlık olarak ele aldı.

Fichte'nin bu yaklaşımı Alman idealizminin *doğmasına* olanak sağladı. Hegel ile Alman idealizmi *doruğuna* ulaştı: Hegel, *benin* yerine *ruhu* koyarak, bütün oluş sorunlarının çözümünü *ruhun* açıklanışında aradı.

Fichte (1762-1814), insan *beninden* yola çıkarak yeni bir görüşün temelini attı. O'na göre felsefe sorunlarına yaklaşmanın *iki* ayrı yolu vardı:

1) Nesneden başlamak; bilinci açıklama, bilinçle ilgili soruna kesin çözüm bulma olanağı yoktur. Öte yandan

nesnede bir bilincin, bir öznenin bulunduğu da açıklanamaz. Nesne kişinin dışındadır; varlığı gereği kişiyi *belirlenimciliğe, gerekirciliğe* götürür; kişinin özgürlüğünü ortadan kaldırır; kişiyi, kendi varlığı dışında bulunduğu kabul edilen bir yasanın denetimine sokar. Bu nedenlerle felsefeye nesneden başlanamaz.

2) Bilinçten başlamak; felsefeye bilinç açısından yaklaşılırsa nesne sorunu kendiliğinden açıklığa kavuşur. Çünkü bilinç, bireysel değil *geneldir*, bütün bireyleri kuşatan *aşkın bendir*: bu ben bilinçle *özdeş*dir. Evrende, onun bütününi kuşatan ve adına *İlk Ben* denilen bir *Tümel Ben* vardır. İşte bu ben, bu aşkın ben bütün bireylere *dağılmıştır*, bu nedenle bireyde bulunan ben, *Tümel Beni* yansıtır; birey, kendinde bulunan bu tikel *ben* nedeniyle *Tümel Bene* katılır.

Ben ve *bilinç* kavramlarını *özdeş* anlamda kullanan Fichte'ye göre felsefe *genel* olanı bilmelidir; felsefeye bilim niteliğini kazandıran da bu *genel olana* yönelmedir.

Fichte'de kişi evreni, kendi özünden, kendi *beninden* yola çıkarak anlamaya çalışır. Fichte diyalektiğinde:

a) (Düşünen Ben); ilk öge kavramdır; önceden ortaya konur (TEZ); felsefenin odağını oluşturan Ben kavramıdır; Ben başka bir nesneyle değil, kendi kendisiyle *özdeş*dir. Ben, düşünen bir töz olduğundan kendi kendisini *düşünme konusu* yapabilir. Bu durum da, düşünen *özne* ile düşünülen nesne *özdeş* olur.

b) (Düşünülen Nesne); Ben bir nesneyi düşünürken önce *kendini ortaya koyar*, sonra düşündüğü nesneyi *karşısına* alır; bu durum, düşünmeye başlayan Benin kendini *düşünme odağı* yaparak eyleme geçmesidir; bu nedenle düşünülen *nesne* ANTİTEZ olur.

c) Son aşamada, düşünen *özne* (Ben) ile düşünülen

nesne birlikte ele alınır ve bireşim (SENTEZ) bütünlüğüne ulaşılır.

Fichte'de bilginin oluşmasında birbirini izleyen üç asama vardır:

- 1) Birinci Aşama (TEZ); nesneyi kendi gerçekliği içinde, bir bütün olarak kavramak;
- 2) İkinci Aşama (ANTİTEZ); kavranan nesneyi başka nesnelerle karşılaştırarak aradaki ayrımı bulmak;
- 3) Üçüncü Asama (SENTEZ); nesneyi kendisi olmayanla, kendinden başka bir nesneyle bir araya getirmek.

Yine Fichte'ye göre kişinin kendini bilmesi, birbirine bağlı *değişik* aşamalarda gerçekleşir:

- a) İsteme ve dileme; doğal gereksinimler belirgindir; kişi, doğanın etkisi altında kaldığından özgür değildir;
- b) Egemen olma eğilimi; kişi, kendi dışında kalan varlıklar üzerinde egemenlik kurmaya başlar;
- c) Özgürlük istenci; başkalarına saygı, sevgi; başkalarının özgürlükleri için kendi özgürlüğünü sınırlandırma, özveri vb:

Alman filozof Hegel (1770-1831); varlık türlerinin, ruhun belli aşamalarda görünüş alanına çıkan dönüşümünden oluştuğu görüşünü savunarak Alman idealizmini *doruğuna* taşıdı.

Hegel felsefesinin üç temel konusu vardı:

- 1) Mantık; evrenin yaradılışını, bağlantılı olarak Tanrı varlığını bir *varlıkbilim* sorunu olarak işledi;

2) Doğa felsefesi; tannısal varlığın maddesel evrende *ruhsal* bir nitelik taşıyan açılımını konu edindi;

3) Ruh felsefesi; insan ruhunda, yaratılış olayından kaynaklanan *yeniden Tanrı*'ya dönüşü açıklamaya çalıştı.

Hegel bu üç konuyu, *Tez-Antitez-Sentez* üçlüsüne dayanan bir yöntemle açıklamaya girişti: *Felsefenin temelini düşünme eylemi oluşturur*, yargısından yola çıkan Hegel; gerçeğin kaynağına *deney yada deney verileriyle* değil, *salt düşünmekle* varılabileceğine inanır. Çünkü der, *Felsefe, nesnenin düşünceyle görülmesidir*. O'na göre *nesne* de *özne* gibi akılsal bir varlıktır. Felsefede akıl ilkelerine dayalı düşünme, kavramların oluşturduğu sistem bütününe *yapıcı ve yaratıcı* bir nitelik kazandırmaktır. Düşünme; düzenli ve sürekli bir gelişmeyle kavramları *birbirinden türetir*, bir kavramlar *dizisi* oluşturur; bu oluşturucu gelişmenin son aşaması, bütün kavramları kendinde toplayan *evren ya da doğa* kavramıdır.

Hegel, *düşünme ile gelişmeyi* birbirini gerektiren iki temel eylem olarak niteledikten sonra yöntem sorununa açıklık getirir:

Bu konuda evrensel geçerliği olan bir temel ilkenin bulunduğunu ileri sürer ve yöntemin özünü oluşturan bu temel ilkeye *diyalektik* adını verir.

Hegel'de diyalektik yöntemin özünü oluşturan *üç* öge vardır:

- 1) Varlık (Tez);
- 2) Yokluk (Antitez) ve
- 3) Oluş (Sentez).

Hegel'e göre *varlık*, düşünce gibi, *diyalektik yöntem*e uygun olarak sürekli gelişen, ilerleyen bir süreçti. Gelişmenin temelinde; kendi kendini *aşan*, belli bir amaca *yönelen*, sorunun çözüm biçimine göre *ide*, *ruh*, *töz*, *akıl* gibi *bir ilke* vardı. *İde* yerine göre evren, varlık, oluş gibi değişik

alanların ortaya çıkmasını sağlıyordu. *İdenin* amacına yönelik gelişim sürecine girmesiyle *diyalektik yöntem*e uygun olarak *üç aşamalı bir açılma, gelişme ortamı* doğuyordu:

1) Birinci aşama; ruh ya da ide kendi içindedir; kendi kendisiyle sınırlanmış durumdadır; kendi kendine bir varlıktır; özündeki saklı güç gerçekleştirme eylemine geçmediği için bir *olanaklar alanı* durumundadır.

2) İkinci aşama; ruh ya da ide'nin kendini bilmesi, kendi özünün bütünlüğünü kavraması için gerçeklik kazanması eylemidir. Ruhun kendini gerçekleştirmek amacıyla kendi özünden dışarı *taşarak* doğayı oluşturmaktadır. Doğayı oluşturan ruh ya da ide, kendi özünden uzaklaşmış, kendi kendine yabancılaşmış, özüne *aykırı* bir nitelik kazanmıştır. Yani ruh, kendi kendisiyle *çelişmektedir*. Bu aşamada geçerli olan tek yasa *zorunluluktur*.

3) Üçüncü aşama; ruh, bu çelişkiden kurtulabilmek için, yeni bir açılıma girer; kendine dönmeye, kendi ürünü olan *kültür evreninde birliğe* ulaşmaya çalışır. Bu ulaşma, kendine yabancılaştığı doğayla *birleşmesi* sonucu gerçekleşmiş olur. Ruhun kendini bulması, özgürlüğüne kavuşması, kendi kendinin bilincine varmasıyla olur. Bu aşamada geçerli olan tek yasa *özgürlüktür*.

Ruhun açılımı sonucu yaşama geçen bu üç aşamayla *üç varlık alanı* oluşur:

a) Birinci varlık alanı; birinci aşamanın açılımıyla gerçeklik kazanır, mantık ve matematiğin konu edindiği *bağımsız nesneler alanı*dır; maddeyle, insan bilincinin yaratımlarıyla hiçbir ilgisi olmayan bu *varlıklar*, önsüz-sonsuzdur; insanın etkisi dışında, *kendiliğinden* gelişirler. Düşünen insan ancak bunları ortaya çıkarabilir, *yarata-*

maz. Değişmeyen, kendi kendisiyle özdeş kalan bu varlıklar arasında, yine kendiliğinden kurulan bir *oran*, bir *düzen* vardır.

b) İkinci varlık alanı; ikinci aşamanın açılımıyla gerçeklik kazanır; bu varlık alanı *doğaldır*, ruh, kendi kendine yabancılaşarak, *oluşu gerçekleştiren* ortamın doğmasına olanak sağlamıştır; bu nedenle doğa, bir oluş alanıdır. Doğada bir nesne, ancak bir başka nesne nedeniyle vardır, *kendiliğinden* bir durum söz konusu değildir. Ruhun, *özgürlükten, bilinçten* yoksun olduğu bu alanda “*zorunluluk*” geçerlidir. Böyle olmakla beraber doğa hiçbir zaman *akıldışı* değildir, tam tersine *akla uygundur*.

c) Üçüncü varlık alanı; üçüncü aşamanın açılımıyla gerçeklik kazanır. Ruhun, kendi kendisiyle, *çelişkili* durumdan kurtularak *senteze* varmasıdır; ruhun, doğadan sıyrılarak, kendi özüne uygun *bütünlüğe* kavuşmasıdır. Bu alan, insanın düşünen, yaratan bir varlık olarak yer aldığı ortam anlamında bir *kültür evrenidir*. Bu ortamda ruh önce tek insanda/ bireyde *uyanmaya* başlar; sonra bireyin içinde bulunduğu varlık alanı olan toplumda kendi kendinin bilincine varır. Bunu gerçekleştirmekle ruh, doğadan kurtulmuş, sentez ile çelişik durumu ortadan kaldırarak *birlik* ve *bütünlüğe* dönüşmüştür. Ruhsal evren olarak algılanan bu varlık alanında insan, nesnel çokluk içinde sürekli kendi kendisiyle özdeş bir *ben* olarak kalır. Uzay ve zaman içinde bulunan bu ruhsal varlık alanının temel özelliği *doğaya benzememesidir*, burada insan bilinci, *uzay ve zaman* içinde değil, *uzay ve zaman insan bilincindedir*. Halbuki ikinci varlık alanı olan *doğa*, tümüyle *uzay ve zaman* içindedir.

Alman düşünürü Feuerbach (1804-1872); Hegel idealizmine *doğa bilimlerine* dayalı bir eleştiri getirerek Marxist felsefenin oluşumuna *katkıda* bulunmuştur.

Feuerbach, antropoloji ve fizyolojiye dayalı, *doğacı-insancı* ahlakın temellerini kuracak bir yeni *felsefe* geliştirmeye çalıştı. Hegel'den kaynaklanan düşünceyi *eleştiriye* girişti: Hegel, hem anlağın (zekânın) *ilkselliğini* savunmuş, hem de aklın (usun) kendisini *maddede gerçekleştirmesi* gerektiğini söylemiştir. Gerçeğin akılsallığını ve akılsalın gerçekliğini belirtirken, aklı *mutlak* öz düzeyine çıkarmıştır. Uzay ve zamana dayalı bir dünyanın gerçekliğini açıklayabilmek için de maddenin, düşüncenin *yadsınması* olduğunu ileri sürmüş ve düşüncenin kendisini, madde durumuna gelerek *gerçekleyebileceğini* söylemiştir.

Hegel'in bu yaklaşımını ele alan Feuerbach; idealizmin gerçekte *örtük* olarak doğru, gerçek ve duyumsallığın ise *özdeş* olduğunu savladı. Ancak Hegel, duyumlanabilen dünyayı insan benliğiyle, bilinç ve akılla donanmış bir mutlak varlıkla açıklayabilmek için bu gerçeği *görmek* istememiştir.

Feuerbach'ın felsefesinde *yabancılaştırma* önemli bir yer tutuyordu: Toplumsal örgütlenmenin özel biçimlerinin bir sonucu olarak görülüyordu. O'na göre, yabancılaştırmanın kökü, *din* kurumlarında yatmaktaydı. Tanrısal gücü simgeleyen *mitler* insanın, insanlığını *kendi dışına* yansıttığı yollardan başka bir şey değildi.

Bu nedenle: Tanrı, *insan doğasının dışı vurumuydu*. Kendi özelliklerini din yoluyla *doğüstü* bir töze yükleyen insan; *ikileşmiş ve yabancılaştırmıştı*. Bunun nedeni ise insanın, doğa ve toplumun *kör güçleri* karşısında duyduğu *bağımlılık* duygusuydu. Bu yabancılaştırmadan kurtulmak için Tanrı'yla değil, insanlarla ilgili bir *din* geliştirmek gerekirdi.

Yine O'na göre, yalnızca duyumlanabilen bir varlık, *gerçek* varlıktı; felsefenin temeli akıl ve soyutlama değil, *insan duyumsallığı ve duyguları*; düşüncenin öznesi *varlıktı*; varlığın varlık olarak özü ise *doğanın özüydü*. Feuerbach;

- a) Maddeciliğin tersine, bilinç ve anlağa (zekâya), varlıkbilim ve bilgibilime dayalı bir yapı **tanır**.
- b) İdealizmin tersine, maddeye gerçek gözüyle bakar;
- c) Ne bilinci, ne de maddeyi **tanrılaştırır**.

O'na göre insan doğadan maddecilerin söylediği gibi yalnızca *bilinciyle* değil, bilince açılabilen bir varlık olarak *niteliksel değişime* girebilmesiyle ayrılr. Bu nedenle insanın özünü anlayabilmek için *maddesel ve ruhsal doğasını ayırmaya* çalışmak yanlıştır.

Felsefenin görevi, insanı, doğayı, öteki varlıkları kendi türünden olanlarla ilişki içinde, kendi *özünü* anlamaya çalışan bilinçli bir varlık olarak ele almaktır.

Feuerbach kendini bir *maddeci* olarak tanımlar; bununla birlikte insanı *soyut* bir birey, *biyolojik bir varlık*, diye düşünür. Felsefeyi, *tanrıbilimin antropolojiye dönüşmesi* olarak düşünür. Doğasal süreçlerin yarattığı insan, dünyaya karşı takındığı tutumlarla *sevgi duygusu, birlik isteği* gibi tutkularını açığa vurur, tüm düşünce ve eylemi, *ortak duygusal içerikler taşıyan* bir toplum yaratma isteğidir.

Metafizik felsefecilerin, bilginin kaynağına ilişkin ileri sürdükleri varsayımları *dört* başlık altında toplayabiliriz:

- 1) Bilgilerimizin akıldan geldiğini ileri süren öğretiler Akılcılık (Rasyonalizm);
- 2) Bilgilerimizin duyumlarımızdan geldiğini ileri süren öğretiler; Duyumculuk (Sansüalizm);
- 3) Bilgilerimizin doğuştan geldiğini ileri süren öğretiler Doğuştancılık (İneizm-Nativizra) ve
- 4) Bilgilerimizin sezgilerimizle elde edildiğini ileri süren öğretiler; Sezgicilik (Entüvisyonizm-Mistisizm).

Anadolu Bâtınî öğretisi *sezgici* bir öğretilerdir. Hegel'de olduğu gibi *diyalektik yöntemi* kullanır; düşünerek nesneyi

görmeye çalışır; bilimi önceleyen sezgisellik zemininde düşünerek gördüğü nesneler arası ilişkilerden akıl varlığı anlamında soyutlamalar çıkarır. Bu soyutlamaların en üstünde Tanrı yer alır. Yani her şey insanla başlar, yine insanla son bulur. Bu nedenle Işık felsefesinde insan tasarımı, hemen, her şeyin belirleyici kimliğidir.

Işık felsefesinde ve çevrimin sonunda insanın Tanrı'ya değil, Tanrı'nın insana *muhtaçlığı* zemininde; kendi kendisinin *tanrısı/ efendisi*; kendi kendisinin *yaratıcısı/ şekillendiricisi* olarak öne çıkan insan, beynini ve bedenini cendereye alan hemen her türlü baskıya başkaldıran bir savaşçı olarak belirir.

Kutsanarak *tersyüz* edilmiş kolektif bilincin *son halkası* olarak şekillenen ve *ilksiz-sonsuz* olarak algılanan *tanrı inancı* ya da *inanç tanrısı*; *konuşan tanrı* ya da *insan tanrı* kılığında ayakları üzerine oturur. Kurgulanan *tanrı*, kurgulayanda somutlanır. Tanrı, *insan donunda* söyleyen/ eyleyen bir varlığa bürünür.

Bu diyalektik dönüşümün doğal bir uzantısı olarak, hiçbir zaman kendi *yabancılaşma ürünü tanrıyı* tanık göstermez; bu bağlamda O'na *tapmaz*; tam tersine kendini *tanık* göstererek O'nu *kutsar*; konuşan tanrı olarak algıladığı insanın insana *tapmasını* yeğler.

Tanrı'nın *insan gibi* olduğu ve *insan davranışlarıyla* davrandığı inancına *insanbiçimcilik* (antropomorfizm) adı verilir. Bu düşüncenin kaynağı Anadolu'daki *İonya* bölgesidir.

İlkel canlıcılığa (animizme) yönelik bu tutku bilimsel alanda; *canlı materyalizm* (hilozoizm) anlayışını doğurdu.

İnsan-tanrıcilık ya da *insanbiçimcilik* anlayışını Seyit Nesimi (..-1404), şu cümleleriyle çarpıcı biçimde açıklar: "Secde edilenle secde eden bir oldu; secde eden gerçek, secde edilen sıfatı aldı... Allah, âdemde tecelli etti, göründü. Yolunu yitiren olma da âdeme secde et!.. Bil ki insan, baştan

aşığı Hak kesildi, Hak oldu; öyle ise sen de asıl secde edileceğe secde et!”.

İlkçağ felsefesinde *insan mutluluğu*, temel sorunlardan biriydi: Bu soruna yönelik çözümlerden biri de *ruhsal dinginlik* olarak yaşama geçti. Epikuros (İ.Ö. 342-271)’un geliştirdiği kurama göre *mutluluk* ancak *ruhsal dinginlikle* sağlanabilirdi.

Bu kuram izleyen süreçle geniş yorumlara uğratıldı; özellikle Ortaçağ’da din inançlarıyla birleştirilerek *tanrıbilim* alanına sokuldu. Böylece Epikuros’ta *bilgece* bir kavram olan *ruhsal dinginlik*, tanrıbilimciler eliyle kaynak anlamından önemli ölçüde *uzaklaştırıldı*.

Ortaçağ tanrıbiliminde ruhsal dinginlik kişinin çevresinden, tutkularından, geçici varlıklardan *yüz çevirerek* kendini Tanrı’ya *vermesi*, olgunluğa ulaşması anlamında kullanılmaya başlandı. Bunun da iki yöntemi vardı: .

- a) İçer kapanış ve
- b) Azla yetinme.

Bu iki yöntemi başarıyla uygulayan kimse ruhsal bakımdan *dengeye* ulaşırdı; Tanrı’nın da olgun/ yetkin kişiden *istediği* buydu.

Felsefe tarihinde insanı konu edinen akımlar, değişik görüşler ileri sürdü; insanı kendi bütünlüğü içinde değil de *belli bir yanıyla* ele aldı.

İnsanı bir istenç *varlığı* (irade varlığı) olarak gören Stoa çığırır, mutluluğun *bilgece* olgunlukla, bütün eylemleri istencin *denetimi* altına almakla sağlanabileceğini savundu. İstencin denetimi; insan davranışlarını *belli yönde* yoğunlaştırmak, özellikle *duygusal eylemleri* sınırlandırmak içindi. Yeni-Stoacıların önde gelenlerinden Epiktetos (50-138)’un ileri sürdüğü istenç denetiminde temel sorun *acıya katlanma* idi. Bu acı *ruhsal* olabildiği gibi *gövdesel* de ola-

bilirdi. Kişiyi düşen, istencini belli bir konu üzerinde yoğunlaştırarak duygularının *etkisinden kurtulmak* ve kendini *duygulanmaz* duruma getirmektir.

Bu görüş izleyen süreçte, Roma felsefesinin temelini oluşturdu; Hıristiyan düşüncesini, özellikle Kilise Babaları'nın geliştirdiği din anlayışını *derinden* etkiledi; *ruh özgürlüğünün* odağı sayıldı; bir *nefis terbiyesi* kanalını açtı.

İslam toprağında; tanrısal evrende mutlu ve ölümsüz bir yaşam sürmenin gövde ve ruh gereksinimlerini *ortadan kaldırmaya bağlı olduğu* kanısı yayıldı. Toplumdan *uzaklaşma, içe kapanış ve Tanrı'dan başka bir nesne düşünmeme* eğilimi; zamanla, Tanrı'ya ulaşmanın *tek yolu acıya katlanmadır* özdeyişine dönüştü.

İslam heterodoksisinde ve Bâtînîlikte ruhsal dinginliğe varan kişiyi *kâmil insan* dendi. Tanrı kâmil insanın gönlünde, *engin bir sessizlik, sınırsız bir dinginlik içinde görünüş alanına* çıkıyordu; onun gönlü Tanrı'nın eviydi; onun *dili* Tanrı'nın *diliydi*. Böylesi bir olgunluk aşamasına *sevgi (aşk) ve gönül* bilgisiyle (irfan) ulaşılıyordu. Gönül bilgisi/dinginlik içinde olgunluk sağlayan *tanrısal ışıktı*.

Işık felsefesinde *ek-doğa* olarak algılanan *toplumsal süreçte* inancın dünyalaşmasına gelince:

Bu kanalda, medeni insan kafasının bir ürünü olan ve *doğa/toplum yasalarının* sınırları dışında *yabancılaşıp kemikleşerek* geriye dönüp, yine aynı medeni insan kafasını *zincire vuran* Ortodoks dinsel inanç, *gök-katlarından yeryüzüne* indirilir. İnsanın insana, insanın insanlığa, giderek çevreye, doğaya, topluma duyduğu *saygının bağımsızlaşması* görüntüsü ardında; *toplumsal emekte*, başka bir anlatımla *birikmiş* ya da *canlı emekteki değişim değerinde* somutlanır. Ortodoks dinsel inanç, *yabancılaşımdan arındırılacak* biçimde dönüşüme uğratarak, *toplumsal bilince* indirgenmiş olur.

Böylece inancı insanda *somutlayarak*, inancı *egemenlik* altına alarak insanı *kurtuluşa* taşıyan Işık felsefesi, bu kez;

dini, toplumsal emek'te somutlayarak, toplumsal emek ürünleri üzerinde, toplumsal iş sürecine katılanların *egemenliğini* kurarak toplumu *kurtuluşa* taşır.

Aleviler-Bektaşiler *tanrı-doğa-insan* özdeşliği zemininde Tanrı'nın, ancak *kâmil* insan aracılığıyla öğrenebileceği bir *nesnel* süreci, bir *materyalist açılımı* varsaymakla kendi *yabancılaşmış kolektif bilinçlerine* esir olmaktan kendilerini *kurtarmış*, metafizik aydınlanmanın sınırlarını *zorlayarak materyalist aydınlanmaya* adım atmış olurlar.

Ama aynı zamanda Işık ya da Sudur felsefesinin bu *can alıcı* noktası, onun en *zayıf* halkasıdır. Çünkü burası *doğa/* toplum yaşamının *sınırında*; hem toplumsal insan bilincinin *harmanlanma /* maddeci düşünce temeli üzerinde gelişen akıl ürününün *hasat* alanı, hem de *kutsal kökene* bir *atlama* platformudur, metafizik aydınlanmanın *sınıridir*.

Felsefeye bu *tutarlılığı* kazandıran, onu idealizmden materyalizme *çev*.; *Vâhdet-i Vücut/ Vahdet-i Mevcut* anlayışı üzerine yapılan *Anadolu tasavvufu* olmuştur.

Canlı-cansız *doğayı*, tanrısal *özün görünüşe çıkmış biçimi* olarak görmek, aslında Tanrı'yı *nesnelerin toplamı* biçiminde algılamamanın *değişik* anlatımından başka bir şey değildir.

Bu da *ruha öncelik veren* İkinci Doğa-tanrıçılığın *terkedilerek* Maddeci Doğa-tanrıçılığın ya da İnsan-tanrıçılığın Anadolu toprağında yaşama geçirilmesidir. Işık ya da Sudûr felsefesini bugünlere taşıyan, onu sürekli güncel kılan işte bu *materyalist* özdür.*

*. "... eskiden ruh gibi bir aşkınlık uğruna kendini sonsuzluğa yansılarken, bugün sanal imgelerin ve benzeşimlerin arkasına sığınmaktadır. Ya da eskiden beden, ruhun mevcudiyeti uğruna yok sayılırken bugün modernizm sonrası bir dünyada içkin imgelerin sonsuzluğu uğruna görmezden gelinmektedir... çünkü ölümlülük yoktur sanallığın uzamında, her şey yalnızca can sıkıcı bir yitile kaybolmakta; kökenin kendinden uzaklaşarak kendine sürgün düşmesi göz ardı edilmektedir: 'Giden ve kaybolan, geriye dönme şansına sahiptir. >>

İnancın, *kâmil insanın yaşam görüşüne*; dinin, *toplumun evren görüşüne* indirgenmesi görüntüsü ardında, insanın *görüşüne ve toplumsal bilince* duyulan saygıdır, aşktır, bağlılıktır.

Yarı-ilahi nitelikte *köktenci bir halk muhalefeti* olarak biçimlenip yapılandığı Ortaçağ koşullarından günümüze *toplumsal isyanı* kucaklayan, eşitsizliğe, sömürüye, horlanmaya *duyarlı* özdür. O günden bugüne, bugünden yarına; *sınıfların olmadığı, insanın insanı ezmediği bir toplum düşünüyü*, içten, heyecanla kovalamadır, sürekli canlı tutmadır.

Toprağımın Alevileri-Bektaşileri, *tanrı-doğa-insan* üçlemesindeki *özdeşliği içselleştirerek*, insan halkasına, doğanın sözcülüğünü yapmak üzere genelde *insanı-kâmil insanı*, özelde Ali'yi yerleştirdiler. İnsan-tanrıcılığın izinde tüm doğayı-evreni ya da doğa-evren parçalarını genelde *insan-kâmil insan*, özelde Ali kimliğiyle kimliklendirdiler.

Böylece *insan-kâmil insan* ya da Ali, doğanın şifresi olarak sır kimlik durumuna yükselirken, yeri gelir *Güneş* olur yeri gelir *Ay*.^{*} Tasarımın mantığı gereği, *tanrı-doğa-*

Oysa ölen, düzçizgisel bir zamanda kaybolmakta; kaybolan yalnızca bireşimlere girmektedir...' Geriye dönüşün ve zamanı geriye çevirmenin her an olanaklı olduğu bir uzamdır bilgisayarın uzamı... Amaç, yaşamı sanal bir uzamda sonsuzlaştırarak 'yaşam-ölüm' ve 'ruh-beden' ikilemini insanlığın eşzamanlılığında aşmaktır... Haliyle hiçbir şey gerçek bir ölümle sonlanmaz bilgisayarın sanal evreninde; ölümün ertelendiği; ertelemenin bu kendini tekrar eden evreninde bedenlerin ölümsüzleştiği bir uzamdır bu. Çünkü sanal ile gerçek; asıl ile imge arasındaki karşıtlığın geride kaldığı bir uzamda ölüme fırsat yoktur, bedenin sonsuza değin çoğalarak üremesi ve zaman zaman görünürden kaybolması, ancak imgenin kendini konumlandığı sonsuz bir göstergeler zinciri içinde gerçekleşebilir." (Sayın Zeynep; *Mithat Şen ve Beden Yazısı I*; İthaki Yayınları; İkinci Baskı; İstanbul- 2003; s, 94-95/ Tırnak içini Baudrillard'dan alıntılanan Zeynep Sayın)

*. Ali, eski inançlardan gelen *Gök-Tanrı'nın bedenleşmesi* bağlamında Hz. Ali'yi imgelediğine inanılan *Güneş*'tir. Tanrı'nın sonuç *üretmesi* bağlamında, tanrısal özün görünüşe taşınmasına aracılık >>>

insan üçlemesindeki insan halkası, insan değildir: İnsan biçiminde kimliklendirilmiş *doğadır*, ötesinde *tanrıdır*.

eden, Güneş ışığını bize *yansıtan* ve Tanrı'nın *velisinin bedenleşmesi* olarak algılanan ve Hz. Ali'yi *simgelediğine* inanılan Ay'dır. Bütün bunlardan öte *insan bedeninin ve doğanın şifresidir*. (Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul-2010; s, 59)

[Tanrı-Evren-İnsan Üçlemesinin Sentez Varlığı]
DOĞA TANRI

“Gerçek işitmenin
kulak ve ağızla hiçbir ilişkisi yoktur...”

Alevi felsefesinde Tanrı, *zatr*yla değil, *sıfat*larıyla bilinir: Sıfatlarının ötesinde bir Tanrı algısı *düşünülm*ez. Sözgelimi, elektrik örneğindeki gibidir: Biz elektriği *zatr*yla görmeyiz, yani *madde* şeklinde gözümüzün önünde durmaz, ancak, *nitelikleriyle* algılarız; yeri gelir onu *aydınlık* yapıcı niteliğiyle, yeri gelir onu *sıcaklık* yapıcı niteliğiyle, yeri gelir onu *soğukluk* yapıcı niteliğiyle tanırız. Bütün bu niteliklerden *sıyrılması* durumunda varlık olarak bir elektrikten söz etmek doğru değildir. Nitelikleriyle ortaya çıkış biçimi, onun bizce *bilinmesini* sağlar.

Tıpkı bunun gibi Tanrı da görünüşe çıkan biçimleriyle kendini bize *tanıtır*. Daha doğrusu görünüşe çıkmış biçimleri *düşünü*lerek Tanrı bir *akıl varlığı* olarak yaratılır ve yine bir akıl varlığı olan insanın, yani *yaratıcısının* gönlüne taşınır.

Bu bağlamda *nesnel* dünya: Tanrı'nın, bütün sıfatlarını ifade etme anlamında *cemal* perdesidir. Arif olan bu per-

*. Martin Heidegger; *Düşüncenin Çağırıldığı* -Çev. ve Yay. Haz.: Ahmet Aydoğan-; Say Yayınları; İstanbul- 2008; s. 36

denin arkasındaki gerçeği *algılar*, gönül gözüyle *bakar* ve her bakılında Tanrı'yı görür. Bu anlayış Alevi felsefesinde *Vâhdet-i Mevcut* (Mevcut-birliği) olarak adlandırılır.

Sünni Ortodoks inançta Tanrı, âlemden *ayrı* ve *mutlak* yaratıcıdır. Bâtınîlik ise Tanrı'yla âlemi birleştirir; Tanrı, âlemin *belirişidir*, Tanrı'nın görünüşe çıkmış biçimi olarak algılanan âlem, Tanrı'nın *kendisidir*. Bu nedenle insan *âlem-i sugra* (küçük âlem); Tanrı ise *âlem-i ekber* (büyük âlem)'dir. Hacı Bektaş Veli'nin anlatımıyla;

Âlem âdem, âdem de âlem içindedir.

Ortodoks İnancın varlığı, *yaratan* ve *yaratılan* diye ikiye ayırmasına karşın, Anadolu Bâtınîliği varlığı bir *bütün* olarak görür. İkilik ortadan kalkar, doğada görülenler Tanrı'nın *tecellisidir* ve ancak onunla vardır; yaratan da yaratılan da *birdir*. Bir *yaratma* değil, bir *belirme* söz konusudur. Her şey Tanrı'dır; demek ki *yaratan* da *yaratılan* da yoktur; sadece bir tanrısal *varlaşma* vardır; *maddesel* dünya, *tanrılık* varlığın görünümüdür.

Alevi felsefesi, geleneksel tasavvufun yaygın olarak kullandığı *Vâhdet-i Vücut* (Varlık-birliği) kalıbı yerine *Vâhdet-i Mevcut* (Mevcut-birliği) kalıbını kullanır. Varlık-birliği bağlamında, vücut-birliği anlamına gelen *Vâhdet-i Vücut* kalıbındaki *vücut* teriminin, hem *gövde* hem de *varolan* anlamı bulunduğu için bir *ikilemden*, bir *yanılsamadan* kaçınmak ister. Varbulunanı daha net biçimde karşılayan *mevcut* terimini kullanmayı yeğler.

Vahdet-i Mevcut, *varbulunanların* birliği anlamına gelir: Varbulunanın ötesinde, yanı *maddesiz*, *varlıksız* bir *varbulunmayı* düşünmek *saçmalıktır*, yani, *nesnel* evrensiz bir Tanrı'yı kabul etmek *olanaksızdır*. Tanrı her zaman *maddeyle*, varlıkla, *varbulunanla* vardır.

Şeyh Bedrettin, *doğa* ve *Tanrı bir ve aynı şeydir*, diyordu. O'na göre, farklılıkların, çelişkilerin ve karşıtlıkların ortadan kalktığı *mutlak* varlık; *birlik* olarak Tanrı, *çokluk* olarak

doğa ya da evrendi. Mutlak varlık *madde ve ruh* biçiminde ortaya çıkıyordu; bunları birbirinden *ayırarak* olanaksızdı: bunlar eş düzeydeydi. Bu nedenle kıyamet belirtileri olarak *Deccal* ya da *Mehdi* gelmeyecek, *kıyamet* kopmayacaktı; Cennet ve Cehennem *dünyaya ilişkin* simgelerdi. Kuran bağlamında *ayetler* de aynı durumdaydı.

Demek ki Tanrı, *kaba* anlamdaki bir *kaba materyalizm* anlayışıdır- ve *Maddeci Doğa-tanrıçılığın* anladığı biçimde doğadaki tüm canlı-cansız maddelerin *toplamıdır*.

Düşünceci materyalizm anlayışı bağlamında ise *varbulunanların varbulunmasını sağlayan ve varbulunanlarda ortak olan yasa/kural/ilke* anlamındaki soyut değerlerin bağımsızlaşmış biçimidir Tanrı.

Bu anlayış; doğanın insan bilincinden *bağımsız* olduğunu ileri süren; bilinçten *bağımsız* olarak varolan her şey, *varlıktır* diyen, *materyalist* anlayışla örtüşür. Buna karşın; doğayı *bilincin* ürünü sayan; varbulunanların gerçekte varolmadıkları, varbulunmayanların *gerçek ve var* olduğunu ileri süren *metafizik idealist* anlayışla çatışır.

Evrendeki bütün varlıkların Tanrı'yla özdeş olduğu savı üzerine yapılan *Vahdet-i Vücut* ya da *Vahdet-i Mevcut* öğretisinin kaynağı; Antik felsefenin, doğasal diyalektiğin dışı vurumu biçiminde inanca çıkan, *Doğa-tanrıçılık* anlayışıdır. Çünkü çoktanrıçılık felsefi açıdan, Doğa-tanrıçılık temeline dayanır. Bu anlayışta, Tanrı, evrenin *yaratıcısı* ya da *yapıcısı* değil, doğrudan *kendisidir*. İzleyen süreçle, bu izi süren Anadolu tasavvufu, Doğa-tanrıçılığı ya da çok-tanrıçılığı; *Varlık-birliği/Mevcut-birliği* anlayışıyla yeniden diriltti; diriltirken buna, *toplumsal diyalektiğin* dışı vurumu biçiminde inanca çıkan *İnsan-tanrıçılığı* ekledi.

Pek çok düşünürün elinde sayısız biçimler almış bulunan *Varlık-birliği/Mevcut-birliği* inancının temel düşüncesi; doğasıyla Tanrı'sıyla insaniyle evrenin *tekliği* savıdır. Tek olan öz bu anlayışta Tanrı'ya bağlanır; bir tür Hegelci

tasarımla Tanrı'nın *doğalaştığını* ve sayısızca *çeşitlendiğini*, çeşitli *varlıklar halinde görünüşe çıktığını* ileri sürer.

Bu tasarım, insanları *yalnızlıktan* kurtaran önemli bir olgu olarak insanlığın gündemine girdi: İnsanı *bunaltan* yalnızlık duygusu ortadan kalktı; *ölüm* algısı ise tümüyle yok oldu; çünkü ölüm yoktu; *don* değiştirerek *öze* dönme vardı.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Evreni, tanrısal özün *görünüşe* çıkmış biçimi olarak, yani *Doğa-Tanrı* olarak algılamak, özünde *materyalist* bir anlayıştır.*

Bu anlayışın taşıyıcısı olan sûfiler, yani *ehli-bâtın* olanlar, zâhirin bilimi olarak algıladıkları ortodoks şeriatı -ki bu *Sünni şeriattır*- yadsırlar. Bâtının bilimi olarak algıladıkları *marifete* yönelirler. Marifet bağlamında, Ortodoks İslamı, aklın rehberliğinde sorgularken evrenin yaratılmasına yönelik *beş* temel güce inanırlar;

1) Sabık; her şeyden önce var olan Tanrı; yaratıcı değil, sadece bir oluşun başlangıcı ve ilkesi; oluş O'nun istemiyle değil, yalnız O'nunla başlar. Işık felsefesinde Tanrı, hiçbir görünür gerçeğin bulunmadığı hiçlikte mutlak güzellik durumunda bir gizli hazine iken görünmek istedi; bilinmek olgusunu yaşama geçirmek bağlamında önce insanı, sonra da insan için evreni oluşturdu. Ancak çocuğu olana baba deneceği için insan ve evren olmasaydı Tanrı da denmeyecekti. Onun için insan yoksa Tanrı da yoktur; çünkü Tanrı'nın varlığı insanın varlığındandır.

2) Tali; varolanın ardından gelen, akıl; erkek ilke. Bilinmek isteyen Tanrı dönüşüme uğradı ve potansiyel

*. "Doğa-Tanrı, simgesel anlamda, eyleme geçerek doğayı varlaştırdığına inanılan doğanın ruhu, canı ya da aklıdır." (Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2008; s, 324)

tanrı anlamında Hak durumuna geldi; Hak'tan akl-ı evvel ya da evrensel akıl türedi

3) Cedd; maddenin biçimlenme yeteneği, nefis; dışı ilke. Erkek ilke olarak algılanan akılla, dışı ilke olarak algılanan nefsin çatışma ve birliğinden madde biçimlendi, görünüşe çıktı (zıtların birliği yasası).

4) Feth; oluşmanın içinde gerçekleşeceği uzay, mekân.

5) Hayal; oluşmanın onunla gerçekleşeceği zaman.

Evren, her şeyden önce varolandır, ilksiz ve sonsuzdur; ne *yaratılmıştır* ne de *yok olacaktır*, sürüp gitmekte olan bir *oluş* vardır; bu oluş *maddeseldir*, etkin *erkek* ilkeyle edilgin *dışı* ilkenin, karşılıklı etkileriyle sürüp gitmektedir, anlayışı, *bilimi* önceleyen bir *maddecilik* anlayışıdır. Evrenin oluşması ve sürüp gitmesi, *doğaüstü* güçlerle değil, *doğal* güçlerle açıklanmaktadır.

Bu anlatılanlar bağlamında, Anadolu Bâtınîliğinde, özelde Alevi felsefesinde insan, büyük âlemin (âlemi ekber), yani tanrısal özün görünüşe çıkmış biçimi olarak algılanan tüm doğanın *kanıtı* durumunda ve *Tanrı-Evren [Doğa]-İnsan* üçlemesinin *sentez* varlığı anlamında, *küçük âlem* (âlemi sugra) olarak somutluk kazanır.

Bu tasarım gereği insan bir *Doğa-Tanrı*'dır, daha doğrusu doğanın *tanrısı* değil, doğrudan doğanın *kendisidir*.

[Toplumsal Diyalektiğin Dışa Vurumu]
HAK-MUHAMMET-ALİ
(I) (II) (III)

“Aşınmış patikaları,
ortak alanları,
zımbalanmış yargıları terk ederek
somut analizlerin yoğunluğuna ulaşabiliriz.”*

*. Edelman Bernard; *Nietzsche: Kayıp Bir Kıta* -Çev. Ferhat Taylan-; Cogito; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul- 2001; Sayı: 25; s, 56

I HAK TASARIMLARI

Kâinatın aynasıyım,
Madem ki ben bir insanım.
Hakk'ın varlık deryasıyım,
Madem ki ben bir insanım.
Âşık Daimi

Alevi felsefesi *Işık felsefesidir*, bu felsefe, Anadolu toprağında; Tanrı'nın dünya görüşüne karşı kendini *aydınlanma* zeminine çekerek, aklın rehberliğinde ve *tasavvuf* örtüsü altında, insanın dünya görüşünü biçimlendiren *öncü sûfilerin* felsefesidir.

Öncü sûfilerin elinde Anadolu Bâtınî felsefesi, yani *Işık felsefesi*; Ortaçağ koşullarında, bir yandan halkın *manevi* odağı durumuna dönüşürken, diğer yandan halkı *kurtuluşa* taşıyacak bir ideolojiye evrildi.

Bâtınî anlamda inanç; bilginin bittiği yerde başlayan *sanıya* güvenme ve bağlanma durumudur. Bu bağlamda her inancın altında bir *bilgisizlik* yatar.

İnsanlar bilmediklerini *hayal* ederler; daha doğrusu hayal ederek *tamamlamaya* çalışırlar; çeşitli olasılıklardan birini seçerek ona *bağlanırlar*. Demek ki genelde inanç bir *bilme* gereksinmesinden doğar. Bu anlayış uzantısında; *inanmak bir gereksinmedir* savı, bâtinî anlamda, *bilmek bir gereksinmedir* savına/ gerçeğine dönüşür. Süreç içinde;

a) Hayal gücünün pratikle, yaşamla bağımlı olarak işlemesi halinde bilimsel *varsayımlar*,

b) Pratikten, yaşamdan kopmuş olarak işlemesi halinde ise *inançlar* ortaya çıkar.

İnançlar, pratikle, yaşamla denetlenmesi durumunda, inanç olmaktan çıkar *bilgi* olur; pratikle, yaşamla denetlenmemesi ve doğrulanmaması durumunda, denetimsiz kalmış hayal gücünün sınırsız özgürlüğünü de kullanarak *boş-inançlara dönüşür*

Ancak inanç ya da inançsal varsayımlar, bilim açısından belli bir *değer* taşırlar. Ne var ki bunların değerleri, kendi gerçekliklerinde değil, toplumsal-ekonomik nedenlerle karşılaşmaya çalıştıkları *gereksinmelerdedir*.

Sözgelimi her söylence, masal vb. belli bir *gereksinmenin* ürünüdür; bilimsel olarak açıklanamayan gerçekler *bu yolla* açıklanmak istenir. İnsanlar bunları *hayal* ederek çok değerli *sezilerde* bulunurlar: Bu seziler, insan düşüncesine kendisini *zorla* kabul ettiren doğal/ toplumsal gerçekliklerden başka bir şey değildir. Bu yaklaşımın yaşama geçirilmesiyle süreç içinde doğanın *işleyiş* yasaları, yani *diyalektik*, yani evrenin *maddesel* yapısı *bilim-öncesi sezilerle* kavranabildi. Tarihsel süreçte materyalizmin idealizme *önceliği*, bilim-öncesi sezilerin yaşatkan tarlası olmasındandır. İnsanlık başlangıçta *gerçeklik* içindeydi; gerçeklikle *özdeşti*; hayal kurma yetenekleri çok sonraları gelişti. Bu nedenle inanç ürünleri *bilimdışı* olduğu halde, inanç nedenleri *bilim içidir*.

Bu bağlamda Anadolu Aleviliği, temelde, *idealizm-materyalizm* bileşimi bir felsefedir. Bu felsefe genelde, Antik Aydınlanma Çağı ve XVIII. yy. Aydınlanmacılığı'nın zeminini oluşturan metafizik *aydınlanma* tabanına oturur. Özelde ise varsaydığı metafiziğin;

- a) İnsan ve insan aklı tarafından sürekli beslenmesini bir zorunluluk olarak öne çıkardığı,
- b) Metafiziğini fiziğine indirgemeye çalıştığı ya da
- c) İnanç varlıklarını nesnel varlıkların toplamı biçiminde algılama uğraşı içinde olduğu için, kimi durumlar da, XIX. yy'ın ikinci yarısında diyalektik ve tarihi materyalizm üzerine yapılandırılan gerçek aydınlanmaya yani toplumcu aydınlanmaya silik adımlar atar.

Sudûr ya da Işık felsefesi; *Doğayla Tanrı'yı özdeş kılma* savına dayanan ve kaynağını Platon'dan alan, *idealizm* yani ağır basan, *Gerçek olan Tanrı'dır; her şey Tanrı'dan türedi; nesnel evren, ruhsal bir tözden oluştu ya da evrensel ruh, diyalektik dönüşümlerle doğalaştı*, diyen *İkinci Doğa-tanrıcılıktır* her şeyden önce. Öncü sûfiler tarafından Vahdet-i Vücut/ Vahdet-i Mevcut tasavvuf anlayışıyla harmanlanarak yeniden yorumlanıp yaşama geçirilen İkinci Doğa-tanrıcılık, *Gerçek olan evrendir, evrendeki bütün varlıkların toplamı Tanrı'dır; Tanrı maddesel bir tözden oluşmuştur* diyen *Maddeci Doğa-tanrıcılık* anlayışından başka bir şey değildir.

Daha düne kadar bu toprağın Alevi-Bektaşî öncüleri Doğa-tanrıcılığın *ikinci* yanını, *maddeci* yanına *indirgemeye* çalışıyorlardı. Ama bugün o felsefenin sürdürümcüsü olduğunu ileri sürenler tersi bir yol izlemeye başladılar. Maddeci yanını, ikinci yanına nasıl indirgeriz, onu düşünüyorlar; yani *akıldan inanca atlamanın, inanca kilitletmenin* yollarını arıyorlar.

Durum böyle giderse çok değil yakın gelecekte *köktendinci* bir inanç ortamında, barış içinde bir arada yaşamaktan mutluluk duyacaklar. Bu düşünsel eğilim, bu tavır, beslendikleri felsefe kaynağına *ihanet* değil de nedir?

Felsefe kaynağının *özgün* yorumu ikirciksiz biçimde bilin-ce çıkarılamadığı için; Tanrı'dan çıkıp yeniden Tanrı'ya dönen bir *çevrim* üzerinde, *kurgusal bir başlangıçla kurgusal*

bir son arasında sıkışıp kalıyorlar. Çevrim'in birinci yarısında bilince çıkardıkları *idealizmi*, ikinci yarısında yarattıkları *materyalizmi* aklayacak biçimde kullanmalarını; bir sentez olarak algıladıkları insan aracılığıyla son kurgusal metafizik halkayı *kırmaya* çabalamalarına karşın, *gerçek* aydınlanmayı, yani *toplumcu* aydınlanmayı bir türlü içlerine *sindiremiyorlar*. Toplumcu aydınlanmanın *kuşatmasına* girdiklerinde, *gönderme* yapmakla yetiniyorlar.

Şimdi, Bâtînî felsefenin, Alevi felsefesinin *toplumsal* diyalektiğinin dışı vurumu olan *Hak-Muhammet-Ali* üçlemesinin ayrıntılarına tartışalım.

Alevi felsefesinde Hak; *yoklukta* ya da *hiçlikte*, yalnızca *kendisi* için varlık olan Tanrı'dan, kendi özünün ışık halinde dışarı fışkırması biçiminde inanca çıkan *yabancılaşma* ile beliren potansiyel (gizilgüç) Tanrı'dır.

Hak olmadan Tanrı, kendi *içindeydi*; kendi kendisiyle *sınırlanmış* durumdaydı; özündeki *saklı* güç, *gerçekleştirme* eylemine geçmediği için bir *olanaklar alanı* durumundaydı.

Özgürlükten (başkası için varlık olmaması anlamında tut-saklıktan) ve bilinçten yoksun bir *ruh* durumundaki Tanrı; *güzelliğin* görülmeye olan *eğilimine* kapılarak kendine *âşık* oldu; kendi özünü *fetiş* anlamda görmek istedi; *yasa* anlamında öne çıkan bu *zorunlulukla*, dışı yönelme, ışık biçiminde taşma gerçekleşti. Mutlak Tanrı'nın kendi özüne bu *ilk yabancılaşmasıyla Hak* belirmiş oldu. Tanrı'dan taşan ışığın *nesnelleşmesiyle* görünüşe çıkan doğa parçalarının, *kişileşmesiyle* görünüşe çıkan bireylerin *nesne* kimliklerinin ve *bilgi* kimliklerinin içinde saklı bulunduğu Hakk'a, yani *gizilgüç* durumundaki *Tanrı'ya dönüşmüş* olur.*

Alevi felsefesindeki bu türden bir *Hak* tasarımı kay-

*. Hak, yokluktaki, hiçlikteki *Mutlak Tanrı'nın*, güzelliğin görülmeye olan eğilimi sonucu *dönüşüme* uğramasıyla beliren ve kendi ayrımında olan simgesel *gizil tanrıdır*. (Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2008; s, 519)

nağını Platon'un *idea* kuramıyla Aristoteles'in *biçim* kuramlarından alır. Somut veri alınmadan soyut inanç/ düşünce varlıklarının *saçma* olacağını varsaymakla Platon'dan çok *Aristoteles*'i yeğler.

Tasarımda; *gizilgüç* durumunda bir Tanrı olarak algılanan *Hak*, kendi *bilincinde*, kendi olanaklarının *ayrımındadır*. Özgürlükten yoksun ve *bilinçsiz* durumda bulunan, ancak kendisi hareket etmeyen bir *hareket ettirici* olan, mekân ve zaman ötesi mutlak inanç tanrısı, *zorunluluk yasası* gereği dönüşüme uğrayınca *özgür ve bilinçli* bir varlık durumuna, *uzaya ve zamana* giren bir tür düşünce üreten düşünce yumağı durumuna evrildi yani *Hak* oldu.

Tanrı-Evren-İnsan kutsal üçlemesini irdelerken bâtinî tanrı tasarımı bağlamında, tanrının *inanç* varlığı durumundan *akıl* varlığı durumuna taşındığını tartışmıştık. Bu dönüşüm sonucunda Tanrı; *Hak-Muhammet-Ali* kutsal üçlemesinin ilk bölümünü oluşturan *Hak* durumuna evrildi. Bir *akıl* varlığı durumunda *gizilgüç* halinde *bilince*, giderek *inanca* taşındı.

Bu tasarımda *Hak*, Platon'un *idealarını* biçimlendiren *ideasının* yerini tutuyordu. Burada *Hak* *gizilgüç* kimliğini, yapısında gizil olarak barındırdığı *bilgi* kimlik, *nesne* kimliklerden alıyordu. Bir bakıma insan dâhil doğadaki hemen her şeyin *özgün* kimliği *Hak*'ta *gizil* olarak vardı. Işık biçiminde taşarak yayılan doğasal özün görünüşe çıkmış biçimi olarak algılanan *nesnel* evren, bir bakıma bu *özgün* kimliklerin *eksikli* birer *kopyasıydı*.

Tasarımda ana çatı Platon'un *idea* kuramı üzerine yapılanmış olmasına karşın; her şeyi *somutlama* eğiliminde olan tasavvuf kanalında, *Aristoteles*'in *biçim* kuramına yönelerek *dünyasal* nitelik kazanır.

Bâtinî *Hak* tasarımının *bilince/ inanca* taşınabilmesi için etkilerini, etkilerinin sonuçlarını *görmek, gözlemlemek* gerekir. İşte bu noktada *Aristoteles* devreye girer. *Aristoteles*'in, *biçim* yoksa yani *nesne*, *varlık* yoksa *somut*

tikel bulunmuyorsa; nesneler arası, varlıklar arası, yani tikel olanlar arası ilişkilerden *soyutlama* yöntemiyle çıkarsanan *tümel* de yoktur, yani her türden *inanç tasarımı* da yoktur, anlayışı *yeni bir yorumla diriltilir*.

Varlık-birliği/Mevcut-birliği kapsamında Hakk'ın varlığı *etkileriyle etkilerinin sonuçlarıyla* anlaşılır.

Hak bu etkileri *üretmek* yeteneğinde midir?, sorusunu, Işık felsefesine göre *yeteneğindedir* biçiminde yanıtlamamız gerekir. Çünkü *küre* biçiminde bir ışık olarak algılanan *Tanrı* ya da *Hak*, nesneleri, varlıkları *kuran* atomlara benzer atomlardan kuruludur; daha yoğun, daha *hareketli* atomlardan kurulu olduğu için *görülmez*, ancak *etkileriyle* anlaşılır. Bu nedenle Hak nesnelerle, varlıklarla, ötesinde insanlarla *aynı yasalara* tabidir. Hakkın tasarımındaki konumu akla *aşkın* da olsa, yani insan aklının *kavrayamayacağı* bir konumda da bulunsa durum değişmez; yani hiçbir zaman *akıl dışı* olamaz.

Bu bağlamda Hak tasarımı kanıtını *nesnede*, varlıkta daha açık bir anlatımla *ilk kurucu* varlıklar olan *hava, su, toprak ve ateş* ile *ilk kurucu* nitelikler olan *kuru-yaş, soğuk-sıcak, dolu-boş, artı-eksi* vb, niteliklerde bulur. Tanrı ya da Hak tasarımı, kendi kanıtının ya da kanıtlarının *nesnel* sınırlarını aşamaz; yani, ilk kurucu varlıklar ve niteliklerin iç zıtlıklarının aşılmasıyla oluşan *nesnel doğal evren* dışında bir tanrı tasarımı, Hak tasarımı olamaz.

Bâtınî tasarım nesnel olanı, yani doğayı *önceleyen* değil, *sonralayan* bir tasarımdır. Bir akıl varlığı olan Tanrı'nın, Hakk'ın yine bir akıl varlığı olan *insanda* somutlanmasıyla *inanç bilgiye* dönüştürülmüş; akıl yürütme yöntemiyle çevre, ötesinde tüm doğa evren *sorgulanmış*; tikeller arasındaki ilişkilerden *tümeller* üretilmiş; bu tümellerin *bağımsızlaşmasıyla* Tanrı ya da Hak *kimliklendirilmiştir*.

Hak bu bağlamda *eksiksiz, kusursuzdur*. Her şeyin özgününü *bilgi kimlik* biçiminde yapısında barındıran, nesneleri kuran atomlardan kurulu *biçimsiz* bir *enerji* yumağıdır.

II MUHAMMET TASARIMLARI

Veysel, yoktan geldim, yok oldum göçtüm,
Ben diyenler yalan, gerçeği seçtim.
Bir buhar halinde göklere uçtum,
Kayboldum, o sırlı renge boyandım.
Âşık Veysel

Anadolu toprağında Muhammet *iki biçimde* tasarımılandı:

- 1) Ortodoks tasarım ve
- 2) Bâtınî tasarım.

Ortodoks tasarımda Muhammet; doğayı, insanı *önceleyen*, inanç yaratısı mutlak Tanrı'nın *elçisidir*. Tanrı'nın *peygamberidir*, kuludur. İnanç yaratısı mutlak tanrıdan *bağımsız* bir aklı, iradesi ve kimliği *yoktur*. Cebrail aracılığıyla kendisine iletiildiğine inanılan Tanrı buyruklarını, insanlara iletmek için bir *aracıdır*. Yaratıcılıktan yoksundur.

Bâtınî Muhammet tasarımı ise Muhammet'in ortodoks tasarımına bir *başkaldırı* niteliğindedir. *Hak-Muhammet-Ali* kutsal üçlemesinin ilk bölümünde Hak bu konumuyla ve *tez* olarak öne çıkar. *Antitez* olarak beliren Muhammet ise *inanç* varlığından *akıl* varlığına doğru gelişen tanrısal dönüşüme

koşut olarak bir *değişim*, *altüstlük* geçirir. *Zâhirden bâtına*, *ortodoks* kimlikten *bâtinî* kimliğe taşınır.

Bâtinî tanrı tasarımı ile ortodoks Muhammet tasarımı arasındaki *çatışma*, Muhammet'in *eğitilmesi* yoluyla giderilir. Bu eğitim oldukça *acılı* ve *trajiktir*. Ünlü *Kırklar* söylencesi Muhammet'in eğitilmesinin *çarpıcı* bir anlatımıdır.

Kırkların Cemi, toplumda yalanın keşfedilmediği çağlar üzerine kurulu kutsal bir söylencedir. Bâtinî anlamda *toplumsal bir özlemin* dışa vurumudur. Kırklar Cemi, bâtinî kimliğin, Alevi kimliğinin; kendini yaratan ya da medeni bir toprakta olağanüstü bir kıvraklık göstererek içine taşındığı İslam zemininde, kendini etkileyen kanallardan biri durumunda bulunan Ali Yandaşları Hareketi'nin izini geriye doğru sürerek kurgulayıp bilince çıkardığı *eğitici* bir *söylencedir*. Söylenceler, akıl alanı *dışına* taşınılarak kurulur; ama bu kurgulanan söylencenin, *yalan* olduğunu göstermez: Bu nedenle Kırklar Cemi söylencesi de yalan değildir *Sosyal ve tarihsel* olayların, bâtinî kimliğin, Alevi kimliğinin *beyin ve ruh* aynasında bir *yansımasıdır*. Bâtinî kimlik, Alevi kimliği Anadolu'da ve Anadolu'ya yakın coğrafyalarda süregelen değişiklikleri, kendi dünya görüşüyle, kendi dünya görüşüne uygun tasarımlarıyla *anlamlandırmak* istemiştir. Kimliğe bu isteği dayatan *sosyal olaylar ve ortam* gözden kaçırılırsa Kırklar söylencesi *anlaşılmaz* bir *yumağa* dönüşür.

Muhammet'in eğitilmesini anlatan Kırklar söylencesi; *İsa şeriatına* tavırlı yerli halkın, *Muhammet şeriatına* tavırlı Ali Yandaşları'nın ve medeniyetin *sömürücü özüne* tavırlı Asya kökenli yığınların *inanç/ düşünce* beslemesiyle yaratılan Aleviliğin; son tektanrıcı din İslamiyet içinde kendi kimliklerinin bir dayatması sonucu yaşama geçirdiği *başat* bir *inanç* kaynağıdır. Anadolu Alevi kimliğinin Ortodoks İslama yönelik eleştirisi, *geçmişe* taşınarak yaratılan olağanüstü *kolektif* bir kurgudur. Medeni insan kafasının ürünü olan

şeriatçı inanca, aynı medeni insanın kafa yordamını kullanarak verdiği *bâtınî-heterodoksi* nitelikte bir *manifestodur*. Ortodoks inanç görüntüsü ardında şeriatı temsil eden Tanrı elçisinin; *bâtınî-heterodoksi* inanç görüntüsü ardında *aklı* temsil eden *Ali ve arkadaşlarını* tanımak durumunda kaldığı bir organı, yani *Kırklar Meclisi*'ni merkeze alarak bilince çıkarılan *anti-şeriatçı* tavrın evrenselleştirilmesidir.

Kırkların Cemi, *nesnel* bir *olay/olgu* değil, sonradan kurgu bir *kutsal* söylencedir. Önemi de buradan gelmektedir. Yaşanılan binlerce olay/ olgu arasındaki yasa/ kural/ ilke/ eğilimin diliyle ve tündengelim yoluyla örülmüş *düşsel/toplumsal* bir yaratıdır.

Söylencede *Cebrail* bir inanç kişisi olarak tanımlanmasına karşın gerçekte o Muhammet'in *sezgisel* aklı, *içgüdüsel* zekâsıdır. Bu nedenle özünde Muhammet, *nesnel* bir yolculuğa değil, *sezgisel* aklın kılavuzluğunda bir *gönül yolculuğuna* çıkar. İbrahim-İsa-Muhammet şeriatının temsilcisi ve son Ortodoks tanrının elçisi olarak çıktığı bu yolculuktan, halkın *temsilcisi* ve halk *elçisi*, yani bir halk *adamı* olarak döner.

İşte Kırkların Cemi söylencesi Muhammet'in *eğitilmesi* anlamına gelen bu değişimin/ dönüşümün *kutsal* bir anlatımıdır.

Bâtını kimliğin, Alevi kimliğinin özlem yüklemesiyle bir *iç hesaplaşmaya* itilen Muhammet'in gönül serüveni, inanç örtüsü altında *Miraç* yolculuğuna *dönüşür*. Yolculuk sonunda Ortodoks Tanrı, yani inanç tanrısı *İnsan Tanrı*'ya, yani *Konuşan Tanrı*'ya indirgenir. İncasına egemen olan, kendisini inanç baskısından arındıran *Ali*, Muhammet'i *etkiler*, bir bakıma *eğitir*. Bu eğitim/ etkileme sonucu Muhammet, tanrı *elçisi* olarak çıktığı gökyüzünden *birey/ toplum* hizmetlisi olarak yeryüzüne iner, bir *yorum ve yetenek* varlığı olarak toplumun ama yoksul toplumun *duyarlı* bir üyesi olur.

Görünürde inanç yaratısı olan *Cebrail*, Tanrı'nın davetini

Muhammet'e bildirir ve O'nu alıp Tanrı katına çıkarır. Tanrı da *gerçekleri* Muhammet'e açıklar. Bu görünümün arkasında olan ise Muhammet'in *Cebrail* olarak algılanan *kendi aklı* aracılığıyla yorumlamaya çalıştığı şeylerin *nereden geldiğini* anlamaya/ bulmaya çalışması yatar.

Söylence de bânın âlemin/gayb âleminin ya da tanrısal âlemin görünüşe çıkmış bir biçimi olarak beliren *Kırklar Meclisi*, gerçekte *ezilenler* adına davranan, onların *sözcüsü/öncüsü* durumunda olan; Ortodoks *inanca*, despot *devlete* karşı duruş almış bulunan bir *örgüt kurmaylığından* başka bir şey değildir. Buradaki bânın âlem, gayb âlemi ya da bunun kutsanmış biçimi olan tanrısal âlem; *yoksulların/ezilenlerin* dünyasıdır. Kaldı ki bu gerçeklik söylence de *örtük* de olsa Tanrı diliyle açıklanır. Tanrı-Muhammet muhabbetinde *doksan bin* söz edilir; bunun otuz bini şariat olur ve *Kuran* olarak iner, kalan altmış bini ise *Ali'de sır* olur.

Buradaki otuz bin sözün taşıyıcısı olan *Muhammet* kimliği, Ortodoks inanç kimliğidir, Tanrı'nın elçisi, *peygamberidir*. Bu otuz bin söz Tanrı'nın *buyruklarıdır*. Cebrail, Tanrı'ya en yakın olan dört melekten, peygambere haber getirip götürmekle görevli olanıdır. Cebrail Tanrı'nın buyruklarını Muhammet'e *taşır*, Muhammet, ümmetine *duyurur*, bunlar toplanır *Kuran* ortaya çıkar.

Görüldüğü gibi Muhammet'in ortodoks kimliği, bütünüyle bir *inanç* kimliğidir, *kulluk* üzerine kuruludur.

Bu kimlik Miraç yolculuğu sonunda *terkedilir*. Ortodoks Tanrı, *İnsan Tanrı* kılığında *bedenleşirken*, Muhammet peygamberlikten, asıl kimliğine, yoksulların *hizmetçiliğine* soyunur. Tanrı buyruğu olarak algılanan *Kuran ayetleri*, Muhammet'in *yapıtına/makalesine* dönüşür.* Cebrail,

*. Alevilik inancına göre, Muhammet'in öğretisi demek olan Kuran üç bölümden oluşur: 1) Dualar. 2) Hz. Muhammet'in yol arkadaşlarına açıkladığı bilgiler ve 3) Hz. Muhammet'in yalnızca Hz. Ali'ye verdiği gizli bilgiler. Hz. Ali, bu üç bilgiye de sahip olduğundan *Kuran-ı >>>*

Tanrı'ya en yakın dört melekten biri olmaktan *çıkar* ve genel olarak *insan aklına*, özel olarak *Muhammet'in aklına* dönüşür.

natık(Konuşan Kuran) durumundadır. İnanca göre, Hz. Muhammet; istekleri ve düşüncesi olmayan, Cebrail tarafından harekete geçirilince konuşan ve Tanrı'nın kelamını aktaran bir *otomat* değil, *bağımsız düşünür* olarak algılanır; Cebrail, Hz. Muhammet'in sezgisel aklından başka bir şey değildir. Muhammet vecd durumundayken kendini şiir diliyle normal durumdayken ise düzyazı diliyle ifade ediyordu; Muhammet düşünürken bir insan olarak düşünüyordu, Tanrı olarak değil; Tanrı, düşünmeyi insanlara bırakır; bilgiyi insana Tanrı vermez, tersine insan, Tanrı'ya bilgi verir; insan-ı kâmil bilgisini Tanrı'ya taşıyarak Tanrı'nın, kendi kendini keşfetmesine yardım eder; bu kapsamda, insan Tanrı'ya değil, Tanrı insana gereksinme duyar; bunun doğal bir sonucu olarak Sünniliğin anladığı/algıladığı anlamda bir Tanrı vahyi yoktur, ne yazılmışsa, ne söylenmişse tümü insanların eseridir; bu nedenle bilimsel açıdan ele alınıp incelenebilir. Her kâmil insan, yaşadığı dönemin gerçek Kuran'ıdır; hayatta olmayan kâmil insanların yazıları, sözleri, onların yaşam deneyimlerinden başka bir şey değildir; onları *dogmatik* olarak yorumlamak, içinden kimi söz ya da söz gruplarını seçerek doğru kabul etmek, gerçeklerle bağdaşmaz; her kâmil insan bağımsız olarak düşünebilen bir varlıktır; daha önce yaşamış kâmil insanların görüşlerini benimseyebileceği gibi yadsıyabilir de. Bu nedenle Kuran Alevilikte Mushaf-ı Osman, Osman Mushaf'ı ya da Osman Kuranı olarak algılanır. Hz. Muhammet'in Hakk'a yürümesinden sonra devletin sınırları genişleyince Kuran, farklı bölgelerde farklı biçimde yorumlanmaya başlandı. Olumsuzluğu ortadan kaldırmak üzere Ömer'in önerisiyle Ebubekir tarafından bir kurul oluşturuldu; ayet ve sureler toplandı, saklaması için Ömer'in kızı Hafsa'ya verildi. Ancak, Kuran'ın okunmasında ve yorumlanmasındaki çelişkiler bir türlü giderilemedi; durum Halife Osman'a ulaştırılınca yeni bir kurul oluşturuldu. Kurul, s.ları kitaba dönüştürdü. Daha önceki s. ve yazılar yakıldı ya da yok edildi. Mushaf-ı Osman adı verilen buyeni Kuran, çoğaltılarak büyük kentlere gönderildi. Mushaf-ı Osman, bir sürü tartışmayı da beraberinde getirdi. Haşimi lehçesiyle inen Kuran, Kureyş lehçesine çevrilmişti; anlam kaymaları olduğu savıyla Haşimiler, Mushaf-ı Osman'ı kabullenmek istemedi. Hz. Ali'nin iniş tarihlerine göre sıraladığı sureler, Kurul tarafından kabul edilmedi; bu durum, Ali Yandaşlarınca Ehlibeyt'e ilişkin ayetlerin Mushaf-ı Osman'a >>>

Alevilik, tektanrıci dinler ölçü alındığında *vahiy dışı* bir gerçeklik olarak çıkar karşımıza. Bu Alevilik İslam *dışında* yapılanıp biçimlenmiştir, demenin bir başka anlatımıdır. Tektanrıci dinlerde inanç, *metafizik-idealizm* bağlamında gökyüzünden yeryüzüne indiğine inanılan *Tanrı buyruklarına* bağlanır. Tektanrıci dinlerin vahyini yadsıma ile birlikte Aleviliğin de *düşünceci-idealist* felsefi yaklaşımlarla kotarılmış bir vahiy anlayışları vardır. Bu tasarım kapsamında vahiy, *varlığın içinden dışına* doğru taşınan ve *dönüşümler geçirerek somutluk kazanan* bir enerjiden başka bir şey değildir.

Anlaşılabileceği gibi Ortodoks tasarımlarda inanç, varlık dışı metafizik bir kabullenme iken Alevilikte *varlık* kökenli bir *ilke-kural* ya da *eğilimdir*.

Kuran ayetlerinin tamamı Cebrail tarafından, Hz. Peygamber'e *vahiy* yoluyla verilir. Peygamber ya *melek sıfatına* yükselerek Cebrail ile buluşup vahyi alır ya da Cebrail *insan düzeyine* inerek Peygamber'e vahiy verir. İnanca göre Cebrail vahyi Peygamber'e *sesli* olarak iletir ya da vahyi O'nun *kalbine* yazar. Kuran Cebrail tarafından okunarak verildiği için Kuran ayetlerine *vahy-i metlûv* (okunan vahiy) adı verilir. Melek Cebrail *soyut* anlamları Tanrı'dan alır ve başka meleklerin koruması altında Hz. Muhammet'e getirir. Cebrail ortodoks inançta peygamberden daha işlevlidir: Tanrı'dan aldığı *soyut* anlamları, insan-

alınmadığı biçiminde yorumlandı. Sonuçta, Peygamber dönemindeki 6666 ayet, Halife Osman dönemindeki düzenlemeyle 6234'e inmiş oldu; daha önceki belgeler yakıldığı ya da yok edildiği için eksik olarak gözüken 432 ayetin ne olduğu tam olarak bilinmiyor. (Tekin, Arif; *Kur'an'ın Kitap Haline Getirilmesi; Bilinmeyen Yönleriyle Kur'an*(*Kur'an'ın Kökeni-2*); Berfin Yayınları; İstanbul- 2012; s. 112-232; Dierl, Anton Jozef; *Anadolu Aleviliği* -Çev. Fahrettin Yiğit-; Ant Yayınları; İstanbul- 1991; s. 23-24; Korkmaz, Esat; *Simgeler Sözlüğü*; Berfin Yayınları; İstanbul- 2008; s. 785-786)

ların anlayabileceği söze, kalıba döker; bir bakıma Tanrı ile insanlar arasında *çevirmendir*.

Alevilikte insanın aklı *cebraildir*, kendini yetiştiren insan *cebraili* aracılığıyla *fiziğin* sırrını çözer. Doğa, yapısında *gizli* olan neden tarafından *belli bir sona* yazgılıdır: Örneğin *tohum*, ağaç olmaya, *yumurta* civciv olmaya yazgılıdır. İşte Alevilikte, bu yazgının *yazarına* tanrı adı verilir. Kendini yetiştiren yazgısını okur ve *zamanın yerine* geçer ya da *zaman olur* ve hareketi ölçer. Kendini zamanın yerine geçiremeyenler için *zaman*, yaşamın ayak bağıdır; bilinçsiz olursan, yani kendini bilmezsen zaman denilen zincire bağlı kalırsın.

Kimlik değiştiren Muhammet'in aklı yani *cebraili*, gayb âleminde yani yoksulların dünyasında *gezindiğinden*; söylenceye göre hemen her şeyin *Kırklar Meclisi'*nden geldiğini sezer ve onların bulunduğu *kapıyı çalar*. Aleviler-Bektaşiler için Muhammet'in Kırklar Meclisi'ne *katılması*, O'nun Ali'nin *yolunu bulması* olarak algılanır.

Ali'de *sır* olan *altmış bin söz*, Kırklar'ın *toplu* eğitimiyle, yani *cem*'le kendilerini yönetecek *kurallar/ilkelere* biçiminde belirtmeye başlar. Aklın sınırı dışında bir yerlerde duran, kendini *sorgulatmayan* ortodoks tanrının *anlayamayacağı* ya da *denetim kuramayacağı* bir zeminde yani *akıl alanında* görünüşe çıkan sırlar; ezilenleri *kurtuluşa* taşıyacak bir *bâtînî* ideolojiye dönüşür.

Miraç yolculuğu sırasında ve dönüşte Kırklar'ın kapısında *kulak-abdesti* yoluyla *akılla/sözle* yıkanan Muhammet; Kırklar Meclisi'ne katıldıktan sonra inançta aklın *nesnelleşmiş* biçimi olan *dolu* ya da *şerbetle* bir kez daha *yıkanır*, bilgiyle iç *yıkanmaya* uğratılır. Kırkların Cemi'ndeki *üzüm suyu* yani *dolu*; Kırklar'ın taşıyıcısı oldukları *toplumsal aklın* nesnelleşmiş halinden başka bir şey değildir. *Bilgiyle yıkanmış* olan Muhammet, toplumsal aklın temsilcileri olan Kırklar'a *biat* eder.

Bu yıkanmadan sonra gerçekleştirilen *semah*; kul durumundan yorum/yetenek varlığı durumuna dönüşen insanların, kadın-erkek ayrımına girmeden yaşama geçirdikleri *teatral nitelikte* ilk toplu davranışdır. İnanç tanrısına değil, *doğa tanrıya, insan tanrıya* ve onun *sorumluluklarına* yönelik *toplulara* bir tapınmadır bir bakıma.

III ALİ TASARIMLARI

Ali gibi er gelmedi cihane
Ana da buldular dürlü bahane
Yedi kez uğradım ulu divane
Men Ali'den başka Tanrı görmedim
Derviş Ali

Muhammet tasarımımda olduğu gibi *Ali* tasarımı da *iki* türdür:

- 1) Ortodoks tasarım ve
- 2) Bâtınî tasarım.

Ortodoks tasarımda *Ali*, peygamberin *damadı*, İslam ordularının başkomutanıdır. Yani, Ortodoks tasarımdaki Muhammet kimliğinin *birinci derecedeki* yardımcısıdır.

Hak-Muhammet-Ali kutsal üçlemesinin son bölümünde öne çıkarılan *Ali kimliği*; görünüşte sonda gözükmeyle birlikte *ilk tasarımılanan kimliktir*.

Tanrı-Evren-İnsan üçlemesi sonunda doğanın sözcüsü *Doğa Tanrı*'ya ulaşılırken: *Hak-Muhammet-Ali* üçlemesi sonunda bunun toplum katındaki *karşılığı* olan, toplumun sözcüsü *İnsan Tanrı*'ya ulaşılır.

Ali tasarımımda *zâhirden bâtına* geçiş, Muhammet'in *bâtınî* tasarımımda olduğu gibi bir düşüncede *kabullenme* değil, somutta uzun erimli *bireysel/toplumsal* bir *eğitimle* gerçekleşmiştir. Muhammet somutta hiçbir zaman *bâtınî* bir kimlik edinememiş olmakla birlikte, *bâtınî* kimliğe *uyarlanabilen* kimi davranışları *savunma* amacıyla yorumlanarak *özlemlere göre giydirilmeye* çalışılmıştır.

Başlangıçta sadece *Bedevî ülküsü* ve *Ali'nin birey değerleriyle* beslenerek heterodoksi bir zemine çekilen *Ali kimliği*, İslam hükümlerinin kimilerinin *yadsınması* zemininde *tasarımlanmaya* başlamıştır. İzleyen tarihsel süreçte Arap ve Arap olmayan halkların, başında Muhammet ve Ali'nin bulunduğu *İslam devletine* karşı başlattığı *toplumsal muhalefet* Ali'yi de *eğitir*. Arap'ın Ali'si *ortodoks* zeminde kalırken, Anadolu Bâtınîliğinin Ali'si, köken Ali'ye *başkaldırarak* halkların *özlemlerine*, *dileklerine uygun* biçimde giydirilip kuşatılarak toplumu *kurtuluşa* taşıyacak sûfilerin *sözcüsü* durumuna evrilir.

Sûfî kimlik Alevilikte son derece önemli bir kimliktir; *rehberdir*. Rehber *aklın bedenleşmiş* kimliğidir. Bir yol öğretmeni olarak yol ehli cana hem *su abdesti* aldırır vücut organlarının yüzey kirliliğinden arındırılmasının ötesinde o organlarla *gerçekleştirilen* kötü/olumsuz işlerden sıyrılmanın *ikrara bağlanmasını* da sağlar. Hem de *kulak abdesti* verir; yol ehli canı *bilgiyle yıkar*, onun bir *akıl* varlığı durumuna dönüşmesini sağlar.

Bâtınî tasarımda Ali, *sûfî* kimlik aşama sıralamasında *en üstte* bulunan kimliktir. Sûfî, egemenin güdümünde toplumsal bir ideoloji durumuna dönüşen ortodoks dine, *bireysel dini*, yani *tasavvufu* seçerek başkaldıran, *sezgisel aklıyla* davranan *bâtınî* felsefe kimliğinin/tasavvufî kimliğin *bedenleşmiş* biçimidir.

Başlangıçta çevresinden ve toplumdan *uzaklaşarak* yalnızca kendi *iç kimliğini* dinleyerek, yani kendisiyle

hesaplaşarak gerçeği aramaya koyulan sûfi; izleyen süreçte kendi kabının sınırlarını aşarak ilahi aşk aracılığıyla özü yakalamaya girişir. Daha sonra felsefeyi kendini, çevresini ve dünyayı sorgulamada kullanmayı öğrenir. Tüm inanç yaratılarını kendisinde ve kendi çevresindeki eşyada somutlar. Aklın kılavuzluğunda kendine ve çevresine hükmeder zaman içinde inanç varlıkları kendini yaratan kaynaklara yönelip onun edilgen bir parçası durumuna gelirken, sûfi kimlikli insan bir yorum ve yetenek varlığı olarak öne çıkar.

Alevi felsefesinde sır olarak algılanan ve Ali'ye bildirildiğine inanılan şey, inançta; Hakk'ın gayb durumuna getirdiği ancak halk'a bildirmediği giz ya da gizlerdir. Muhammet, Kırkların Cemi'ne katılmakla kendi zâhirinden yani şeriat ortamından sıyrılarak Ali Yandaşları tarafından temsil edilen bâtına yani gerçekler dünyasına, halkın dünyasına adım atmış olur. Daha doğrusu Alevi kimliği, şeriatçı inanca karşı manifesto niteliğindeki kutsal söylenceyi bilince çıkarırken son tektanrı dinin zâhiri temsilcisini, özlemlerinin güdücülüğünde bu söylencenin bir parçası durumuna getirir. Muhammet'e yönelik kutsama görüntüsü ardında zâhiri direnci/şeriatçı tepkiyi kaynakta kırma isteğinin/dileğinin dışavurumundan başka bir şey değildir bu.

Bu kapsamda başvurulmuş ve Hz. Muhammet'in yapıtı olarak algılanan Kuran ya da Kuran ayetleri, bir başvuru, bir savunma aracı olarak bilince çıkarılır. Kulak abdesti alınarak edinilen yeni kimliği olumlayan Muhammet düşüncesinin öne çıkarılmasından başka bir şey değildir. Ve kesinlikle Alevi-Bektaşî düşüncesinin/inancının yapılanıp biçimlenmesinden sonra, daha doğrusu geriye dönüş tapını koşullarında geliştirilmiş bir savunma yöntemidir.

Bir inanç yaratısından başlıyor gözüken Hak-Muhammet-Ali üçlemesi, insan halkasından, yani Ali halkasından yakalanarak bilince taşındığında; İnsan Tanrı, hemen her

şeyin *yaratıcısı*, *kurucusu* olarak öne çıkıverir. Bu bağlamda eğitilen Muhammet, Ali ile *musahip* yapılır; *ilk örgütlü davranış* içine sokulur. Çünkü *musahiplik* kurumu; Alevilikte *ilk toplumsal dayanışma* biçimidir. Bir taraftan Alevi *topluluğu*, uzantısında *halkın toplu eylemini* besleyen bir halka olarak yaşama geçerken diğer taraftan, Alevi *topluluk örgütlenmesini*, uzantısında *halkın toplumsal örgütlülüğünü* yaratan *ilk* basamak olur.

Muhammet ile Ali'nin *musahip* olma söylencesi, Muhammet'in *zâhir/şeriatçı* kimliğinin *yadsınması*, buna karşılık bâtın kimliğinin *olumlanması* öyküsüdür. İnanç tanrısının dilinden insan tanrıların belirleyiciliğinde yaratılan gayb âleminin *öncelikli* durumunun bildirilmesidir. Muhammet özlenen bir kimliğe büründürülerek Ortodoks inanç dünyası *içeriden çökertilmek* istenir.

Demek ki Hz. Ali, her Alevinin içindeki *büyüktür*, bu kapsamda *şifre kimliktir*. Önemi nedeniyle biraz daha ayrıntılandırılır:

İnsan söz konusu olduğunda *iki* türlü *doğum* vardır: Anneden doğmak, yani *biyolojik doğum* ve öğrenciden doğmak, yani *kültürel doğum*.

Biyolojik doğumda anne belli, baba bellidir. Kültürel doğumda taraflar bu denli *açık* değildir: Biyolojik doğumda-ki babanın karşılığı kültürel doğumda *öğretmendir*. Biyolojik doğumdaki babanın sperminin karşılığı kültürel doğumda öğretmenin *bilgisidir*.

Biyolojik doğumda, babanın gebe bırakma gücü olarak tanımlanan spermin babadan anneye akması olgusu kültürel doğumda, öğretmenle öğrencinin *bir eğitim süreci* yaşaması ve gebe bırakma gücü olarak tanımlanan bilginin öğretmenden öğrenciye *akması* biçiminde algılanır. Biyolojik doğumda gebe kalan organ olan *rahim*, kültürel doğumda *gönle*, rahmin çıkış kanalı ise *ağza dönüşür*.

Hz. Ali Yol'un *sır* kimliğidir; O'nu biz, *Yol doğumuyla*

(kültürel doğum) gönlümüzden doğurduk. Doğurduk doğurmasına ama O, bizim çocuğumuz değildir: O en büyük öğretmen olarak algılanan *yaşamın* çocuğudur. Yaşamın çocuğu olduğu için her Alevinin içinde *kendisinden büyük biri* olarak yaşar bu *sır kimlik*. Yorumdan da anlaşılacağı gibi *iki Ali* vardır: Biri, tarihsel olarak yaşamış *zâhirî Ali*, diğeri Yol doğumuyla dünyaya getirilmiş *bâtınî Ali*'dir. Zâhirî Ali, bâtinî Ali'nin *esin* kaynağı olarak algılanmakla birlikte Alevilikte *belirleyici* olan gönüllerin Ali'sidir (bâtınî Ali).*

Bu sır kimliği *sorun çözücü* olarak kullananlar, yaşama taşınabilir, kullanamayanlar taşınamaz. Kullanmayı öğrendiğinde her Alevi bu sır kimliği, *sonsuz yaşam içinde saklama* olanağını elde eder. Sonsuz yaşam içinde *sonsuz yaşam kaynağı* durumunda bulunan bu sır kimlik, yeri-zamanı geldiğinde *ıslak toprakta fışkıran bir ot* gibi yeşerir *yeni bedenlerde*.

Harf simgeciliği ölçü alındığında *sır kimlik*, *ba'nın altındaki nokta benim*, diyen *Hz. Ali*'dir.** Ali olarak *ba'nın altındaki nokta*, varlığa gelen evrenin hareketinin

*. "Ancak, Alevilik üzerinde çalışmalarda, başlıca iki yanılgıdan sakınmak gerekir: Bunlardan birincisi; Alevilerin Ali'si olan *Şah-ı Me'dan*'ı, onunla özdeşleştirilmiş bulunan tarihsel kişilikle sınırlama eğilimidir. İkinci yanılma, ... Alevi sözcüğünün yorumunda görülmektedir. Türkiye Alevilerini, Ali... soyundan gelen ve Ali evladı zinciri bağlantılı çok sayıda soy adlandırmaları ile karıştırmamak gerekmektedir." (Mélíkoﬀ, İrène; *Alevilikte Ali'nin Payı Nedir?*; Prof. İrène Mélíkoﬀ'un Ardından -Çev. Turan Alptekin-; Demos Yayınları; İstanbul- 2009; s, 41-42)

***. B_*, Arap alfabesinin ikinci harfidir. Sûfi kültürde, ilk aklın ve varlık türlerinin belirmesine araç olan *ilk kâmil insanın*, varlığa gelişin *ilk eyleminin* ya da *elifin* eksiksiz-kusursuz birliğinden sonra gelen *farklılaştırma* gücünün simgesi durumundadır. Alevi gelenekte, *b'nın altındaki nokta* Hz. Ali'dir.(Korkmaz, Esat; *Ansiklopedik Simgeler Sözlüğü*; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2010, s, 141)

başlangıcıdır; simgesel anlamda, her şeyin türediği yer ya da her şeyin *toplamıdır*; bu anlamda tüm çokluğun özüdür.

Varoluş tasarımı bağlamında, *nokta*, başlangıçta, eni-boyu ve derinliği olmayan, doğal olarak *zamanla* ölçülemediği için değişmeyen-dönüşmeyen, yani *olanaksız* bir *hiçliktir*.

Derken *hareket* etmeye başlar; noktalar yan yana gelir *çizgileri*, çizgiler yan yana gelir *yüzeyleri*, yüzeyler yan yana gelir *cisimleri* oluşturur; *görüğe taşınan* bu cisimler, insanın ve Tanrı'nın *nitelik* özelliğinden başka bir şey değildir.

Benzer biçimde noktalar yan yana gelir *harfleri*, harfler yan yana gelir *sözcükleri*, sözcükler yan yana gelir *bilinci* oluşturur; *gönül gözü* ile görünüşe taşınan bu bilinç, insanın ve Tanrı'nın *düşünce* özelliğinden başka bir şey değildir.

Her iki durumda da oluşum *sonsuz* değin sürüp gider. Madde âleminin varlığı bir noktadan *başlamış* ya da varlıkların oluşumu bir noktaya *indirgenmiş* olur.*

Kendini bil buyruğunun izinde eğitim sürecine adımını atan her Alevi *Ali* olarak algılanan *şifreyi* girmesini *öğrenmek* durumundadır. Şifreyi girme iki biçimde gerçekleştirilir:

*Birincisi, *bedenine taşınmak* istediğinde bu şifreyi girer. Şifreyi girer girmez biyolojik doğumunu geriye dönüşümle yeniden yaşar; *ana rahminde nokta* olur; dokuz ay on gün sonra *elif* olarak doğar.

*İkincisi *Yola taşınmak* istediğinde bu şifreyi girer: Öğretmenin bilgisiyle *beslendiğinde*, kültürel düzlemde anne karnının karşılığı olan *gönülde nokta* olur; gebe kalan *gönülden* simgesel anlamda dokuz ay on gün sonra *elif* olarak doğar.

Anlaşılabacağı gibi bir Alevi hem *biyolojik* doğumunu hem

*. Korkmaz, Esat; *Hiçlik Damlası-Ölümün Doğumu*, Hiçlik Defteri 4; Anahtar Kitaplar Yayınevi; İstanbul- 2011; s, 105-111

de *kültürel* doğumunu ancak *Ali* olarak algılanan *şifreyi* kullanmakla deneyimleyebilir.

Yol'da eğitimini tamamlamış kişi *kâmil* insan adını alır. *Kâmil* insanın sözü *nefestir*. Nefesiyle *kâmil* insan *sır kimliği* kullanabilmek için gerekli koşulları sıralamakla kalmaz, *Aleviliğin kime-kimlere* karşı nerede durduğunu *açık* olarak gösterir, yani *ne olduğunu* dosta-düşmana *çığlık çığlığa* anlatır. Kulak verelim:

* Bizler, bizi ebedi gerçeğin özüne götüren *birlik dolusunu* içtiğimiz için *ilâhi* ezbere ihtiyacımız yok, diye bağırıyoruz.

* Asıl gerçeğe, ebedi gerçeğe ulaşarak *Hakk'a* kavuştuk; bunun için *mihraba* gereksinmemiz kalmadı, diyoruz.

* Yolumuzda canın önemi yoktur, biz *Canan'ı* arıyoruz; bunun için *aşka âşık* olduk, *aşk sanatı* dışında sanat tanımıyoruz, diyoruz.

* Bizim nazarımızda *kadın-erkek farkı* yok; noksanlık, eksiklik senin görüşlerinde, diye *çığlık* atıyoruz.

* Bizler gönlü *Kâbe* bilir, gönle ulaşma yolunun kurallarına uyarız; bu nedenle *insana secde ederiz*, bizim için bundan başka bir ibadet biçimi yoktur, diyoruz.

* Biz *Kuran'ı* insanın *yüzünde* ve bağlamanın *göğsünde* bulur, oradaki *Kuran'ı* okuruz; bu nedenle bize başkaca *Kuran* gerekmez, diye bağırıyoruz.

* Tanrı, Konuşan İnsandır; insan Konuşan Tanrıdır; öyleyse ibadet Tanrı'yı *insanlaştırmak* ya da insanı *tanrılaştırmaktan* başka bir şey değildir; bu nedenle insan, toplum ve doğa, yaratıcı-yok edici tanrının *tasallutundan* kurtarılmalıdır, diyoruz.

* Bizler, geleceğe taşınabilmek için yaşarken *ölmek*, *Hakk'a* yürüyünce yeni bedenlerde *dirilmek*, yani kendi

hiçliğimizden *doğmak*, kendi hiçliğimize *dönmek*, böyle böyle *ölümsüzleşmek* istiyoruz.

* Bizler, ebedi gerçekler peşinde koşmaktan yanıp yakınan ama yılmayan insanlarız. Biz Yol'unuzun kurbanıyız. Ezelde evet dedik ve bu sözümüzden asla *dönmeyiz*.*

Kâmil insanın nefesinde geçen birlik dolusu, *vahdet şarabı* olarak algılanır ve yol erini, kendi varlığından *soyarak* tannısal olana yönelten bir *araç* olarak algılanır ki bu her şeyden önce pirin, mürşidin, rehberin, yani, öğretmenin *bilgisidir-aklıdır*. Bu bilgiyi özümsemekte zorlananlar için ise *sıvı* akıldır. Bu kapsamda *vahdet şarabı*, üzüm yaratılmadan önce *keşfedilen*, içildiğinde hastalıkları iyileştiren, körlerin gözünü, sağırın kulağını açan, insanı ebedi-ezeli amacına taşıyan simgesel *kutsal esin-bilgi* olarak algılanmalıdır.

Diğer taraftan birlik dolusu, *abıhayattır*. Bu bağlamda, doğaya benzeme temelli tasarımlar söz konusu olduğunda, *evrenin sırlarını bilme-kavrama gücü*; bâtını tasavvuf söz konusu olduğunda ise *ölümsüzlük kazandıran ilâhi aşk* olarak bilince-inanca taşınır.**

Bâtınî felsefe kişiyi yaşarken *kurtulmuş* kişi durumuna getirip bir bakıma *gençliğini, gücünü ve esnekliğini sonsuza kadar uzatmanın*, bedenlerini *çürümeyen* bedenlere, yani

*. Ayrıca bkz.: Korkmaz, Esat; *Kitap/ Yol Rehberi/ Gülbanklar-Erkânlar*, Demos yayınları; İstanbul- 2009; s, 35-40

**. "Aslında uzun bir ömür, gençleşme ya da ölümsüzlük vaat eden bir kaynaktan, bir ağaçtan ya da başka bir maddeden söz eden sayısız söylence vardır. Vedalar'ın *soma*'sı, İranlılar'ın *haoma*'sı, Yunan *ambrosia*'sı ve ölümsüzlük iksirini içeren efsanevi *Kelt Kazanı* ya da *Gençlik Pınarı*, ulaşılması güç bir ağaçtan elde edilen gençlik meyveleri ve mucizevî otlar saymakla bitmez..." (Eliade, Mircea; *Asya Simyası*, Kabbacı yayınevi; İstanbul- 2002; s. 76)

tanrısâl bedenlere-*irfanî* bedenlere ya da *kâmil* bedenlere dönüştürmenin araçlarını sunar. Bu nedenle *bedenin dönüştürülmesi* işlemi, *erginleyici ölüm* ve *diriliş deneyimini* içerir.

Hak’la *Hak* olan insan-ı *kâmil*; zaman ve mekândan *bağımsızdır*. Yani, kendi canını kendi bedeninin *zincirlerinden*, doğanın canını doğanın *zincirlerinden* kurtararak hem kendini hem de doğayı, *doğa olmayan doğa* duruma taşıyabilir: Artık o, *zamanla* ölçülemeyen, söz konusu durumda, görünüşe taşınma olanağı bulunmadığı için de mekândan *bağımsız* olan bir konumdadır.

Buna karşın insan-ı *kâmil* dışında kalan her şey, yani Tanrı’nın *birliğinin* dışında kalan *çokluk*, çokluğun *oluş* ve *yok oluş yasaları*, zaman ve mekân kalıplarına *bağımlıdır*. İnsan-ı *kâmilin* bu özelliği onun, *Hak*’tan halka indiğinde yeteneğini/yorumunu kutsayacak olan *inanç yanını* oluşturur. İncanın çizdiği yuvada, ilahi nurun tecelli edip nefsin ölmesiyle bir *gönül yaşamı* başlar.

Asıl gerçekler, *görünür olanın ötesindeki sırlardır*, bu sırlara, yol eri olmakla ulaşılır. İnsanda *gönül tanrısâl bilgi* alanı; ruh, *sevgi alanı*; sır ise aşkın gerçekleri *sezme alanı* olarak algılanır; *gönül gözü* açık olanlar; yolda olgunluğa ulaşanlar, evrendeki her varlığın ve kendi dünyalarında Tanrı varlığının *işaretlerini, belirtilerini* sezebilirler.

Demek ki *Hak*’la *Hak* olmak ya da *Hakk’a kavuşmak* iki-likten kurtulup, *birliğe ulaşmaktır*. Birliğe ulaşanların *mihraba* gereksinmesi yoktur. Mihrap cami, mescit, namazgâh vb ibadet yerlerinde, *kible* yönünü gösteren ve yalnızca imamın namaz kıldığı, niş biçimindeki bölüme verilen addır. Ortodoks inançlarda mihrabın yönü ya Kâbe’nin duvarında bulunan *Karataş’ı* ya da Kubbetü’l Sahra’da bulunan *Kaya’yı* işaret eder.

Değişen-dönüşen doğanın *hiç değişmezmiş* gibi görünen bir parçası olarak algılanan taşlar, *gücün-kudretin* simgeleri

biçiminde inanca taşındı; sonraları *ezeli-ebedi gücü* simgeler oldu. Bir göktaşı olduğu kesin olan Kâbe'nin güneydoğu köşesindeki Karataş (hacerü'l-esved), hac sırasında herkesin öpmeye çalıştığı bu taş Ortodoks inançta *Allah'ın sağ eli* kabul edilir; halk inancında ise *Karataş*, Hesap Günü'nde kendisini öpenlere olumlu anlamda *tanıklık* edecektir. Demek ki o, bir *tanık-taştır*. Söylenceye göre bu taş, ezeli bir taşı ve başlangıçta *beyazdır*; yıllar-yüzyıllar içinde kendisine dokunan *günahkâr* insanların elleriyle *karardı*.

Aynı durum Kudüs'te Kubbetü'l-Sahra'da bulunan *Kaya* için de geçerlidir. Kutsal söylenceye göre Muhammet öncesi tüm peygamberler burada bulunmuş, Muhammet miraç yolculuğunun başında namaz kılmak için onlarla burada buluşmuştur. *Kaya* üzerindeki Muhammet'in ayak izi, miraç yolculuğuna buradan başladığının *kanıtı* gibidir.

Demek ki Müslümanlar Mekke'deki *Karataş'a* yönelen, Hristiyanlar ise Kudüs'teki *Kaya'ya* yönelen *kible* topluluklarıdır: Aleviler ise Mekke'deki *Taş'a* ya da Kudüs'teki *Kaya'ya* yönelen bir kible topluluğu *değildir*.

Alevilikte Kâbe'nin yerini *insan* alır: *Benim Kâbem insandır*, sözü bunun için söylenmiştir. Kâbe olarak algılanan insanda *Karataş* ya da *Kaya'nın* yerini *gönül* tutar; gönül, Tanrı'nın *evidir*; bu nedenle Alevi ibadet ederken insan denen yapının *gönül* denen bölümüne yönelir. Açıkçası Aleviler *gönle yönelen bir gönül topluluğudur*. Bu nedenle Hak'la Hak olup gönül topluluğunun üyesi duruma yükselen yol eri için *mihraba* gereksinme yoktur.

[Hak-Muhammet-Ali Üçlemesinin Sentez Varlığı]
İNSAN TANRI

Daha Allah ile cihan yok iken,
Biz onu var edip ilan eyledik.
Hakk'a hiçbir layık mekân yok iken,
Hanemize aldık mihman eyledik.

Kendisinin henüz ismi yok idi,
İsmi şöyle dursun cismi yok idi,
Hiçbir kıyafeti resmi yok idi,
Şekil verip tıpkı insan eyledik.

Edip Harabî

“Bilimin görevi, tanrı korusun, nesneyi ortadan kaldırmak değil, nesnel olmayanı nesnel hale getirmektir... Peki, nesne-olmayan şey nedir?... yaşama zevkinin ya da ortak görüşün nesnesi olan, ama bilimin nesnesi olmayan şeylerdir... Bu yüzden ‘öte dünya, ruhlar âlemi’ ve buna benzer şeyler... nesnel-olmayan ve erişilmez, esrarengiz şeyler diye tanımlanırsa, bundan daha saçma bir şey olmaz...”*

Işık ya da Sudûr felsefesine göre insan bir *akıl* varlığıdır; görevi, *derin* düşünmeyi sağlamak, *gönül* gözüyle görmektir.

*. Feuerbach Ludwig; *Geleceğin Felsefesi* (Çev. Oğuz Özügül); Say Yayınları; Üçüncü Baskı; İstanbul- 2012; s. 52

Derin düşünmek, gönül gözüyle görmek; kişinin, *içe kapanışıyla, kendini dinlemesi, kendini sorgulamasıyla, özcesi büyük âlemin (âlem-i ekber) kanıtı durumunda olan ve küçük âlem olarak algılanan kendini gözlemlemesiyle* gerçekleşebilir.

Bunları yerine getirmekle kişi ruhunu, yani canını, yani bilincini *karartan*, içini karartan, kendini mutsuzluğa, karanlığa sürükleyen, dünyasal isteklerden *sıyrılır*, bunun kaynağı durumundaki birey nefsinden beslenen bilgisizlik, öfke, şehvet vb. nedenlerin *ne olduğunu* öğrenirdi. Bu tutkularını ortadan kaldırıncı *kurtuluş yolunu* yakalamış olur.

Kendimizi *olanaksız* bir hiçliğe taşımamız durumunda, olmayan ama kabul edilen, değişmeyen-dönüşmeyen, yani *doğurmayan* bir dünyanın, açıkçası *Allah'ın yurttaşı* oluruz. Tersine *olanaklı* bir hiçliğe taşırsak kendimizi, geleceği *kurma yeteneğinden* yoksun sıkıntımızı-acımızı *iptal* eder, yaşarken *ölmek-dirilmek* bağlamında hiçliğimize dönüp gelecekteki *yazgımızı* belirleyecek acılara-sıkıntılara binip *feryatlar* içinde *doğabiliriz*. Yasaklı kültürlerde birey *Konuşan Tanrı* olarak, olanaksızdan olanaklı hiçliğe *taşınma* çabasının ürünüdür; bir bakıma *arabulucudur*.*

Alevi düşünce evreninde *varlıkta yokluk*, kişinin düşünme yetisinin yarattığı *iki ayrı* durumdur. Bu bağlamda *her nesne vardır ya da hiçbir nesne yoktur*. Kişinin *kendi içinde*; düşünceden *beslenen* ve *diyalektik* bir süreçte türetilen inançlardan ve *önergelerden* kurulu bir evren vardır. Bu evren, *her nesnedir*; bu evrene göre *her nesne vardır*; gerçek olan da budur. Bu anlayış Platon'un idea öğretisinin *değişik* bir yorumundan başka bir şey değildir ve *varoluşun düşünmekle* bağlantılı olduğunu kanıtlar.

Öte yandan *hiçbir nesne yoktur*, çünkü duyulardan çıkan

*. "Tanrı olanaklı ile olanaksızın arabulucusudur." (Bataille Georges; *Nietzsche'nin Güllüşü* -Çev. Erdem Gökyaran-; Cogito; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul- 2001; Sayı: 25; s, 103)

yargılar *yanılmalara* yol açan görünen evrenin *gerçek* olduğu *sanısını* yaratır, oysa görünen evren *gelip geçicidir*, *gerçek değildir*, yani yoktur.

En güçlü etken *düşünce*dir; bütün *varlık-yokluk* onun içindedir, onunla *tanımlanabilmektedir*. Madde de bunun *dışında* değildir; düşünce gibi çok *ince* bir *ışık* gücüdür. Maddenin yoğun, değişmez bir varlık olduğu *sanısı* doğru değildir. Tam tersine madde bir *erk*, yani *enerji* yoğunlaşmasıdır, sürekli bir *akış* içindedir, *öğelerle boşluğun bir bileşimidir*; bu *diyalektiğin* soyutlaması olarak beliren *zamanla ölçülen*, *nesnel süreçtir*.

Duyularla donanmış durumda bulunan insan gövdesi de bir *maddedir* ve sürekli bir *değişim* içindedir. Değişim-dönüşümlerle sürekli *akan* sürecin bir *parçası* olduğu için, *akıp gideni kavrama/anlama* yetisi vardır. Bu nedenle *düşünme* yetisi en güvenilir *kaynak* durumundadır.

Sürekli bir hareket ve değişim süreci içinde bulunan insan için, değişmez *kural*, değişmez *yasa* vb. söz konusu olamaz; bu türden dogmaları kabul etmek insanı *yanıltır*, gelişmeyi, olgunlaşmayı *önler*.

Bütün bunlara karşın insan gövdesi sürekli değişen, ancak *yetersiz* duyular ve dokulardan kurulu bir bütündür. Bu nedenle gövde kişiyi *esenliğe* ulaştıramaz. Gövde, Yeryüzü'ne, yani nesnel dünyaya *uyum* sağlamış, onunla *bağlantılı*, *ilintili* bir yapı sergiler.

Öte yandan, gövdeye dirilik kazandıran *ruh* da geçici ve değişken olan *duyguların* oluşturduğu bir *birikimdir*, bir *toplamdır*, bu anlamda *bilinçtir*, *candır*.^{*} Ruh, bilinci, canı

*. "Ruhun gelişimi çok uzun bir süre almıştır, hâlâ da gelişmeye devam etmektedir. Bu oluşum için yalnızca dış uyaranlar değil, aynı zamanda içgüdülerle, gelişim tarafından da motive edilmekteyiz. Bu iç güçler, bilincin denetiminde olmayan bir kaynaktan fışkırmaktadır..." (Jung, Carl G.; *İnsan ve Sembolleri* -Çev. Ali Nahit Babaoğlu; Okuyan Us; 4. Baskı; İstanbul-2009; s, 82)

yaratan ve kişiliğin yoğunlaştığı *odak* olarak algılanan *ben* ise bu *toplamanın birliğinin* bir ifade biçimidir.

Gerçekte *ruh*, *bilinç* ya da *can*; bir nesneden başka bir nesneye geçen *erktir*, *enerjidir*. Hakk'a yürüme, bu erkin, enerjinin bir gövdeden başka bir gövdeye *geçişidir*, bir nesnenin başka bir nesnedeki etki, *enerjiyi alışdır*.*

İşte insan bu durumdan *yararlanmalıdır*. Büyük âlemin *kanıtı* durumunda olan ve *küçük âlem* olarak algılanan kendine *yönelerek*, küçük âlemi derin düşünme konusu yaparak gövdenin erkini, enerjisini *yenileyebilir*. Bir madde olan gövdenin erki, enerjisi *boşalmadan* onu yeni bir erkle, enerjiyle, daha açık bir anlatımla *bilinçle doldurarak*, diriliği sürdürme olanağı yakalanabilir. Bunu başarabilmek için Dört Kapı Kırk Makam eğitiminin *en üst aşamasına* çıkmak, *ölmeden evvel ölmek* ya da *yaşarken dirilmek* gerekir. Ölmeden evvel ölen ya da yaşarken dirilen, tanrının *eksiksiz bedenleşmesi* anlamında bir *İnsan Tanrı*'dır; daha açık bir anlatımla insanın tanrısı değil, doğrudan *insanın kendisidir*.**

Sürekli bir erk, enerji akışından oluşan evrende, *karşıt*

*. "Vakıyle beden ruhun simgesi idi, ardından cinselliğin simgesi oldu, bugün artık kesinlikle hiçbir şeyin simgesi değil" (Baudrillard'dan alıntılanan Sayın Zeynep; *Mithat Şen ve Beden Yazısı I*; İthaki Yayınları; İkinci Baskı; İstanbul- 2003; s, 88)

**. "Fakat eski inançlara dayanan bu gerçekçilik, ölümsüz ruh ve Tanrı düşüncelerinin yıkılmasını da beraberinde getiriyordu. İnançlar bir öte dünyaya başvurma zorundaydı. Modern gerçekçilik ölümü kabullenerek insan yaşamını beşikten itibaren olanaksız bir hiçliğin kurbanına dönüştürür. Aynı şekilde, Tanrı'nın kişiliğinde, adına mücadele verilen olanaklılık tek güvencesi de saf dışı bırakılır... İnsan da hiçbir şeyin ortadan kaldıramayacağı bir olanaksız vardır ve bu olanaksız en mutlu insanda da en yoksununda da aynıdır. Fark, olanaksızdan kaçınmadadır; mutluluk şüphesiz arzu edilir bir kaçınma biçimidir, ancak mutluluk vadeyi geciktirmekten fazlasını yapamaz. Vadeyi ertelemekle yetinilemeyeceğinden, sonunda er geç olanaksızla yüzleşilecektir. Yaşamı, yani olanaklıyı, olanaksızın menziline sokmak; kaçınmak isteyen insanın elinden tüm gelen budur... Tinsel >>>

güçler egemendir. Bütün olaylar bu karşıt güçlerin *ilişkilerine* bağlıdır, bir olayın *başlangıcı*, öteki olayın *sonudur*.

Bu anlayış nedeniyle bir Alevi-Bektaşî, kendini, düşünerek, düşünceye öncelik vererek, aklının sonuçlarına *koşarak* toplumu ve evreni, inanç alanının *dışına* taşır, bir *felsefe sorunu* durumuna getirir; tanrıbilimin karşısına *Bâtınî Felsefeyi* diker:

a) Akıldan inanca atlayıp akıllarını inançlarıyla kitleyeceklerine; tersine inançtan akla atlayıp inançlarını akılla kutsarlar, aklının izin verdiği ölçüde kendi metafiziklerini beslerler.

b) Dünyalannın nesnel sınırlarını her gün biraz daha daraltacaklarını, ruhbanlık ve geleneksel topluluk örgütlenmesi zemininde devlete yamanacaklarına; tersine, metafizik aydınlanmanın sınırlarını zorlayarak, dünyalannın nesnel sınırlarını sürekli genişletirler. Emegin çizdiği toplumsal alana çağdaş bir düşüncenin/tavrın taşıyıcısı olarak adımlarını atarlar, akıl ve toplum örgütlenmesi zemininde, devletin ve egemen yargının karşı kanalında ilerici toplumsal güçlerle buluşurlar.

“Yaşıyoruz ve nereye gideceğimizi, nereye gitmemiz gerektiğini iyi bilmiyoruz. İnsan nereye gideceğini iyi bildiği zaman serüvenlere kapısını kapamış demektir... Hep ileriye

alan gerçekte olanaksızın alanıdır. Kendinden geçme, özveri, trajedi, şiir, gülme yaşamın olumsuzun menziline girdiği biçimlerdir... Gelenek içerisinde, selamet tinsel yaşamın merkezinde yer alıyordu. Fakat selamet, olanaksızdan *sakınma* kararlılığını ifade eder... Selamet, aslında tinsel düzleme taşınmış eylemin(zamansal olanın) ilkesidir... Selamet ancak ve ancak *tedirginlik* ile esenliğe kavuşabilir. *Tedirginlik* olmaksızın selamet, tinsel olanın tam bir inkândır.” ((Bataille Georges; *Nietzsche'nin Güllüşü* -Çev. Erdem Gökyaran-; Cogito; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul- 2001; Sayı: 25; s. 104-105)

bakmalıyız. Düşünmeli ve ummalıyız. Düşler kurmalıyız hiç durmadan. İnsan kendini tasarılarında gerçekleştirir. ‘Yaşamak, yavaş yavaş doğmaktır’ der Saint Exupery. Bizim için gelecek önemlidir. Hep geleceği tasarlamak olmalı bizim işimiz. ‘Geleceği hazırlamak, şimdiyi kurmaktan başka bir şey değildir.’ İnsan yaşadığı güçlükler kadar hatta çektiği acılar kadar insandır, önüne çıkan engeller kadar insandır, bu engelleri aşmakta gösterdiği direniş kadar insandır... Her yerde sonsuzluk vardır. İnsan sonsuzluğa batmış gibidir. İnsan sonsuzluğun içinde insandır... İnsanlar genelde para kazanmak için çırpınırlar, bunu yaparken Saint-Exupery’nin deyişiyle kendi hapishanelerini kurarlar. Yazık ki insanların sürdürdüğü yaşam çoğunlukla mahkûm yaşamıdır... Sonunda her şey bizi götürür, sorumluluk denilen o büyük gücün kapısına bırakır...”

Yaşantılamak, güncellemek bağlamında, bir yaşam deneyimini *yaşamak* anlamına gelir: “Bir şeyi yaşantılamak, konuşma dilindeki kullanıma uygun olarak, bir ‘deneyim’ yaşamış olmak demektir. Bir deneyim yaşamak, bir şeyden geçmek, bir şeye katlanmak ve bunu, onun aracılığıyla değişecek tarzda yapmak demektir. Yaşantılanan, kişinin öngörmediği ya da kestirmediği bir şeydir, beklentilere rağmen meydana gelen bir şeydir. Daha önce yaşanmamış bir şeyle beklenmedik biçimde karşılaşma, deneyimlere ‘maruz’ kalmayı getirdiğinden, ‘deneyim’ edilgenlik, hatta denetimi yitirme fikirlerini çağrıştırır. Deneyim, ‘acı çekme’ yoluyla öğrendiğimiz alandır.”

Deneyimsiz yaşam bir bakıma *tarihsiz* yaşam demektir. Geçmişi yoktur o yaşamın. Deneyim yoluyla kendini dışa

*. Timuçin Afşar; *Antoine de Saint-Exupéry’de Sorumluluk Duygusu*, Felsefelogos; 2004/3; Bulut Yayınevi; s, 35-37

**. Bernstein J.M.; *Görünüşü Kurtarmak Niye? Metafizik Deneyim ve Etiğin Olabilirliği* -Çev. Kemal Atakay- Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Sayı: 36; Yaz 2003; s. 225

vuran yaşam, geçmişiyile bağlantı kurar; o artık *tarihseldir*. “Ve son olarak, bir deneyimden geçmek, hem bireyin dönüşümünü, hem de bilinç için yeni bir nesne alanının ortaya çıkışını getirir. Bu dönüşüm ya da dönme(...) kavrayışı, doğa bilimlerindeki paradigma değişimlerinde olanları model alabilse de bilimin amacı bu tür değişiklikleri ortadan kaldırmaktadır. Deneyimsiz yaşam imgesi, sonuçta tarihsiz yaşam imgesidir, sanki yaşamın anlamı onun dışsal bitişiğinde yatıyormuş gibi: Ölüm. Deneyim olmaksızın tarihsel yaşam olamaz; ancak deneyim yoluyla dile getirilmiş yaşamlar eksiksiz ve bilinçli olarak tarihsel olabilirler.”*

Bâtını deneyimlerimiz, düşünce ve eylemlerimizi emanet ettiğimiz erdemlerdir; bu erdemlerle bizler kayıtsızlığın ve duyarsızlığın, bencilliğin ve sevgi eksikliğinin çağrısından kendimizi kurtarabiliriz.**

Bâtını yalnızlık: “en güzel ve en insani yanlarıyla yaşanmış bir yalnızlıktır; acının yaralayamadığı ve anlamından soyamadığı bir yalnızlıktır.”***

Alevilikte sıraladığımız tasarımlar nedeniyle tapım hem öznel hem de nesnel gerçeklik olarak algılanan insana yöneliktir:. Fazla söze gerek yok; *İbreti*’ye kulak verelim yeter: - *Gerçek insanları bilirdim Allah,/Ondan gayrisine tapmazdım billah,/Ne Kâbe kalırdı ne de Beytullah,/Yerine bir arpa eker giderdim*.

*. Bernstein J.M.; *Görünüşi Kurtarmak Niye? Metafizik Deneyim ve Etiğin Olabilirliği* -Çev. Kemal Atakay-; Cogito; Yapı Kredi Yayınları; Üç Aylık Düşünce Dergisi; Sayı: 36; Yaz 2003; s, 226

**. “Ruh hali olarak içimizde günden güne, anbean ve tekrar tekrar doğan, içinde bulunduğumuz durumlardan fırlayan bir yalnızlık vardır..” (Borgna, Eugenio; *Ruhun Yalnızlığı* -Çev. Meryem Mine Çilingiroğlu-; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul- 2013; s, 28)

***. Borgna, Eugenio; *Ruhun Yalnızlığı* -Çev. Meryem Mine Çilingiroğlu-; Yapı Kredi Yayınları; İstanbul- 2013; s, 36

Esat Korkmaz

İnsan Tanrı

Kendi geçmişlerinden "ürken" bugünün
Alevilerine-Bektaşilerine karşı
dünün Alevileri-Bektaşileri, felsefeleri gereği;
doğada insan dahil hemen her şeyin ilk kurucu
ilkesinin "madde" ya da "ölmeden evvel ölelim
ki dirilelim" anlayışını yaşama geçirmekle
Tanrı'ya ve ölüme insanca bir direnişin
"öyküsü"nü yazdılar.

İnançlarını yaşamın diyalektiğiyle sorgulayarak,
inanç olmaktan çıkarıp bilgiye dönüştürdüler.
Hayal gücünün sınırsız özgürlüğünü de
kullanarak öne çıkaran ve kafaları zincire
vurmaya çalışan "boş inanç" durumundaki
bilgisizliğe başkaldırdılar.

